

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ İLE
BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ**

DOKTORA TEZİ

Kenan GÖÇER

İstanbul, 2012

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**SOSYO-EKONOMİK YÖNLERİ İLE
BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ**

DOKTORA TEZİ

Kenan GÖÇER

Danışman: Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK

İstanbul, 2012

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı Doktora öğrencisi KENAN
GÖÇER nın SOSYO EKONOMİK YÖNLERİ İLE BEZM-İ ALEM VALİDE
SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim
Kurulunun 03.02.2012 tarih ve 2012-4/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından
oybirliği/oyçokluğu ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 19.4.2012

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. GÜLFETTİN ÇELİK
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. RAHİM DENİZ ÖZBAY
4) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.YAŞAR BÜLBÜL
5) Jüri Üyesi : PROF.DR.MEHTAP ÖZDEĞER

.....
.....
.....
.....
.....

ÖZET

Osmanlı Devleti’nde, bugünkü sosyal devlet anlayışına göre devletin görevleri arasında sayılan kamu hizmetlerinin önemli bir bölümü vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Maliyesi ve savunması gibi hizmetler devlet tarafından, bunun dışında kalan geniş alandaki kamu hizmetleri ise yardım vakıfları aracılığı ile yerine getirilmiştir. Vakıflar, ayrıca ekonomik yaşama da önemli katkılar sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nde ülkenin her tarafında bulunan hastaneler, hastanelerin gelirleri ve giderleri de vakıflarca karşılanmıştır. Çalışmamıza konu olan ve Bezmiâlem Valide Sultan tarafından İstanbul’da inşa edilen ve vakfedilen, bütün ihtiyaçları vakıftan karşılanan Vakıf Gureba Hastanesi (Gurebâi Müslimin Hastanesi), fakir ve kimsesiz Müslümanların faydalandığı önemli vakıf kurumlarından biridir. Hâlen faaliyetine Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi adı ile devam eden hastane, yüz binlerce insana teşhis ve tedavi hizmeti sunmuştur. Çalışma, Osmanlı sağlık sistemi içinde önemli bir yeri olan Vakıf Gureba Hastanesi’nin 19. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın başına kadar olan tarihin, sosyoekonomik olarak ayrıntılarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Osmanlı Sağlık Sistemi, Bezmiâlem Valide Sultan, Vakıf Gureba Hastanesi, İstanbul, hastalık.

ABSTRACT

In the Ottoman State, public services which are considered among the tasks of the state in the today's understanding of social state, were being provided by the foundations. Services like finance and defence have been ran by the state and large part of the public service apart form those mentioned have been conducted via foundations. Foundations contributed also to the economic life. The hospitals in the Ottoman State that were all around the country, the income and the cost of the hospitals were all covered by foundations as well. Vakıf Gureba Hospital (The Hospital of the Poor Muslims), subject to the present study, which was built in Istanbul by Bezmiâlem Valide Sultan and whose all needs were covered by the foundation, is an important foundation organisation from which poor Muslims would benefit. The hospital, which is yet active with the name The Bezmiâlem Foundation University Medicine Faculty Hospital, provided diagnostics and treatment services to hundred thousands of people. The study puts forward the socio-economic details of the Vakıf Gureba Hospital which has an improtant place in the Ottoman health system, for the period starting from mid-19th century until the early 20th century.

Key Words: Foundation, The Ottoman healthcare system, Bezmiâlem Valide Sultan, Vakıf Gureba Hospital, Istanbul, illness,

Teşekkür

Bu çalışmanın ortaya çıkması için başından sonuna kadar her aşamasında bana yardımcı olan tüm dostlarıma, evde gösterdiği sabır ve destekten dolayı eşime ve yoğun çalışma temposuna rağmen sonsuz hoşgörü ve desteğini üzerimden esirgemeyen ve hatta umudunu yitirmeyen sevgili hocam Prof. Dr. Gülfettin Çelik'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLO LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR	X
GİRİŞ.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM	15
OSMANLI'DA VAKIF VE SAĞLIK SİSTEMİ.....	15
1.1. VAKIF KAVRAMI VE VAKIFLARIN SINIFLANDIRILMASI.....	15
1.1.1. VAKFIN TANIMI VE AMAÇLARI.....	15
1.1.2. VAKIFLARIN SINIFLANDIRILMASI.....	23
1.2. VAKIF HİZMETLERİ	28
1.2.1. DİNİ HİZMETLER	30
1.2.2. EĞİTİM HİZMETLERİ.....	31
1.2.3. SAĞLIK HİZMETLERİ	32
1.2.4. BAYINDIRLIK VE ŞEHİRCİLİK HİZMETLERİ	33
1.2.5. SOSYAL VE KÜLTÜREL HİZMETLER	34
1.2.6. DİĞER ALANLARDAKİ HİZMETLER.....	35
1.3. VAKIFLARIN SOSYAL VE EKONOMİK YAŞAMA KATKILARI.....	36
1.4. OSMANLI SAĞLIK SİSTEMİ VE SAĞLIK VAKIFLARI.....	44
1.4.1. OSMANLI'DA SAĞLIK HİZMETLERİNİN KURUMSAL ÖRGÜTLENMESİ.....	44
1.4.1.1. HEKİMBAŞILIK	51
1.4.1.2. HASTANELER	53
1.4.1.2.1. Askerî Hastaneler	56
1.4.1.2.2. Gurebâ Hastaneleri.....	58
1.4.1.3. ECZACILIK	62
1.4.1.4. KARANTİNA ÖRGÜTÜ.....	63
1.4.2. 19. YÜZYILDA İSTANBUL'DA SAĞLIK VE SALGIN HASTALIKLAR	65
İKİNCİ BÖLÜM.....	70
XIX. YÜZYILDA İSTANBUL'UN SOSYO-EKONOMİK YAPISI	70
2.1. DEMOGRAFİK YAPI	70
2.1.1. OSMANLI NÜFUS VE İSKÂN POLİTİKASI	70
2.1.2. OSMANLI VE İSTANBUL'DA NÜFUS	75
2.1.3. NÜFUS VE VAKIF İLİŞKİSİ.....	87
2.2. BÜROKRATİK YAPI.....	88
2.2.1. BÜROKRATİK ÖRGÜTLENME	88
2.2.2. BÜROKRASİNİN BÜRO VE SOSYAL MEKÂNLARI.....	96
2.3. EKONOMİK YAPI	97
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	121
BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN'IN HAYATI, VAKFİYE VE ESERLERİ.....	121
3.1. OSMANLI'DA VALİDE SULTANLIK MÜESSESESİ	121
3.2. BEZM-İ ALEM'İN HAYATI	125

3.2.1. BEZMÎÂLEM	125
3.2.2. BEZMÎÂLEM'İN VALİDE SULTAN OLUŞU.....	127
3.2.3. BEZMÎÂLEM'İN ÖLÜMÜ.....	131
3.3. BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN'IN VAKFİYE VE ESERLERİ.....	134
3.3.1. BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN'IN VAKFİYELERİ	134
3.3.2. BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN'IN ESERLERİ.....	136
3.3.2.1. OKULLAR	136
3.3.2.1.1. <i>Dârü'l-Maarif (Valide Mektebi)</i>	136
3.3.2.1.2. <i>Yeşil Mektep</i>	139
3.3.2.1.3. <i>Bezmiâlem Sıbyan Mektebi</i>	140
3.3.2.2. CAMİLER	140
3.3.2.2.1. <i>Bezmiâlem Valide Sultan Camii (Gureba Hastanesi Camii)</i>	140
3.3.2.2.2. <i>Dolmabahçe Camii</i>	141
3.3.2.3. ÇEŞMELER VE SEBİLLER.....	143
3.3.2.3.1. <i>Bezmiâlem'in Yaptırdığı Çeşmeler</i>	143
3.3.2.3.1.1. <i>Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi</i>	143
3.3.2.3.1.2. <i>Silivrikapı Uzun Yusuf Mahallesi Bezmiâlem Çeşmesi</i>	145
3.3.2.3.1.3. <i>Sultanahmet Üçler Çeşmesi</i>	145
3.3.2.3.1.4. <i>Topkapı Bezmiâlem Çeşmesi</i>	146
3.3.2.3.1.5. <i>Gurebâi Müslimin Hastahanesi Çeşmesi</i>	147
3.3.2.3.1.6. <i>Beşiktaş Cihannüma Mahallesi Bezmiâlem Çeşmesi</i>	147
3.3.2.3.1.7. <i>Tarabya Bezmiâlem Çeşmesi</i>	148
3.3.2.3.2. <i>Bezmiâlem'in Onartıp Hizmete Açtığı Çeşmeler</i>	149
3.3.2.3.2.1. <i>Silivrikapı Abdullah Ağa –Bezmiâlem Çeşmesi</i>	149
3.3.2.3.2.2. <i>Kasımpaşa Bezmiâlem Çeşmesi</i>	150
3.3.2.3.2.3. <i>Bereketzade Çeşmesi</i>	151
3.3.2.3.2.4. <i>Topkapı Çukur Çeşmesi</i>	151
3.3.2.3.3. <i>Sebiller</i>	151
3.3.2.3.3.1. <i>Birinci Medine Bezmiâlem Sebili</i>	151
3.3.2.3.3.2. <i>İkinci Medine Bezmiâlem Sebili</i>	151
3.3.2.3.3.3. <i>Kerbela Bezmiâlem Sebili</i>	152
3.3.2.3.4. <i>Diğer Eserleri</i>	152
3.3.2.3.4.1. <i>Mekke'de Gurebâi Müslimin Hastanesi</i>	152
3.3.2.3.4.2. <i>Galata Köprüsü</i>	152
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	154
BEZMÎ ÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ.....	154
4.1. OSMANLI İSTANBULU'NDA YOKSULLUK.....	154
4.1.1. GENEL DURUM	154
4.1.2. YOKSULLUK VE DEVLET	158
4.2. HASTANENİN KURULUŞU VE YAPISI.....	160
4.2.1. HASTANENİN KURULUŞU	160
4.2.2. HASTANENİN YAPISI	166
4.3. HASTANE PERSONELİ	169
4.3.1. VAKFİYE VE İLK BELGELERDE BELİRTİLEN HASTANE PERSONELİ.....	169
4.3.2. HASTANEDE BULUNAN BAZI KADROLAR VE GÖREVLİLERİ	173
4.3.2.1. <i>Müdür</i>	173
4.3.2.2. <i>Müdür Muavini</i>	174
4.3.2.3. <i>Tabib</i>	175
4.3.2.3.1. <i>Tabib-i Evvel</i>	175
4.3.2.3.2. <i>Tabib-i Sâni</i>	177
4.3.2.3.3. <i>Tabip-i Sâlis</i>	178
4.3.2.4. <i>Kâtip</i>	178
4.3.2.4.1. <i>Kâtib-i Evvel</i>	179
4.3.2.4.2. <i>Kâtib-i Sâni</i>	180

4.3.2.5. Cerrah	180
4.3.2.5.1. Cerrâh-ı Evvel	181
4.3.2.5.2. Cerrâh-ı Sâni	181
4.3.2.6. Eczacı	182
4.3.2.6.1. Eczacı-ı Evvel	183
4.3.2.6.2. Eczacı-ı Sâni	183
4.3.2.6.3. Eczacı-ı Sâlis	184
4.3.2.7. Sülûkçü	184
4.3.3. HASTANEDE BULUNAN DİĞER KADRO VE GÖREVLİLERİ	187
4.3.4. HASTANE PERSONELİNİN UYMASI GEREKEN KURALLAR	193
4.4. HASTANEYE HASTA KABUL ŞARTLARI VE HASTALARA İLİŞKİN VERİLER	195
4.4.1. KURULUŞ DÖNEMİ HASTA KABUL ŞARTLARI	195
4.4.2. HASTA PROFİLİ VE KAPASİTESİ	198
4.5. HASTANENİN DENETİMİ	200
4.5.1. HASTANENİN DENETİMİ	200
4.5.2. HASTANEDE YAŞANAN TEREKE SORUNLARI	207
4.5.3. HASTANEDEKİ DİĞER BAZI OLAYLAR	209
4.6. HASTANENİN TAMİR FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ	210
4.6.1. HASTANENİN TAMİR FAALİYETLERİ	210
4.6.2. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE HASTANENİN GELİŞİMİ	215
4.7. HASTANE GELİRLERİ	219
4.7.1. HASTANEYE AİT VAKFİYE VE VAKFİYE’DE GEÇEN AKARLAR	219
4.7.2. VAKFİYE’DE ÖNE ÇIKAN BAZI AKARLAR	223
4.7.2.1. Trabzon Gümrüğü	223
4.7.2.2. Bağdat Eyaleti Varidatı Fazlası	223
4.7.2.3. Terkos Gölü	224
4.7.3. HASTANENİN DİĞER GELİRLERİ	226
4.8. HASTANENİN GİDERLERİ	228
4.8.1. PERSONEL GİDERLERİ	228
4.8.2. TAYINAT GİDERLERİ	234
4.8.3. ÇEŞİTLİ GİDERLER	239
4.8.4. TOPLAM - NET GİDERLER	242
4.9. VAKIF GUREBA HASTANESİ İLE İSTANBUL’DAKİ DİĞER HASTANELERİN KARŞILAŞTIRILMASI	246
4.9.1. PERSONEL VE YATAK KAPASİTESİ AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA	246
4.9.2. ASKERİ HASTANE İLE MAAŞ VE TAYINAT AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMA	251
SONUÇ	254
KAYNAKÇA	257
I. KİTAP VE TEZLER	257
II. MAKALE, TEBLİĞ VE NOTLAR	263
III. AŞİV BELGELERİ VE GAZETELER	272
1. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)	272
2. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)	273
3. GAZETELER	278
EKLER	280
EK 1: GUREBAYI MÜSLİMİN HASTANESİ VAKFİYESİ	280

EK 2: ZİYARETÇİ DEFTERİ - MEŞHÛDÂTI HÂVÎ DEFTER.....	297
EK 3:1296 YILI BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN VAKFI GELİRLERİ.....	318
EK 4: HASTANE ECZANESİ'NDE AYLIK KULLANILAN ÜRÜNLER LİSTESİ	321
EK 5: ASKERİ HASTANE PERSONELİ İLE VAKIF GUREBA HASTANESİ PERSONELİNİN MAAŞ VE TAYINAT KARŞILAŞTIRMASI	325

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Osmanlı'da XVIII. Asır Vakıflarının Tahmini Gelir ve Gideri.....	39
Tablo 2: XVIII. Asır Türk Vakıflarının Gelir Kaynakları (İncelenen 330 Vakfiyeye Göre)	40
Tablo 3: XVIII. Asırda Vakıf Müessesinin Personel Sayısı ve Giderleri (İncelenen 330 Vakfiyeye Göre)	41
Tablo 4: XV. Yüzyıldan İtibaren Para Vakıflarının Gelişme Süreci.....	42
Tablo 5: Osmanlılar Döneminde Kurulan Başlıca Sağlık Kurumları.....	55
Tablo 6: İstanbul'da Vebadan Ölümmler	69
Tablo 7: Osmanlı Erkek Nüfusu (1831-1906)	79
Tablo 8: Osmanlı Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'un Nüfusu, 19. Yy. Ortası ve 20. Yy. Başı	83
Tablo 9: İstanbul'un 1844 Yılı Nüfusu	84
Tablo 10: Osmanlı Nüfusu (19.yy Sonu 20.yy Başı)	86
Tablo 11: Bütçelere Göre Devlet Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları (1841/42-1900/01).....	113
Tablo 12: Giderlerin Türlerine Göre Dağılımı (1846/47, 1861/62, 1875/76, 1887/88 ve 1905/06)	118
Tablo 13: Hastanede Görevli Personel ve Personelin Maaşları (1847).....	172
Tablo 14: Gurebâi Müslimin Hastanesi'nde Görev Yapan Başhekimler ve Görev Süreleri (1847-2010).....	177
Tablo 15: 19. Yy. Sonunda Hastanede Memur ve Hizmetlilere İlişkin Bilgiler....	186
Tablo 16: Hastane Çalışanlarına Verilen Maaş (1853)	188
Tablo 17: 1896 Yılı Personel Bilgileri	192
Tablo 18: Hasta Verileri (1889 Eylül - 1890 Şubat Dönemi)	198
Tablo 19: Hastanedeki Hastalık Türleri (1889 Eylül - 1890 Şubat Dönemi)	199
Tablo 20: Hastane Personeli ve Maaşlarının Yıllar İçindeki Değişimi (1847-1879) (Kuruş).....	230

Tablo 21: Personel Giderleri Tablosu (Kuruş)	233
Tablo 22: Hastane Personelini ve Tayinat Miktarını Gösterir Tablo.....	235
Tablo 23: Toplam Giderler (1854-1879)	238
Tablo 24: Aylık Eczâne Gider Malzemeleri	240
Tablo 25: Mesârifât-ı Müferrika (Çeşitli Giderler) Tablosu	241
Tablo 26: Toplam Net Giderler Tablosu (1854-1879)	243
Tablo 27: Hastane Yıllık Giderleri ve Hasta Maliyetleri (1877-1880)	245
Tablo 28: İstanbul'daki Hastanelere İlişkin Bilgiler (1879-1880)	249
Tablo 29: Hastane Personeli ve Yatak Sayısı Karşılaştırması.....	250
Tablo 30: Tabîb-i Evvel'in Maaş ve Tayinat Karşılaştırması	252

KISALTMALAR

A	: Sadaret
A. AMD	: Sadaret Amedî Kalemi Evrakı
A. DVN	: Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Kalemi
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.t.	: Adı geçen tez
A. MKT. DV	: Sadaret Mektubî Kalemi Deâvî Evrakı
A. MKT. MHM	: Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT. NZD	: Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı
B	: Receb
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Babıali Evrak Odası Evrakı
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemâziyelâhir
CA	: Cemâziyelevvel
C.BLD	: Cevdet Belediye
C.MF	: Cevdet Maarif
C.ML	: Cevdet Maliye
C.SH	: Cevdet Sıhhiye
C.SM	: Cevdet Saray
DİA	: Diyanet İşleri Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DH. MKT	: Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi
EV. D	: Evkaf Defteri
HAT	: Hatt-ı Hümayun
HR. MKT	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı
İ	: İrade
İ. AS	: İrade Askeri
İ. DH	: İrade Dâhiliye

İ. EV	: İrade Evkaf
İ. HUS	: İrade Hususi
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MSM	: İrade Mesail-i Mühimme
İ. MVL	: İrade Meclis-i Vala
İ. SH	: İrade Sıhhiye
İ. ŞD	: İrade Şura-yı Devlet
M	: Muharrem
MEBİA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
MF. MKT	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemi
MVL	: Meclis-i Vala Evrakı
N	: Ramazan
R	: Rebiülâhir
RA	: Rebiülevvel
S	: Safer
Salname	: 1297 Yılı Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye
Ş	: Şaban
ŞD	: Şura-yı Devlet Evrakı
ŞH	: Şehremâneti Maruzatı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Y. A. HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. PRK. AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y. PRK. EV	: Yıldız Perakende Evrakı Evkaf Nezareti Maruzatı
Y. PRK. HH	: Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
Y. PRK. KOM	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y. PRK. SH	: Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. ZB	: Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzatı
Z	: Zilhicce
ZA	: Zilkade

GİRİŞ

Vakıflar, bireylerin yardımlaşma güdüsüyle taşınır ve taşınmaz mallarını kendi iradeleriyle özel mülkiyetlerinden çıkarıp, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için dini, sosyal ve ekonomik bir amaca yönlendirmek için oluşturulan kurumlardır. Bu davranışa yönelmesinde bireylerin insanlığa karşı sorumluluk hissi, iyilik, yardımlaşma, dayanışma gibi kültür değerlerinin büyük etkisi vardır. Kısaca vakıf, kişilerin kendilerine ait mallarını ya da paralarını toplumun yararına bağışlamasıdır.

Müslümanlıktan önce hukuki bir kurum halinde vakıf fikri olmamakla birlikte, vakıf fiilinin uygulamasını gösteren ibadet yerleri, çeşme ve kuyular gibi çeşitli eserlerin Türk toplumunda olduğu bilinmektedir. Osmanlılar kendinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, ahlak, örf, iktisat ve diğer özelliklerini örnek almışlar, onların teşkilat ve kurumlarından faydalanabilmişlerdir. Bu durum Osmanlı'da vakıfların yaygınlaşmasını hızlandıran önemli bir etken olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü bir model içerisinde sunmuş olduğu sosyal devleti simgeleyen kamu hizmetlerinin yürütülmesinin önemli bir bölümünü vakıflar üstlenmiştir. Bu durum, toplumsal refahı ve mutluluğu en üst düzeye çıkarma amacı taşıyan bir devlet anlayışı içinde çelişki gibi görülse de, devletin temel görevleri dışında kalan toplumsal yapıyı koruyan ve geliştiren kurumlar, devletin bulunmadığı alanlarda kamu hizmetlerini yürütmüşlerdir.

Türk kültür hayatında vakıf müessesesi, Selçuklu döneminde gelişmiş, Osmanlı döneminde en üst noktaya yükselerek dünyaya örnek olmuştur. Osmanlı döneminde vakıflar, ortak bir görüş olarak kamu hizmetlerini yerine getiren, ancak kendileri kamu kurumu olmayan sivil toplum kurumlarıdır. Osmanlı vakıf sistemi, özerk bir "sivil toplum" sistemi olmakla birlikte, devletin denetimi kapsamındadır.

Devletin iktisadi faaliyetleri ve politikaları hiçbir zaman yalnızca iktisadi bir yapı oluşturmamakta, genellikle dini, askeri, idari veya mali hedef ya da düşüncelerle kaynaşmış haldedir. Ancak toplumun bir iktisadi hayatı vardı ve devlet bu iktisadi

hayatı etkileyecek çeşitli faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bu bağlamda vakıflar da din, eğitim, kültür, sağlık ve şehir-bayındırlık gibi konularda iktisadî hayatı etkileyen kurumlardı.

Çalışmamıza konu olan ve Bezmiâlem Valide Sultan tarafından 1845 yılında İstanbul'da (Yenibahçe) yaptırılan ve vakfedilen, bütün ihtiyaçları vakıftan karşılanan Vakıf Gurebâ Hastanesi (*Gurebâi Müslimin Hastanesi*), 1847 yılı Mart ayında hizmete açılmış ve bugün Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi adı ile hizmete devam etmektedir.

Bu bağlamda, *Sosyo-Ekonomik Yönleri İle Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gurebâ Hastanesi* başlıklı çalışmamızda, hastaneyi 1845 yılından 1900 yılına kadar incelemeye çalıştık. 1880'e kadar her yıl hastane giderlerine ilişkin arşiv belgeleri kullandık. Bu yüzden çalışma ağırlıklı olarak, 1845-1880 yılları arasını kapsıyor. Ancak 1880 yılını aşan bazı belgelerle de 1900 yılına kadar tahmin ve öngörülerde bulunmayı ihmal etmedik.

Çalışmamızın birinci bölümünde Osmanlı'da vakıf ve sağlık sistemini ele aldık. Vakıf kavramı, vakıfların sınıflandırılması, vakıfların sunduğu hizmetler, vakıfların sosyal ve ekonomik yaşama katkıları kadar Osmanlı'da sağlık sistemi ve sağlık vakıflarına yer verildi.

İkinci bölümde, 19. yüzyılda İstanbul'un sosyoekonomik yapısı incelendi. Bu çerçevede Osmanlı Devleti demografik, bürokratik ve ekonomik yapısını İstanbul'a indirgemeye çalıştık. Üçüncü bölümün konusu ise çalışmamıza konu olan hastanenin kurucusu Bezmiâlem Valide Sultan idi. Bezmiâlem Valide Sultan, Vakıf Gurebâ Hastanesi yanında pek çok eseri olduğu için burada çerçeveyi biraz geniş tuttuk ve böylece bölüm başlığımız Bezmiâlem Valide Sultan'ın Hayatı, Vakfiye ve Eserleri oldu. Burada, Osmanlı'da valide sultanlık müessesesi, vakfiyeleri ve Bezmiâlem'in hayatına yer verilirken, yaptırdığı pek çok eser de incelenmeye çalışıldı.

Çalışmamızın son bölümü olan dördüncü bölümde de, incelemeye konu olan hastane ele alındı. Hastanenin kuruluşuna yer verilmeden önce dönemin genel durumu, yoksulluk ve devlet gibi konulara kısaca değinildi. Daha sonra hastanenin kuruluşu,

yapısı ve personel durumu, geçirdiği tamir ve gelişimi, denetimi, gelirleri, giderleri incelendi ve diğeri hastanelerle çeşitli karşılaştırmaları yapılarak el verdiğince ortaya yeni bilgiler ve tablolar çıkartılmaya çalışıldı.

Ayrıca çalışmamız, hastane vakfiyesinden 1296 yılının tüm gelir kalemlerine, hastane eczanesinde bir ayda kullanılan ürünler listesinden askerî hastane personeli ile Vakıf Gurebâ Hastanesi personelinin maaş ve tayinat karşılaştırmasına kadar çeşitli, ayrıntılı ve çarpıcı eklerle de desteklendi. 30 yılı kapsayan ziyaretçi defterini de eklere koyarak 19. yüzyılın sonunda hastanenin, hastaneyi ziyaret eden kamu görevlileri üzerindeki algısını da görme fırsatını yakalamış olduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DA VAKIF VE SAĞLIK SİSTEMİ

1.1. VAKIF KAVRAMI VE VAKIFLARIN SINIFLANDIRILMASI

1.1.1. Vakfın Tanımı ve Amaçları

Vakıflar sosyal dayanışmanın en eski kurumlarından biridir. Vakıflar, sadece insanlara hizmet etmek için değil, çevreye ve hayvanlara da hizmet için oluşturulan sosyal kuruluşlardır. Başlangıçta vakıflar, kişisel ihtiyaçların giderilmesi amacıyla ortaya çıkmışken, toplumların sosyo-kültürel yapısına, ihtiyaçlarına, eğilimlerine, zenginliklerine göre çeşitli şekillerde değişim göstererek hayatın hemen her alanında yer almaya başlamıştır. Özellikle de Osmanlılarda hem kişisel hem de devleti ilgilendiren bir yaşam biçimi halini almıştır.¹

Bir tür yardım kurumu olan vakıflar, zengin ve fakir arasındaki gelir farkını azaltarak toplumsal gelişmede önemli rol üstlenmiştir. Yardım ve dayanışma kurumları, genel anlamda yoksulluğu ortadan kaldırmayı, zenginden fakire gönüllü servet transferini hedefleyen kurumlardır. Vakıflar, İslâm dünyasında ve özel olarak da Osmanlı topraklarında yardım ve dayanışma amacına hizmet eden en önemli kurumlardır. Osmanlı'da beşeri sermayenin en önemli unsuru olan sağlık ve eğitime yönelik harcamaların büyük bir kısmı vakıflar tarafından sağlanmaktaydı.²

Vakıf sistemi, sadece sosyal güvenliğin temel kurumu değil, eğitim, kültür, diyanet, bayındırlık, sağlık ve sosyal yardım yatırımlarını da yürüten mali kurum niteliğinde organize edilmiştir.³

Vakıfları sadece dini amaçlı olarak organize edilen kurumlar olarak değerlendirmek mümkün değildir. Vakıflar, dini hizmetleri de yerine getirmekle birlikte aynı zamanda sosyal içerikli ve her biri kamu hizmeti gören hastane, revir, öksüz

¹ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1995, s. 19.

² Murat Çizakça, "Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları", **Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet**, TÜSEV Yayınları, İstanbul: 2006, s. 21.

³ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi – Toplu Makaleler I**, Kitabevi, İstanbul: 2005, s. 373.

yurtları, köprüler, çeşmeler ve kütüphaneler, hanlar ve hamamlar gibi hizmetleri de yerine getiren kurumlardır.⁴ Özellikle Osmanlı döneminde, birçok kamu hizmeti vakıf yoluyla sağlanmıştır.⁵

İslâm tarihi boyunca vakıflar, okullar, üniversiteler, hastaneler ve aşevlerinin yanı sıra, ekonomik kalkınmaya katkıda bulunan birçok hizmeti de örgütlemiş ve finanse etmişlerdir. Ancak 19. ve 20. yüzyıldaki merkezileşme çabaları, tarih boyunca kamusal hizmetleri sunan vakıf sistemini zayıflatmış ve bu hizmetlerin gerçekleştirilmelerini zorlaştırmıştır.⁶

Vakfın esası, bir malı insanların faydalanması için kişisel kullanım sahasından çıkararak toplumun kullanımına açmaktır.⁷ Yani vakıf, bir malın şahsın mülkiyetinden çıkarılarak belirli şartlarla hayrî, dinî, sosyal ve insani bir amaca hizmet için sürekli sunulmasıdır.⁸

Arapça bir kelime olan “vakıf”ın sözlük anlamı, “alıkoyma, hapsedme, dinlendirme”dir. Hukuki anlamda vakıf, bir şeyin kullanım hakkını ya da mülkiyetini kamu yararına insanlara tahsis ederek bunun devamlılığının sağlanmasıdır.⁹ İslâm hukukçularına göre vakıf, hukuki bir kurumdur ve bağlayıcı niteliğe sahiptir.¹⁰

Vakıf en temel anlamıyla, “bir hizmetin gelecekte de yapılması için belli şartlarla ve resmî bir yolla ayrılarak bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk, para” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanım ise, “bir topluluk veya bir kimse tarafından bırakılan mülk veya paranın idare edildiği yer” olarak verilebilir. Benzer şekilde vakıf, “birçok kişi tarafından kurulan ve toplum yararına çalışmayı ilke edinen kuruluş” olarak da tanımlanmaktadır.¹¹

⁴ Şâkir Berki, “Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvîk”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: V, 1962, s. 19.

⁵ Ahmet Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1988, s. 2.

⁶ Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, s. 21.

⁷ Tabakoğlu, **İktisat Tarihi – Toplu Makaleler I**, s. 373.

⁸ Erol Cansel, “Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XX, 1988, s. 321.

⁹ Akgündüz, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, s. 29.

¹⁰ Nazif Öztürk, **Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara: 1995, s. 56-63.

¹¹ TDK, “Vakıf” maddesi, (Çevrimiçi: <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=vakif>, 10.11.2009)

Kelime olarak “durdurmak”, “alıkoymak” anlamlarına gelen vakıf, İslâm hukuk terimi olarak bir sistemi ifade eder. Bu anlamda, taşınır veya taşınmaz her türlü mal ve mülkün Allah’ın emaneti olduğu bilinciyle, yine O’nun istediği yönde, sürekli olarak insanlığın hizmetine sunulmasıdır. Vakıf, bir malı kamu mülkü hükmünde olmak üzere bir veya birkaç amaca tahsis etmektir.¹²

Vakıf, aşağıdaki özelliklere sahip olan bir mal varlığı kuruluşudur. Vakıfların sahip olmaları gereken özellikler şöyle sıralanabilir:¹³

- Mal varlığı olmalı,
- Anlamlı ve sürekli bir kurumsal yapıya sahip olmalı,
- Özel olmalı, kamu sisteminin bir parçası olmamalı,
- Kendi kendini yönetebilmeli, özgürce karar alma ve uygulama yetkisi olmalı,
- Kâr dağıtmamalı,
- Gönüllük esasına dayanmalı,
- Kamusal amaçları destekleyici nitelikte olmalı,
- Üyelik esasına dayanmamalı

Bu temel özelliklerden hareketle vakıflar, “kamusal amaçlara hizmet etmek üzere gönüllü olarak kurulan, belirli bir kurumsal yapıya sahip olan, kamu yönetim mekanizmasının bir parçası olmayan, kendi kendini yönetebilen, üyelik temeline dayanmayan, belirli bir mal varlığına sahip olan, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar” olarak tanımlanabilir.¹⁴

Vakıf, bireylerin yardımlaşma güdüsüyle taşınır ve taşınmaz mallarını kendi iradeleriyle özel mülkiyetlerinden çıkarıp, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için dini, sosyal ve ekonomik bir amaca yönlendirmek için oluşturulan kurumlardır. Bu davranışa yönelmesinde bireylerin insanlığa karşı sorumluluk hissi,

¹² Ali Himmet Berki, “Hukûkî ve İctimâî Bakımdan Vakıf”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: V, 1962, s. 9.

¹³ Davut Aydın, “Cumhuriyet Dönemi Vakıfları: Tarihi Bir Bakış ve Vergi Muafiyetine Sahip Vakıfların Mali Krizi”, **Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet**, TÜSEV Yayınları, İstanbul: 2006, s. 35.

¹⁴ Aydın, “Cumhuriyet Dönemi Vakıfları: Tarihi Bir Bakış ve Vergi Muafiyetine Sahip Vakıfların Mali Krizi”, s. 36.

iyilik, yardımlaşma, dayanışma gibi kültür değerlerinin büyük etkisi vardır.¹⁵ Vakıf kısaca, kişilerin kendilerine ait mallarını ya da paralarını toplumun yararına bağışlamasıdır.

Vakıf müessesesinin, doğrudan doğruya İslâm dininin esaslarından doğmuş ve sadece İslâmi bir kurum olmadığı ifade edilmektedir. Bütün büyük dinler gibi İslâm dini de hayır niteliğindeki ahlaki prensipleri teşvik etmektedir. Ancak sadece bu nedenden dolayı vakıf sistemini Müslümanlığa ait bir yapı olarak kabul etmek doğru olmayacaktır.¹⁶

Özellikle İslâm âleminde önem kazanan sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamda önemli etkileri olan vakıf müesseselerinin ilk olarak ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, vakfın kaynağı Roma ve Bizans'a kadar dayandırılmaktadır. Ancak, tüzel kişilik olarak Batı toplumlarında vakıf kurumuna ilk olarak Orta Çağ'da rastlanmaktadır. İlk Çağ klasik Roma Hukuku'nda henüz tüzel kişilik kavramı geliştirilemediği için, bağımsız bir teşkilatı olan mal topluluklarına rastlanmaktadır. Hayır işleri için bir malın tahsisi, güvenilir bir kişi aracılığı ile yapılıyor ve bu kişiye eşyanın mülkiyet hakkı devredilerek belli bir hayır amacına malın hizmet götürmesi sağlanıyordu. Hristiyanlığın kabulünden sonra, İmparatorluk döneminde, kilisenin tesiriyle dini amaçlara hizmet eden vakıflar kurulmaya başlanmıştır.¹⁷ Bununla birlikte İmam-ı Şafîî fakirlere vakfın, sırf İslâmi olduğunu ve İslâm hukuku tarafından ortaya konulduğunu ifade etmiştir.¹⁸

Müslümanlıktan önce hukuki bir kurum halinde vakıf fikri olmamakla birlikte, vakıf fiilinin uygulamasını gösteren ibadet yerleri, çeşme ve kuyular gibi çeşitli eserlerin Türk toplumunda olduğu bilinmektedir.¹⁹ Osmanlılar kendinden önce Anadolu'ya gelip yerleşmiş bulunan Müslüman Türklerin yaşayış tarzlarını, ahlak, örf,

¹⁵ Hayriye Işık, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", **Akademik Bakış**, Uluslararası Hakemli E-Dergi, Sayı: 16, Nisan 2009, (Çevrimiçi: <http://www.akademikbakis.org>, 5.10.2009), s. 1-2.

¹⁶ Fuad Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: II, Ankara: 1942, s. 2-9.

¹⁷ Cansel, "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı", s. 321.

¹⁸ Ali Himmet Berki, "İslâm'da Vakıf: Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hâtûn Vakfiyeleri", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IV, 1958, s. 20.

¹⁹ Ali Himmet Berki, "Vakıfların Târîhi, Mâhiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Fâideler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VI, 1965, s. 9.

iktisat ve diğer özelliklerini örnek almışlar, onların teşkilat ve kurumlarından faydalanabilmişlerdir.²⁰ Bu durum Osmanlı'da vakıfların yaygınlaşmasını hızlandıran önemli bir etken olarak kabul edilebilir.

Selçuklularda, sosyal ve iktisadi refahı artırıcı yatırımlar, İslâmi geleneğe bağlı olarak vakıflar aracılığıyla yapılmıştır. Vakıf kurumu Moğolların ilk zamanlarında zayıflamış ancak Moğolların Müslüman olmasından sonra tekrar eski önemini kazanmıştır.²¹

Türklerde, yardımlaşma ve dayanışma ile ilgili inanç ve geleneklerin bulunduğu bilinmektedir. Eski Türklerde, tanrı adına yoksullara yardım etme, çıplakları giydirme, açları doyurma anlayışına İslâmiyet öncesi Türk destanlarında da rastlanmaktadır. Yine eski Türklerde “bey” olmanın şartları arasında çıplakları giydirme, açları doyurma gibi sosyal yardım geleneğinin olduğu da bilinmektedir. Türkler İslâmiyet'i kabul ettikten sonra da dini inancın gereği olarak sivil bir anlayışla muhtaçlara yardım etmişlerdir.²²

İslâm anlayışına göre ilk vakfın, Hz. İbrahim tarafından “Kâbe-i Muazzama”nın vakfedilmesiyle başladığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Halkın yararlanması amacıyla kurulan İskenderiye Kütüphanesi, Kudüs havuzları, Zemzem kuyusu, yollar, köprüler, mabetler birer vakıf eseri olarak kabul edildiğinde, vakıfların eski kavimlerde de bulunduğu görülecektir.²³ Ancak bugünkü anlamında *vakıf* ifadesi, Hicrî II. yüzyıl başlarında kullanılmaya başlanmıştır. Bu kurumun asıl kurucusunun, İmam Ebu Yusuf olduğu ifade edilmektedir.²⁴

Vakıf müessesesinin kaynağı hakkındaki araştırmalar henüz çok yetersizdir. Tartışmalı olmakla birlikte vakıf kurumunun sadece İslâm toplumuna ait olmadığı bilinmektedir. Vakıf kurumu İslâmiyet'ten önce de birçok kavimde bulunmaktadır.

²⁰ Işık, “Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, s. 2.

²¹ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul: Aralık 2009, s. 120.

²² A. Rıza Abay, “Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri”, **Sivil Toplum Dergisi**, Sayı: 6, İstanbul: 2004, s. 279.

²³ Şeker, **İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, s. 198-99.

²⁴ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IX, Ankara: 1971, s. 46.

Vakıflar hayır kurumları olduğu için, insanlarda bulunan iyilik ve yardım duygusu ile oluşturulmuş ve kişiler bu şekilde birçok hayır kurumu meydana getirmiştir.²⁵

Bununla birlikte, İmam Şafiî vakfın kaynağını şu şekilde ortaya koymaktadır: “İslâm’a mahsustur. Cahiliye çağında ve arazi olarak vakıf yapıldığı biliniyor. Kâbe ile zemzem kuyusu, sevap kazanmak niyeti ile değil övünmek için muhafaza olunmuştur.”²⁶

Vakıflar, bütün insanlığın mutluluğunu amaçlayan,²⁷ insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan hayır kurumlarıdır. Bunun için de vakıfların dini kaynaklı olarak başladığı kabul edilmektedir. Bu konuyu Köprülü şu şekilde açıklamaktadır:²⁸

“Müsevîlik hukukuna, Sâsânî hukukuna, Bizans hukukuna yabancı olmıyan ve daha ilk Halifeler zamanında Irak’ta, Suriye’de, Mısır’da Sâsânî ve Bizans müesseseleriyle temas eden Müslümanlar, sair birçok şeyler gibi vakfın ilk örneklerini de buralardaki dinî ve hayrî te’sislerde gördüler. Gerek Mısır’da gerek Suriye’de, Bizans hukukunun muayyen bir hukukî mahiyet vermiş olduğu türlü türlü dinî ve hayrî müesseseler, yukarıda söylediğimiz veçhile, pek mebzûldü; ve bunlar, vâkıfların şartlarına göre idare edilen zengin vakıflara maliktiler. Bizans devrine ait elde bulunan ve *typica* adını taşıyan vakfiyyeler sathî bir surette gözden geçirilirse bunlarla İslâm vakfiyyeleri arasındaki açık benzeyişleri görmemek kabil olamaz.”

Vakıf kurumu temelde hayır işleme duygusuna dayalı bir kurum olduğu için evrensel bir nitelik taşımakla beraber, aradığı ortamı özellikle İslâm kültür ortamında bulduğu için tarihte bir İslâm medeniyeti kurumu olarak dikkat çekmektedir.²⁹

Vakıfların sosyal bir kurum olarak doğmasında ve gelişiminde etkili olan nedenler şu şekilde sıralanabilir:³⁰

- İnsanın ruhsal ve toplumsal yönü,

²⁵ Bülent Köprülü, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, 1951, s. 518.

²⁶ Şeker, **İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri**, s. 199.

²⁷ Bahaeddin Yediyıldız, Nazif Öztürk, “Oturulabilir Şehir ve Türk Vakıf Sistemi”, 2003, (Çevrimiçi: <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/vakifsehir.html>, Erişim: 02.06.2010)

²⁸ Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, a.g.m., s. 11.

²⁹ Mecit Eş, **Tarihsel Bir Bakışla Klasik Osmanlı Maliyesi**, Eskişehir, 1991, s. 181.

³⁰ Işık, “Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, s. 2.

- Toplumun kültürel, siyasi ve sosyal yapısı,
- Ekonomik nedenler,
- Dini nedenler,
- Devlet-halk arası ilişkiler,
- Düşünce ve ideolojiler.

Osmanlı Devleti'nin kendine özgü bir model içerisinde sunmuş olduğu sosyal devleti simgeleyen kamu hizmetlerinin yürütülmesinin önemli bir bölümünü vakıflar üstlenmiştir.³¹

Bu durum toplumsal refahı ve mutluluğu en üst düzeye çıkarma amacı taşıyan bir devlet anlayışı içinde çelişki gibi görülsede, devletin temel görevleri dışında kalan toplumsal yapıyı koruyan ve geliştiren kurumlar, devletin bulunmadığı alanlarda kamu hizmetlerini yürütmüşlerdir.

Osmanlıların ilk fethettikleri Yenişehir, Bursa, İznik, İzmit gibi şehirlerde kişiler tarafından birer harp ganimeti olarak yapılan arazi spekülasyonları, vakıf halinde yapılan birer hayır kurumlarına bağlanmıştır. Yeni işgal edilen yerlere gelip ilk yerleşen ahaliden zengin olanları, mahallere birer mescit yaptırmışlar³² ve toplumsal yaşam bu merkez etrafında şekillenmiştir. Bu durum, vakıf sisteminin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren toplumsal yaşamda oynadığı önemli rolü ortaya koymaktadır.

Dini bir temele dayansa da vakıflar, geniş kapsamlı kamusal projelerin gerçekleştirilmesinin de temel aracı durumundaydı. Osmanlı devletinde vakıf kurumunun yaygınlığının ve başarısının altında yatan temel unsur, bir yandan insanların kişisel kaygılarına cevap veren, öte yandan kamusal hizmetlerin yürütülmesine imkân sağlayan bir düzenlemenin aynı kurum aracılığıyla gerçekleştirilebilmesiydi.³³ Osmanlı

³¹ Eş, **Tarihsel Bir Bakışla Klasik Osmanlı Maliyesi**, s. 171.

³² Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1243-1453) – Cilt: I**, Barış Yayınevi, Ankara: 1999, s. 206.

³³ Tefik Güran, **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar**, İstanbul: Nisan 2006, s. 3.

vakıfları, bir insanın doğumundan ölümüne kadar geçen sürede hayatın tüm gereklerini ve ihtiyaçlarını karşılayacak fonksiyonlara sahipti.³⁴

Türk kültür hayatında vakıf müessesesi, Selçuklu döneminde gelişmiş, Osmanlı döneminde en üst noktaya yükselerek dünyaya örnek olmuştur. Osmanlı döneminde vakıflar, ortak bir görüş olarak kamu hizmetlerini yerine getiren, ancak kendileri kamu kurumu olmayan sivil kurumlardır.³⁵ Osmanlı vakıf sistemi, özerk ve demokratik bir “sivil toplum” sistemi olmakla birlikte, devletin denetimi kapsamındadır. Denetim görevini, nezaret kurumu yerine getirmektedir.³⁶

Toplumsal yaşamı doğrudan kontrol etmek yerine denetim ve gözetim fonksiyonunu yerine getiren devlet anlayışı, Osmanlı Devleti’nde vakıfların önemini daha da artırmıştır.

Klasik Osmanlı sisteminde, bugünkü anlamda bir iktisat politikasından, devlet yapısında özellikle bu işle görevli bir organın varlığından söz edilemez. Devletin iktisadi faaliyetleri ve politikaları hiçbir zaman yalnızca iktisadi bir yapı oluşturmamakta, genellikle dini, askeri, idari veya mali hedef ya da düşüncelerle iç içe bulunmaktadır.³⁷ Klasik Osmanlı sisteminde, iktisadi olay, iktisadi fonksiyon ya da bu fonksiyonları yerine getiren uzmanlaşmış organizasyonlar oluşmamıştı. Ancak toplumun bir iktisadi hayatı vardı ve devlet bu iktisadi hayatı etkileyecek faaliyetlerde bulunmaktaydı.³⁸

Osmanlı döneminde ekonomik ve toplumsal zihniyet, vakıflar gibi yaşamı şekillendiren önemli kurumların ortaya çıkmasını ve yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti döneminde 26.798 vakıf kurulduğu, ancak tespit edilemeyenlerle bu sayının 50.000 civarında olabileceği belirtilmektedir. 19. yüzyılda, İmparatorluğun başkenti olan İstanbul’un taşınmaz mallarının üçte ikisi vakıf

³⁴ Işık, “Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, s. 3.

³⁵ Arif Dülger, “Kültür Aktarımında Vakıfların Rolü”, (Çevrimiçi: <http://www.vakifcilik.org/sdetay.asp?catid=7&did=49>, Erişim: 10.09.2009).

³⁶ Tabakoğlu, **İktisat Tarihi – Toplu Makaleler I**, s. 373.

³⁷ Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2000, s. 43.

³⁸ Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, s. 44.

mallarıydı.³⁹ Vakıf kurumlarına ve vakıf yapanlara bakıldığında, birinci derecede hükümdarlar, oğulları ve kardeşleri (şehzadeler); ikinci derecede vezirler, beylerbeyleri, zeamet ve has sahiplerinin vakıf yaptıkları görülür. Çünkü bunlar geniş ölçüde vakıf yapma mali imkânlarına sahipti. Üçüncü derecede tekkeler, zaviyeler, dergâhlar gibi tasavvuf ocaklarına vakıf yapılmıştır. Bunları da din ve sanat ocaklarını seven zengin kimseler veya bunları korumakta olan hükümdarlar yapmışlardır. Zenginler bir yandan siyasi kuvvetlerin baskısından korunmak, bir yandan da “hayırsever” adını alarak halkın sevgisini kazanmak için vakıf yapmışlardır. Bu sıraya göre daha az vakıf yapanlar ilim adamları ile şairlerdir. Bunun sebebi de onların diğer vakıf yapanlara göre daha az gelirli olmalarıdır.⁴⁰

Özetle vakıflar, eğitim ve öğretim, kültür, yapım, bakım ve restorasyon, hayri ve sosyal yardım, güvenlik, ulaşım, sağlık, temizlik, ekonomik, şehircilik hizmetleri ile dini ve turizmi teşvik niteliğindeki hizmet alanlarında faaliyet göstermişlerdir.⁴¹ İslâm’daki hizmet kurumlarının temelini oluşturan vakıf sistemi, sosyal güvenlikle olduğu kadar eğitim, sağlık ve sosyal yardım, diyanet ve bayındırlık yatırımlarını yürüten kurum olarak mali sistemin önemli bir alt unsurunu oluşturmaktadır.⁴²

Vakıflar, özellikle Selçuklularda ve Osmanlılarda askeri yatırımlar hariç altyapı, bayındırlık, eğitim vs. tüm yatırımları finanse eden bir kurum olduğu için fiilen maliyenin bir bölümü olarak kabul edilmektedir.⁴³

1.1.2. Vakıfların Sınıflandırılması

Vakıflar çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Kuruluş amaçları esas alındığında, vakıflar iki kısma ayrılabilir:⁴⁴

- **Koruma ve Himaye Vakıfları:** Bu tür vakıflar, kişiler arasında ayırım yapmadan, fakir ve yoksullara hizmet amacıyla kurulmuştur.

³⁹ Cansel, “Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”, s. 322-23.

⁴⁰ Hilmi Ziya Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IX, 1971, s. 32.

⁴¹ İbrahim Ateş, “Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XV, 1982, s. 55.

⁴² Ahmet Tabakoğlu, **İslâm İktisadı – Toplu Makaleler II**, Kitabevi, İstanbul: Kasım 2005, s. 26.

⁴³ Tabakoğlu, **İslâm İktisadı – Toplu Makaleler II**, s. 260.

⁴⁴ Öztürk, **Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, s. 3.

- **Gayrimenkul Olarak Hizmete Sunulan Vakıflar (Mülk Vakıfları):**

Kullanma hakkı toplumun manevi şahsiyetine ait olan vakıflardır. Bu vakıfların çoğu gayrimenkul olup hizmete sunulan eserlerdir. Okullar, kütüphaneler, ibadethaneler, yollar, köprüler ve hayır kuruluşları gibi gayrimenkuller bu sınıfa girer.

Tarihsel açıdan incelendiğinde vakıfların iki kısmının da tamamen şahıslar tarafından oluşturulduğu ve kamu hizmetini yerine getirdiği görülür.⁴⁵

Benzer bir sınıflamayla vakıflar kendilerinden yararlanma açısından hayır kurumları ve geliri ile intifa olunan vakıflar olarak iki kısımda ele alınabilir:

a. Hayır Kurumları: Bizzat kendisinden yararlanan ve “müessesatı hayriye” (hayır kurumları) adı verilen vakıflardır. Hayır kurumlarına, camiler, mescitler, medreseler, imaretler, hastaneler, kütüphaneler, hanlar gibi kurumlar girer. Bunlar da vakıftan yararlananlar açısından, herkesin yararlanabileceği ve sadece fakirlerin yararlanabileceği hayır kurumları olarak iki kısma ayrılır.⁴⁶ Birincisinden, zengin ve fakir ayırımı yapılmaksızın herkes istifade edebildiği halde, ikincisinden sadece fakirler yararlanabilmiştir.⁴⁷

Yardım vakıfları okul, kütüphane, cami, mescit, imarethane, kervansaray, misafirhane, hamam, kabristan, hastane, dispanser, darülaceze, yol, köprü, liman, çeşme, kuyu, orman ve spor sahası benzeri tesisler, fakirlere yemek yedirilmesi gibi toplumda birçok kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir.⁴⁸ Osmanlı’da cami ve mescitlerle eğitim kurumlarının yüzde doksan dokuzu vakıftır. Âlimler, fakihler, filozoflar, birçok ilim, fen ve sanat adamı bu okullarda yetişmiştir.⁴⁹

Kısaca ifade etmek gerekirse, devlet fonksiyonlarından siyasi nitelikte olan ve otoriteye ihtiyaç gösteren vatan savunması ile kamu güvenliği gibi hizmetler hükümet eliyle yürütülmüş, bunun dışında kalan geniş alandaki kamu hizmetleri ise yardım

⁴⁵ Veysi Erken, “Vakıfların Eğitim Sistemine Katkısı”, (Çevrimiçi: <http://w3.gazi.edu.tr/web/verken/vakif.htm>, Erişim: 05.09.2009).

⁴⁶ Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, s. 42.

⁴⁷ Murat Şen, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar”, (Çevrimiçi: www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale33.pdf, Erişim: 15.10.2009), s. 33.

⁴⁸ Şen, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar”, s. 33.

⁴⁹ A. H. Berki, “Hukûkî ve İctimâî Bakımdan Vakıf”, s. 11.

vakıfları aracılığı ile yerine getirilmiştir. Bu tesislerin bazılarında toplumun bütünü, bazılarında ise yalnızca düşük gelirli ihtiyaç sahipleri yararlanmıştır.⁵⁰

b. Geliri ile İntifa Olunan Vakıflar: Geliri ile intifa olunan vakıflar, “müstegallat-ı vakfiye” adı verilen bina, arazi, nakit para gibi gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır ve bunlara Osmanlı Devleti’nde “asl-ı vakıf” adı verilir.⁵¹

Bu vakıflardan daha çok sosyal yardım amacına yönelmiş olanları avarız vakıflarıdır.⁵² “Arıza”nın çoğulu olan “avarız” kelimesi, hastalık, fakirlik, zaruret veya yangın gibi durumları anlatmaktadır. Avarız vakıfları, toplumun zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için kurulmuş vakıflardır. Bu vakıflar özellikle, mahalle veya köyde hastalanan fakirlerin tedavisi ve hastalık yüzünden kazanç sağlayamayanların bakımları ile kimsesizlerin ve çocukların hayatlarının korunmasını amaç edinmiştir.⁵³

Geliri bir köy veya mahalle ahalisinin beklenmedik ihtiyaçlarına harcanmak üzere kurulmuş olan avarız vakıflarının konusunu, çoğunlukla vakıf paralar teşkil etmiştir. Mahalleler ve köylerdeki vakıf paraları “avarız akçesi sandığında”, her esnafa ait vakıf paralar ise, “esnaf sandığı”, “esnaf vakfı” veya “esnaf kesesi” adı altında toplanmıştır. Avarız vakıfları iki kısma ayrılmıştır:⁵⁴

- Birincisi, bazı köy ve mahallelerde hayır sahipleri tarafından fakirlerden vefat edenlerin teçhiz ve tekfinine ve hasta olup da çalışamayanların infak, iâşe ve tedavilerine harcanmak üzere kurulan vakıflardır.

- İkincisi ise, meslek veya sanat erbabının ihtiyacını karşılamak için kurulmuş olan avarız vakıflarıdır. Bunlardan da din farkı gözetmeksizin, o sanata veya mesleğe mensup olan herkesin yararlanabilmesidir. Bu tür avarız vakıfları, bugünkü mesleki yardım ve kamu hizmetlerini karşılamış ve sosyal yardım kuruluşları anlamında önemli görev üstlenmişlerdir. Bunlar, bir sanat erbabına veya belli bir esnafa kredi

⁵⁰ Şen, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar”, s. 33.

⁵¹ Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, s. 213-215.

⁵² Ömer Lütfi Barkan, “Avarız”, **MEBİA**, C. II, İstanbul 1986, s. 18-19.

⁵³ Barkan, “Avarız”, s. 18; A. H. Berki, “Hukûkî ve İctimâî Bakımdan Vakıf”, s. 11.

⁵⁴ Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, s. 215-17.

vermek, iflas edenlere yardım etmek, durumu kötüye giden tüccara borç para vermek üzere kurulan bir çeşit tasarruf ve yardımlaşma sandığı niteliğindedir.

Kapsamlı bir sınıflandırmayla vakıflar, mülkiyetin vakıf idaresine ait olup olmaması bakımından, idareleri bakımından ve kiraya verilmesi bakımından aşağıdaki gibi üç temel başlık altında toplanabilir:⁵⁵

a. Mülkiyetin Vakıf İdaresine Aidiyeti Bakımından Vakıflar: Mülkiyetinin vakıf idaresinde olup olmaması bakımından vakıflar, sahih ve gayri sahih vakıflar olmak üzere iki grupta incelenir:

- **Sahih Vakıf:** Kişinin sahip olduğu malının tamamını veya bir kısmını, bir amaca yönelterek, hukuka uygun olarak tahsis etmesi ve o mala tüzel kişilik kazandırması ile ortaya çıkan vakıflardır.⁵⁶

- **Gayri Sahih Vakıf:** Vakfedilen mal ve özellikle gayrimenkul, her zaman vakfın hükmü şahsiyetine ait olmaz. Bazen bir malın mülkiyeti vakfedene ait olur.⁵⁷

b. İdareleri Bakımından Vakıflar: Vakıflar idareleri bakımından gayri mazbut ve mazbut vakıf olmak üzere iki çeşittir:

- **Gayri Mazbut Vakıflar:** Gayri mazbut vakıflar, mütevelliler tarafından idare edilen vakıflar olup, mülhak ve müstesna olmak üzere iki çeşittir:⁵⁸

i. Mülhak Vakıf: Mütevelliler tarafından idare edilen ve Evkaf İdaresince (bugünkü Vakıflar Genel Müdürlüğü) teftiş edilen vakıflardır.

ii. Müstesna Vakıf: Müstesna vakıflar, hükümetin ve nezaretin herhangi bir müdahalesi olmadan, doğrudan özel mütevelliler tarafından yönetilen vakıflardır. Bu vakıflara devlet ancak, toplum otoritesi adına inceleme yapabilir. Bu vakıflar iki çeşittir:

⁵⁵ Şakir Berki, “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IX, 1971, s. 3-8.

⁵⁶ Öztürk, **Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, s. 153.

⁵⁷ Berki, “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, s. 4.

⁵⁸ Ülken, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, s. 16; Berki, “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, s. 4-5.

Eizze ve Guzzat Vakıfları. Eizze Vakıfları, Abdülkadiri Geylâni, Hacı Bektaş Velî ve Hacı Bayram Velî gibi ünlü din adamları tarafından yapılan vakıflardır. Guzzat vakıfları ise, ünlü gaziler tarafından yapılmış vakıflardır.

Mazbut Vakıflar: Ayrı ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla beraber, doğrudan Nezaret tarafından idare edilen vakıflardır. Hanedan tarafından yapılıp devlet görevlileri tarafından yönetilenlere “selâtin vakıfları” denmektedir. Zaman içinde mütevellisi kalmayan ve bu nedenle Nezaret yönetimine geçen vakıflar ise “mütevellisi kalmayan vakıflar”dır. Mütevellisi olmasına rağmen kendilerine maaş bağlanıp vakıftan el çektirilen ve Nezaret tarafından yönetilen vakıflara ise “idaresi zapt edilen vakıflar” denir.⁵⁹

c. Kiraya Verilmeleri Bakımından Vakıflar: Kiraya verilmeleri bakımından vakıflar; mukataalı, icareteyinli, icare-i vâhideli ve icare-i vâhide-i kadîmeli vakıf olmak üzere dört grupta incelenebilir.⁶⁰

- **Mukataalı Vakıf:** Bir vakfa ait olup üzerinde bina ve ağaç ve benzeri şeyler bulunmayan araziye vakıf idaresi, vakfın mali durumunun yetersizliği sebebiyle işletemez ve arazinin bu sebeple atıl kalmasını istemezse, gelir elde etmek amacıyla, senelik bir kira bedeli üzerinden kiraya verir. Belirlenen bu kiraya mukataa, bu tür vakıflara da mukataalı vakıflar denir.

- **İcareteyinli Vakıf:** İcareteyinli vakıflar, vakfa ait arazi üstünde bulunan tamire muhtaç bina veya çeşitli tesisatın, maddi imkânsızlıklar nedeniyle onarılamadığı durumlarda, icareteyinli vakıflara özgü bir şekilde kiraya verilmesiyle ortaya çıkar. Bu kiralama şekline göre, kiralayandan kiraladığı şeyin genellikle yarı değeri ölçüsünde toplu bir para alınır. Muaccele (peşin) denilen bu parayla bina veya tesisat tamir edilir. Tekrar kullanılabilir hale gelen yapıların kullanım hakkı, muaccele miktarını ödeyen kişiye verilir. Muaccele ücretinden başka, müeccele (vadeli) denilen ve belirli

⁵⁹ Nazif Öztürk, **Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara: 1983, s. 94.

⁶⁰ Berki, “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, s. 6; Öztürk, **Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, s. 107-08.

dönemlerde ödenmesi gereken cüzi bir ücret daha vardır. Bu ücret, normal kira ücretinden oldukça düşüktür.

- **İcare-i Vâhideli Vakıf:** Bilinen kiralama yöntemleriyle gelir elde eden vakıflardır. Kira anlaşması mukataalı ve icareteynli vakıflarda olduğu gibi zorunluluktan değil, işler halde olan vakfa gelir sağlamak amacıyla yapılır. Kira süresi vakfiye şartına uygun olarak belirlenir. Eğer vakfiyede herhangi bir şart belirtilmemişse, ev ve dükkân gibi akarlarda bir, arazi ve çiftlik gibi akarlarda ise üç yıllık sözleşmeler yapılır.

- **İcare-i Vâhide-i Kadîmeli Vakıf:** İcare-i vâhideli vakfın kira müddeti dolduğunda, belli bir ücret ile eski kiracısına, ölümü halinde de mirasçılarına bırakılan vakıflardır.

Çalışmamıza konu olan ve Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından İstanbul’da yapılan ve vakfedilen, bütün ihtiyaçları vakıftan karşılanan Vakıf Gureba Hastanesi, fakir ve zenginlerin faydalandığı “müessesat-ı hayriye”dendir. Kurulduğundan beri bu hastanede yüz binlerce hasta tedavi ve teşhis hizmeti almıştır.⁶¹

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde hastaneyle ilgili detaylı bilgi ve belgeye yer verileceği konu burada daha fazla detaylandırılmayacaktır.

1.2. VAKIF HİZMETLERİ

Osmanlı tarihinin önemli bir kaynak grubunu vakfiyeler ve vakıflar ile ilgili kayıtlar oluşturmaktadır. Vakıflar ile ilgili asıl kayıtlar XV. ve XVI. yüzyıllara kadar uzanan “evkaf” defterleridir. Bu defterlerden Osmanlı Devleti’nde bulunan vakıfların mal varlıkları ile gelirlerinin kullanımı konusunda ayrıntılı bilgiler sunmakladır.⁶²

Vakıfların amacı sadece cami, mescit, sebil ve çeşmeye gibi yapılar meydana getirmek veya bu alanda faaliyette bulunmak değildir. Ahlaka ve adaba aykırı olmayan

⁶¹ Ali Himmet Berki, “İslâm’da Vakıf - Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev’ileri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 1957, s. 26.

⁶² Galip Eken, “Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: IV, İzmir, 2000, s. 75.

ve hayır amacıyla, süreklilik arz eden halkın faydalanması için yapılmış her yardım vakıf hükmündedir.⁶³

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, birçok alanda hizmet vermiştir. Bunun temel nedenlerinin başında İslâm geleneği yer almakla beraber, devletin kamu hizmetlerinin sunumunda uyguladığı sınırlı hizmet anlayışı bulunmaktadır. Osmanlı'da kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde üçlü bir yapı söz konusudur. Yönetim, savunma-güvenlik ve adalet gibi kamusal hizmetler merkezi yönetim ve eyalet yönetimleri tarafından sunulurken, diğer tüm hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁶⁴ Osmanlı vakıf sistemi, sosyal güvenlikle alakalı olduğu kadar ülkedeki eğitim, sağlık ve sosyal yardım, diyanet ve bayındırlık yatırımlarını yürüten kurum olarak mali sistemin üçüncü alt ögesini oluşturur.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde vakıflar ülkenin ekonomik ve sosyal hayatında son derece önemli bir role sahip olmuştur. Eğitim, sağlık, sosyal yardım, şehircilik, belediye ve bayındırlık gibi kamu hizmetleri vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.⁶⁶ Merkezi yönetim tarafından hukuksal çerçevesi belirlenen ve denetlenen vakıflar sayesinde birçok kamusal hizmet, gönüllü katılım esasının benimsendiği bir tür finansman modeliyle çözülmüş, bu sayede devlet-toplum ilişkilerinde devletin sosyal niteliği daha da pekişmiştir.⁶⁷

Bugünkü sosyal devlet anlayışına göre devletin görevleri arasındaki kamu hizmetleri vakıflar tarafından sunulmaktaydı. Yol yapmak, şehrin su ihtiyacını gidermek, aç olanlara ve fakirlere yemek vermek gibi hizmetler vakıflar tarafından yapılmıyordu. Bununla birlikte iktisadi ve sosyal çevredeki değişimle birlikte ortaya çıkan yeni ihtiyaçlarına göre vakıflar oluşturulmuştur. Mesela düşmanın eline düşen Müslüman esirleri kurtarmak amacıyla kurulan, kışın yoğun kar yağışı nedeniyle yem bulamayan aç kuşlara yem sağlayan, bir cariye'nin hizmeti sırasında verdiği zararlar

⁶³ Şakir Berki, "Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VII, 1968, s. 45-46.

⁶⁴ Işık, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", s. 4.

⁶⁵ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 240.

⁶⁶ Şen, "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar", s. 32.

⁶⁷ Vahdettin Aydın, "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2003, s. 316.

karşısında efendisinin kızmasını önlemek için cariyenin zararını karşılamaya yönelik ve sadece kölelerin yaralandığı vakıfların kurulduğu bilinmektedir.⁶⁸

Vakıflar tarafından yerine getirilen dini, sosyal ve kültürel hizmetler, eğitim, sağlık, bayındırlık ve şehircilik hizmetleri ile bunların dışında kalan diğer hizmetler aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

1.2.1. Dini Hizmetler

İslâm beldelerindeki tüm camiler ve mescitler vakıf yoluyla yapılmıştır.⁶⁹ Vakıf yoluyla, Müslümanların namaz kılmaları için, binlerce cami yapılmıştır.⁷⁰ Osmanlı döneminde dini ibadetlerin yerine getirilebilmesi için yapılan cami, mescit, namazgâh ve türbelerin yanında, geliri cami ve görevlilerine tahsis edilmiş vakıflar bulunmaktadır.⁷¹

Varlıklarını dini esaslardan alan camilerin yapımında, kullanımında ve finansmanında doğal olarak dini esasların önemli bir payı vardır. Camilerin finansmanı konusunda vakıf ve benzeri uygulamaların etkisi büyüktür... İmamların maaşları, görev yaptıkları cami veya mescitlerin vakıflarınca ödenmiş, vakıf gelirlerinin yetersiz kalması halinde devlet hazinesinin çeşitli kalemlerinden destek sağlanması veya tamamının üstlenilmesi gibi çeşitli yöntemler uygulanmıştır.⁷²

İslâm toplumunun kültürel bakımdan gelişmesinde önemli bir yeri olan camiler, ibadet ve eğitim-öğretim alanlarında hizmet sunmuşlardır. Camilerin önemi mimarisinde de kendini göstermiş ve İslâm toplumlarının en değerli eserleri olarak kabul görmüştür. Osmanlı'da mahallenin merkezi olarak görülen camiler ibadet yeri olmanın yanında, toplumun bir araya gelmesiyle ülkeye ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerler olarak da sosyal bir işlev görmüştür. Camilerin etrafına sebil, imaret, medrese, kütüphane binaları da ekleniyor, camiler ve etrafındaki

⁶⁸ Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Özel Toprak Mülkiyeti ve Vakıf Münasebeti", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 5, 1999, s. 188.

⁶⁹ Berki, "Vakıfların Târîhi, Mâhiyeti, İnkîşâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Fâideler", s. 12.

⁷⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XI, 1977, s. 2.

⁷¹ Işık, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", s. 4.

⁷² Ahmet Onay, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Camilerin Finansmanı", **Değerler Dergisi**, Cilt: 7, No: 18, Aralık 2009, s. 44, 49.

yapılar bu haliyle külliye meydana getiriyor ve nerdeyse yeni bir mahallenin kurulmasına yardım ediyorlardı.⁷³

Cami ve mescit gibi kurumların vakıfları, bu kurumların büyüklüklerine göre gelirleri ve giderleri değişen kuruluşlardır. Genelde devlet erkânının yaptırdığı camilerin vakıfları, diğer cami ve mescitlerin vakıflarına göre daha çok gelir ve gidere sahiptiler.⁷⁴

1.2.2. Eğitim Hizmetleri

İslâm dini, eğitime büyük önem verdiği için Müslümanlar, eğitim hizmeti sunan her türlü kurumları vakıf aracılığıyla meydana getirmişlerdir.⁷⁵

Eğitim hizmetini görece vakıfların kuruluşu, Karahanlılar dönemine ait eğitim vakıfları ile ilgili günümüze kadar ulaşan belgeden de anlaşıldığı gibi oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu belge, eğitim hizmeti yerine getirecek vakfın bütün özelliklerini kapsamakta ve daha sonra tesis edilen vakıflara ışık tutarak ilmin tabana yayılmasına zemin hazırlayıcı bir özellik göstermektedir. Eğitim vakıfları, her türlü eğitim hizmetini yerine getirmiş ve bu hizmetin herkese açık tutulmasını sağlamıştır.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nde mahallelere kadar tüm yerleşim birimlerinde bulunan ve okuma çağına gelmiş çocuklar sıbyan mekteplerinde eğitilir, daha sonra vakıf külliye içersinde yer alan medreselerde eğitime devam edilirdi. Bu yerlerde ders veren hocaların maaşları da vakıflar tarafından karşılanıyordu.⁷⁷

Osmanlı medreseleri, yüksek öğrenimi sağlayan kurumlardı. Osmanlı döneminin ilk medresesi 1330 yılında Orhan Gazi tarafından İznik'te açılmıştır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fetheder etmez Sahn-ı Seman medreselerini kurmuş, İstanbul'u ilim merkezi haline gelmiştir. 19. yüzyıla kadar İstanbul'da bulunan medrese sayısı 500'ü aşmıştır.⁷⁸ Bu medreselerin yüzde doksan dokuzu, hayır sahipleri tarafından

⁷³ Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, s. 161.

⁷⁴ Alpay Bizbirlik, "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", (Çevrimiçi: http://www.sosyalsiyaset.com/documents/osmanlida_vakiflar.htm, Erişim: 21.09.2009).

⁷⁵ Şâkir Berki, "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VI, 1965, s. 89.

⁷⁶ Erken, "Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri".

⁷⁷ Işık, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", s. 4.

⁷⁸ Kazıcı, **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, s. 203.

yaptırılmış ve ihtiyaç ve masrafları için han, hamam, dükkân, mağaza, bağ, bahçe ve arazi gibi akarlar vakfedilmiştir.⁷⁹

Osmanlılar döneminde kurulan vakıflar başta olmak üzere, çeşitli dönemlerde kurulan vakıfların çoğunda, eğitim ve öğretim konusuna geniş yer verilmiştir. Medrese, mektep, sıbyan mektebi ve benzeri eğitim ve öğretim kurumlarının yapımı, bakımı, geliştirilmesi, eğitim ve öğretimin her geçen gün daha geniş sahaya yayılması, öğretim görevlileri ile memur, gece bekçisi, kapıcı, temizlikçi gibi okullarda görevli personelin maaşlarının günün şartlarına göre ödenmesi, öğrencilerin elbise, kitap ve gıda ihtiyaçlarının karşılanması, günümüzdeki öğrenci yurtlarının yerini alan yatakhanelerin temini ve buralara yeteri kadar yakacağın tahsisi, hatta bazı öğrencilere aylık bağlanması gibi özel şartlara çoğu vakfiyede yer verilmiştir. Öğrencinin geçim, yurt, kitap sıkıntısına düşmeyecek ve dersten başka bir şey düşünmeyecek şekilde bir eğitim görmesi için gerekli her şey düşünülmüş ve bu hizmete yapılacak harcamaları karşılayacak yeterli gelir kaynakları vakfedilmiştir.⁸⁰

1.2.3. Sağlık Hizmetleri

İslâm'da ilk hastane Emevi Halifesi Velid bin Abdülmelik tarafından 706 yılında Şam'da yaptırılmıştır. İslâm tarihinde bağımsız ilk tıp medresesi ise, Mühezzebüddin el-Dahvar tarafından yine Şam'da açılmıştır.⁸¹

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren bir asır geçinceye kadar ülkede tıp ilmini öğretecek bir kurum bulunmamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak, devletin bu dönemde genişlemek için yaptığı savaşlar gösterilmektedir. Devletin kuruluşundan bir asır sonra Bursa Darüşşifası 12 Mayıs 1400'de kurulmuştur.⁸²

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu dönemde, Anadolu topraklarında dönemi için dikkat çekici nitelikte bir sağlık hizmeti yapılanması bulunmaktadır. Anadolu'nun birçok büyük şehrinde hastane mevcuttur. Selçuklu döneminden kalan bu hastaneler

⁷⁹ Berki, "Vakıfların Târîhi, Mâhiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü....", s. 12.

⁸⁰ İbrahim Ateş, "Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XIV, 1982, s. 31-32.

⁸¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Suriye'de Modern Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1999, s. 1.

⁸² Osman Şevki Uludağ, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2010, s. 27-28.

varlıklarını sürdürürlerken Osmanlı şehirlerinde bunlara yenileri eklenmiştir. Söz konusu hastane hizmetleri vakıflar aracılığıyla sağlanmıştır.⁸³

Osmanlı Devleti'nde ülkenin her tarafında bulunan hastaneler, hastanelerin giderleri ve personel ücretleri vakıflarca karşılanmıştır. Tıp ilmine ve hastanelere büyük önem veren Osmanlıların tam teşkilatlı ilk hastanesi Bursa'da Yıldırım Beyazıd tarafından kurulmuştur. Hastaneler, hem yatan hastalara hem de ayakta tedavi görecekt hastalara hizmet verirlerdi. Her gelen hastanın tedavisi yapılır ve fakir olduğunu beyan edenlere bedava ilaç verilirdi. Bununla birlikte tek tıp hastalıklara mahsus olan hastaneler de vardı. 1451'de kurulan Edirne ve 1514'te kurulan Karacaahmet cüzzam hastaneleri bunların başında gelmektedir.⁸⁴

Osmanlı sağlık sistemine ilişkin ayrıntılı açıklamaya çalışmanın ilerleyen kısımlarında yer verileceği için konu burada daha fazla detaylandırılmayacaktır.

1.2.4. Bayındırlık ve Şehircilik Hizmetleri

Belediye teşkilatı 1856'da kurulduğu için bu yıla kadar Osmanlı şehirlerinde belediye hizmetlerini vakıflar üstlenmiştir. Osmanlı Devleti'nde, bugün belediyenin üstlendiği hizmetlerin büyük bir bölümü vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.⁸⁵ Yol, köprü, kanal, bent, çeşme, kaldırımların yapımı ve tamiri vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Günümüzde belediye hizmetleri içinde yer alan yol, su, temizlik, sokakların aydınlatılması, park ve bahçelerin düzenlenmesi ve bakımı gibi hizmetler vakıfların hizmet alanı içinde yer almıştır.⁸⁶

Şehirlerin ve birçok köyün su ihtiyacının giderilmesi genellikle vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Yerleşme merkezlerine akıtılan suyun herkesin hizmetine sunulabilmesi için vakıf kurucuları, şehirlerin veya köylerin çeşitli mahallelerine çeşmeler ve su kuyuları yapmışlardır. Ayrıca vakıf kurucularının, sadece normal su sağlamakla yetinmeyip, yaz mevsiminin sıcak günlerinde herkese bedava soğuk su dağıtılan sebiller vakfettikleri de bilinmektedir. Bazı vakıflar, sebillerinin suyunu

⁸³ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 15, 2004, s. 188.

⁸⁴ Işık, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", s. 4-5.

⁸⁵ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 5.

⁸⁶ Ağmanvermez, "Bir Vakıf Medeniyeti Olarak Osmanlı".

soğutacak buz elde etmek için buzluklar inşa ederken, bazıları ise bu amaca ulaşmak için kar satın alınmasını şart koşuyorlardı. Bazı vakfiyelerde, vakfın bütün geliri sırf bazı medreselerdeki talebelerin soğuk su ihtiyacını gidermeye tahsis edilmiştir. Su ile ilgili bu kuruluşlar arasında hamamların da sayılması gerekir. Fakat hamamlardan genellikle bedava olarak yararlanmak mümkün değildi. Çünkü bu hamamlar diğer kamu kuruluşlarına gelir sağlamak için inşa edilmişlerdi. Bununla birlikte, fakirlerin bedava olarak yararlandıkları hamamlar da vardı.⁸⁷

Vakıflar, çevrenin korunması yanında, insanların ihtiyacı olan müesseselerin yaptırılması sayesinde de çevrenin güzelleşip, yerleşim yerlerinin gelişmesine de katkıda bulunmuştur.⁸⁸

1.2.5. Sosyal ve Kültürel Hizmetler

Osmanlıda çeşitli sosyal yardım hizmetlerini ön planda tutarak düzenlenen vakfiyelerde sosyal hizmetler konusuna büyük yer verilmiştir. Bu hizmetler yüzyıllarca vakıflar tarafından başarı ile yürütülmüştür.⁸⁹

Osmanlıda kültürel faaliyetler ve güzel sanatlar, tekke denilen merkezlerde örgütlenmiş ve vakıflar tarafından finanse edilmişlerdir. Kervansaraylar, hanlar, hamamlar, imarethane veya aşevleri, kör evleri, yurtlar da vakıflar tarafından yaptırılmıştır. Vakıf külliye etrafında gelişip şekillenen şehirler, vakıf köprüler ve yollarla birbirine bağlanmıştı. Anadolu'nun ulaşım şebekesini ve ticaret yollarını canlı bir şekilde ayakta tutan kervansaraylar zinciri içinde yer alan bu kervansarayda, yazlık köşkler ve kışlık mekânlar vardı. Kervansarayların yerine getirdiği önemli hizmetlerden biri de kısa bir süre sonra çevrelerinde bir ticaret merkezi meydana getirmiş olmalarıydı.⁹⁰

Kervansaraylarda yolcuların hayvanlarının barınacağı yerler de bulunuyordu. Kervansarayda maaşlarını vakıftan alan birçok görevli çalışmaktaydı. Buralara gelen her yolcuya eşit olarak yemek ikram ediliyordu. Gerektiğinde yolcuların ayakkabıları tamir

⁸⁷ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XI, 1977, s. 6.

⁸⁸ Mehmet Şeker, "Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri", **Ekoloji**, Sayı: 4, 1992, s. 26.

⁸⁹ Ateş, "Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar", s. 72.

⁹⁰ Işık, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", s. 5-6.

ediliyor, ayakkabısı olmayanlara yenisi veriliyordu. Hayvanların nallanması dâhil her türlü bakımları da ücretsiz yapılıyordu. Hasta hayvanların tedavisi için bir baytar görevlendirilmişti. Hastalanan yolcular muayene edildikten sonra, kendilerine gerekli ilaçlar veriliyor ve tedavileri yapılıyordu. Sağlığına kavuşmayan kişiler gönderilmiyordu. Burada ölen kişi olursa yine vakfın imkânlarıyla gerekli işlemler yapılıyordu.⁹¹

1.2.6. Diğer Alanlardaki Hizmetler

Yukarıda sıralanan hizmet alanları dışında kalan birçok alanda Osmanlıda vakıflar oluşturulmuştur. Osmanlı vakıfları sadece insanların hizmetine değil, hayvanların yaşamını sürdürmesi, bakımı, iyileştirilmesi için de hizmetlerde bulunmuşlardı. Yaralı kuşların, hasta hayvanların iyileştirilmesi için tedavi merkezleri kurulmuştur. Kale, istihkâm, gemi ve top yapımı, dökümhane, saraçhane, baruthane, kılıçhane vakıfları, deniz ve kara harplerinde üstün başarı gösterenlere yardım vakıfları, top arabalarını çekmede kullanılan atların satın alınması ve yetiştirilmesi amacına yönelik vakıflar askeri alanda hizmet görmekteydi. Aynı zamanda askerlerin spor ve talim yapabilmesi için spor alanları kurulması, yüzücülüğü, koşuculuğu, at kullanması, ok ve cirit atmayı teşvik eden vakıflar vardı.⁹²

Osmanlı döneminde kurulan vakıflardan biri de geliri köy veya mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere tesis edilmiş avarız vakıflarıydı. Bir köy veya mahallede ölen fakirlerin defin masraflarını, hastalanıp çalışamayacak durumda olanların yeme, içme, giyme ve barınma ihtiyaçlarını karşılamak, kaldırım, suyollarının tamire muhtaç olan yerlerini onarmak için vakıflar kurulmuştur. Bu gibi vakıflar, bir hayır sahibi tarafından kurulduğu gibi, zenginlerden veya esnaftan para toplanarak da kurulurdu.⁹³

Vakıfların faaliyet alanları sayılamayacak kadar çoktu. Yetim kızlara çeyiz, mahpus borçluların borçlarının ödenmesi, parasız mahpusların tahliyesi için gerekli harcın yatırılması, bazı köylerin ve şehrin bazı mahallerinin vergilerinin tediyesi bu

⁹¹ Bahaeddin Yediyıldız, “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 20, 1988, s. 405.

⁹² Işık, “Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, s. 6.

⁹³ Süleymaniye Vakfı, “Avarız”, **Kavramlar Sözlüğü**, (Çevrimiçi: http://www.suleymaniyevakfi.org/modules/kavramlar/index.php?cat_id=2, Erişim: 15.10.2009).

vakıflarla karşılanıyordu. Yaşlı köylülere elbise, öğrencilere yemek ve elbise, kuşlara yem ve su temini için de aynı yardım vakıfları vardı.⁹⁴

1.3. VAKIFLARIN SOSYAL VE EKONOMİK YAŞAMA KATKILARI

Vakıflar, sürekli gelir getiren kurumlar olduğu için ekonominin vazgeçilmez unsuru olan para ve malların işletilmesi gibi önemli bir işlevi yerine getirerek, servetlerin atıl kalmasını ve verimsiz alanlarda kullanılmasını engellemektedir. Ayrıca vakıflar, iktisadi ve mali yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik sağlayan bir yapıyı da ortaya çıkarmaktadır.⁹⁵

Vakıfların kurulması ve kurulan bu vakıflara belli bir akar tahsisi ile fertlerin tasarrufa teşviki de sağlanmaktadır. Çünkü kurulan vakfa belli bir servet ve belli bir akar sağlanmaktadır. Böylece tasarruflarda kamu hizmeti lehine adeta bir döner sermaye kurulmaktadır. Ayrıca bu yolla tasarrufların ekonomi içinde değerlendirilmesi de sağlanmış olmaktadır.⁹⁶

Vakıf kurumunu bir işletme olarak mikro açıdan; servetin, gelirin ve kaynakların dağılımına etki eden fonksiyonu itibarıyla makro açıdan incelendiğinde iktisadi kavram ve politikalarla ilgili çeşitli sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Mikro açıdan ele alındığında her vakıf, amacı ne olursa olsun bir işletmedir. Hizmetin, vakfın amacı doğrultusunda devam edebilmesi için, vakfın bir iktisadi işletme olarak ele alınması gereklidir. İşletmenin rasyonel ve kârlı çalışması için işletmecilik kurallarına göre, yani maddi ve gayri maddi organizasyon, üretim, satış, pazarlama, tanıtım, işçi-işveren ilişkileri ve kontrol tekniklerine uygun çalıştırılması gereklidir. Makro açıdan ele alındığında vakıf müessesesi milli ekonomide, milli gelirin yeniden dağılımına, istihdam artışına ve kaynakların dengeli dağılımına etki ederek, dengeli kalkınmanın gerçekleşmesini sağlar. Alt yapının gelişmesini sağlayarak hızlı kalkınmaya, sosyal yapıyı iyileştirerek gelişme sürecine, sağlık, eğitim, bayındırlık, şehircilik alanlarında

⁹⁴ Furuzan Selçuk, “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar)”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VI, 1965, s. 22.

⁹⁵ Şakir Berki, “Vakıf Mahiyeti”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VIII, 1969, s. 2-3.

⁹⁶ Mehmet Merve Özaydın, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, **Kamu-İş**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2003, s. 19.

yatırımlara katılmak suretiyle, devlet bütçesinin iktisadi yatırımlara kaymasını sağlayarak, devletin güçlenmesine etki eder.⁹⁷

Vakıf kurumu ile birlikte, lüks tüketime ve gösterişe gidebilecek kaynakların zorunlu ihtiyaç maddelerinin tüketimine yönelmesi sağlanır. Tüketimin zorunlu ihtiyaç maddelerine kaydırılmasıyla marjinal faydanın artırılması, milli ekonomide tüketimden sağlanan toplam faydanın ve toplam tatmin duygusunun artışına yol açar. Gösteriş ve lüks tüketime yönelecek kaynakların tasarruf edilmesine, atıl kalması muhtemel kaynakların yatırımlara yönelmesini teşvik eder. Bu yolla yatırımların sosyal faydası yüksek olan alanlara yönelmesi mümkün olur. Zenginlerdeki serveti biriktirme arzusunun, sosyal fayda ile birlikte dağıtımına yardım eder. Son olarak da, sermaye sahibi girişimcilerin kazanç ve teşebbüs arzu ve zihniyetini köreltmeden gelir ve servetin yeniden dağılımına yardım eder.⁹⁸

Osmanlıda neredeyse her alanda hizmet veren binlerce vakfın, bu hizmetleri yürütebilmek için çok sayıda personel çalıştırması ve karşılığında maaş ödemesi dolayısıyla ülkede istihdamı arttırıcı katkısı da bulunur. Ayrıca zamanla yıpranan ve onarım gerektiren vakıf eserlerinin bakımı durumunda ek istihdam da sağlanır.⁹⁹

Vakıfların istihdama katkısını gösteren bir örnek olarak, 1557–1838 yıllarında İstanbul’da faaliyette bulunan ve dönemin gelir-gider kapasitesi itibariyle en büyük vakıflarından biri olan Süleymaniye Vakfı’nı inceleyebiliriz: Vakfın giderlerinin en önemli kalemini vakıf görevlilerine yapılan maaş ödemeleri oluşturmaktaydı. Süleymaniye Külliyesi’ne dahil olan medreselerde, darüşşifada, camide, türbelerde ve imarette hizmet veren görevli sayısı 1557 yılında toplam 636, 1703 yılında 1.199’dur. Görevlilere vakıf bütçesinden 1557 tarihi itibariyle günlük toplam 2.390 akçe ve 1703 yılında toplam 6.332 akçe ödenmekteydi. Maaş ödemelerinin önemli bir bölümü Süleymaniye Camii’ndeki çeşitli dini ve idari hizmetlerin yürütülmesiyle ilgiliydi. Cami için 300 farklı görev tanımı yapılmıştı ve çok sayıda görevli bulunmaktaydı. Cami

⁹⁷ Özeydin, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, s. 19-20; Erol Kozak, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Akabe Yayınları, İstanbul: 1985, s.35.

⁹⁸ Sabahaddin Zaim, “Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri”, **V. Vakıf Haftası Tebliğleri**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara: 1987, s. 211’den Aktaran: Özeydin, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, s. 20.

⁹⁹ Işık, “Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, s. 7.

görevlileri arasında en yüksek maaşı günlük 50 akçe ile cami hatibi ve vaizi alırken, birinci ve ikinci imama günlük 20, üçüncü imama 15 akçe maaş ödenmekteydi. Bir diğer önemli sayıda kadro istihdam alanı Kanuni ve Haseki Sultan Türbeleri'ydi. Bu türbelerin her birinde 30'ar kişilik eczahan grubu (her bir görevliye günlük 2 akçe ödenirdi), türbelerin gece gündüz güvenliğini sağlamakla görevli geniş bir bekçi kadrosu (günlük 3'er akçe ödenirdi), ayrıca her bir türbede maaşlı türbedar, buhurcu, saka ve aydınlatma sorumlusu bulunmaktaydı. Vakfın diğer önemli görevli kadrosunun istihdam edildiği yer Darüşşifa idi. Medreselerde Darüşşifa ile birlikte 160'a yakın görevli vardı. Medreselerdeki müderrislere günlük 60 akçe maaş ödenmekteydi. Osmanlı toplumunda ulemanın uzun bir dönem en etkin sosyal gruplardan biri olmasında, ilim adamlarına düzenli, sürekli ve yeterli maaşlarla yaşamını sürdürme imkânını veren vakıfların katkısı önemlidir. Ayrıca, vakıf imaretindeki faaliyetlerin yürütülmesinde 60'ın üzerinde görevli çalışmaktaydı. En yüksek maaş günde 22 akçe olarak imaret şeyhine ödenmekteydi. Vakfın idari ve mali işlerinden sorumlu olan mütevellî en yüksek maaşı almakta olup, günlük ödeme 100 akçe idi. Vakfın gelir fazlalarından tahsis edilen ve bu nedenle zevaid-horon olarak adlandırılan maaş niteliğinde başka ödemeleri de bulunmaktaydı. Bu ödemelerin büyük bir bölümü görev karşılığı maaş almaktan çok, özellikle görevli oldukları dönemlerde yüksek bir hayat standardına sahip olan, ancak herhangi bir nedenle gelirlerini kaybetmiş kesimlere yönelik bir sosyal yardım niteliğindeydi. Örneğin, daha önce kazasker veya kadı olarak görev yapmış kişilere yeni tayin bekleme süresince günlük 150 akçeye ulaşan yüksek maaşlar ödeniyor ve bir göreve atanmaları halinde bu maaş kesiliyordu.¹⁰⁰

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve XVIII. yüzyıla ait vakfiyeler arasından rastgele seçilen 330 vakfiyenin tahlilinin yapıldığı bir araştırma¹⁰¹, vakıf müessesesinin yıllık gelirinin söz konusu yüzyılda hemen hemen devlet gelirlerinin yarısına eşit olduğunu göstermiştir. Üstelik vakıf olarak kurulan binalara harcanmış olan paralar, bu hesaplamada dikkate alınmamıştır. Vakıf bütçelerinden bu binaların ve kuruluşların genel masrafları karşılanıyor ve oralarda çalışanların ücretleri ödeniyordu. Söz konusu yüzyılda kurulmuş 330 vakfın gelirleri üzerinden 4.947 kişiye ücret

¹⁰⁰ Güran, *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*, s. 27-41.

¹⁰¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XI, 1977, ss. 1-28.

ödendiği görülmektedir. XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli’de 6 bin yeni vakfın kurulmuş olduğu tahmin edilmektedir. Buna göre XVIII. yüzyılda kurulmuş vakıflar tarafından ücretleri ödenen kişilerin sayısı, muhtemelen 86.915 kişiydi. Eğer, daha önceki dönemlerde kurulmuş ve XVIII. yüzyılda faaliyetine devam eden vakıflar tarafından ücretleri ödenen kişiler de yukarıdaki rakama ilave edilecek olursa, bu sayı daha da yükselecektir. Ülkenin toplam nüfusuna göre bu rakamın önemini göstermek için XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, bütün Osmanlı Devleti topraklarında, 25 milyon kişinin yaşadığını söylemek yeterli olacaktır.¹⁰²

Aşağıdaki tabloda vakıfların gelir ve giderlerine ilişkin yapılan tahmini hesaplamalar yer almaktadır.

Tablo 1: Osmanlı’da XVIII. Asır Vakıflarının Tahmini Gelir ve Gideri

	Akçe Olarak Gelir ve Giderler Tahmini		
	İncelenen 330 Vakfınki	XVIII. Asırda Kurulmuş 6.000 Vakfınki	XVIII. Asırda İşlemekte Olan 20.000 Vakfınki
Gelir	19.889.133	361.620.600	1.205.402.000
Gider	19.274.760	350.450.181	1.168.167.272
Gelir Fazlası	614.373	11.170.419	37.243.728

Kaynak: Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asırda Vakıfların İktisadi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XVIII, 1984, s. 41. (ss. 5-42)

Tablodan da görüldüğü gibi, vakıfların önemli tutarlara ulaşan gelir ve gideri bulunmaktadır. Ayrıca incelenen dönemde vakıfların toplam gelirlerinin giderlerden daha fazla olduğu görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda XVIII. yüzyılda kurulan 330 vakfın gelir kaynaklarına ilişkin veriler yer almaktadır.

¹⁰² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XI, 1977, s. 1.

Tablo 2: XVIII. Asır Türk Vakıflarının Gelir Kaynakları (İncelenen 330 Vakfiyeye Göre)

Mülk Tipleri			Ünite Adedi		Her ünitenin yıllık kira bedeli (akçe olarak)	Gelir Toplamı	%	%
Tarım İşletmeleri	Arsa		188		360	67.680	0,34	30,39
	Bağçe		110		2.000	220.000	1,11	
	Bostan		72		1.000	72.000	0,36	
	Zeytin bağçesi		40		4.320	172.000	0,87	
	Bağ		42		400	16.800	0,08	
	Mezra’a, Tarla		201		750	150.750	0,76	
	Çiftlik		93		20.000	1.860.000	9,35	
	Köy, karye		46		30.000	1.380.000	6,94	
	Mukâta’a (köyler bütünlüğü)		14		150.000	2.100.000	10,56	
	Maden ocağı		1		-	-	-	
	Dalyan		3		1.080	3.240	0,02	
Meskenler	Menzil		2064		900	957.600	4,81	6,52
	Saray		8		5.000	40.000	0,20	
	Yalı		19		5.400	102.600	0,52	
	Oda, Hâne		416		360	149.760	0,75	
Kamu hizmetleri için kiralanmış binalar		Defter-hâne		1	117.800	117.800	0,59	0,79
		Gümrük Binası		4	10.000	40.000	0,20	
İktisâdî Kuruluşlar	Ticaret Yerleri	Han		53	2.160	114.480	0,58	30,44
		Samanhâne		6	1.000	6.000	0,03	
		Dükkân		1453	2.300	3.341.000	16,8	
		Ambâr, Mahzen		135	800	108.000	0	
		Ahır		11	720	7.920	0,4	
	Sanayi İşletmeleri	Hamam		25	720	18.000	0,09	
		Değirmen		95	4.000	380.000	1,91	
		İmâlâthâne		300	5.000	1.500.000	7,54	
		Kârhâne						
		Gedik		321	1.800	577.80	2,91	
Diğer Şeyler		Gemi		7	-	-		
		Değirmen		13.080	4	5 .320	0,26	0,26
		Su		Masura (12) 20	240	14.400	0,07	0,07
Nakit para		Akçe	Miktar (Akçe)	Faiz Haddi	6.318.183	31,77	31,77	
			42.120.222	% 15				
Toplam						19.889.133	100	100

Kaynak: Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asırda Vakıfların İktisadi Boyutu", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XVIII, 1984, s. 40.

Tablodan da açıkça görüldüğü gibi, bahsedilen dönemde vakıfların gelirlerinin çok büyük bir kısmı nakit para, tarım işletmeleri ve iktisadi kuruluşlardan elde edilmektedir.

Tablo 3: XVIII. Asırda Vakıf Müessesinin Personel Sayısı ve Giderleri (İncelenen 330 Vakfiyeye Göre)

Masraf Kalemleri ve Kuruluşların Sayısı			Personel		Akçe Olarak Günlük Masraflar				
			Sayısı	%	Personel Ücreti	Genel Masraflar	Toplam	%	
Eğitim ve Öğretim	Mektepler	49	741	15,0	3.030	132	3.162	5,90	28,1
	Medrese	36	384	7,8	3.833	26	3.859	7,20	
	Darülhadis	3	2	0,04	5	-	5	0,01	
	Darülcür'ân	3	3	0,3	62	-	62	0,10	
	Kütüphâne	13	119	2,4	3.065	-	3.065	5,70	
	Tekye, zaviye...	26	178	3,6	1.062	946	2.008	3,80	
	Hadımağaları ocağı	-	2	0,6	66	-	66	0 1	
Din	Cami	67	237	5,0	2.863	-	2.863	5,35	
			1.027	0,6	7.880	507	8. 87	15,65	
	Defterhâne	-	10	0,2	115	-	115	0,20	30,75
	Du'âgûyan	-	705	14,3	3.487	-	3.487	6,50	
	Türbe	-	87	1,8	389	-	389	0,70	
	Dinî günlerin kutlanması	-	35	0,7	70	1.580	1.650	3,10	
	Mekke ve Medine	-	5 7	10,9	2.450	38	2.488	4,60	
Sosyal Hizmetler	İmaret	8	144	2,9	1.092	-	1.092	2,00	10,51
	Belediye Hizmetleri	**	277	5,4	1.638	1.491	3.129	5,80	
	Köy Odası	4	-	-	-	5	5	0,01	
	Kale ve liman	2	41	0,8	444	-	444	0,80	
	Sosyal yardım	-	-	-	-	1.019	1.019	1,90	
Askerî birlikler		-	-	-	-	3.457	3.457	6,50	
Aile fertlerine harçlık		-	-	-	-	7.612	7.612	14,20	
Vakıf idaresi		-	391	7,9	5.181	5	5.186	9,70	
TOPLAM		-	4.947	100	36.723	16.818	53.541	100	

Kaynak: Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asırda Vakıfların İktisadi Boyutu", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XI, 1977, s. 14.

Yukarıdaki tablodan da görüldüğü gibi vakıfların giderlerinin önemli bir kısmını, din ve eğitim-öğretim hizmetleri oluşturmaktadır. Eğitim ve öğretim hizmetlerine ilişkin giderlerin önemli bir kısmı ise medrese ve mekteplere ayrılmaktadır. Bununla birlikte, vakıfların idaresi ve aile fertlerine harçlık da önemli gider kalemlerini oluşturmaktadır.

Osmanlı ekonomik sistemi içerisinde önemli bir yeri olan vakıflardan biri de para vakıflarıdır. Osmanlılarda bilinen ilk para vakfı, Fatih Sultan Mehmed'in, geliri Yeniçeri ocaklarına verilen etlerin sübvansiyonunda kullanılmak üzere vakfettiği 24 bin

altın tutarındaki vakıftır. İstanbul’da Fatih’ten itibaren, 1456-1551 yılları arasında 1161 para vakfı vardı. Yine İstanbul’un et ihtiyacı için Kanuni Sultan Süleyman kendinden önce bu amaçla tesis edilen para vakıflarını birleştirerek, 698 bin akçelik bir vakıf oluşturmuştu. Bu paralar İstanbul kasaplarına kredi olarak veriliyordu. Tarihi süreçte, para vakıflarından kredi kullanan kimi girişimciler, kervan ve gemilerle uzak ülkelere giden ve kârlı ticaret yapan büyük tüccarlardı. Bunlar elde ettikleri kârdan sermaye sahiplerine pay veriyorlardı. 15. yüzyıldan itibaren önemli bir finans kaynağı olan para vakıflarının, diğer vakıflar içindeki gelişme süreci şöyledir:¹⁰³

Tablo 4: XV. Yüzyıldan İtibaren Para Vakıflarının Gelişme Süreci

Tarih	Adet	Toplam Nakit (akçe)
1456-1494	41	728.600
1495-1519	244	3.594.125
1520-1546	653	13.253.736

Kaynak: Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, s. 4.

Bu resmi kayıtlara göre 1456-1546 arası 90 yıllık dönemde vakfedilen nakit para toplamı 18 milyon akçeye ulaşmaktadır. Bunların diğer vakıf çeşitlerine göre yüzde ortalaması ise, vakıf sayısı içinde % 26, toplam nakit değerler içinde ise % 44.3’tür. Aynı döneme ait, 1527 yılı Osmanlı Devleti vergi gelir toplamı 537 milyon 927 bin akçe kadardır. Bundan eyaletlere, has, tımar ve zeamet teşkilatlarına verilen paylar düşüldükten sonra, merkezde toplanan bütçe gelirlerinin % 12 kadarını, vakıf paraların oluşturduğu görülür.¹⁰⁴

Vakıf müesseseleri bir yandan sosyal ve ekonomik yardımlaşmayla fakirliği ve onun doğurduğu sosyal sıkıntıyı en aza indirmeye çalışırken, diğer yandan sanat ve kültür değerlerinin gelişmesi ve korunmasından yurdun imar ve inşasında birçok hizmete öncülük etmiştir.¹⁰⁵

¹⁰³ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008, s. 4.

¹⁰⁴ Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, s. 4-5.

¹⁰⁵ H. Mehmet Soysaldı, “Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, Elazığ: 2002, s. 399.

Osmanlı şehirlerinin merkez camileri etrafında toplanan medrese, imaret, çeşme, sebil, kütüphane, hastane ve bunun gibi diğer kuruluşlardan oluşan bina ve hizmet birimleri, sosyal teşkilatlar bütünlüğü olarak nitelendirebilecek Osmanlı külliyesi, sadece ibadet yeri, öğretim merkezi veya fakir mutfağı niteliğinde hizmet vermemiş, aynı zamanda sosyal ve kültürel bütünleşmeyi de teşvik etmiştir. Ülkenin çeşitli yörelerinde bulunan diğer camiler de aynı fonksiyonu yerine getiriyordu. Medresede öğretime her sene üç ay ara verilmekte, talebeler ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmakta ve söz konusu camiler aracılığıyla medresedeki bilgiyi memleketin en ucuna kadar yaymaktaydılar. Böylece herkes okuma imkânı bulamamasına rağmen, külliyelerde gerçekleştirilen sürekli eğitim-öğretim sayesinde ülkenin her yanında ortak bir kültür oluşmaktaydı. Bu vakıf külliyesi sayesinde, aynı kültür değerlerini ve aynı davranış normlarını benimseyen halk, ortak kimliğine kavuşuyor ve böylece sosyal bütünleşme yaygınlaşıyordu. Medresenin hoca ve talebeleri, yemek saatlerinde imarette, külliyesinin diğer görevlileri, çevrenin fakirleri ve başka yerlerden oraya gelen yolcularla, halkın önemli bir kesimiyle de günde beş vakit camide bir arada ve iç içe bulunmaktaydılar. Külliyesinin merkezinde yer alan cami ile şehrin diğer cami ve mescitleri, Osmanlıların üniversitesi durumunda olan medresenin halka açılan kapılarıydı. Medresede üretilen bilgiler, medresenin hocaları ve talebeleri tarafından bu salonlar sayesinde halka aktarılabilmekteydi.¹⁰⁶

Vakıf kurumları toplumda bireyler arasında yarattıkları sosyal dayanışma, yardımlaşma ve işbirliği sayesinde kişilerin maddi ve manevi bir bütün etrafında hareket etmesine neden olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde hükümdar ve diğer devlet görevlilerinin vakıf kurma konusunda öncülük etmeleri de devlet-toplum kaynaşmasını kuvvetlendirmiştir. Osmanlı toplumunda üst sınıfa mensup kişilerin kurdukları vakıfların toplam vakıflar içindeki payı yüzde 65'tir.¹⁰⁷

Vakıflar sadece sivil alanda değil, kamusal hizmetlerin her alanında faaliyet göstermiş ve günümüz devletlerinin üstlendiği birçok hizmeti sivil toplum eliyle yerine getirmeye çalışmışlardır. Merkezi idarenin yükünün hafifletilmesi, iskân politikalarının yürütülmesi, atıl toprakların değerlendirilmesi, asayiş ve güvenliğin sağlanması gibi

¹⁰⁶ Işık, "Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", s. 8.

¹⁰⁷ Bahaeddin Yediyıldız, **Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri**, İstanbul: 1982, s. 146.

alanlarda devlet yönetimine yardımcı olmuşlar ve devletin yürüteceği kamu hizmetlerinin bir kısmını gönüllü olarak üstlenmişlerdir.¹⁰⁸ Bir medeniyet göstergesi olarak, toplumun hem manevi hem de maddi hayatına yön veren, birlik ve beraberliğin sembolü olan vakıflar, devletle halkın el ele vermesinin önemli bir örneğidir.¹⁰⁹

1.4. OSMANLI SAĞLIK SİSTEMİ VE SAĞLIK VAKIFLARI

Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı döneminde sağlık hizmetleri, vakıf olarak oluşturulmuş kurumlar aracılığıyla sunulmuştur. Bazı sağlık kurumları dışında kalan tüm hastaneler vakıf statüsünde hayata geçirilmiştir. Osmanlı sağlık sisteminin temelini oluşturan hekimbaşılık, hastaneler, eczane ve karantina faaliyetlerinde ilişkin açıklamaya çalışmanın ilerleyen kısmında yer verilmiştir.

Osmanlı döneminde merkezde hekimbaşılar, taşrada ise “darüşşifa” olarak adlandırılan hastanelerden başka sağlık kuruluşu bulunmamaktadır. Ayrıca İstanbul ve taşrada, ücret karşılığı tedavi hizmeti sunan hekim ve cerrahları da sağlık sisteminin önemli unsurlarını oluşturmaktadır.¹¹⁰

1.4.1. Osmanlı’da Sağlık Hizmetlerinin Kurumsal Örgütlenmesi

Osmanlı Devleti’nin kurulduğu XIII. yüzyılın sonlarında, Anadolu topraklarında dönemi için bir hayli zengin, dikkat çekici nitelikte bir sağlık hizmeti yapılanması bulunmaktadır. Anadolu’nun birçok büyük şehrinde hastaneler (Darüş-şifa, darüs-sıhha, şifahane, bîmâristan, mâristan) mevcuttur ve bu yerlerde sağlık hizmeti verilmektedir. Selçuklu döneminden kalan bu hastaneler varlıklarını sürdürürlerken Osmanlı başkent ve bazı şehirlerde bunlara yenileri eklenmiştir.¹¹¹

Osmanlı Devleti’nde devlet ile saray mensuplarının sağlık işlerini devrin imkânları ölçüsünde yürüten *hekimbaşılık* kurumu vardı. İslâm kültüründe de varlığı görülen bu kurumun başındakilere “Reisü’l-Etibba” denilmekte ve tayinleri sultanın

¹⁰⁸ Hüseyin Ertunç, “Vakıfların Devlet Yönetimine Katkıları”, **e-akademi**, Sayı: 90, Ağustos 2009, s. 2-12.

¹⁰⁹ Vahdetin Başcı, “Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007, s. 2.

¹¹⁰ Necmettin Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu’da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, H.Ü. Toplum Hekimliği Yayını, No: 19, Ankara: 1982, s. 10.

¹¹¹ Erdem Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:14, Ankara: 2004, s.187-88.

emriyle yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde genel anlamda sağlık hizmetlerinin idaresiyle yükümlü ilk hekimbaşı, II. Beyazıt döneminde (1481-1512) bu göreve atanan Mehmed Muhyiddin İzmidî'dir. 1844'ten sonra *Ser-Tabib-i Hazret-i Şehriyâri* adıyla anılan hekimbaşılar hükümdar ve ailesinin özel hekimliği yanında, bakanlar kuruluna dâhil olmadığı halde sağlık bakanı gibi, bütün hekimlerin başı olarak saray ve devletin sağlık işlerini yürütmekteydi.¹¹²

Osmanlı tıp hayatı Avrupa tıbbından etkilenmiş ve dört hılt¹¹³ üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlar: kan, safra, balgam ve sevda idi. Bu dört hıltın iyi olması durumunda insan vücudunun sağlıklı olduğu varsayılırdı. Hekimler muayene ettikleri hastalarda önce bu dört hılttan hangisinin düzensiz olduğunu tespit etmeye çalışırlar ve ona göre tedavi yolunu seçerlerdi.¹¹⁴

XIX. Yüzyıl ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısına kadar devlet yönetimlerinin sağlık alanında ciddi, sistemli, günümüzde anlaşıldığı şekilde bir hizmet politikasına ve uygulamalarına sahip olduklarından fazla söz edilemez. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonradır ki, başta Batı ülkelerinde olmak üzere sistemli sağlık politikaları ve hizmet uygulamalarından söz edilebilmektedir.¹¹⁵

Osmanlı tıbbı özellikle ilk dönemlerinde klasik İslâm tıbbı niteliğinde idi.¹¹⁶ XII. yüzyıldan sonra İslâm tıbbındaki duraklamanın ardından, Batı dünyasında yüzyıllar içerisinde adım adım gelişen “bilimsel tıp” anlayışının Osmanlı toplumuna yansımaları çok yavaş ve geç olmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıla ait yazma eserlerden yavaş biçimde de olsa Batı tıbbının farkına varıldığı görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı tıbbının

¹¹² Hekimbaşılık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Ali Haydar Bayat, “Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu”, **Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu 2 Haziran 2007**, Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul: 2008, s.55-57; Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yay., İstanbul: 2010, s.19; Ekmelettin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Cilt:1**, (Editör: Ekmelettin İhsanoğlu), Zaman Gazetesi Yay., İstanbul: 1999, 256-259; Necmettin Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, H. Ü. Toplum Hekimliği Bölümü Yay. Ankara: 1982, s.10.

¹¹³ Eski hekimlerin insan vücudunda varsaydığı safra (karaciğer-öd), sevda (dalak-mide), kan (kalp-akciğer) ve balgam (beyin) gibi dört unsurdan her biridir. Vücudun sağlık ve hastalığının bu dört unsura bağlı olduğu varsayılırdı. Bunlar vücutta normal halde bulunurlarsa vücut sağlıklı olacağı, biri diğerinden fazla olursa bünyenin sağlığı bozulacağı düşünülürdü. Ayrıntılı bilgi için bkz: Muhittin Eliaçık, “Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıb İle Mukayesesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 27, Konya, Bahar-2010, s.134-135.

¹¹⁴ Osman Şevki Uludağ, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, TTK Basımevi, Ankara: 2010, s. 12-14.

¹¹⁵ Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, s. 187.

¹¹⁶ Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Erdemir Demirhan, Gönül Cantay Güreşsever, **Türk Tıp Tarihi**, Taş Kitapçılık Yay., Bursa: 1984, s. 21-23.

modern tıp anlayışına yönelmesinin ardında, 1827’de Tıphâne-i Âmire¹¹⁷ ve 5 yıl sonra da Cerrahhâne-i Âmire okullarının açılması bulunmaktadır. Bu iki okul 1836’da Mekteb-i Tıbbiye adıyla birleşmiş ve 1839’da Galatasaray’a nakledilerek Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane adını almıştır. Dolayısı ile 1839’da tam anlamıyla modern niteliğe bürünen Askeri Tıp Okulu’nun varlığı yadsınamaz. 1848 yılına kadar devletin çağdaş eğitim yapan tek kurumu Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane idi.¹¹⁸ Yine 1867’de açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’nin de aynı şekilde tıbbın modernleşmesinde çok önemli katkıları olmuştur.¹¹⁹

Osmanlı yönetimi Askeri Tıp Okulu’nu kurarken ordu için hekim yetiştirmeyi amaçlamıştır. Sivil Tıp Okulunun kuruluşunda hedeflenen ise ülke çapında hekim görevlendirme çabasıdır. Bu okulların idaresi ile eğitim-öğretimde görev alması için Batı ülkelerinden hekim ve bilim adamları ülkeye davet edilmiştir. Davet edilen bu yabancı hekim ve eğitimcilerin Türk tıbbının Batı’ya ayak uydurma çabalarının gerek başlatılmasında gerekse de modern eğitim usullerinin ve modern tıp uygulamalarının öğrenilmesinde çok önemli katkıları olmuştur.¹²⁰

İstanbul, II. Beyazıt döneminden itibaren saltanatın kaldırılmasına kadar Osmanlı Devleti’nin başkenti olarak sağlık teşkilatının da merkeziydi.¹²¹ Ülke genelinde sağlık teşkilatlanması konusuna, belki de Osmanlı’da 1840’larda kurulan Karantina Örgütü ile başlamamız gerekebilir. Bu örgüt doğudan Batı’ya salgın ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, önemli ölçüde Batı ülkelerinin inisiyatifiyle kurulmuştur. Bu örgüt kapsamında ülkenin çeşitli yerlerine sağlık birim ve elemanları yerleştirilmiş olsa da anlaşılabilceği gibi bu teşkilatlanma uluslararası niteliktedir ve

¹¹⁷ Dârü’t-Tıbb-ı Âmire adıyla da bilinir. Türkiye’nin bu ilk modern tıp okulunun eğitime başladığı 14 Mart 1827 tarihi, 1919’dan beri Tıp Bayramı olarak kullanılmaktadır. ¹¹⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s.257

¹¹⁸ Sedat Bingöl, “Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı’da Adli Tababete Dair Notlar - The Notes Relating to the Forensic Medicine in the Ottoman Empire According to the Principles of Tanzimat”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 42, Ankara: 2007, s. 38-39; Yeşim Işıl Ülman, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Galatasaray Döneminde Sağlık Hizmetleri”, **Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu 2 Haziran 2007**, Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul: 2008, s. 193.

¹¹⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 272.

¹²⁰ Aydın, *a.g.m.*, s. 189.

¹²¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 19.

Karantina Örgütü'nün ülke içi hizmet üretmek kaygısı ancak dolaylı biçimdedir. Yapılanması ulusal ve kalıcı değildir.¹²²

Tanzimat sonrasında Osmanlı Devleti'nin sağlık sorunlarına yönelmesi ve bu konuda arayışlara girmesi dikkat çeker biçimde yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı devlet sistemini günün gereksinimlerine uygun hale getirmek için girişilen süreçte, sağlık hizmeti amaçlı bir teşkilatlandırmanın devlet tarafından kurulmaya başlanması bu dönemde açıkça gözlemlenebilir bir girişimdir. Devletin, bu konuda ilk yapmak istediği o zamanlar için yalnız hekimler ile ebelerden oluşan ülkedeki sağlık personelinin sayısı ve kimliği hakkında bilgi edinmek olmuştur. Hekim ve ebelerin eğitim ve çalışmalarını kayda geçirerek; devlet, ülkedeki sağlık elemanları hakkında haberdar olmak istemiştir. Böylece yıllarca mesleki ehliyet ve nitelikleri belirsiz olarak çalışanlar, belli bir denetim altına alınmış ve en azından elindeki olanakları devletin bilmesi anlamında ve teşkilatlanma yönünde ilk adım atılmıştır. Söz konusu bu amaç ve istek 12 Ekim 1861 tarihli “*Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname*” ile yasal bir dayanağa bağlanmıştır. Nizamnamenin ilk üç maddesi şöyleydi:¹²³

- **“Birinci madde:** mekteb-i tıbbiye-i şahaneden veyahut diyar-ı ecnebiye mekatib-i tıbbiyesinden yedinde icazetnamesi olmayan kimesne fen tebabeti yahut fen-i mezkûr şubâtından bir şubesi icra edemeyecektir
- **İkinci madde:** gerek fen tababetinde ve gerek fen-i cerrahiyede icazetnamesi olmayan kimesne doktor unvanını alamayacaktır.
- **Üçüncü madde:** iş bu nizamnamenin neşir ve ilanından sonra bilâd-ı ecnebiyyeden vürûd eden doktorân memalik-i mahrûse-i şahanede icray-ı tababete me’zun olmaları için evvela yedlerinde olan diplomalarını Mektep-i Tıbbiye-i Şahaneye getirip kayıt ettireceklerdir fakat matbuaları olan devletin der-saadette mukim temsilciliklerine pasaportlarını tasdik ve imza ettirerek ibraz etmedikçe kayıt olunamayacaklardır saniyen fen-i tababetten bazı mesâil sualiyle cezayı imtihan olunacaktır iş bu muamelat bade icra kabiliyeti tayin ettiği halde iptida beş yüz kuruş ahz olunur bade yedinde ruhsatname verilecektir.”

¹²² Aydın, *a.g.m.*, s. 189.

¹²³ 4-17. maddeler için Bkz. Düstur, I. Tertib, II. Cilt, Matbaa-i Amire’de tab’ olunmuştur. Sene 1289, s. 814-816.

Tababeti Belediye İcrasına Dair Nizamname hükümleri gereği amaç, başta hekimler olmak üzere sağlık çalışanlarını belli bir denetim altına almaktır. Bunun yanında Nizamnamenin 15. maddesi şöyleydi:¹²⁴

“iş bu nizamnamenin neşir ve ilanı tarihinden itibaren muktezası üç mah mürûrunda ve bir sene mürûrunda taşralarda icazetnameli hekim bulunan yerlerde destur-ul amil tutulacaktır ve icazetnameli hekim bulunmayan yerler dahi hekim tedarik ve irsal ile bu nizamnamenin serian her yerde icray-ı ahkâmına Mekteb-i Tıbbiye Nezareti me’murdur.”

Nizamnamenin bahsi geçen bu 15. maddesi uyarınca, o zaman için bir tür Sağlık Bakanlığı işlevini gören Mektebi Tıbbiye Nezareti’nin taşradaki yerlerde hekim bulundurulmasını sağlamak gibi bir işlev üstlendiği görülmektedir. Bunun uygulamadaki neticesi belediyelerin hekim istihdam etmesi anlamına gelmiştir ki, o zaman için kuruluşları daha çok yeni olan belediyelerden kaç tanesinin bu işi başardığını bilemiyoruz. Zaten bundan da önce asıl sorun olan, hekim talebini karşılayacak hekim sayısının yeterli olmayışıdır.

XIX. Yüzyılda devlet, sağlık hizmeti götürmeyi yalnızca “hekim tayini” olarak algılamaktadır. Taşraya sağlık elemanları ve yapılanmasıyla bir “hizmet birimini” ulaştırma düşüncesi henüz ortada yoktur. O dönemde kamudaki en önemli hekim grubu ordu mensubu hekimlerdi. Bunun dışında yine sayılarının çok fazla oldukları söylenemeyecek serbest hekimler ve diğer kamu hekimleri aracılığıyla taşraya sağlık hizmeti götürmek gibi bir politikayı yerine getirmek imkânsızdır. Serbest çalışan hekimlerin büyük çoğunluğu da ecnebidir. Bu ortamda önce hekim yetiştirmek, bunun için de bu hekimlerin yetişeceği askeri tıp okulu dışında, sivil nitelikte yeni bir tıp okulunu açmak gerekmiştir. Böylelikle şehir ve kasabalarda görevlendirilmek üzere hekim yetiştirecek 1866 yılında sivil nitelikteki ilk tıp okulunun açılmasına karar verilmiştir.¹²⁵

Sivil nitelikte ilk tıp okulu olan ve 1866’da açılıp, 1867 yılında Türkçe olarak eğitime başlayan Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye, ilk mezunlarını 1874’de vermiştir. Okuldan ilk olarak 25 hekim mezun olmuştur. 1909’a kadar bu okuldan mezun olan

¹²⁴ Düstur, I. Tertib, II. Cilt, Matbaa-i Amire’de tab’ olunmuştur. Sene 1289, s. 816.

¹²⁵ Aydın, a.g.m., s. 193.

toplam hekim sayısı 725 olacaktır ki, bu rakamın bile ne kadar küçük olduğu ortadadır.¹²⁶ 1871 yılında çıkarılan bir nizamname ile “Memleket Tabibi” adı altında görevlendirilecek olan bu hekimler aracılığıyla ülkemizde sağlık teşkilatlanmasının ilk adımı atılmıştır.

Osmanlı Devleti, 21 Temmuz 1871 tarihinde hazırlanan bir nizamname aracılığıyla taşraya hekim tayin işini ve bu hekimlerin görevlerini “*İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi*” ile belirledi. Bu yönetmeliğe göre devlet “memleket tabibi” adı altında il ve ilçelerde hekim görevlendirecektir. Tıp tarihimiz açısından memleket tabipliği anlayışı da oldukça önemlidir. Memleket tabiplerinden beklenen hizmet ve görev klasik tedavi edici hekimlik anlayışından öte bir anlayıştır. Bu anlayış Avrupa’daki gelişmelere bir hayli paralel bir tıp ve sağlık hizmeti anlayışıdır. Bunu, bugünkü yaklaşımımızla halk sağlığı anlayışı olarak değerlendirebiliriz. Nizamname’nin ilk üç maddesi şöyleydi:¹²⁷

- **“Birinci madde:** Der-saadette şehremaneti vilayette valiler tarafından Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye nezaretiyle bil-muhabere hududu tayin kılınan her bir mahalde muvazzaf bir memleket tabibi bulunacak ve icap eden mahallerde memleket tabiplerinin refakatine birer tabip muavini dahi tayin olunacaktır.

- **İkinci madde:** memlekete tabiplerinin ve muavinlerinin maaşları daire-i memuriyetlerinin tabi olduğu idare-i belediye tarafından tahsis ve ita olunacaktır.

- **Üçüncü madde:** Der-saadette şehremaneti vilayette hükümet-i mahalliye marifetiyle hududu tayin kılınmış olan dairelerde idare-i belediye canibinden belediye eczanesi namıyla birer eczane açılacak ve bunların daire-i belediyeye mahsus olduğuna mübeyyin kapıları üzerinde birer levha-ı mahsusa olacaktır.”

Memleket tabipleri hem koruyucu, hem tedavi edici sağlık hizmetlerini bir arada yürütmekle görevlidirler. Halk sağlığı ya da koruyucu sağlık hizmetlerinin böylelikle sistemli bir tıbbî uygulama haline gelmesi arzu edilmiştir.

¹²⁶ Ekrem Kadri Unat, Mustafa Samastı, **Mekteb-i Mülkiye-i Tubbiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., İstanbul: 1990, s. 45.

¹²⁷ 4-20. maddeler için Bkz. Düstur, I. Tertib, II. Cilt, Matbaa-i Amire’de tab’ olunmuştur. Sene 1289, s. 800.

Kuşkusuz memleket tabipliği kurulmasının sonucu hekimlik mesleği ile devlet arasındaki ilişkide ortaya çıkan önemli bir olgu da hekimliğin sistemli olarak, artık bir devlet memuriyeti şeklini alıyor olmasıdır. Yine idari anlamda karşımıza çıkan bir başka tarihsel tespit, memleket tabiplerinin yerel mülki amirden çok, merkezden emir alıyor olmaları ve mülki amirinin danışmanı niteliğinde olmalarıdır.

Diğer yandan devlet, ülke genelinde resmi olarak hekim görevlendirmesine rağmen önemli maddi bir yükün altına girmemektedir. Memleket tabiplerinin maaşı ve gerekli başka bazı harcamaların bedellerini ödemekle belediyeler yükümlü kılınmıştır. Diğer taraftan memleket tabiplerinin işlerini yürütecekleri mekân belli değildir. Muhtemeldir ki, hizmet verilecek mekânların temini de belediyelere bırakılmıştır. 1888'den itibaren memleket tabiplerinin maaşları doğrudan devlet tarafından ödenmeye başlanmıştır. Bu arada, görevdeki hekimlerin devlet memuriyeti sicilleri tutulur ve bu hekimler kaza, liva, vilayet tabibi ve müfettiş sınıfı olmak üzere dört sınıfa ayrılır.¹²⁸

Memleket tabipleri Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olduktan sonra kura ile atanırlardı. Askerlik yapmadıkları için 2 yıl kaza, 3 yıl liva tabipliği olmak üzere 5 yıl zorunlu hizmet yaparlardı. Salise (binbaşı) rütbesine sahip olan kaza tabiplerinin maaşı 600 kuruş idi. Yine salise rütbesine sahip olan liva tabiplerinin maaşı 800 kuruş idi. Saniye (yarbay) rütbesine sahip olan vilayet tabiplerinin maaşı 1200 kuruş idi. Saniye-i mütemeyyiz (albay) rütbesine sahip olan müfettişlerin ise maaşları 2000 kuruştı. Mahrumiyet bölgesi olarak kabul edilen Hicaz, Bağdat, Basra, Bingazi, Trablusgarb ve Yemen vilayetleri ile Zor Sancağı'nda çalışanlar, çalıştıkları sürece aylıklarının yarısı oranında fazla bir aylık almaktaydılar. Kaza eczacısının maaşı 400 kuruş, liva eczacısının 600 kuruş, vilayet eczacısının ise 1500 kuruş olarak sınıflandırılmıştı.¹²⁹

Hekimlerin atama, yer değiştirme ve terfileri meslekî yeterlilik esas alınarak hiyerarşik bir düzen içinde yapılırdı. Hekimbaşı ve saray hekimlerinden başka devletten aylık alan hekim yoktu. Hastane hekimleri, darüşşifaların vakfiyesinde belirtilen ücretlerini alırlardı. 1865'te Mülkiye Tıbbiyesi'nden yeni mezun olmuş bir hekim rütbe-

¹²⁸ Aydın, *a.g.m.*, s. 199.

¹²⁹ Akyay, *a.g.e.*, s. 15-16

i salise ile ve 600 kuruş aylıkla göreve başlardı. 1890'da vilayet ve liva müfettişleri 20, liva tabipleri 8, vilayet tabipleri 12 ve kaza tabipleri 6 altın maaş almaktaydılar.¹³⁰

Cerrahlar yetki ve aylık yönünden hekimlere göre daha alt durumdaydılar ve hekimin sorumluluğu altında çalışırlardı. Hekimler çeşitli davalarda bilirkişilik yaparlar, emeklilik ve malullük işlemleri de hekim raporlarıyla mümkün olurdu. Bir cüzamlı ya da akıl hastasının hastaneye kapatılması için hekim raporu gerekirdi. Sonraları akıl hastaları için çift hekim raporu zorunluluğu getirilmiştir. Cerrahi müdahaleler sırasında hastadan ya da bir yakınından bu işi isteği ile yaptığına dair belge alınması kuralı getirilmiştir.¹³¹

1.4.1.1. Hekimbaşılık

Osmanlı'da, Saray'ın olduğu kadar bütün ülkenin de sağlık işlerinden sorumlu olan ve bugünkü "Sağlık Bakanı" ile eşdeğer konumdaki hekimbaşılar¹³², "Ser Etıbba, Ser Etıbba-i Hassa, Reisü'l-Etıbba, Reisü'l-Etıbba-i Sultani, Reisü'l-Etıbba-i Şehriyari, Ser Etıbba-i Sultani, Ser Etıbba-i Şehriyari" adlarıyla anılmıştır.¹³³

Hekimbaşılık sisteminin ne zaman kurulduğuna ilişkin farklı görüşler bulunmaktadır.¹³⁴ Bazı kaynaklara göre II. Murad zamanında kurulduğu ifade edilen hekimbaşılık, kanıtlayıcı belgelere göre Fatih zamanından beri uygulamadadır. İlk hekimbaşı olarak kabul edilen Kutbettin, Fatih döneminde hekimbaşılık yapmıştır.¹³⁵ Bir kurum olarak ise hekimbaşılık, II. Bayezid döneminde kurulmuştur.¹³⁶

Osmanlı Devleti'nde XV. yüzyıldan itibaren yaklaşık 400 yıl devlet sağlık işlerini hekimbaşılar yürütmüşlerdir. Hekimbaşı, saray hekimlerinin başı yani padişah ve yakınlarının baş sorumlusu olarak Başlala veya Kızlarağası da denilen Babüssaade Ağasına bağlı olduğu kadar bütün ülkenin sağlığından sorumlu bir insan olarak da doğrudan Sadrazama bağlı idi. Atanmaları Sadrazamların önerisi ile Padişah tarafından

¹³⁰ Akyay, *a.g.e.*, s. 22-23

¹³¹ Akyay, *a.g.e.*, s. 23

¹³² Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu'da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, s. 10.

¹³³ Ali Haydar Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu", **Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu**, 2 Haziran 2007, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul: 2008, s. 57.

¹³⁴ Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu", s. 57.

¹³⁵ Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu'da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, s. 10.

¹³⁶ Ali Haydar Bayat, "Kaynakların Işığında Hekimbaşı Listeleri Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", **III. Tıp Tarihi Kongresi**, İstanbul: 20-23 Eylül 1993, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1999, s. 56.

yapılırdı. Hekimbaşılar XIX. yüzyıl ortalarına kadar ülkenin sivil ve askeri bütün sağlık işlerinden sorumlu olmuşlardır. Bu nedenle o tarihlerde hekimbaşının emrinde Hassa-Saray hekimleri kadar yurdun her yerindeki çeşitli sivil sağlık kuruluşları, hastaneler, körhaneler, cüzzamhaneler ve çeşitli sosyal yardım kuruluşları vardı.¹³⁷

Hekimbaşıların temel görevi, hanedanın sağlığını korumak ve hastalıklarını tedavi etmektir. Bununla birlikte hekimlik sınavında başarılı olanlara diplomalarını vermek, ehliyetsiz kişilerin meslekten uzaklaştırılmalarında muhtesibe yardımcı olmak, sağlık kurumları ile hekimlerin çalışmalarını kontrol etmek gibi görevleri de bulunmaktaydı.¹³⁸

Hekimbaşılar, ordunun ihtiyacı olan ilaç ve tıbbi gereçlerin sağlanması ve korunması görevini de yerine getirirlerdi. Gerekli ilaç ve tıbbi malzemeler, askeri ambarlar olarak bilinen cebehaneden sağlanırdı. Eğer bu malzemeler askeri ambarda bulunmuyorsa, piyasadan fatura karşılığı satın alınırdı. Tüm bu görevlerle birlikte hekimbaşılar, salgın hastalıklarla mücadele edilmesi, gerekli yerlere hastane açılması gibi görevleri de yerine getirmekteydi.¹³⁹

Osmanlı Devleti'nde hekimbaşılık 380 yıl devam etmiştir. Bu süre içerisinde 46¹⁴⁰ hekimbaşı görev yapmıştır. 1849 yılında bu kurum kaldırılarak yerine, sağlık işlerini yürütmek üzere Tıp Okulu Bakanlığı (Mekteb-i Tıbbiye Nezareti) kurulmuştur.¹⁴¹

Ülke çapında cerrahları kontrol eden cerrahbaşı (1843'de Cerrahlar Müdürlüğü adını aldı) ile kehhalleri (göz hekimleri) kontrol eden kehhalbaşı tamamen hekimbaşının emrinde ve ona karşı sorumlu idiler.¹⁴²

Kıyaslama yapmak amacıyla, hekimbaşılarının maaşı ile doktorların maaşları şu şekilde örneklendirilebilir:¹⁴³

¹³⁷ Sağlık Bakanlığı, **80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923-2003)**, Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: 1994, s. 4.

¹³⁸ Bayat, "Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu", s. 56.

¹³⁹ Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu'da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, s. 10-11.

¹⁴⁰ Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılar listesi için bkz: Bayat, "Kaynakların Işığında Hekimbaşı Listeleri Hakkında Yeni Bir Değerlendirme", s. 59-60. Bahsedilen bu listede 46 hekimbaşı bulunmaktadır.

¹⁴¹ Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu'da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, s. 11.

¹⁴² Sağlık Bakanlığı, **80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923-2003)**, s. 4.

“1578-80 arasında hekimbaşı olan Molla Kasım’ın yevmiyesinin 60 akçe olduğu, Süleymaniye Dârüşşifası’nda tabib-i evvel olan bir zatın yevmiyesinin 30 akçe, Fatih Dârüşşifası’nda tabib-i evvelin 30 ve Haseki Sultan Dârüşşifası’nda aynı görevde olanın 25’er akçe yevmiyeleri olduğu öğrenilmektedir. 1581’de Manisa’da Hatuniye Dârüşşifası’nda tabib-i evvelin yevmiyesi de 30 akçedir. İbrâhim Paşa Sarayı’nda 1582-1584 tarihleri arasında görevli Yahudi tabiplerin yevmiyeleri 10 ve 15 akçedir.”

1.4.1.2. Hastaneler

Hemen her toplumda ve dönemde insanların bedensel ve ruhsal durumlarındaki sorunları ortadan kaldırmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmış ve dönemin bilinç düzeyine de bağlı olarak birtakım tedavi yöntemleri uygulanmıştır. Mesela Papirüs belgelerine göre Mısır’da bazı ameliyatların yapıldığı ve birçok ilacın kullanıldığı, Sümerlerin ilaç hammaddesi olarak afyonu kullandığı, Babil’de hekimlerin sorumluluklarını düzenleyen yasaların bulunduğu bilinmektedir. Hipokrat’ın birçok hastalık tanımı ve Galen’in ilaç tedavisinde yaptığı sınıflandırmalar günümüze ışık tutmuştur. Bunlarla birlikte İbn-i Sina’nın meşhur *Tıp Kanunları* kitabı da Batı tıp biliminde önemli etkiler yapmıştır. Selçuklularda ve Osmanlı Devleti’nde geleneksel halk hekimliği yanında, dönemine göre gelişmiş sayılabilecek bir tıp eğitimi ve sağlık sisteminin bulunduğu bilinmektedir. XI-XIV. yüzyıllar arasında Selçuklular Suriye, Filistin, Mısır, Irak, İran ve Anadolu’da birçok bakımevi, şifahane vb. sağlık kurumu açmıştır. Bu sağlık kuruluşlarından en bilinenlerinden biri, Selçukluların Anadolu’daki ilk sağlık kuruluşu olan Kayseri’deki I. Gıyaseddin Keyhüsrev Tıp Mektebi ve Gevher Nesibe Sultan Hastanesi’dir. Osmanlılar döneminde kurulan sağlık kuruluşlarının büyük bir bölümü Bursa, Edirne ve İstanbul’dadır.¹⁴⁴

Memlûkler döneminde hastaneler, çeşitli alanlarda uzmanlaşmış doktorları bir araya getiren ve tıp öğrencilerinin ihtisas yaptıkları tıp merkezleriydi. İslâm ülkelerinde birçok darüşşifa ve bimaristan kurulmuştur. Bunlar zamanın en gelişmiş hastaneleri olma özelliğindeydi. Sultan ve devlet adamları tarafından yaptırılan ve zamanına göre

¹⁴³ Nejat Göyünç, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık ve Hekimler Hakkında Bazı Yeni Tesbitler”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2000, s. 5.

¹⁴⁴ Gencay Gürsoy, “Sağlık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul: s. 1716-17.

son derece gelişmiş olan hastanelerin eğitim-öğretim kurumları arasında önemi büyüktü. Tıbbi aletler ve bu alanda yazılmış kitaplarla donatılmış bu hastanelerde teorik ve pratik dersler bir arada yapılıyordu.¹⁴⁵

Selçuklu tıbbı aynı dönemdeki Batı tıbbına göre çok ileri bir durumdaydı. Vakıf sistemi yoluyla oluşturulan ve idare edilen hastaneler ve onlara bitişik olarak inşa edilen tıp medreseleri gibi önemli sağlık merkezleri kurulmuş, buralarda usta-çırak usulü ile hem teorik, hem de hasta başında uygulamalı dersler içeren tıp eğitimi ile işinde uzman hekimler yetiştirilmişti. Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'nin bütün kurumları ile varisleriydiler. Bu devirde de Türk tababetinin bir ölçüde parlak devri devam etmişti. Büyük Selçuklularda olduğu gibi, Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin uzandığı Anadolu'nun her köşesinde sıhhi müesseseler kurulmaya devam edilmiştir. Anadolu Selçuklularının tababeti bütün unsurlarıyla birlikte Osmanlı tababetine mal olmuştur. Anadolu Selçuklu sağlık kurumları vakfiyeleri Osmanlı kadıları tarafından tasdik olunmuş ve Anadolu Selçuklu vakıflarından bir kısmı on dokuzuncu yüzyıla kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Böylece Osmanlı tababeti, Selçuklu tababetinin bir devamı olarak gelişimine devam etmiş ve onun Doğulu, İslâmî ve klâsik karakterini XVII. yüzyılın başına kadar tamamen muhafaza etmiştir.¹⁴⁶

Osmanlılarda hastaneler, “darüşşifa”, “bî-mâristan”, “dârülraha” adları ile belirlenmektedir. Osmanlılar, Selçuklulardan devraldıkları darüşşifaları vakfiyeleriyle birlikte kabul ederek işletmişler, kendileri Edirne, Bursa ve İstanbul dışında pek az hastane kurmuşlardır.¹⁴⁷

Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı zamanında yapılan hastaneler, her türlü hastaya hizmet vermek üzere vakfedilmiştir. Darüşşifa vakfiyeleri, sağlık çalışanı ve hasta arasındaki iyi iletişime ve etiğe çok önem verildiğini ortaya koymaktadır. Mesela, Haseki (1550) ve Atik Valide (1582) Darüşşifalarının vakfiyelerinde hastalarla ilişkide

¹⁴⁵ Birsen Özyurt, Bahattin Keleş, Yasemin Kaçar, “Memlûklularda Tıp ve Tıp Eğitimi”, **Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2007, s. 46.

¹⁴⁶ Nuri Çevikel, “Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Tababet Tarihine Giriş”, **Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2003, s. 227-29.

¹⁴⁷ Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu’da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, s. 11.

doktorun nazik, güler yüzlü, şefkatli, merhametli, bir baba gibi koruyucu olması bir ön koşul olarak belirtilmiştir.¹⁴⁸

Osmanlılar döneminde kurulan başlıca sağlık kurumları şu şekilde sıralanabilir:

Tablo 5: Osmanlılar Döneminde Kurulan Başlıca Sağlık Kurumları

Tarih	Şehir	Kurum
1399	Bursa	Yıldırım Beyazıt Hastanesi (Bursa Darüttıbbı)
1421	Edirne	II. Sultan Murat Cüzamhanesi
1470	İstanbul	Fatih Sultan Mehmet Hastanesi ve Tıp Okulu (Fatih Darüşşifası)
1486	Edirne	II. Sultan Beyazıt Hastanesi
1514	İstanbul	Yavuz Selim Cüzamhanesi (Üsküdar)
1539	Manisa	Hazfa Sultan Hastanesi
1539	İstanbul	Hürrem Sultan Hastanesi
1555	İstanbul	Kanuni Süleyman Hastanesi, Merkez Eczanesi ve Tıp Okulu
1583	İstanbul	Nurbanû Sultan Hastanesi (Üsküdar)
1616	İstanbul	I. Sultan Ahmet Hastanesi

Kaynak: Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1973.

Sultan II. Bayezid Dârüşşifası Edirne’de, Yeni İmarek semtinde, Tunca Nehri kenarında, Sultan II. Bayezid emriyle, 1484 yılında temelleri atılarak inşaatına başlanmış olan bu yapı, dört yıl gibi kısa bir sürede tamamlanarak, 1488 yılında hizmete açılmıştır. Dârüşşifa, kuruluşunda her türlü hastanın tedavi edildiği bir sağlık kurumu olarak çalışmaktaydı. Vakfiyesinde belirtilen personel kadrosu içinde, bir başhekim, iki hekim, iki cerrah, iki göz doktoru ve bir eczacı bulunması, buranın genel bir hastane olduğunu göstermektedir. Yine darüşşifanın vakfiyesinde, görev yapan personelin verdikleri hizmet karşılığında alacakları ücretler de belirtilmiştir. Dârüşşifanın hemen yanında yer alan ve dârüşşifaya bir kapı ile bağlanan, günümüzde olduğu gibi temel bilimler eğitiminin verildiği Tıp Medresesi bulunmaktadır.¹⁴⁹

Hastanelerin ve onu takiben sağlık örgütlerinin yurt çapına dağılması 1840’dan sonra başlar. İlk açılan hastanelere Gureba Hastanesi adı verilmiş, II. Abdülhamid zamanında açılanlara “Hamidiye Hastanesi” denilmiştir.¹⁵⁰ Askerî hastalar için askerî

¹⁴⁸ Nil Sarı, Burhan Akgün, “Türk Tarihinde Psikiyatri Hastasına Kısa Bakış”, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, **Türkiye’de Sık Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar**, Sempozyum Dizisi, No: 62, Mart 2008, s. 8.

¹⁴⁹ Nilüfer Gökçe, “19. Yüzyılın Sonlarında, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası’nın Durumu”, **Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2002, s. 26.

¹⁵⁰ Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu’da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, s. 11.

hastaneler uygulaması varken, 19. yüzyılın ikinci yarısında sivil hastalar için de hızla gurebâ hastanelerinin açıldığına şahit olmaktayız.

1.4.1.2.1. Askerî Hastaneler

Yeniçeri Ocağı'nda sağlık işleri cerrahbaşların sorumluluğundaydı. Hekimler, savaş sırasında geçici olarak görevlendirilirdi. Müstakil askeri hastaneler yoktu. Yaralı ve hastalar kışlalardaki hasta odalarında tedavi edilirlerdi.¹⁵¹ III. Selim döneminde yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra kurulan yeni merkez ordusunun teşkilatına dâhil olmak üzere askerî hastaneler, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlamak üzere önemli bir yekûna ulaştı. Ordunun ıslah edilerek geçmişteki kudretli döneme ulaşabilme isteği XIX. yüzyıl Osmanlı askeri hastanelerinin devlet sathında önemli bir yekûn tutmasına yol açmıştır.¹⁵²

Süheyl Ünver, İstanbul'da inşa edilen büyüklü küçüklü askeri hastanelerin kuruluş tarihlerini arşiv vesikalarındaki en eski tarihleri referans almak üzere, tespit ettiği hastane kronolojilerini şöyle verir: “Tanzimat öncesi; Levent Çiftliği (1799), Taksim Topçular (1809), Cebehâne (1828), Üçüncü Alay (1832), Mabeyn (1834), Hassa Askerî (1834), Kumbarahane (1835), Tophane (1835), Maltepe (1836; 1843'ten sonra Topkapı Hastanesi de denilmiştir), Tersane Sakızağacı (1837, Bahriye Hastanesi de denilmektedir), Karadeniz Boğazı Büyük Limanda Askeri Hastane (1838), Galatasaray'da Tıbhane hastaneleridir (1838). Tanzimat'tan sonra inşa edilen hastaneler ise; Ahırkapı (1840), İstinye (1840), Davutpaşa (1840), Ramî Kışlası (1840), Bab-ı Seraskeri (1841), Toptaşı Kışlası yanında Askerî Hastane (1841) ve Tarabya hastaneleridir (1842)”.¹⁵³

İstanbul'dan başka genellikle sınır bölgeleri, kışlaların ve bu nedenle hastanelerin yoğun olarak mevzilendiği yerler olarak göze çarpmaktadır.¹⁵⁴ Sınır

¹⁵¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁵² Fatih Tetik, **Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlık Politikası (1839-1876)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2007, s. 67.

¹⁵³ Süheyl Ünver, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, **Tanzimat I**, İstanbul: 1940, s. 950-951.

¹⁵⁴ Sınır bölgelerinde açılan hastaneler şöyleydi: Priştine'de 1861 yılında 100 yataklı, Kandiye'de 1851 yılında 108 hasta kapasiteli, Vidin Derbend'de yine 1861 tarihli 80 yataklı hastanenin yanına ilâve olarak 120 yataklı daha hastane inşası, Tırnova'da 1851 tarihinde 150 neferlik hastane, 1869'da Tırhala Yenişehir-i Fener'de 20 neferlik, Kudüs'te 1857 yılında 100 neferlik, İran hududunda 1863 yılında 40 neferlik, Sinop'ta 1855 tarihinde 600 neferlik, 1864 tarihinde Siverek'te 30 neferlik ve Silistre'de 1867 tarihli 30-40 kişilik ayrıca Diyarbekir'de eski hastanenin tamiri, Antakya'da beylik konağın hastaneye tahvili, Vidin Belgradcık, Prizren, Niş, Manastır, Yanya, Rumeli

bölgelerindeki kışlalar askerî güvenliğin ve sükûnetin sağlanmaya çalışıldığı yerler olmakla birlikte, en başta “Saltanat-ı Seniyye”nin gücünün cisimleştiği ve bu yolla iktidarının yeniden üretildiği merkezlerdir.

Taşrada bulunan askeri hastanelerde merkez idare hastanesi, ordunun merkezi olan şehirde yer alırdı. Örneğin, III. Ordu Merkez Hastanesi Manastır’da, V. Ordunun Şam’da, VI. Ordunun Bağdat’ta idi. 1864 yılında, askerler için hastane bulunmayan Erzurum gibi ordu merkezleri de vardı.¹⁵⁵ Böyle durumlarda şehrin önde gelen birinin konağı hastane yapılıyordu.

Askeri hastanelere askerlerden başkası kabul edilmez, ancak hastane bulunmayan yerlerde kimsesiz fakirler, yerel yönetimden alacakları mazbatalarla askeri hastanelere başvurabilirdi. Yatma kararı verilen hastalar, karantina koğuşunda toplanıp nöbetçi tabip tarafından muayene edilir, hastalıklarına göre cerrahi, iç hastalıkları ve bulaşıcı hastalık koğuşlarına gönderilirdi.¹⁵⁶

Modern bir ordunun kurulmasının ve sağlıklı bir şekilde işleyebilmesinin aynı zamanda hastane gibi yardımcı kurumların mevcudiyetine bağlı olduğunun anlaşılması, dış dünya ile girilen daha yakın ve sürekli ilişkiler ve genel olarak yeni savaş tipi ve yeni silah teknolojisinin getirdiği zorunluluğun kabullenilmesi kışla ile askerî hastaneyi çoğu zaman birbirinden ayrılmaz iki bileşen haline getirmiş ve bazen münhasır hastanelerin inşası, bazen de bir ya da iki katlı konakların kiralanarak hastaneye dönüştürülmesi bu konuda başvuru olarak öne çıkmıştır.

Osmanlı devlet bürokratlarınca şehrin dışında muhkem bir mevkide kurulan modern hastane binalarının “sezavâr ve havadâr” konumların seçilmesine keşif sürecinde oldukça özen gösteriliyordu. Askerî hastahane olarak teşkil edilen yerler genellikle pek teferruatlı ve muntazam binalar olmayıp, daha çok kiralanarak bir ya da iki katlı konaklardan ibaretti. Konakların hastaneye çevrilmesi yeni bir hastane inşasına

Ordusu merkezi, Antalya, Yenisaray, İzmir, Cidde, Hicaz, Şam Trablus Münşiye, Belgrad, Selanik Vardar Kalesi, İşkodra, Padgoriçe, Bosna, Çanakkale, Zıştovi, Voyvar, Sakız Kalesi, Harput, Şukışsubuh, Benoloka, Midilli, Yemen Hudeyde ve Erzurum’da yatak sayısı net olarak bilinmeyen hastaneler orduya has mekânların olduğu önemli mevkiler olarak vücut bulmuşlardır. Tetik, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁵⁵ Uğur Ünal, **Sultan Abdulaziz Devri, Osmanlı Kara Ordusu 1861-1876**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2008, s.123.

¹⁵⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 171.

nispette daha ucuz ve kolay olurken, bu devşirme yapılarda hastane binası içerisinde olması gereken bölümlerin bir kısmı eksik kalıyor ve hastane konakların uzun vadede ödenen kiralari yeni bir hastane inşası için gereken meblağı aşıyordu. Zaten binaların devşirilmesinden ortaya çıkan Osmanlı Devleti’ndeki hastanelerin kışlalar ve XIX. yüzyılda medeniyetin bir *simgesi* haline gelen hapishanelerden çok farkı olmadığı da belirtilmelidir. Bazen hapishane hastane haline getiriliyor, bazen kışla aynı zamanda askerlerin “hıfzı sıhhat”inin yerine getirilmeye çalışıldığı mekân olarak görülüyordu.

Yukarıda da zikredildiği gibi Osmanlı modernleşmesinde öncülüğü askerî hususların ve bu bağlamda askeri hastanelerin yaptığı iddia edilebilirse de çoğu zaman bu hastaneler dahi pek iç açıcı bir manzara arz etmiyordu. Bazen hastanenin hamamının olmaması, bazen ise 50–100 yataklı olarak inşa edilen bir hastanede gerekli olan doktor ve levazımatın tedarik edilememesi ya da hastane kadrosunun verilen “talimatname”lere uymaması, askerlerin sağlığının “*adalet-i seniyyeye yakışır surette*” yerine getirilmesinin önündeki engeller olarak öne çıkıyordu.¹⁵⁷

1.4.1.2.2. Gurebâ Hastaneleri

Tanzimat öncesinde Osmanlı coğrafyasında sağlık hizmetleri, Yıldırım Bayezid tarafından başlatılan darüşşifalar, vakıflar aracılığıyla yürütülüyordu. Gurebâ hastanelerinin bir nevi eski adı olan darüşşifalar kimsesiz muhtaç hastalara hizmet vermek için genelde padişahlar, onların hanımları, kızları, valide sultanlar ve varlıklı kimseler tarafından yaptırılıyordu.

Darüşşifaları bugünkü hastaneler gibi düşünmemek gerekir. Çünkü o devirde herkes evinde bakılıyordu. Zapt edilemeyecek deliler ve salgın hastalıklara yakalanıp tecrit edilmesi gerekenler dışındaki her hasta kendi evinde annesi, hanımı, kız kardeşi veya hizmetliler tarafından himaye edilir ve bakıma alınır. Hasta eğer bilinen basit bir hastalığa yakalanmışsa önce evindeki tecrübeli hanımların bakımı ile tedaviye alınır, şayet basit bir hastalık değilse hekim çağırılırdı. Hekim, ailenin gelir düzeyine göre ödeyebilecekleri ücret alan hekim olur veya ailenin güvendiği hekim o ailenin gelir durumunu bilip ona göre ücret alırdı. Hekim eve gelir, hasta için gerekenleri aileye tarif

¹⁵⁷ Tetik, *a.g.t.*, s. 67-71.

eder, ilaçlarını hazırlar ve gönderirdi. Gerektiğinde tekrar hastayı ziyaret eder, hastalığın gidişatını kontrol ederdi. Darüşşifalar ise o şehirde böyle himaye edecek, bakacak kimsesi olmayanlar içindi. Bu müessese hastasına bakacak durumu olmayan fakir ve kimsesizler ile şehirde yakını olmayan yolcuların hastaları için sığınılacak mekânlardı. Darüşşifalar kimsesiz ve bakıma muhtaç hastalar için açılan ve bütün hizmetlerini hiçbir ücret almadan yapan müesseselerdi.¹⁵⁸

Vilayet salnamelerinin (yıllıklarının) incelenmesinden anlaşıldığına göre İzmir’de 1851, Bursa’da 1879 ve Edirne’de 1888 yıllarında birer Gureba Hastanesi açılmıştır. Azınlıkların açtıkları hastaneler daha eski tarihlere dayanmaktadır. Örneğin İzmir’de 1775’de bir Fransız Hastanesi, 1748’de Rum Cemaati Hastanesi, 1843’de Yahudi Hastanesi açılmıştı. Bunlar her gün poliklinik yaptıkları gibi, fakir hastalara ilaç da dağıtmaktaydılar.¹⁵⁹

Maddî ve idarî sebepler yüzünden XIX. yüzyılda savaş organizasyonunda yaşanan değişiklikler neticesinde devletin toplumdan talepleri artmıştır. Buna karşılık devletin başta sağlık olmak üzere sosyal alanda kendini daha fazla göstermek istemesinin yanı sıra, vakıf sisteminin sağlık pratiğini düzenlemesinde ortaya çıkan aksaklıklar hem geçmişteki bimaristan türü yapıların işlevsiz kalmasına hem de mevcut hizmetlerin ülkenin genişleyen nüfusunun ihtiyaçlarına cevap veremez duruma gelmesine sebep olmuştur.

Tanzimat öncesi tesis edilmiş, geçmişten gelen sağlık merkezlerinin terk edilmiş ya da işlevsiz olması ile birlikte başta kurulan yeni ordunun hekim ve cerrah ihtiyacını karşılamak ve sonra da genişleyen nüfusun sağlığını korumaya yönelik bilincin, yönetimin zihninde oluşmaya başlamasıyla bunu sağlamaya yönelik uygulamalar hastanelerin devlet eliyle kurulmasına zemin hazırlamıştır. Halkın sağlığına matuf devlet hastanelerin inşasında gayrimüslimlerin sağlık ihtiyaçlarını Müslüman kesime göre daha iyi gerçekleştirebiliyor olması ve Babiâli’nin Müslüman tebaası nezdinde meşruiyetini kaybetmek istememesi de, devletlerle girilen yakın

¹⁵⁸ Ayten Altıntaş, “Darüşşifalar Hakkında - About Darüşşifas”, **Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri - Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., İstanbul: 2009, s. 22.

¹⁵⁹ Akyay, **Osmanlı İmparatorluğu’da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, s. 11.

münasebetin bir getirisi olarak hastane inşasının yavaş yavaş oluşmaya başlayan bürokratik devlet yapısının programına alınmaya başlanmasını sağlayan etkenlerden olmuştur. Hastanelerin yapılması, Avrupalılara karşı bir vitrin görevi gören başta İstanbul olmak üzere önemli şehirlerin daha “hijyenik” görünmesine de hizmet edecek, sağlıklı olmayan ahali bu kapalı ve sunî mekânlarda “faal tedavi” görerek sağlıklı bir toplum görüntüsü oluşturulup “medeniyet”e daha fazla yaklaşılmak suretiyle Avrupalı devletlerin siyasî ve iktisadî desteği kazanılacaktı. Avrupa’da bu tarz kurumların kaydettiği gelişme Osmanlı bürokratlarını da bu yönde tedbir almaya yöneltmiş, medeniyete ulaşabilmenin basamaklarından biri olarak “*tahâret ve nezâfet*” siyasî lügatin çok kullanılan tabirlerinden olmuştur.

Savaşlar sonrası kaybedilen topraklardan Osmanlı toprağına yapılan göçlerle nüfusun ve salgın hastalıkların artması, zaten yetersiz olan hastane ve bakımevlerinin işlevinin iyice azalmasına ve buna karşı halk nezdinde oluşan tepkiler ile yöneticilerin memleket dâhilindeki meşruiyetlerini kaybetme korkusu, mümkün mertebe yapılan sağlık çalışmalarının İslâmî motiflerle sarmalanıp sunulmasına sebep oluyordu.¹⁶⁰

İstanbul’un kültür yapıları zenginliği içerisinde yer alan sayısız sosyal yapılardan bir bölümünü de İslâm Türk geleneğine uygun olarak özellikle fakir, kimsesiz ve garip kimseler için kurulmuş olan, tedavi ve eğitim amaçlı şifahaneler oluşturur. Fetihden hemen sonra İstanbul, Osmanlı geleneğine uygun olarak baştan sona yeniden imar edilirken, inşa edilen büyük külliyeler içinde darüşşifalar da yerini almıştı. Bu darüşşifalarda hiçbir karşılık beklenmeden sağlık hizmeti verilmiş, büyük gelirler vakfedilerek bu kurumların devamı sağlanmıştı.¹⁶¹

Darüşşifaların ıslah edilerek “hastahane”ye dönüştürülmesi, Osmanlı sağlık terminolojisindeki bir değişikliğin yanı sıra söz konusu kurumun hangi sınıfa ait olduğunu da bildirir. *Hastane* tabiri ordu mensuplarına mahsus hastanelere ait bir ıstılah olarak anlam kazanmışken, *darüşşifa* ilkinde nispetle daha köhne yapıları işaret eder. Genel olarak garip ve fakirlerin barındığı ve sokaklarda kalmaktan kurtarılacağı bir

¹⁶⁰ Tetik, *a.g.t.*, s. 72-74.

¹⁶¹ Abdullah Kılıç, “İstanbul’un Şefkatli Yüzü Şifahaneler - The Compassionate Face of İstanbul: The Şifahanes”, **Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., İstanbul: 2009, s. 15.

mekân olarak işleyen darüşşifalar, XIX. yüzyılda varlıklarını devam ettirmekle birlikte “mevad-ı tıbbiye”den yeteri kadar tahsisat alamayan bakımevleri olarak önemli bir işlev kazanamamıştır.

Cidde’de denizden Hicaz’a gitmek isteyen hacılardan fukara olanlara mahsus 50 kişilik darüşşifa inşası, Mekke’de hacılar ve o civardaki kimsesizlere ücretsiz tedavi uygulayan tabibin elinde bulunan dairenin 60 kişi kapasiteli düzenlenmesi, Saraybosna’da erkek ve kadına mahsus olmak üzere ucu hükümet konağına bitişik olan hastanenin Bosna şehrinin büyüklüğüne ve “*memlekete gelen yâr ve ağyarın en ön ve gözüne görünecek bir mevki-i mühimme*” olması hasebiyle 60 kişilik hastane inşası, Rodos’ta yaralılar ve fakirlerin sefalet çekmelerini önlemek amacıyla yine hükümet konağı bitişigindeki tersane odalarından birinin hastaneye dönüştürülmesi, İzmir’de kurban derilerinden gelen meblağ ve yörenin ileri gelenlerinin yardımları ile gayrimüslimlerin hastaneleri gibi “kârgir” olarak 50–60 kişi kapasiteli hastane inşası, Edirne’deki halkın *ıslah-ı ahval-i medeniyyet ve tertiblerine* matuf olmak üzere fukarahane ve ıslahhane inşası, Kastamonu’da ise frengi hastalığının def’i ve kimsesizlerin barınağı olmak üzere 50 yataklı gurebahane inşası Osmanlı coğrafyasında kimsesiz ve fukara hastaların barınabilmesi, “ötede beride” sefalet çekmesinin engellenmesi ve “kamu sağlığı”nın tanzim edilmesi amacıyla öne çıkan yerlerdir.¹⁶² Bunlardan başka Emin Muhlis Paşa İzmir’de Pertevniyal Valide Sultan’da Medine’de gurebâ hastaneleri kurdurmuşlardır. Sultan Abdülaziz zamanında Rusçuk, Tulci, Mostar, Niş, Sofya; II. Abdülhamit zamanında ise Üsküp, Selanik, Halep ve Şam ile Anadolu’da Ankara, Konya, Erzurum, Gaziantep, Urfa ve Bursa’da gurebâ hastaneleri açılmıştır.¹⁶³

Nuran Kara Pilehvarian, Bezmiâlem Valide Sultan’ın Yenibahçe’de kurdurup, 1847 yılında tam anlamıyla hizmete açtırdığı Gurebâ Hastanesi’ni, İstanbul’daki son şifahane ve ilk hastane olarak belirtmektedir.¹⁶⁴

¹⁶² Tetik, *a.g.e.*, s. 75-76.

¹⁶³ Asaf Ataseven, “Gureba Hastanesi”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 1996, s. 202-203.

¹⁶⁴ Nuran Kara Pilehvarian, “İstanbul’da Son Şifahane İlk Hastane Yenibahçe Gurebâ-i Müslimin Hastanesi - The Last Şifahane and First Hospital in İstanbul The Gureba al Muslimin Hospital in Yenibahçe”, **Karşılıksız**

1.4.1.3. Eczacılık

Anadolu’da ilk eczaneler Selçuklu döneminde kurulan hastanelerde açılmıştır. Bunların ilki de Kılıç Arslan’ın kızı Gevher Nesibe Sultan’ın vasiyeti üzerine, 1206 yılında Kayseri’de yapılmış olan Gevser Nesibe Sultan Şifahanesi’nde bulunmaktadır. Hastane eczanelerinde hammadde sağlamak ve ilaç hazırlamak işleri ile görevli uzman kişiler bulunuyordu. Hastane vakfiyelerinde bunların isimleri, görevleri, özellikleri ve aldıkları ücretler hakkında bilgiler vardır. Bursa Darüşşifası (1400) vakfiyesinde bu hastanede ilaç hazırlama işleri ile ilgili olarak saydalan, şerbetiyan, uşşâbân olmak üzere üç unvan sayılmaktadır. Fatih (1470), Süleymaniye (1555) ve Edirne (1486) Darüşşifalarının vakfiyelerinde hammadde sağlayan, ilaç ve macunları yapan kişiler için aşşâb, şerbetçi, edviyeküp gibi meslek isimleri kayıtlıdır. Bu kişiler genellikle ilaç hazırlamakla görevli iseler de, yaptıkları ilaç şekline veya işe göre isimleri değişmektedir. Yani ilaç hazırlayan kişiler arasında bir uzmanlaşma bulunmaktadır. Süleymaniye Darüşşifası’nın vakfiyesinde, bu hastanede çalışanlar arasında eczacıdan başka eczacı kalfası, ilaç kilercisi ve ilaç vekilharcı gibi ilaçların yapımı, muhafazası ve satın alınması gibi işler ile ilgili kişilere de yer verildiği görülmektedir.¹⁶⁵

İstanbul’da Avrupa’daki emsallerine benzer ilk özel eczanelerin XVIII. yüzyılın ortalarında yabancı uyruklu eczacılar tarafından açıldığını ve Kırım Savaşı (1854) sırasında Avrupa devletlerinin orduları ile birlikte İstanbul’a gelen yabancı hekim ve eczacıların etkisi ile sayılarının arttığı sanılmaktadır. Bu tarihlerde İstanbul’da tamamı yabancı uyruklulara ve azınlıktan olan kişilere ait 45 eczane bulunuyordu. Bu eczanelerin çoğu Beyoğlu (Pera) ve Galata semtlerinde toplanmıştı.¹⁶⁶

İstanbul’da halen çalışmakta olan en eski eczane 1757 yılında Bahçekapı semtinde açılmış olan “İki Kapılı Eczahane”dir. Bu eczanenin ilk defa kimin tarafından açıldığı bilinmemektedir. 1850’li yıllardan önce İstanbul’da eczacılık genellikle, bir eczane idaresi için gerekli her türlü bilgiden yoksun, pratisyenler tarafından yapılıyordu. Bu tarihlerde Askeri Tıbbiye Mektebi’nin “eczacı” sınıfında, diplomalı eczacı

Hizmetim Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul: 2009, s. 193.

¹⁶⁵ Halil Tekiner, **Kayseri Eczacılık Tarihi**, Türk Eczacıları Birliği Yayınları, Ankara: 2005, s. 37-38.

¹⁶⁶ Tekiner, **Kayseri Eczacılık Tarihi**, s. 38.

yetiştirilse de, bunlar yalnız ordunun ihtiyacını karşılıyordu. Bu nedenle de şehir eczaneleri, usta-çırak yöntemine göre yetişmiş eczacılar tarafından işletiliyordu.¹⁶⁷

Eczacılar çıraklıktan yetişirken 1841'den itibaren Mektebi Tıbbiye'de bir eczacı sınıfı açılmıştır. Bu sınıfın eğitim süresi üç yıldır. Burada kimya, nebatat, hikmet ve tıp müfredatı gibi dersler okutulmaktaydı.¹⁶⁸ Gerek bu ilk eczacılık okulunu bitirerek, gerekse yabancı ülkelerde eczacılık öğrenimi yaparak ülkemizde çalışan eczacılar 1879 yılına kadar herhangi bir kuruma veya derneğe bağlı değillerdi. Ayrıca eczacılık öğrenimi olmayan bazı kişilerin de eczacılık yaptıkları bilinmektedir. Bunların bir kısmı aktar olmakla beraber bazıları padişahın eczacı unvanı verdiği kişilerdir.¹⁶⁹

Ülkemizde ilk eczacılık derneği 9 Haziran 1879 tarihinde “Société de Pharmacie de Constantinople” adıyla kurulmuştur. Bu derneğin kurucu üyeleri ve ilk Yönetim Kurulu üyeleri tümüyle azınlıktan eczacılardır. Derneğin kuruluş amacı, ülke eczacılığının gelişmesine katkıda bulunmak olmasına karşın, daha kuruluşunda bu amacından saptığı ifade edilmektedir. Dernek, adından da anlatılacağı üzere yalnız İstanbul'daki eczacıları kapsamına almaktadır. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarla önce yalnız İstanbul'daki eczacılar tarafından kurulan Cemiyet-i Eczacıyan (kuruluşu 1908) ve daha sonra tüm ülke eczacılarını bir çatı altında toplamayı amaçlayan Osmanlı Eczacıları Cemiyeti'nin (kuruluşu 1911) kuruluşuna neden olmuştur.¹⁷⁰

1.4.1.4. Karantina Örgütü

Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıklara karşı başlayan karantina uygulamaları 1831 yılında başlamıştır.¹⁷¹ Türkiye'de karantina teşkilatı ise ilk olarak, İstanbul'da görülen kolera salgını nedeniyle Hekimbaşı Mustafa Behçed (1774-1834) Efendi'nin girişimleriyle kurulmuştur. Bu tarihten çok önce Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1769-1848) bir veba salgını nedeniyle 1788'de karantina uygulamaya başlamıştı.

¹⁶⁷ Tekiner, **Kayseri Eczacılık Tarihi**, s. 38.

¹⁶⁸ Süheyl Ünver, “Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık”, **Pharmacia**, Sayı: 6, Haziran 1966, s. 33-34.

¹⁶⁹ Mekin Tanker, Eriş Asil, “Türkiye’de İlk Eczacılık Derneği”, **Ankara Eczacılık Fakültesi Mecmuası**, Sayı: 11, 1981, s. 112.

¹⁷⁰ Tanker, Asil, “Türkiye’de İlk Eczacılık Derneği”, s. 115.

¹⁷¹ Pelin Böke, “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, Yıl: 2009/Bahar-Güz, İzmir, 2010, s. 139.

1760'da Prusya'ya büyükelçi olarak giden Ahmed Resmi Efendi, Macar sınırında Lazar kasabasında 8 gün süreyle tecrid edildiğini İstanbul'da bir salgın bulunmadığı, Bükreş'ten bildirilmesi üzerine yola devam edebildiğini sefaretnamesinde bildirmektedir.¹⁷²

Veba salgınını kontrol altına alamadan ortaya çıkan kolera salgınları ile savaşmak zorunda kalan II. Mahmud'u, önlem almaya iten en önemli neden bunlardır. Ancak 1831 yılında bir karantina nezareti kurulması ile başlayan bu önlemlerin başka itici gücü de bulunmaktadır: Bunlardan biri, Osmanlı idaresiyle ciddi bir iktidar savaşı içinde olan Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da başlattığı sağlık uygulamaları, diğeri de Balkanlar'da kaybedilen topraklardaki karantina önlemleridir. Tutarlı ve etkili bir sağlık sistemi kurmanın, kendilerini Osmanlı Devleti'nden farklılaştıracağını düşünen bu iki güce karşı, “modern” olduğunu ispatlamak isteyen ve aynı zamanda güçlü bir merkezileştirme çabasına girişen Osmanlı yönetiminin cevabı da karantina uygulamalarını başlatmak olmuştur.¹⁷³

Karantina usulünü ilk uygulayan Venedikliler'dir. 1834'de Anadolu'da hüküm süren vebanın İstanbul'a bulaşması nedeniyle zamanın Hekimbaşı Abdülhak Molla (1786-1853) bir layiha hazırlayarak II. Mahmud'a sunmuş ve karantina örgütünün kurulmasını önermiştir. Padişahın kabulü ve fetvanın da sağlanması ile ilk karantina uygulamasına geçilmiştir. O zamanlar, karantina yerine “Usul-ü Tahaffuz” terimi kullanılmıştır. Örgütün kurulması ve karantinaların açılması Mustafa Reşid Paşa'nın girişimleriyle 1841 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihlerde Avrupa'da pek çok insan salgın hastalıklardan ölmekteydi. Avrupalılar hastalığın Osmanlı topraklarından memleketlerine bulaştığı kanısındaydılar. Bu nedenle Osmanlı hükümeti nezdinde girişimlerde bulunuyorlardı. Örgütün kurulmasında bu girişimlerin rolü büyüktür. 1841'de İstanbul'da Karantina Kurulu kurulmuştur. İlk karantina yeri bugün Kuleli Askeri Lisesi'nin bulunduğu binada açılmıştır. Bu bina 1838-1842 yılları arasında karantina emrine verilmişti. Kız Kulesi de tecrid yeri olarak kullanılmaktaydı. İmparatorluk döneminde karantina ciddi bir örgüt olarak çalışmaktaydı. Uluslararası bir statüye sahip olmasında bu ciddiyetin payı büyüktür. İdarenin merkezi İstanbul'daydı.

¹⁷² Akyay, *Osmanlı İmparatorluğu'da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar*, s. 19.

¹⁷³ Böke, “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, s. 139.

14 üyesi Avrupalı, 7 üyesi Türk olan bir “Meclis-i Kebir” mevcuttu. Bu kuruluş, Birinci Dünya Savaşı’na kadar böyle sürmüştür. 1914’den sonra bu kurum kaldırılmış ve “Hudud Sıhhiyesi Müdüriyeti” adını almıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında karantina işleri, hariciyeden ayrılarak “Sıhhiye Umum Müdürlüğü” kanalıyla Dâhiliye Vekâletine bağlanmıştır.¹⁷⁴

Ortaya çıkan sorunların halledilmesi için 1851 Paris Konferansı’ndan başlayarak, 1866 yılına kadar bir dizi uluslararası konferans toplanmıştır. Ancak bunların içinde en etkili olan ve yeni düzenlemelerin kabul edildiği konferans 1866 yılında İstanbul’da toplanan konferanstır. Galatasaray Konferansı olarak da anılan bu konferansta, kolera epidemisinin kaynağının Türkiye değil, Hindistan olduğu belirlenmiş ve Sıhhiye Meclisi 1867 tarihli kolera nizamnamesini düzenlemiştir. Bu konferansın en önemli sonuçlarında biri karantina süresinin 10 gün ile sınırlanmasıdır.¹⁷⁵

1.4.2. 19. Yüzyılda İstanbul’da Sağlık ve Salgın Hastalıklar

Osmanlı Devleti’nin girdiği savaşlar, İstanbul’un sağlığını doğal olarak olumsuz yönde etkiliyordu. Asya ile Avrupa arasındaki kara ve deniz yollarının merkezi olan İstanbul, dünya ticaretinin de merkezi sayıldığından, yoğun bir insan trafiğinin de merkeziydi. Bu trafik yüzünden, diyor Nuran Yıldırım, bulaşıcı ve salgın hastalıkların hemen hemen hepsinden etkilenmiştir. ‘İstanbul’un Sağlık Tarihi’¹⁷⁶ adlı kitabında Yıldırım, şehrin en eski hastalıklarının veba ve cüzam olduğunu belirtmektedir. Veba, ya doğrudan Mısır’dan İstanbul limanına gelen gemilerle ya da Mısır’dan İzmir’e giden gemilerle bir yolunu bulup İstanbul’a gelmekteydi. VI. yüzyılın ortalarında başlayan Justinianos vebasından, XIX. yüzyıl ortalarına kadar, yüzbinlerce kişinin hayatına mal olan veba afetleri yaşanmıştı. İnsanlık tarihinin en korkunç hastalıklarından biri olan veba, önceleri kötü ruhlara atfedilirdi. Bilimin gelişmediği dönemlerde ise bütün ülkelerde ve inanç sistemlerinde Tanrı’nın gazabı ve günahkâr kullarına gönderdiği ceza olarak algılanıyordu. Bu nedenle önlem almak yararsız, hatta Tanrı’ya karşı gelmek kabul edilirdi. Cüzam, Bizans dönemindeki yoğunluğunu kaybetse de Osmanlı

¹⁷⁴ Akyay, *Osmanlı İmparatorluğu’da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar*, s. 20.

¹⁷⁵ Böke, “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, s. 149.

¹⁷⁶ Nuran Yıldırım, *İstanbul’un Sağlık Tarihi*, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı ve İstanbul Üniversitesi Projesi No:55-10, İstanbul: 2010, s.56-58.

döneminde de ürkütücüydü. İstanbul'da etkili olan hastalıklardan biri de çiçekti. Türk usûlü çiçek aşısı, bahar aylarında aşıcı kadınlar tarafından yapılıyordu. Tanzimat'ın ilan edildiği yıl eğitime başlayan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, çiçek aşısı uygulamasıyla görevlendirildikten sonra aşılama çalışmalarına başladı. İleriki yıllarda baş gösteren bir çiçek salgınının ardından İstanbul'da Çiçek Aşısı Enspektörlüğü'nün, daha sonra çiçek aşısı üretmek üzere Telkikhane-i Şahane'nin hizmete girmesiyle aşı yoluyla mücadele kurumsallaşmış oldu. Asırlar boyunca insanları yavaş yavaş eritip yok eden verem, saraya kadar sokulup Osmanlı hanedanında bile ölümlere yol açmıştı. XX. yüzyılın başından itibaren artış gösterip birbirini izleyen savaşların yaşandığı bu dönemde, İstanbul'da, ölüm nedenlerinin başında verem bulunuyordu.

III. Selim zamanında 1803-1804'de onbinlerce İstanbullu vebadan hayatını kaybetmiş, 1811 sonlarında başlayıp 1812'de hüküm süren salgın, Mısır'dan gemiyle İzmir'e gelmişti. İzmir'den İstanbul'a hareket eden bir ticaret gemisinin birkaç Rum tayfası yolda hastalanıp ölmüştü. Gemi Galata limanına yanaştığında bazı tayfalar hasta olduğu için gemide kalmıştı. Veba önce karaya çıkan tayfaların gittiği Beyoğlu, Galata ve Tatavla (Kurtuluş) taraflarında görüldü ve hızla yayıldı. Bu semtlerde oturan Rumların ve Ermenilerin kaçıp Fener ve Kumkapı'da oturan akrabalarına sığınmaları sonucu tüm İstanbul'u pençesine aldı. Temmuz ayında Adalar, Tuzla, Darıca gibi İstanbul'a giriş yapılan yerlere askerler yerleştirilecek şehre girişler engellenmeye çalışıldı. Şehir içinde mahalleler arasında gidiş-geliş izne bağlandı. 26 Eylül 1812'de günlük ölümler bin beş yüz-iki bine çıkmıştı. Mahalle imamları ve mezarlıklar cenaze kaldırmaya yetişemediğinden lağımçı askerleri mezar kazmakla görevlendirildi. Çaresiz kalan Babıali, Topkapı, Edirnekapı gibi İstanbul kapılarına gizlice adam gönderip sur dışındaki mezarlıklara gömülmek üzere çıkarılan ölü sayısını yazdırıyordu. Yatsı namazından sonra minarelerden Ahkâf Suresi'nin okunması halkı daha çok dehşete düşürünce üç beş gün sonra bu uygulamadan vazgeçildi. Evlerine kapanan halk sadece ikindiye yakın dışarı zaruri ihtiyaçlarını temin ediyordu. Anadoluhisarı o dönemde sıtma yatağı olduğu için tercih edilmeyen bir yerdi. Fakat burada vebaya rastlanmaması üzerine, ölümü gören İstanbullular sıtmaya razı olup Anadoluhisarı'na akın etmiş, yörede bir harap ev bile boş kalmamıştı. Artık Tanrı'ya sığınmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Sur kapılarından birinden Kur'an-ı Kerim okuyarak yola çıkan hafızlar

surların etrafını dolaşıp çıktıkları kapıya dönerek Kur'anı hatmediyorlardı. Aynı uygulama evlerin etrafını turlayarak da yapılıyordu. Sıbyan mekteplerinde okuyan çocukların haftada iki gün topluca duaya çıkmaları istenmişti. Veba, işlenen günahlara karşılık Tanrı'nın verdiği bir ceza olarak algılandığından, ölümler günde üç bini aşınca vebanın ortaya çıkışında sefahatin, ahlaksızlığın ve zinanın rolü olduğuna hükmedildi. *Büyük Kıran*, *Kıran-ı Kattâl* diye şöhret bulan bu felaketin son bulması için bekâr odaları ile batakhanelerin ve umumhanelerin yıkılması gerekiyordu. En tehlikeli yer, birçok eşkiyânın mekânı olan Bahçekapı'daki Melekgirmez sokağıydı. İsyan çıkacağından korkulsa da Galata, Tahtakale, Kasımpaşa ve Melekgirmez sokağındaki ahşap bekâr odaları ile batakhaneler 25 Ekim 1812 günü birkaç saatte yerle bir edildi. Kâgir binalardaki fahişeler tahliye edilerek kapılarına duvar örüldü. Yıkılan ahşap odaların birçoğunda vebadan ölmüş cesetler bulundu. Kış yaklaştıkça vebanın tahribatı azaldı. Aralık ayının ilk günlerinde yağan kar ve ertesi günü başlayan şiddetli soğuktan sonra 2 Şubat 1813'te veba tamamen durdu. Bu salgında 100 bin ile 250 bin arasında insan kaybı olduğu tahmin edilmektedir. James Ellswort DeKay ise vebanın, İstanbul ve çevresinde 120 bini Türk olmak üzere 220 bin kişinin ölümüne yol açtığını belirtiyor.¹⁷⁷

Bu salgında din uleması vebanın bulaşıcı olup olmadığını tartışırken, ünlü Osmanlı hekimi Şânizade Ataullah Efendi (1771-1826), ailesiyle evine kapanıp bu felaketten kurtulmayı başarmıştı. Şânizade'nin korunma tedbirleri alınmasını tavsiye etmesi alaya alınmış ve hatta Allah'tan ceza olarak gelen vebaya karşı korunmanın küfür olduğu söylenmişti. Din uleması ancak İstanbul sokaklarında kimse kalmayınca vebanın bulaşıcı olduğuna hükmetmişti.

Bu arada Osmanlı topraklarında kolera da görülmeye başlamıştı. İlk kez 1822 yılında, ancak Basra Körfezi'nde görüldü kolera. Kolera'nın İstanbul'a gelmesi 1831 yılını bulacaktı. Günlük ölümler 12'den 200'e kadar yükselerek, toplamda 6.000'e ulaşmıştı. Hicaz'a ulaştığında neredeyse bir kıyım oldu, çünkü 20.000 kişi bu hastalıktan yok olmuştu. Salgın, İstanbul'da etkisini gösterirken 1848 Nisanında

¹⁷⁷ James Ellswort DeKay, *1831-1832 Türkiye'sinden Görünümler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara: 2009, s.132-134.; Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, (Çev. Banu Büyükkal), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2004, s.148, 165, 448-458.

Mihaliç, Erdek, İzmit, Şarköy ve Kırklareli’de de dehşet saçıyordu.¹⁷⁸ İstanbul’da yüzyılın sonundaki son kolera 1893’te görüldü.¹⁷⁹

1855’lerde, ülkede ciddi kolera salgınları yaşanmamasına rağmen bazı şehirler kısa süreli istilalara maruz kaldı. 1865 Temmuzunda başlayan “büyük kolera”, yaklaşık dört ay devam ederek, Ekim ayında görülmeyi. İstanbul’un gördüğü en büyük afetlerden olan bu salgındaki ölümler hakkında ileri sürülen rakamlar 1.000 ila 30.000 arasında değişmektedir. Tüm ülkede yaşanan ölümler ise 40.000’in üzerinde seyretmiştir. Hastalığın nereden ve neden ortaya çıktığına dair bilgiler henüz yeni araştırılıyordu.¹⁸⁰ Fakat hastalık daha çok yaşam ortamlarından dolayı fakirleri etkiliyordu.

Yoksulların hergün hayvan ve insan dışkıyla kirlenen suları içtiği Avrupa şehirlerinde, anayurdu Hindistan olan sözkonusu kolera basili ilk kez boy gösteriyordu. Yoksulları öldürmeden önce susuz bırakıp kurutan kolera, “en sağlam sinirleri” sarstı, “en sağlam yüreklere” korku saldı. 1700’lerde değilse bile 1830’larda insanlar sanayileşme yüzünden, tifüs ve kolerayla birlikte lağım çukurlarında çalışmaya, dolaplarda uyumaya başladı. 1848-1849 yılları arasında kolera İngiltere’de çeyrek milyon yoksulu öldürdü.¹⁸¹ Sanayi Devrimi’nin ‘doğal’ sonucuydu bu.

Veba ise boş durmuyordu, İstanbul’daki son büyük salgınını 1836-37 yıllarında yaptı. Yabancıların vebadan korunmak amacıyla Beyoğlu sokaklarında siyah muşambalar içinde hayaletler gibi dolaştığı bu yıllarda, çoğu Müslüman olmak üzere 25-30 bin kişinin vebadan öldüğü sanılmaktadır. Moltke’nin, 22 Şubat 1837 tarihli mektubundan, veba salgınları sırasında İstanbul’da yaşayan Frenklerin evlerindeki halı, perde, kanepeler gibi eşyaları bulaşıcılığı arttırdığı için yok ettikleri, veba tutmadığına inandıkları kâğıt iskemle ve üstü muşamba örtülü tahta masalar kullandıkları anlaşılıyor. Bu salgın sırasında Galata’da Rum bir ailenin pansiyoneri olan bir Amerikalı, salgının yazın başlayıp üç ay sürdüğünü ve 50.000’den fazla insanın

¹⁷⁸ Mesut Ayar, **Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, Kitabevi, İstanbul: 2007, s.22-24.

¹⁷⁹ Kevork Pamukciyan, **İstanbul Yazıları**, Aras Yayınevi, İstanbul: 2002, s. 83.

¹⁸⁰ William Eaton, **19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu**, Kitabevi (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: 2009, s.166; M. Ayar, **Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, s. 27-31; Anne Marie Moulin, “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed.Paul Dumont ve François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: 1999, s.171.

¹⁸¹ Andrew Nikiforuk, **Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, İletişim Yayınları, (Çeviren: Selahattin Erkanlı), İstanbul: 2010, s.175.

ölümüne neden olduğunu, doruk noktasında ölü sayısının günde bin kişiye ulaştığını ifade etmişti. Ölüp giden kişi Müslümansa, hastalığı boyunca yakınları tarafından bakılıyor ve ölümünden sonra da defnediliyordu. Müslümanlar için hastalık kaderin bir cilvesiydi, bundan kaçmak hem anlamsız hem de günahtı. Hristiyanlar ise en yakın dostu bile olsa vebaya yakalananlardan uzak durup yaşamına sahip çıkıyordu. Çoğu kentin göbeğinde olan Türk mezarlıklarına ölüler üç arşın derinliğine gömülüyordu. Mezarlıkların etrafındaki evler, sahiplerinin hepsi öldüğünden bomboştu. Sultan'ın sarayı bile felaketten nasibini almıştı. Bir şekilde hastalık hizmetkârlara bulaşmış ve aralarından elli kadarının canını almıştı. Cesetler Boğaz'a atıldı ve Sultan başka bir saraya geçti. Müslüman şeyhler bulaşıcı hastalığın cennetten geldiğini ve sadece Tanrı'nın gücüyle önlenebileceğini açıklamıştı. Kolera ve veba, mahalleleri sardığında, Avrupa'da da duaların önemi bugünkünden fazlaydı.¹⁸² Bu nedenle Müslüman ahali ya çok az önlem alıyor ya da vebayı hiç önemsemiyordu. Bundan sonra birbiri ardına çıkarılan yasalarla alınan tedbirler sayesinde İstanbul'da vebanın önü alındı.¹⁸³

Tablo 6: İstanbul'da Vebadan Ölüm

Yıl	Nüfus	Kurban sayısı
1705	500.000	60 – 80.000
1726	500.000	60 – 80.000
1778	500.000	100.000
1812	500.000	100.000
1836	500.000	25 - 30.000

Kaynak: Daniel Panzac, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)**, Çev. Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1997, s.183.

N. Yıldırım'ın, dönemin sağlık açısından 19. yy. İstanbulu için çizdiği tablo, vakıf hastanesi bile olsa, aynı yıllarda yaşanan büyük bütçe açıkları ile birlikte düşünüldüğünde bir hastane ihtiyacının fazlasıyla bulunduğunu gösteriyor. Bir hastanenin kurulması ve devletin sağlık konusunda aldığı diğer tedbirlerle İstanbul'da artık veba görülmez olacaktı. Ancak yine de, alınan tedbirlere rağmen II. Mahmut ve oğlu Abdulmecid'in tüberkülozden ölümüne engel olunamamıştı.¹⁸⁴

¹⁸² A. Nikiforuk, **Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, s.14.

¹⁸³ Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, s.58.

¹⁸⁴ John Freely, **Saltanat Şehri İstanbul**, (Çev. Lale Eren), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s.299 ve 305.

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA İSTANBUL'UN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

2.1. DEMOGRAFİK YAPI

2.1.1. Osmanlı Nüfus ve İskân Politikası

Yeryüzünde bütün sosyo-ekonomik yapıların, toplumsal sistemlerin ortak işlevleri vardır. Bu açıdan Osmanlı toplumsal sisteminin de diğer sistem ve mekanizmalara benzediği söylenebilir. Osmanlı nüfus politikalarını ve iskân siyasetini anlamak için onun hangi toplumsal sistem üzerinde yükseldiğinin bilinmesi gerekir.¹⁸⁵

Bütün sosyo-ekonomik yapılar, toplumsal sistemler ve sosyal gruplar, sosyal sınıflar üzerinde kurulurlar. Bir toplumsal yapıda, iktisadi alandan sosyal ve siyasal alanın tamamını kuşatacak birliktelikler ortaya çıkar. Her sosyal grup kendi grubunun ihtiyacını karşılayacak politika ve tavırlar sergiler. Bu grupların ortaya çıkışları kadar birbirleriyle temasları da toplumdan topluma değişiklikler gösterir. Ancak bir araya geliş amaçları, bunların tatmini ve bütünleşme işlevi, zamanla toplumun diğer gruplarıyla da farklı bir ilişkiyi geliştirir.

Sosyal grupları oluşturan ilk unsurlar birey olmasına rağmen, bu tarz grupların ortaya çıkışı, üyesi olan bireyleri aşan bir özellik arz eder. Bireylerin kendi özel ihtiyaçları için artık tek başına karar verici olma özelliğinin içinde eridiği bir yapıdır sosyal gruplar. Değerleri ve kurumları ortaya çıkmışsa, artık bireyi aşan bir organizasyondan, yapıdan bahsedebiliriz.

Sosyal grupların konumları da, kendinden daha üst kurumların varlığı yanında bireyin konumuna benzer. Eğer üst kurumlar ortaya çıkmışsa sosyal grupların bazı ihtiyaçları arka planda kalabilir. Çünkü birçok sosyal grup vardır ve hepsi de öncelikle

¹⁸⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2006, s.8; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayıncılık, İstanbul: 1987, s. 29.

kendi çıkarını düşünme eğilimindedir. Bütün pramidik örgütlenmelerin başı olarak da devlet en tepede yer almaktadır. Devlet denilen sistemin temelde üç ana unsuru içerdiğini görürüz: Sosyal, siyasal ve ekonomik sistem. Kurumlar, bu üç ana unsurun altında bazen iç içe, bazen yan yana, bazen de kesişik ve apayrı bulunabilirler. Osmanlı sistemi de bütün bu unsurları, yani sosyal grupları, bunların değerlerini, üst kurumlarını ve bunları bir arada tutan toplumsal yapıyı içerir. İçerilen tüm yapı ise belli bir kültürün rengini taşımaktadır.

Bu kültür; Orta Asya'dan getirilen eski Türk kültürü, İslâm öğretisi ve pratikler bütünü, Anadolu mirası ve son olarak çağın gerekleri dediğimiz bütünsel bir yapıdır. Osmanlı, kendisini bir araya getiren sosyal grupların ihtiyaçlarına cevap verecek mekanizmalar oluştururken, yukarıda anılan dört temel kültür bileşeninden faydalanarak siyasal, sosyal ve ekonomik temel kurumları ortaya çıkarmıştır.

Siyasal anlamda Osmanlı Devleti'nde, her ne kadar tabii voyvodalıklar ve krallıklar varsa da, merkezî üniter bir yapıya sahiptir. Bunları kendi içinde salyaneli ve salyanesiz eyaletler olarak da ayırabiliriz. Ama sonuçta devlet, merkezîdir, üniterdir. Sosyal anlamda Osmanlı Devleti toplumsal yapıyı şekillendiren/yönlendiren, arka planda onu kontrol eden tarzda örgütlenmektedir. Ekonomik alanda da özel teşebbüs öncelikli, devletin de yönlendirici olduğu, denetlediği bir sistem olarak ortaya çıkar.¹⁸⁶

Osmanlı bu üç alanda, bu temel çerçevenin altında bazı kurumlar da ortaya koymuştur. Örneğin ekonomik alanda, tarımda tımar sistemi vardır, sanayide lonca sistemi/düzeni vardır, ticarete genel bir merkezî kurum olmamasına rağmen asırlara yayılmış teamüllerle oluşan ilan edilmemiş bir mekanizma vardır. Bunların ekonomik alandaki temel kurumlar olduğu söylenebilir. Bunların yanında bu ekonomik alanı düzenleyen tâlî başka bazı müesseseler de vardır. Örneğin vakıflar ve ihtisap kurumu ekonomik boyutu da olan müesseselerdir. Yine tarikatlar ve hatta aşiretler de böyledir. Bunlar o ekonomik mekanizmanın, sistemin yan destekleyici politikalarını uygulamada kullanılan araç kurumlar olarak devrededir. Bunların yanısıra başlangıçta siyasal yapının temel kurumları arasında yer alan kadılık kurumu ayrıca zikredilmeye değer.

¹⁸⁶ Gülfettin Çelik, "Osmanlı'da İskân Tarihi ve Ömer L. Barkan'ın Eserlerine Giriş", **Osmanlı'da Nüfus ve İskân Politikaları**, Notlar 15, Türkiye Arştırmaları Merkezi 10, Bilim ve Sanat Vakfı, Mart 2009, s.8.

Kadılık kurumu, pek çok alanın yanı sıra, ekonomik alanda da etkin olan bir kurumdur. Kadılık, salınan vergileri toplayan, merkeze ulaştıran bir kurum olarak devrededir. Sayılan bu kurumların ekonomik işlevleri yanında sosyal ve siyasal işlevlerinin de var olduğu ayrıca vurgulanmalıdır.¹⁸⁷

Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan çöküşüne kadarki süreçte bu kurumlar aracılığıyla sosyal grupların ihtiyaçlarını bir şekilde karşılamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Burada temel kabullere değinmek gerekirse, “bu kurumlar hangi politikaların aracı olarak varlar” sorusu temel bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıçta Osmanlı sisteminin sınıf esaslı olmadığına değinmek gerekir. Osmanlı, sosyal grupların tamamını içine alma hedefinde olan bir mekanizmadır. Bu sistemde, müslim-gayrimüslim arasında kültür ayrımı yapılmaz, ancak hukuki olarak ayrımlar vardır. İhtiyaçların karşılanma noktasında ise bir ayırım yapılmamıştır.

“Eğer sınıf esaslı değilse sosyal gruplaşmayı, sosyal tabakalaşmayı nasıl organize ediyor” sorusuna Gülfettin Çelik'in cevabı şöyledir: Osmanlı devletinde sosyal tabakalaşmada hukuki bakımdan bir ayırım vardır: Hür ve köle. Yerleşim bakımından bir ayırım vardır: Kentliler, köylüler ve göçebeler yani yarı yerleşikler. Dini bakımdan bir ayırım vardır: Müslüman ve gayrimüslim. Yönetim bakımından ise askeri ve reaya ayrımı vardır. Bu ayrımların tamamı geçişliliğe engel olmayacak tarzda organize edilmiştir. Müslim-gayrimüslim geçişi hukuki anlamda mümkündür. Reaya askeri ayrımında, geçiş mümkündür. Osmanlı devleti bu sayılan tabakalaşma esasları dahilinde kendi devlet hedeflerini sağlayacak politikalar uygulamıştır. Örneğin bu noktada nüfusun göçünü gerekli görüyorsa Müslim ile gayrimüslim arasında bir ayırım görmemiştir. Mesela İstanbul feth olunduğunda Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden bu bölgeye nüfus iskân edilirken illa Müslim ya da gayrimüslim nüfusun buraya taşınması zarureti yoktur. Osmanlı'nın böyle bir şartı yoktur. Osmanlı bu noktada bir İslâm şehri, her şeyiyle sadece Müslümanların barındığı bir İslâm şehri oluşturma derdinde değildir. Eski Türk örf âdetini buraya taşıırken, İslâm öğretisinden esinlenirken, istifade ederken, Anadolu coğrafyasını dikkate almıştır. Burada kalan unsurları içselleştirmiştir. Dünya şartlarını dikkate almıştır. Örneğin Osmanlı bir Roma iddiasındadır bu noktada. Ama

¹⁸⁷ Çelik, a.g.e., s.9.

Roma'nın ne anlama geldiğini de bilmektedir. Bununla bütün sosyal grupları içine alması gerektiğinin de farkındadır. Bu yönüyle Müslim - gayrimüslim ayrımı bir reddi ifade etmez. Mekanizmanın içine hepsini katar. Yine bu yönüyle örneğin Mora fethedildiğinde, buradan önemli miktarda nüfusu İstanbul'a getirmiştir. Kırım feth olunduğunda oradan önemli bir miktar nüfusu yine İstanbul'a getirmiştir ve bunları mekanizma içine katmıştır. İstanbul'un örneğin o dönemde, Fatih döneminde var olan 160 küsur köyün, 100 küsur köyünü bunlardan oluşturmuştur. Belki bunların hukuki statüleri tartışılabilir. Ancak onların da birkaç nesil sonra sistemle bütünleştiği göz önüne alınırsa mekanizmanın sınır esaslı olmadığı ve Müslim-gayrimüslim ayrımı yapmadığı açıkça görülür. Yine bu dönemde uygulanan politikalarda hukuki bakımdan da bir dışlama gözetilmez. Sadece hürlerin yer aldığı bir sistem oluşturmaz Osmanlı. Köleleri de, esirleri de bu noktada mekanizmaya katar. Özgürlüklerini elde edecek tarzda onlarla ilişkide bulunur. Nüfus politikalarına da bu yansımıştır. Yine mekanizma yerleşik, yerleşik olmayan ayrımında yerleşik olanı tercih eden ancak yerleşik olmayana da dışlamayan bir sistem üretir. Bu yönüyle örneğin Rumeli'nin fethi sürecinde, o bölgeye çok sayıda aşiret göçürülürken aynı zamanda Anadolu'daki birçok aşiretin asırlar boyu ayakta kalmasını sağlayacak tedbirler de alır. Örneğin Güneydoğu Anadolu bölgesinde Suriye'ye kadar uzanan, yaylakları olan aşiretlerin Osmanlı ekonomisinde çok önemli bir ihtiyacı karşıladığı göz önüne alınarak asırlar boyu bunların varlığını temin edecek tedbirler alınmıştır.¹⁸⁸

Yeni Dünyanın keşfiyle beraber klasik dünya anlamını artık yitirmeye başlamış ve 19. yüzyıla doğru Osmanlı Devleti'ni gittikçe etkisi altına alacak bir dizi değişimler ve dönüşümler yaşanmıştır. Temelinde Afrika ve Hindistan'a ulaşım yollarının değişmesi yatan klasik ticaret yolları, önemini kaybedince Tokat ve Erzurum gibi ticari yolun uğrak şehirleri devamlı nüfus kaybetmeye başlamıştır. Osmanlı başkenti sürekli olarak yerleşime konu olmuştur.

19. Yüzyılda müslüman nüfusu Anadolu doğusundan batıya doğru sürekli artış göstermektedir. Fakat gayrimüslim nüfus da daha merkeze, İstanbul'a akmaktadır. Nitekim son dönem sayımlarında İzmit de, aynı şekildedir. Her ikisi de gayrimüslim

¹⁸⁸ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2003, s. 285; Çelik, a.g.e. s.12.

nüfusun göçtüğü bölgelerdir. İmparatorluk genelinde gayrimüslim nüfusunun yoğunluğu ortalama % 40'tır. Fakat İstanbul'da gayrimüslim nüfus daha fazladır. Bu da Osmanlı'nın sınıf esasına dayanmayan, olaylara bütünsel bakabilen, grupları içine alarak hiçbirini birbirine ezdirmeyen, onların ihtiyaçlarını dikkate alan bir mekanizma kurduğunu gösterir.

Bu yeni dönem Osmanlı devletine dış göçlerin çok yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Çok kısa zamanda Osmanlı Devleti nüfus miktarında çok önemli bir değişime uğramıştır. Örneğin 1828-29 Osmanlı Rus harbinden itibaren Kırım Savaşı, 93 Harbi, Balkan Savaşları'na kadarki sürede Osmanlı devleti belki toplamda 5 milyonluk bir nüfus hareketine konu olmuş, 3,5 milyon civarında bir nüfus Osmanlı merkez bünyesine dahil olmuştur. Bu Rumeli'den, Kafkasya'dan, Girit'ten gelen bir nüfustur. 3,5 milyonluk bir nüfus ise bu dönemin Osmanlı'sı için % 30'ları ifade eder. Yani Osmanlı yarım asırlık bir dönemde % 30'luk bir nüfus dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bir bakıma toplumsal sistemin hızlı göç dalgalarına gösterdiği uyum, testten başarıyla geçtiği şeklinde de okunabilir.

Osmanlı sistemi bu dönüşüm aşamasında, güçlü olan bir sistemi olduğunu kanıtlamış gözükmektedir. Kırım Harbi'nde, 93 Harbi'nde askere giden nüfusun ancak onda üçünün geriye dönebildiği bir kayıp yaşamış, buna rağmen yeni gelen unsurları, bir zaafa uğramadan, sistemle bütünleştirebilmiştir. Bunun en önemli nedeni belki Osmanlı'nın o temel kabulleri, dünya algısıdır. Herhangi bir sınıfa dayalı olmayan yaklaşımıdır. “Biz Müslümanız, Müslümanları dikkate alırsınız, gayrimüslimi dikkate almayız” demeyişidir.¹⁸⁹

Osmanlı bireyini veya grubunu şu ya da bu sabit kimlik içine hapsetmemeli, söz konusu bireyler ve gruplar arasındaki sınırların muğlaklığını ve geçirgenliğini kabul etmeliyiz. Bir yerde kimliğin, kadın olmak gibi, belirli bir ifadesi ön plana çıkarken, bir başka yerde dokumacı ya da Yahudi olmak kadın kimliğinin yerine geçebilir. Farklılaşmaya da mutlaka olumsuz bir değer yüklememeliyiz. Farklılık bireyleri ve grupları ayırt etme işlevi görür, fakat farklılıkların varlığı, bizatihi olumsuz bir şey, bir çatışma kaynağı olmak zorunda değildir. Bir başka örnek verecek olursak, Osmanlılarda

¹⁸⁹Erol Özbilgen, **Bütün Yönleriyle Osmanlı**, İz Yayıncılık, İstanbul: 2003, s.358; Çelik, a.g.e. s.19.

din bir farklılaşma aracı işlevi görmekteydi, fakat tek farklılaşma aracı değildi. Tek başına din, kişiye statü vermez, bunu ancak diğer kimlik biçimleriyle birlikte yapardı. Toplumsal hiyerarşide Müslümanlardan daha yukarılarda, daha büyük servete sahip ve siyasal güce erişme olanağı daha fazla olan, muazzam sayıda Osmanlı Hristiyanı ve Yahudisi olduğunu gösterir. Örneğin zengin bir Hristiyan tacirin, yoksul bir Müslüman askerden daha büyük yerel itibar ve nüfuz sahibi olduğu pek çok örnek mevcuttur.¹⁹⁰

2.1.2. Osmanlı ve İstanbul'da Nüfus

Sanayi öncesi çeşitli devlet ve imparatorluklarda ülkenin vergi ve vergi nüfus potansiyelini belirlemek için sayımlar yapılmıştır. Bu yöntem, Osmanlılarla diğer bazı toplumlarda da görülmektedir. Osmanlıların kesin olarak hangi tarihte bu tür sayımlara başladığı bilinmemekle birlikte, günümüze ulaşan en eski tarihli defter olan 1431 tarihli Arvanid Sancağı defteri ile diğer bazı belgelerin ışığında defter yönteminin XIV. yüzyılda bulunduğu ileri sürülebilir.¹⁹¹

XV, XVI ve XVII. yüzyıllara ait nüfus verileri öncelikle Osmanlı yönetiminin fethedilen topraklarda dönem dönem yaptırdığı “tahrir”lere (sayım ve yazımlara) dayanır. Osmanlılar, çok geniş bölgelere yayılmış imparatorluklarını sıkı bir merkezî idare ve kontrol altında tutmak zorundaydılar. Bunun için özgün sayım ve yazım yöntemleri geliştirmişlerdir. Osmanlı Devleti’nde nüfusa ilişkin belge ve istatistik derlemenin, bu konularda bilgi toplamanın tarihi iki ayrı döneme ayrılabilir. Bunlardan ilki XV. yüzyılla XIX. yüzyıl arasını kapsayan erken dönem, ikincisi ise 1830 civarında başlayan dönemdir. Bu ayırımın temel nedeni, bu iki alt dönem arasında bizzat Osmanlı nüfusunun temel gelişme dinamiklerine ait önemli farkların varlığı değildir. Ayırım sadece temel demografik veri türlerinin, bu iki dönemde birbirlerinden çok farklı olmalarına dayanır. Bu önemli farklılığı söz konusu nüfus verilerinin hem toplanma ve yapım amaçlarında hem de kullanım yöntemlerinde görmek mümkündür. Yani esas itibarıyla bu iki dönemde farklı olan, Osmanlı yönetiminin halkına bakış açısı ve bu halkına ilişkin bilgi toplama nedenleridir. Osmanlı Devleti’nde nüfusa ilişkin bilgi, ilk dönemde devletin halkını kontrol altında tutma, bir vergi matrahının tespiti ve askere

¹⁹⁰ Donald Quartaert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İstanbul: 2009, İletişim Yay., s.212.

¹⁹¹ Mehmet Öz, “Tahrîr Defterlerindeki Sayısal Veriler”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, (Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Aralık 2000, s. 17.

alma potansiyelinin belirlenmesi amacıyla, ikinci dönemde ise salt bilgi edinme amacıyla elde edilmiştir.¹⁹²

Tahrir defterleri, ilk başlarda biraz da iyimser bir yaklaşımla, nüfus hakkında sağlam veriler içeren kaynaklar olarak görülmekte iken zamanla bu konuda kuşkular ortaya çıkmaya başlamıştır. Hatta giderek bu defterlere dayanarak hiçbir nüfus tahmini yapmanın daha uygun olacağı dahi ileri sürülmüştür. Tahrir, nüfus sayımı değildir ve çeşitli sebeplerden nüfusun büyük bir bölümü (kadınlar, çocuklar, askerler) kayıt dışı tutulmuştur. Tahrir defterlerindeki verilerden şehir, kasaba, köy, mezra, cemaat nüfusları hakkında bilgiler elde edilebilmekte ve demografik değişimler, nüfus ve iskân hareketleri, kent ve kasabalarla köylerin büyüklükleri, müslim-gayrimüslim nüfus oranları gibi konularda verimli tahliller yapılabileceği gibi, kırsal nüfusu oluşturan kategorilerin tasarruf edilen toprak büyüklüğüne göre tasnif edildiği durumlarda, bunların sayısal açıdan değerlendirilmesi de sosyal tabakalaşma konusunda ipuçları sağlanabilmektedir. Tahrir defterleri Osmanlı sancaklarının nüfus potansiyeli, nüfusun dinî ve meslekî yapısı, tasarruf edilen toprağa ve medenî duruma göre yetişkin erkek kategorileri, çoğu sancaklarda hane biriminin tasarrufundaki ortalama toprak miktarı vb. konuların değerlendirilmesinde önemli veriler sunmaktadır.¹⁹³

Osmanlı Devleti’nde “nüfus sayımı” asırlarca, toprak yazımı nedeniyle yapılmıştır. Arşivlerimizde bulunan ve toprak yazımını gösteren defterlerden ancak tahmin ile bazı bölgelerin nüfusunu çıkarmak mümkün olmaktadır.¹⁹⁴ XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti’nde gerçek anlamda, erkek ve kadınların bir arada sayıldığı nüfus sayımı yapılmamıştır. XV-XVI. yüzyılların tahrir defterleri ülkenin vergi mükellefi olan kimselerin statülerine göre kaydı esasına dayanmaktadır.¹⁹⁵

Osmanlı Devleti’nde 1831–1838 yılları arasında uygulanmaya başlanan nüfus sayımı ve vergilendirme işlemleri, her ne kadar “Batılılaşma” programının bir sonucu

¹⁹² Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, **Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik**, (Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Aralık 2000, s. 63.

¹⁹³ Öz, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, s. 20-22.

¹⁹⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı - 1831**, II. Baskı, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Aralık 1997, s. 6.

¹⁹⁵ Havva Erdoğan, “820 Numaralı Temettuât Defterine Göre Tanzimat’ın İlk Yıllarında Mucur ve Hacıbektaş’ın Demografik Yapısı ve Sosyal Durumu”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2005, s. 96.

olarak kabul edilse de Osmanlı'da vergi ölçütüne dayalı nüfus sayımları geçmiş dönemlerde de yapılan bir uygulamaydı. Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri, demografik yapıyı dikkate alan bir devlet oluşumunun en açık göstergelerinden biridir.¹⁹⁶

Tahmini nüfus verileri, 1830'lu yılların başında yerini nüfus sayımlarına bırakmaya başlamıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1831 yılında gerçekleşmiştir. 1831 sayımını gerekli kılan nedenler arasında II. Mahmut'un geniş ölçüde bir ıslahat yapmak isteği başta gelmektedir.¹⁹⁷ II. Mahmut döneminde idarî, askerî ve malî alanlarda yapılan reformlar yeni bir nüfus sayımını gündeme getirmiştir. Nitekim 1831 yılında Osmanlı Devleti'nin genelinde yeni oluşturulan askerî düzeni sağlam bir temele oturtabilmek ve ülkenin asker potansiyelini tespit edebilmek amacıyla, sadece erkek nüfusun sayıldığı bir nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımın amacı da askerî istatistikler ve kaygılara dayanmaktadır.¹⁹⁸

1831 nüfus sayımının ne şekilde yapılacağını belirlemek için özel bir meclis oluşturulmuş ve bu meclis tarafından talimatnameler hazırlanmıştır. Esas itibarıyla sayımın Rumeli ve Anadolu'daki Müslüman ve Hıristiyan erkek nüfusuna yönelik olması kabul edilmiştir. Fakat o tarihe kadar böyle genel bir nüfus sayımı yapılmadığı için halkın endişeye düşebileceği ihtimali göz önüne alınarak nüfus sayımına şer'î memurlar görevlendirilmiştir.¹⁹⁹

Sadece erkeklerin sayımının esas alındığı 1831 yılında yapılan nüfus sayımına göre Anadolu'da 1.939.236 Müslüman ve 230.519 reaya (Hıristiyan) olmak üzere toplam 2.170.847 kişi bulunduğu tespit edilmiştir. Rumeli'de 500.697 Müslüman ve 833.994 reaya olmak üzere toplam 1.334.691 kişi bulunduğu tespit edilmiştir. Nüfusa Kıbrıs ve Akdeniz adaları da dahil edildiğinde 1831 yılı sayımına göre Osmanlı Devleti erkek nüfusu, 2.467.128 Müslüman ve 1.147.470 reaya olmak üzere toplam 3.615.330 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu sayım İmparatorluğun tümünü kapsamamaktadır.²⁰⁰

¹⁹⁶ Mehmet Yavuz Erler, "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, 2009, s. 169.

¹⁹⁷ Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı - 1831*, s. 10.

¹⁹⁸ Erdoğan, "820 Numaralı Temettuât Defterine Göre Tanzimat'ın İlk Yıllarında ...", s. 96.

¹⁹⁹ Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı - 1831*, s. 12.

²⁰⁰ Behar, *Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu: 1500 - 1927*, s. 23-24.

1831’de sadece erkek nüfusu kapsayan sayıma göre sadece Anadolu’da 7 - 7.5 milyon kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu rakam XVI. yüzyıl rakamlarına yakındır.²⁰¹

XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki Osmanlı nüfusu tahrirlerin yetersizliği ve sosyal karışıklıklar nedeniyle bütün açıklığı ile ortaya koyamazken, XIX. yüzyıla gelinirken bu olumsuzluklar yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. 1831 yılında erkek nüfusunu esas alan ilk genel Osmanlı nüfus sayımından sonra bunu 1844 yılında ikinci bir sayım izlemiştir. Bununla birlikte, 1831 yılında gerçekleştirilen ilk genel nüfus sayımı, bütün bölgelerde yapılamadığından İmparatorluk geneline ait sağlıklı rakamlar vermediği gibi, XIX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirilen ikinci genel sayım da bu hususta tatmin edici sonuçları vermemiştir. Çünkü 1844 yılında gerçekleştirilen ikinci genel sayım da, imparatorluk genelinde uygulamaya konulamamıştır.

Osmanlı Devleti’nde modern nüfus sayımlarının bir diğer öncüsü de 1866 yılında Tuna vilâyetinde vali Mithat Paşa’nın yaptırdığı emlâk ve nüfus sayımıdır. Tanzimat döneminde yapılmış bu sayım, gerek sayımda toplanan bilgilere gerekse sayım metodolojisine çağdaş bir yaklaşım getiren ilk sayım olarak kabul edilmektedir. 1864 yılında Silistre, Vidin ve Niş Sancaklarının birleşmesiyle oluşturulan Tuna vilâyetinde vali Midhat Paşa emriyle yapılan sayım öncelikle ne vergilendirme, ne de askere alma amacını güdüyordu. Sadece yeni kurulan bir vilâyette daha etkin bir yönetim modelinin yönetilenleri iyi tanımakla başladığını düşünen Midhat Paşa, tüm vilâyet nüfusunun yaşa, cinsiyete, medenî duruma, iktisadî faaliyet kolları ve türlerine göre ve her hanede bulunan kişi sayısını da hesaba katarak dökümlerini yaptırmıştı. Bu türden kişi bazında ayrıntılı demografik ve sosyal verileri içermesi açısından bu yerel sayım Osmanlı’da modern nüfus sayımlarının ilk örneklerinden biridir.²⁰²

Osmanlı Devleti’nin en ayrıntılı ve en önemli nüfus tahrirleri Sicill-i Nüfus Nizamnamesi’ne dayanarak 1885 ve 1907 yıllarında gerçekleştirilen sayımlardır. Bu sayımlarda nüfus, yaşa, cinsiyete, medeni duruma, etnik ve dinsel duruma, mesleğe,

Reaya terimi genellikle 19. yüzyılda, daha önceleri olduğu gibi, dinleri ne olursa olsun, askeri sınıfla ilmiye sınıfı dışında kalanların tümünü değil, sadece Hristiyan nüfusu kapsayacak şekilde kullanılmaktadır.

²⁰¹ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 163-64.

²⁰² Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, s. 69.

doğum yerine vs. göre ayrılmıştır.²⁰³ Bu sayım hiçbir askerî ya da malî kaygı taşımamaktadır. Sadece bir nüfus sicili ve kütüğü oluşturmak için yapıldığı için demografik kaygılar ön plandadır. 1885 ve 1907 tarihli bu iki nüfus sayımı, Tanzimat reformlarının ve idari yapılanmanın istatistik alanındaki başta gelen sonuçlarından biridir. Hanenin veya üretim biriminin değil kişinin temel alındığı, İmparatorluğun her yerinde aynı şekilde, aynı yöntemle ve aşağı yukarı aynı anda gerçekleştirilen, sayım için gerek maliyeden gerekse askeriyeden bağımsız merkezî bir örgütün kurulduğu, bireyler hakkında bilgi toplayıp kaydetmekten başka amaç taşımayan, sonuçlarının gizlilik taşıdığı ilk Osmanlı sayımları bunlardır.²⁰⁴

XIX. yy. boyunca ve XX. yy. başlarında gerçekleştirilen nüfus sayımlarından, yetişkin erkek nüfus, dini yapı ve dini-etnik grupları esas alarak aşağıdaki tablolar oluşturulmuştur:

Tablo 7: Osmanlı Erkek Nüfusu (1831-1906)

Yıllar	Anadolu Erkek Nüfusu			Rumeli Erkek Nüfusu		
	Müslüman	G. Müslim	Toplam	Müslüman	G. Müslim	Toplam
1831	1.988.027	395.849	2.383.876	513.448	856.318	1.369.766
1843	3.101.980	-----	-----	873.077	-----	-----
1882	5.379.225	1.262.000	6.641.225	946.659	810.525	1.757.184
1895	6.084.000	1.221.209	7.305.628	1.237.325	1.186.615	2.423.940
1906	6.846.340	1.481.836	8.328.176	1.179.151	1.186.880	2.366.031

Kaynak: Stanford Shaw, E. K. Shaw, **History of the Otoman Empire and Modern Turkey**, Vol: 2, Cambridge Universty Pres, Cambridge, 1977, 117'den Aktaran: Elibol, a.g.m., s. 155.

XIX. yy. boyunca hem Müslüman, hem de gayri-müslim nüfus sürekli artmıştır. Ancak XX. yy. başlarında İmparatorluğun sınırlarının daralmasına paralel olarak, özellikle Balkan milletlerine mensup Hıristiyan nüfus azalmıştır. XIX. yüzyılda gözlenen demografik yapıdaki bu durum, dönemin diğer gelişmeleriyle açıklanabilir. Demografik yapıyla ilgili dönemin önemli olaylarından biri 1840'lı yıllardan itibaren Balkanlar'dan, Kafkaslar'dan ve Kırım'dan iç kesimlere kitlesel göçlerin olmasıdır. Toprak kayıpları sonucu yaşanan küçülme ve Osmanlı sınırları dışında kalan bölgelerdeki baskı ve katliamlar, Osmanlı halkının iç kesimlere göçünü zorunlu hale getirmiştir. Göçler özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Müslüman halka karşı uyguladığı katliam ve sürgün politikalarının bir sonucu olarak önemli oranda artmıştır.

²⁰³ Elibol, a.g.m., s. 154.

²⁰⁴ Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi", s. 70.

1831-1882 yılları arasında Müslüman nüfusun miktarı ikiye katlanmış ve Müslümanlarla gayri-müslimler arasındaki nüfus oranı hissedilir şekilde Müslümanların lehine değişmiştir.²⁰⁵ 1876-1895 arasında 1 milyon 150 bin, 1912-1927 arasında 431 bin göçmen geldiği tahmin edilmektedir.²⁰⁶

XVIII. Yüzyılda başlayan ve XIX. yüzyılda gittikçe hız kazanan göçler, batıdan doğuya, Kafakaslar ve Rumeli'den Anadolu'ya doğrudur. Siyasi-dini nedenlerden kaynaklanan büyük hacimli göçlerin hemen hemen tümü Müslümanları kapsamaktadır.²⁰⁷

Osmanlı nüfusunun coğrafi dağılımı esas alındığında, siyasal demografi açısından XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı coğrafyasına en kapsamlı ve dengeli dağılan milliyetin Müslüman cemaati olduğu görülecektir. Bununla birlikte Rum cemaatinin Müslim cemaat kadar olmamakla birlikte gayri-müslim cemaatler içerisinde Osmanlı coğrafyasında en kapsamlı ve yaygın şekilde dağılan cemaat özelliğine sahiptir. Ermeni cemaatiye Rum cemaatinden sonra en kapsamlı ve yaygın şekilde dağılan cemaattir. Bu yapının sonucu olarak Rum ve Ermeni cemaatlerinin lokalleşmemeleri sebebiyle Osmanlı toplumu içerisinde asli unsurlar arasında değerlendirilebilir. Bulgar ve Yahudi cemaatleri ise Rum ve Ermeni milliyetlerinin aksine sınırlı bölgelerde kümelenmiştir. Yahudi cemaati, Bulgar cemaatinden daha lokalleşmiş bir cemaat özelliğindedir. Yabancıların ülke içindeki yayılmalarına bakıldığında, ülkenin bütününe yayılamadıkları ve son derece dar bir alanda bulundukları görülmektedir.²⁰⁸

Kentlere ilişkin yapılan nüfus tahminlerine göre, Osmanlı Devleti'nin birçok kentinde 1830-1840 yıllarından itibaren 1912 yılına kadar nüfus önemli ölçüde artış göstermiştir. 1927 yılı verilerine göre ise, bahsedilen nüfus artışında önemli düşüşlerin

²⁰⁵ Elibol, a.g.m., s. 156.

²⁰⁶ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 165.

²⁰⁷ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çeviren: Bahar Tırnakçı), İstanbul: 2003, s. 15.

²⁰⁸ Murat Çiftçi, Mustafa Tekin, “Gini Eşitsizlik Katsayılarıyla Cemaatlerin 19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Vilayetlerindeki Coğrafi Dağılımlarının Belirlenmesi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı: 10 Cilt: 1, 2009, s. 50.

olduğunu ortaya koymaktadır.²⁰⁹Özetle Osmanlı tahmini nüfusu, 1800’de otuz milyondan 1914’te yirmi milyona kadar düştü.²¹⁰

İstanbul’a gelince, on sekizinci yüzyılın ilk üççeyreği boyunca Osmanlı başkentine doğru düzenli bir nüfus hareketi gözlenmiştir. Bu hareketi bir yandan kırsal kesimlerdeki asayiş ve güvenlik sorunlarıyla, ancak daha çok İstanbul’da gittikçe gelişen bir “hizmet” sektörünün oluşmasıyla açıklamak mümkündür.²¹¹ Oluşan hizmet sektörü, merkezî devleti özellikle yüzyılın sonlarına doğru bir çeşit nüfus kontrol sistemi oluşturmaya zorlamıştır. Yaşanan dönüşümü, devletin kontrol ve baskı uygulamalarının sıklaşması olarak değil, Osmanlı’da modern siyaset ve modern devlet oluşumunun önemli bir işareti olarak değerlendirmek gerekir.²¹²

XIX. Yüzyılın üçüncü çeyreği siyasi ve iktisadi bakımdan istikrarlı bir dönem olmuştur. 1853-56 Kırım Savaşı’nı takip eden dönemde, dünya ekonomisi yükselişe geçmiş, Osmanlı tarımsal ürünleri için uluslararası talep artmış ve genel olarak Osmanlı üreticileri lehine bir pazar ve fiyat ortamı oluşmuştur. Bu iktisadî koşullar, Osmanlı tarımsal üreticilerinin toprağa olan bağıını sağlamlaştırmış ve kentlere doğru nüfus hareketlerinin yavaşlamasına yol açmıştır. Ayrıca Kırım Savaşı sonrasında oluşan bu yenedünya düzeni, Rusya’nın Balkanlar’da ve Kafkaslar’da yayılmasını yavaşlatmıştır. Bunun sonucu olarak Osmanlı topraklarına göç, bir süreliğine önemli ölçüde azalmıştır. Ancak, 1873-78 arası, Osmanlı toplumu için bir kriz dönemidir. 1873 yılında başlayan büyük bunalım, Osmanlı maliyesini olumsuz bir şekilde etkilemiş ve 1876 sonrasında Osmanlı hükümeti borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonucunda Balkanlar’daki verimli topraklar kaybedilmiş, büyük göç dalgaları oluşmuş ve Osmanlı maliyesi üzerine önemli bir yük binmiştir.²¹³ Kırım Savaşı sonrası İstanbul’a muhacir iskânı düşünülmemesine rağmen 93 Harbi sonrası süreçte İstanbul’un da yoğun bir şekilde iskân bölgesi olarak düşünüldüğünü görüyoruz. Bunda,

²⁰⁹ Behar, **Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye’nin Nüfusu: 1500 – 1927**, s. 33.

²¹⁰ Charles Issawi, **The Economic History of the Middle East 1800 – 1914**, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1966, s.17.

²¹¹ Yeşim Işıl Ülman, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Galatasaray Döneminde Sağlık Hizmetleri”, **Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu 2 Haziran 2007**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul: 2008, ss.193-198; Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çeviren: Bahar Tırnakçı), İstanbul: 2003, s.126.

²¹² Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet**, İletişim, İstanbul: 2011, s.77.

²¹³ Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet**, s. 78.

başkent in gayrimüslim nüfusunun yüksekliğine karşı Osmanlı iskân politikasının devreye girişi sözkonusudur.²¹⁴

1788 yılı için İstanbul nüfusu 1 milyon olarak verilmişken²¹⁵, sözkonusu dönemde İstanbul nüfusunun 230.000'i geçmeyeceğini ifade eden yaklaşımlar da mevcuttur.²¹⁶ Bir başka kaynakta 1820-1840 yıllarında başkent nüfusunun 600.000'i geçmediği vurgulanmaktadır.²¹⁷

19. yüzyılda İstanbul'un çok hareketli bir sosyal değişiklik içinde olduğunu görüyoruz. Şehrin dönüşümü, nüfusun artmasıyla etnik, kültürel ve dini yapıdaki değişikliklerle birlikte sağlandı. İstanbul'daki demografik değişim, 19. Yüzyılda 1830, 1838, 1844, 1856, 1882 ve 1885 yıllarında yapılan sayım sayesinde kolaylıkla incelenebilir; ancak, bunlardan yalnızca beşinin ayrıntılı özetleri tespit edilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi İstanbul nüfusundaki artışın çoğu, ticaretin yaygınlaşmasından kaynaklanıyordu. 1857 yılında İstanbul'da sayılan toplam 238.234 erkekte 94.119'u bekâr olarak tanımlanmıştı.²¹⁸ Bu rakamlara göre şehirdeki her üç erkekte birinin bekâr olduğu ve bekârların da şehirde 'bekâr odası' denilen sağlıklı yerlerde kaldığı tahmin edilebilir. Bu ise şehirde en başta asayiş, sağlık ve ekonomik önlemlerin acilen alınmasını zorunlu kılıyordu.

²¹⁴ Gülfettin Çelik, "Sosyo Ekonomik Sonuçları İle Osmanlı Türkiye'sine Göçler 1877-1912", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.24.

²¹⁵ Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu: 1500 – 1927**, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Mayıs 1996, s. 21.

²¹⁶ William Eaton, **19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu**, Kitabevi (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: 2009, s.176.

²¹⁷ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010, 76.

²¹⁸ Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri**, s. 140.

Tablo 8: Osmanlı Nüfus Sayımlarına Göre İstanbul'un Nüfusu, 19. Yy. Ortası ve 20. Yy. Başı

Sayım Yılı	Nüfus
1844 ⁽¹⁾	213.992
1856 ⁽²⁾	236.096
1882 ⁽³⁾	382.376
1885	873.575
1896 ⁽⁴⁾	1.115.946
1906	864.576
1914 ⁽⁵⁾	909.978

Kaynak: Cem Behar, **Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu: 1500 – 1927**, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Mayıs 1996, s.71. ; Not: (1) 19. Yüzyıl boyunca İstanbul'un nüfusu hakkında Avrupalılar tarafından herhangi bir Osmanlı belgesine dayanmayan birçok başka tahmin de yapılmıştır. Örneğin, Ubcini 1844 yılı İstanbul ve civarının toplam nüfusunu 891 bin olarak tahmin eder. Ubcini'ye göre yabancı uyrukluları ve İstanbul'da geçici olarak bulunan *bekârları* çıkarınca kentin gerçek nüfusu 750 bindir. (2) 1844 ve 1856 yılları dökümü kentin yalnızca erkek nüfusunu kapsamaktadır. Shaw, bu rakamlardan hareketle 1 8 4 4 yılı toplam (erkek+kadın) nüfusunu 391 bin, 1856 yılı nüfusunu da 430 bin olarak tahmin eder. (3) 1882 rakamı 1881'de yapımına başlanan nüfus sayımının geçici sonuçlarını yansıtır. Kesin rakamlar 1885 yılına ait olanlardır. (4) 1896 rakamı Annuaire Oriental du Commerce'den alınmıştır. İstanbul, Galata, Eyüp ve Beyoğlu'nu kapsayan 1885 sayımı sonuçlarına Vital Cuinet'nin İstanbul'un Anadolu yakası için verdiği rakamları ekleyerek elde edilmiştir. (5) 1914 nüfus rakamı, 1906 nüfus sayımı sonuçlarını esas alarak doğum ve ölüm rakamlarıyla güncelleştirerek elde edilmiş ve Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 senesi nüfus istatistikleri içinde yayınlanmıştır.

19. yüzyılın ortalarında, İstanbul nüfusu olarak yukarıdaki tabloda 1844 yılında 213.992 olarak verilen rakamın, erkek sayısını verdiğini göz önünde bulundurarak, bunun ne kadarının Müslüman tebaaya ait olduğunu bilmemiz, İstanbul'da sivil bir hastaneye olan ihtiyacı anlamamız bakımından yararlı olabilir.

Tablo 9: İstanbul'un 1844 Yılı Nüfusu

Nüfus grubu	Yerel erkek sakinler	Vilayetlerdeki bekâr erkekler	Aileler	Toplam
Saray personeli		1.548		1.548
Müslüman tebaa	67.418	32.966	30.613	100.384
Rum tebaa	24.338	21.442	6.939	45.780
Ermeni tebaa	29.349	18.650	7.471	47.999
Katolik tebaa	4.047	1.079	1.088	5.126
Yahudi tebaa	12.080	63	598	12.143
Karaim (Rabbini olmayan Yahudiler)	112		24	112
Çingene tebaa	601		198	601
GENEL TOPLAM	137.945	75.748	46.931	213.693

Kaynak: Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çeviren: Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2003, s.238.

İstanbul'un 1844 yılını içeren ve nüfusun dinsel temelli ayrıştırmış yukarıdaki tablosunda bazı ilginç verilerle karşılaşmaktayız. Buna göre nüfusun % 47'si Müslüman, % 53'ü ise gayrimüslim bir kimlik taşımaktadır. Vilayetteki bekâr erkeklerin sayısı ve bağlı oldukları dini gruba oranı da dikkat çekici bir nitelik arz etmektedir. Müslüman tebaanın bekâr erkekleri, şehirde sakin Müslüman erkeklerin neredeyse yarısı (% 49) kadardır. Şehirde sakin erkek nüfusun % 3'ünü oluşturan Katolik tebaanın durumuna baktığımızda, kendi bekâr erkeklerinin katolik dindışlarına oranı da az değildir (% 27). Şehirde sakin erkek Rum nüfusu içindeki Rum bekâr erkek oranı, diğer din mensuplarına oranla kat be kat fazladır (% 88). Bunu da, şehirdeki bekâr erkekler arasında en fazla işsiz ve huzursuz kitlenin öncelikle Rumlar, ondan sonra da Müslümanlar olduğu şeklinde yorumlayabiliriz.

Şehirdeki bekâr erkek sayısının yüksekliği, merkezî otorite açısından sorun olarak kabul ediliyordu. Çünkü bekârların pek çoğunun hiçbir becerisi yoktu ve ne iş olursa yapıyorlardı. Hamal, saka, helvacı, şekerci, ciğerci olarak ve diğer benzeri işlerde çalışıyorlardı.²¹⁹ Bu da hem güvenlik, hem geçim zorluğunun sebep olacağı sosyal

²¹⁹ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çeviren: Bahar Tırnakçı), İstanbul: 2003, s.132.

huzursuzluk ve hem de 8 yıl önce (1836) İstanbul'da 25-30.000 insanın vebadan ölümüne²²⁰ sebep olan salgın hastalıklar gibi anısı taptaze olan sıhhî sorunlara yol açabilirdi. Şehirde sakin 67.418 olan Müslüman erkekten daha fazla sayıda (75.748) bekâr insanın, çoğu zaman bekâr odaları gibi elverişsiz ortamlarda yaşadığını düşünürsek, acilen bir hastaneye duyulan ihtiyacın gerekçesi anlaşılabilir.

Çünkü bulaşıcı ve öldürücü bir hastalık olan vebaya, temizlik açısından yetersiz olan han ve tahta barakalarda rahatlıkla bulunabilecek bir çeşit pire sebep olmaktaydı. Pire ise öncelikle farelerde etkisini gösteriyor ve fareler de adı geçen bu elverişsiz ortamlarda yaşıyorlardı. Dolağal olarak veba, ilk önce etkisini bu bekâr odalarında gösterebilirdi. Şehirdeki esnafa veba dolayısıyla işyerlerini belirli bir süre kapatmaları söylendiğinde, bundan ilk etkilenen gündelik ücret ile yaşayan yine bekârlar olacaktı. Bu da, merkezi otorite açısından hem sıhhî hem de asayiş sorunuydu.

Genelde Osmanlı ve özelde İstanbul için verilen nüfus verilerinin gerçeği ne kadar yansıttığını ancak diğer verilerle sürekli karşılaştırarak değerlendirilmesi gerektiğini tekrar belirttikten sonra 19. yy. sonu ve 20. yy.bası Osmanlı nüfusu içinde İstanbul nüfusunu göreceğimiz son tablo aşağıda yer almaktadır.

²²⁰ Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, s.58.

Tablo 10: Osmanlı Nüfusu (19. Yüzyıl Sonu)

VİLAYET	1885	1894	1895	1896	1897
İşkodra	87.372	87.372	87.372	87.372	87.529
Selanik	989.844	990.397	990.400	1.009.992	1.038.973
Kosova	721.087	721.342	721.342	721.342	755.639
Manastır	664.339	664.399	664.399	664.399	712.217
Yanya	516.477	516.477	516.477	511.913	516.681
Aydın	1.410.424	1.408.387	1.465.976	1.465.970	1.478.424
Edirne	836.041	836.045	836.045	954.535	985.962
Erzurum	559.055	559.155	634.324	634.324	637.015
Adana	396.349	384.362	387.421	294.858	398.764
Ankara	847.132	847.482	918.117	918.953	1.018.626
İzmit	195.669	195.659	203.375	206.694	228.443
Bitlis	276.998	276.998	351.640	465.658	338.642
Biga	118.835	118.824	139.508	139.877	143.904
Cez. Bhr. Sefid	263.590	264.374	264.374	293.615	286.763
Çatalca	58.822	58.822	58.822	59.207	60.001
Halep (b)					
Urfa Sancağı	144.665	144.665(a)	144.665(a)	144.665(a)	144.665(a)
Maraş Sancağı	126.776	126.776(a)	126.776(a)	126.776(a)	126.776(a)
Hüdavendigar	1.335.884	1.336.884	1.367.012	1.367.012	1.454.294
Diyarbakır	368.964	368.970	401.399	443.421	414.657
Sivas	926.671	926.654	959.495	980.659	980.876
Şehremanti Mül.	80.702	80.702	80.702	80.702	80.702
Trabzon	1.056.237	1.056.293	1.078.399	1.085.363	1.163.500
Kastamonu	948.981	1.049.116	988.114	969.263	968.981
Konya	944.042	944.009	970.406	907.182	1.022.449
Mamuretilaziz	380.346	381.346	571.070	569.748	459.779
Van	119.860	119.860	161.970	262.660	132.116
Dersaadet ve Bilad-ı Selase	873.565	1.030.234	1.030.234	1.030.234	93.482
Osmanlı					
Türkiye'si	12.272.414	12.515.527(b)	12.313.638	12.484.114	12.519.418
Rumeli					
Eyaletleri	2.979.179	2.979.987	2.979.890	2.995.018	3.120.039
Türkiye ve Rumeli					
Toplamı	15.251.593	15.495.514	15.293.528	15.479.132	15.639.457

Kaynak: Gülfettin Çelik, “Sosyo Ekonomik Sonuçları İle Osmanlı Türkiye'sine Göçler 1877-1912”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, s.185.²²¹

²²¹ (a) Kütahya Sancağı Eskişehir'i de kapsamaktadır. (b) Halep Vilayeti nüfusu Halep Merkez ve Zor Sancağı'nı kapsamamakta, sadece Maraş ve Urfa Sancaklarını içermektedir. Zor Sancağı tabloya dâhil edilmemiştir. Zor Sancağı da ilave edildiğinde 1885 yılı için toplam rakam 10.557.105 kişi etmektedir. (c) Şehremaneti Mülhakatu Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse dışındaki geniş İstanbul'u, Küçükçekmece, Gebze, Kartal, Beykoz, Şile ve Marmara Adalarını içine almaktadır. Not: 1893 ve 95 yıllarındaki nüfusları 1894 yılında bir artış olmasına rağmen yaklaşık olarak aynı gösterilen yerleşim birimlerinde nüfustaki gerçek değişim takip edilmeden tahmini rakamlar verilmiştir. Zira 1894 yılırakamları Sadaret Makamı tarafından Padişaha sunulmak üzere gerçek değişimler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda Çelik, 1885 yılında İstanbul nüfusunu 873.565 olarak hesaplamaktadır. Oysa Karpas, 1820-1840 yılları arasında başkent nüfusunu 600.000 olarak vermekte.²²² Nüfusun 19. yüzyılın ikinci yarısında göçlerle artacağını varsayarak bütün verileri tekrar düşündüğümüzde İstanbul'un 1840'lerde yaklaşık 400.000 ila 600.000 arasında bir nüfusa sahip olduğunu düşünebiliriz. Nitekim Findley de, Justin McCarthy'ye dayanarak 1840 İstanbul nüfusunu 400.000, 1890 nüfusunu da yaklaşık 900.000 olarak tahmin etmiştir.²²³

Yüzyılın sonunda ise bu rakam 1 milyonu hemen hemen aşmış (1.077.000) görünmektedir.²²⁴ 19. Yüzyıl ikinci yarısında sözkonusu nüfus artışı ise Osmanlı kentlerinde ve özellikle İstanbul'da çözüm bekleyen sorunların başında geliyordu.

2.1.3. Nüfus ve Vakıf İlişkisi

Daha önce de vurgulandığı gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve XVIII. yüzyıla ait vakfiyeler arasından rastgele seçilen 330 vakfiyenin tahlilinin yapıldığı bir araştırma, XVIII. yüzyılda kurulmuş vakıflar tarafından ücretleri ödenen kişilerin sayısı 87 bin kişi olarak tahmin edilmektedir. Eğer, daha önceki dönemlerde kurulmuş olmalarına rağmen, 19. yüzyılda hâlâ işlemekte olan vakıflar tarafından ücretleri ödenen kişiler de yukarıdaki rakama ilave edilecek olursa, bu sayı daha da yükselecektir. Ülkenin toplam nüfusuna göre bu rakamın önemini göstermek için XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, bütün Osmanlı Devleti topraklarında, 25 milyon kişinin yaşadığını söylemek yetecektir.²²⁵ XIX. yüzyıl ortasında Osmanlı nüfusunun ortalama 35 milyon olduğu²²⁶ kabul edildiğinde yukarıdaki nüfus ve vakıflar tarafından ücret ödenen kişilerden hareket ederek, vakıflardan ücret alan kişilerin 120 bin'den çok

²²² Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010, 76.

²²³ Carter V. Findley, "Tanzimat", **Türkiye Tarihi 1839-2010**, (Ed. Reşat Kasab, çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2011, s.62'deki nüfus bilgisini Justin McCarthy, **Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922**, Darwin Press, Princeton: 1995, s.23-58'e dayandırmaktadır. John Freely ise 1856 yılı İstanbul nüfusunu 430.000 olarak tahmin etmektedir. Bkz. J. Freely, **Saltanat Şehri İstanbul**, (Çev. Lale Eren), İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 305; Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1998, s.32-33.

²²⁴ İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 2006, s.525-555'deki nüfus bilgisini Kemal Karpat, "The Social and Economic Transformation of İstanbul in the Nineteenth Century", **IESEE Bulletin**, V. XII, no2, 1974, 223-230'a dayandırmaktadır.

²²⁵ Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", s. 1.

²²⁶ Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, s. 164.; Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, s.156.

daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Daha açık bir ifadeyle tahminen nüfusun yaklaşık % 0,35'i vakıflardan ücret almaktadır.

2.2. BÜROKRATİK YAPI

Bürokrasi terimi, idarenin şekli örgütlenmesini, teşkilatlanma içerisindeki muamele kalıplarını ve bunların bağlı olduğu kuralları ifade eder. Ayrıca yönetim kademelerinde görev yapan insanları nitелеmek için de kullanılan bürokrasi terimi, en geniş anlamıyla idarî hizmetler olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında bu terim, padişah ve saray görevlilerinden (*mâbeyn*), askerî (*seyfiye*), dinî (*ilmiye*) ve sivil bürokrasiye (*kalemiye*) kadar geniş bir yelpazeyi içine alır. XIX. yüzyılda kalemiyenin (mülkiye-bürokrasi), diğerleri aleyhine ziyadesiyle geliştiği görülür.²²⁷

2.2.1. Bürokratik Örgütlenme

Donald Quartaert'e göre XIX. yüzyılda merkezî devlet, –devletin hem sivil hem de askerî kanatları- boyutları ve işlevleri açısından önemli ölçüde genişlemiş ve işe alma yöntemlerini değiştirmiştir. XVIII. yüzyıl sonunda toplam 2.000 kadar olan sivil memur sayısı, 1908'de 35.000'e ulaşmıştır. Bu memurların hepsi erkekti. Giderek büyüyen bürokrasi, daha önceleri devletin yetki ve ilgi alanı dışında sayılmış faaliyet kollarını da kapsadı. Bir zamanlar devlet memurlarının görevleri, esas olarak savaş yapmak ve vergi toplamakla sınırlıydı, geriye kalan işlerin çoğuyla uğraşmak devletin tebaası ile dinî önderlerine kalıyordu. Örneğin, farklı dinî cemaatler okul, düşkûnlerevi ya da başka fakirlere yardım kuruluşlarını destekleyip işletiyorlardı. Müslüman, Hristiyan ve Yahudi cemaatleri genellikle imam, rahip ve hahamları vasıtasıyla para topluyor, okullar, imarethaneler, yetimhaneler yaptırıyor veya öğrenciler, yoksullar ve yetimlerle ilgilenecek öğretmenlerin ve elemanların ücretini ödüyorlardı. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısında bunların yerini ve pek çok başka işlevi, ayrı ve paralel devlet eğitim ve yardım kurumları oluşturmak suretiyle memur sınıfı üstlendi. Örneğin, II. Abdülhamit'in saltanatında devlet, tebaa için Osmanlı değerlerine dayalı modern bir eğitim sağlamak amacıyla kullanacağı 10.000 okul inşa ettirdi. Böylelikle, devlet

²²⁷ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, (Çev. Ayşe Berktaş), İletişim Yayınları, İstanbul: 2009, s. 45.

modern öncesinden modern biçime evrilirken, devlet memurlarının sayısında büyük artış oldu. Ticaret, sağlık, eğitim ve bayındırlık nâzırlıkları kuruldu; bunların kadrolarında o alanda yetişmiş uzmanlar giderek daha büyük ağırlık kazandı.

Tanzimat'ın hedefi, devlet görevlilerinin halktan şu veya bu şekilde ücret almasını önlemektir. Tanzimat öncesinde de kamu görevlilerine nakdi maaş verilmiyordu. Getirilen yeni düzenlemelerle bütün memurlara maaş tahsis edilecekti. Böylece halk, vergiyi devlete verecek, memurlar da maaşını devletten alacak ve halk ile memurlar arasında herhangi bir mali ilişki olmayacaktı. 1838 tarihinden itibaren daha geniş kapsamlı olarak memurlara ödenen ücrette “aynîlik”ten “nakdîlik”e geçilmiştir.²²⁸

Devletin büyüklüğü ve işlevleri değişirken, işe alma örüntüleri de değişti. Çok yakın bir geçmişte, XVIII. yüzyılda, devlette idarî görev yapanların çoğu, payitahtta vezir ve paşa hanelerinde, taşrada âyan hanelerinde yetiştirilmekteydi. Ancak, XIX. yüzyılda merkezî Osmanlı bürokrasisi yavaş yavaş, esas olarak Batı ve Orta Avrupa modellerine dayanan, kendi eğitim ağını oluşturdu ve devlet hizmetine girişi giderek tekeline aldı. Batı'nın aranan idarî ve teknolojik becerilerine ulaşma imkânı sağlayan Avrupa dilleri bilgisine verilen değer giderek arttı. Yunan bağımsızlık savaşı (1821-29) nedeniyle Rum tercümanların sadakatine güven sarsılınca, alternatif bir nitelikli tercüman kaynağı oluşturmak için kurulan Tercüme Odası personeli ilk dalga oldu.

Osmanlı ordusu da Batı teknoloji ve yöntemlerine dayanır hale geldi; muazzam ölçüde büyüyerek 1837'de 24.000 olan personel sayısını 1880'lerde 120.000'e yükseltti. Sivil sektördeki gibi burada da askerî hizmete alınma örüntüleri değişti. Taşra âyanının askerî güçlerine bağımlılık, yerini köylülerin merkezî devlet tarafından askere alınmasına bıraktı. 19. yüzyıl sonu merkezî devleti, tebaası ve rakip güç odakları üzerinde çok büyük kontrolü uyguladı. Nitekim Yeniçeri Ocağı kaldırıldı, 1820'lerde ve 1830'larda II. Mahmut tarafından açılan seferlerden sonra Anadolu ve Arap topraklarındaki âyan devlete bir daha karşı çıkamadı. Öte yandan başkentin vilayetler üzerinde tam hâkimiyet kurduğu bir merkezîleşmeden söz etmek güçtü. Bu nedenle İstanbul, vilayet politikalarına, ekonomisine ve toplum yaşantısına giderek daha fazla girerken bunu yerel halkla ve âyanla uzlaşarak gerçekleştirebiliyordu. Örneğin, İstanbul

²²⁸ Hüseyin Özdemir, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul: 2001, s. 239.

çeşitli bölgeleri kontrol altında tutmak için vilayet idare heyetleri kurduğunda, koltukların çoğunda âyan kesimi oturuyordu. Merkezî devlet gücünün yapısının en önemli göstergelerinden biri iltizam sistemiydi. Tüm israfa rağmen, iltizam sistemi Osmanlı ekonomisinin temel dayanağı tarım sektöründen vergi toplamanın en yaygın yöntemi olarak kaldı. Hayatî bir önem taşıyan tarihî bir uzlaşmayla iltizam aygıtının parçası olmayı sürdüren âyan, böylelikle vilayet meselelerinde söz sahibi olmaya devam etti. 1826'dan sonra merkezî devlet 1820'lerde ve 1830'larda beklenmedik bir zayıflığa düştü. Tam da II. Mahmut'un (1808-1839) Yeniçeri hasımlarını yok ettiği ve taşra âyanına karşı başarılı seferler düzenlediği sırada Rus ve Mısır ordularının başkentin hemen dışında tehditkâr bir biçimde boy göstermeleri merkezî devletin dış düşmanlara karşı zayıflığını gösterdi. 1826-1839 arasında padişahın en üstün güç olduğunu, bunu 1839-1876 arasında bürokrasinin yükselişinin izlediğini söyleyebiliriz. Ancak 1876-1908 arası padişahın yeniden kontrollü bir güç olduğunu tekrar söyleyebiliriz.²²⁹

Osmanlı Hanedanı'nın hâkim olduğu idare şekli, ilk kez II. Mahmut döneminde (1808-1839), merkezi idare teşkilatında, Batı tarzında yeni bir bürokrasi ve idare oluşturulması için girişilen düzenlemelerle değişime uğramıştır. Devletin merkezi idare teşkilatının yeniden organizasyonu anlamına gelen bu düzenlemeler, klasik Osmanlı devlet ve idare anlayışından uzaklaşılırken, Batı tarzı devlet ve idare anlayışına yaklaşmanın ilk örneğini ve tecrübesini teşkil etmektedir. Bu değişimle birlikte devlet, eğitim, sağlık, ekonomi ve bayındırlık işleri ile de ilgilenmeye başlamıştır. Bütün bu düzenlemeler, o döneme kadar askeri alanla sınırlı tutulan Batılılaşma çabalarının, merkezi idareyi içine alacak şekilde genişletilmesinin de bir göstergesiydi.²³⁰

Aslında IV. Mehmet'in yürütme yetkilerini Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'ya devrettiği 1656 yılından itibaren, siyasal yönetim vezir ve paşa hanehalklarının elindeydi. Fütûhat değil, mevcut kaynakların sömürüsü, devlet gelirlerinin en büyük kaynağı haline gelirken, savaşçılık becerileri gözden düşerek, yerlerini idarî ve malî becerilere bıraktı. Dolayısıyla devlet makamlarına atananların çoğu, artık çok gerekli hale gelen idarî ve malî eğitimi sağlayan vezir ve paşa hanelerinden çıkıyor, bu haneler

²²⁹ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2009, s. 109.

²³⁰ Fatma Acun, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne: Değişme ve Süreklilik", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, 1999, s. 159.

genellikle Osmanlı sultan kızlarının yaptıkları evliliklerle saraya bağlanıyordu. Eskiden yönetim işlerini yürüten “padişah kulları”nın aksine, bu erkek ve kadın seçkinler, toplumun üstünde ve dışında kalmaz, kontrolleri altındaki dinî vakıflar, malikâneler ve tacirlerle kurdukları ortaklıklar kanalıyla iktisadî hayat içinde yer alırlardı. Bu vezir ve paşaların maiyetleri yeni seçkinlerin devşirilmesine uygun ortamlar oluşturur, onlara istihdam, himaye, eğitim ve doğru kişilerle ilişki kurma olanakları sağlardı.²³¹

Nazırlıkların kurulması, eski kurumların yıkılması, yerlerine yabancı kaynaklı haleflerinin gelmesi, bürokrasinin mesleki hüner ve dayanışmasının artması, sarayın egemenliğini azaltmış ve iktidar merkezinin Bab-ı Ali’deki paşalara ve memurlara geçmesine sebep olmuştur. II. Mahmut’la başlayan merkezi yönetimi güçlendirme çabaları sonucunda merkeziyetçilik artmış fakat bu güç padişaha değil, reformları gerçekleştirme konusunda öncülük eden bürokratlara geçmiştir. Bunun sonucu olarak siyasi iktidarın kendilerine ait olduğunu iddia eden Tanzimatçı bürokratik elit, Abdülmecid ve Abdülaziz’in hükümdarlıkları sırasında iktidara yükselmişti.²³²

Osmanlı toplumunda modernleşme, toplumun iç dinamiklerinin ortaya çıkardığı bir toplumsal değişim süreci olmaktan çok, Batı’nın meydan okumalarına karşı devletin kendi gücünü takviye etmesi gibi pratik bir nedenden türemiş ve bu sürecin tek yönlendiricisi ise seçkinler ve devlet olmuştur.²³³

Osmanlı’daki Batılılaşma hareketlerinin ortaya çıkışı Tanzimat döneminde başlamıştır. Tanzimat’a giden süreçte yaşananları dış ve iç politik gelişmelerle birlikte değerlendirmek gerekir. Dış politik gelişmeler Osmanlı-Rus Savaşları yanında Fransız İhtilali temelinde gelişen olaylar, iç politik gelişmeler ise yenileşme hareketleri, Yunan İsyanı ve Mehmet Ali Paşa İsyanı olarak sıralanabilir. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşları sonunda, Avrupa bilgisi ve tekniğini esas alan yenilik hareketlerini zorunlu kılmıştır. Fransız İhtilali ve Osmanlı tahtına III. Selim’in oturması süreci hızlandırmıştır. Fransız İhtilali etkisini ilk olarak asker-sivil bürokrasi ve aydınlar üzerinde göstermiştir. III. Selim döneminde girişilen askeri reformlar kapsamında açılan yeni askeri okullardan

²³¹ Donald Quartaert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yay., İstanbul: 2009, s.81.

²³² Seyfettin Aslan, Abdullah Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN’ın Anısına, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 291.

²³³ İlyas Söğütü, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa”, **Cumhuriyet Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2010, s. 102.

yetişen genç subaylar, dönemin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Yine bu dönemdeki bir gelişme de Avrupa başkentlerinde büyükelçi bulundurma kararıydı. Özellikle eski kuşak diplomatların yanında gönderilen gençler burada Avrupa dillerini ve toplumların yaşam biçimlerini öğrenmenin yanı sıra Avrupa’da revaçta olan düşünce akımlarıyla da tanışma fırsatı buldular. Avrupa’da görev yapan bu gençler, ülkeye döndükten sonra reformlara öncülük etmişlerdir. İhtilalin etkilediği üçüncü grup ise aydınlar olmuştur. Özellikle Fransa’nın yürüttüğü misyoner faaliyetler Fransızca konuşan ve Fransız düşünce sistemini benimsemiş bir grubun oluşmasına neden olmuştur.²³⁴

Nizam-ı Kadim’in yerini Nizamı Cedid’e bıraktığı bu süreçte III. Selim (1789–1807) ve II. Mahmut (1808–1839) dönemleri “modernleşme”nin önemli bir aşamasını ifade etmektedir. Tanzimat Fermanı (1839) ile başlayan dönem ise, devlet ve toplum düzenini yazılı kanun ve kurallar temelinde ortaya koyma amacı taşıdığından değişime köklü bir yapı kazandırmıştır.²³⁵ Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma hareketi yeni bir hız ve yoğunluk kazanmaya başlamış, klasik kurumlar kapatılarak yeni kurumlar bunların yerine geçmeye başlamıştır.²³⁶

Batı’da toplumsal ve yapısal değişimlerin sonucu olan kurumlar Tanzimat Osmanlısı’nda pratik amaçlar için benimsenmiştir. Başka bir ifadeyle, Tanzimat dönemi iktisat düşüncesi tabii bir gelişmenin sonucu olmaktan çok, sorunları çözme adına devlet felsefesinde Batı’nın sanayileşmesine dönük yeni bir odak değişikliğinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle Tanzimat kurumları toplumsal ve devlet bünyesindeki direnmeler karşısında arzu edilen başarıyı gösterememiş, dolayısıyla önceki kurumlar da önemini sürdürmüştür.²³⁷

Bir taraftan Osmanlı Devleti’nin varlığını devam ettirebilmesi için yapmak zorunda olduğu kapsamlı ve köklü değişiklikler, diğer taraftan ise Batılı ülkelerin azınlıklara eşitlik ve güvence verilmesi yönündeki taleplerinin sonucu olarak altyapısı

²³⁴ Barış Demirtaş, “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri”, **Uludağ Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 8, Cilt: 2, Sayı: 13, 2007, s. 390-91.

²³⁵ Necmettin Aygün, “Osmanlı Devleti’nde İdarî Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı ve Tonya Örneği (1840–1918)”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 26, Yaz 2010, s. 36.

²³⁶ Abdullah Mutlu, **Tanzimattan Günümüze Türkiye’de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/390, Ankara: 2009, s. 39.

²³⁷ Ahmet Güner Sayar, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla, Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler**, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2001, s. 180.

II. Mahmut devrinde hazırlanan Tanzimat dönemi, 1839 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuması ile başlamıştır.²³⁸

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunması şu şekilde anlatılmaktadır:²³⁹

“...Hatt-ı Hümayun'u, Mustafa Reşit Paşa yüksek bir kürsüden okudu. Dinleyiciler arasında padişah ... vardı... Padişah, Hatt-ı Hümayuna ve ona dayanılarak ileride yapılacak kanunlara saygı göstereceğine dair and içti. Gülhane hattının ilanında yapılan törenle Tanzimat devri başladı. ‘Tanzimat’ terimi, Gülhane hattında geçen genel prensiplere dayanan düzeni anlatır.”

Gülhane Hattı, “... gelenekçi kalıplar altında Şariat’a ve gelenekçi devlet anlayışına saygı göstermekle beraber, kanun ve devlet telakkisinde ve idare prensiplerinde modern kavramlar getirmekte, belirli pratik gayelerle idareyi yeni baştan düzenleme amacını gütmekteydi.”²⁴⁰

İmparatorluğun Batı karşısında gerileyişinin sebepleri olarak Tanzimat kadrolarının bulduğu cevap, devlet nizamının bozulması ve Batı'nın askeri üstünlüğü idi. Bu teşhise paralel olarak Mustafa Reşit Paşa ve ikinci nesil Tanzimat paşalarından sayılan Âli ve Fuat Paşalar, meseleyi Batı'dan alınacak yeni usullerle devlet cihazının sağlamlaştırılması olarak gördüler. Amaç oldukça nettir; mevcut yapının iyileştirilmesi ve sağlamlaştırılması.²⁴¹

II. Mahmut, askeri yeniliklere karşı büyük bir engel oluşturduğuna inandığı Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdı ve yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* olarak bilinen yeni bir ordu kurdu.²⁴² Bu dönemde ayrıca, Batılılaşma çabaları da Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye'nin açılmasıyla birlikte hız kazanmıştı. Posta sistemi oluşturulmuş, polis kuvvetleri örgütlenmişti. Böylece padişaha mutlak şekilde bağlı bürokrasisi, yerini padişah karşısındaki konumu, bir ölçüde de olsa güvenceye kavuşmuş olan merkezi bürokrasiye bırakmıştır. II. Mahmut dönemindeki en önemli

²³⁸ Aslan, Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, s. 289.

²³⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1995, s. 170-171.

²⁴⁰ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul: 1996, s. 359.

²⁴¹ Söğütü, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa”, s. 103.

²⁴² Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Çeviren: Metin Kırıatlı), Ankara: 2000, s. 80.

olaylardan biri de “Sened-i İttifak”ın imzalanmasıydı. 1808’de Ayan’ın ve Padişahın temsilcileri tarafından imzalanan belge “Ayan”ın hak ve görevlerini düzenliyordu. Padişah Ayan’ın güvenliğini ve korumasını üstleniyor, buna karşılık Ayan da Padişaha bağlılık sözü veriyordu. Bu belge bir yandan, tımar düzeninin bozulmasıyla taşra üzerindeki denetimi zayıflayan devletin yeniden merkezileştirilmesi çabasının bir ürünü, diğer yandan ise Ayan’a verdiği birtakım haklar dolayısıyla padişahın gücünü artık yerel yöneticilerle paylaşmak zorunda kaldığı bir ikilem doğuruyordu. Aslında Sened-i İttifak, bir bakıma var olan fiili durumun kabul edilmesi ve resmileştirilmesi anlamını taşıyordu.²⁴³

Siyasi tarih bakımından Sened-i İttifak, büyük ayanın devlet iktidarını kontrol altına alma girişimidir. Gülhane Hattı ise ona karşı padişahın mutlak otoritesini savunarak merkeziyetçi devlet bürokrasisinin işlere mutlak bir şekilde el koymasını ifade eder.²⁴⁴

Bu dönemde bürokrasinin yeniden güç kazanmasına neden olan iki olay, Yeniçerilerin ortadan kaldırılması ve âyanların siyasi iktidarlarının yıkılması olarak gösterilmektedir. Zora başvurularak elde edilen bu iki sonuçtan sonra bürokrasi, yeniden en önemli yönetici sınıf haline gelmiştir. Ülkenin egemen tabakası, hazineyi ellerinde tutan merkezi bürokratlardan, taşra valilerinden, büyük mülk sahiplerinden ve tefeci sarraflardan oluşmaktadır.²⁴⁵ Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Osmanlı Devleti’nin ödemeyi kabul ettiği savaş tazminatını Artin Kazaz’ın ahabapları olan ecnebi (ekserisi İtalyan ve Fransız kökenli) sarraflardan faizli ve belirli tarihlerde ödenecek kredi şeklinde tedarik etmesi²⁴⁶ yukarıdaki etkiyi destekler nitelitedir.

Tanzimat ile devlet sadece vergi toplama, adalet dağıtma ve asker besleme merkezli olmaktan çıkmış, eğitim, sağlık, ekonomi ve bayındırlık işlerini de yerine getirmeye başlamıştır. Bu değişimlerin en önemli aracı da bürokrasi olmuştur. Bürokrasi, toplumu yönlendirme aracı olarak yeni kurallar uygulamaya konulmasını gerektirmiştir. Çünkü merkezi yönetimi güçlendirme girişimleri ile merkeziyetçilik

²⁴³ Aslan, Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, s. 290.

²⁴⁴ İnalçık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, s. 343.

²⁴⁵ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 3. Baskı, Gözlem Yayınları (Çeviren: Babür Kuzucu), İstanbul: 1980, s. 334.

²⁴⁶ Haydar Kazgan, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1995, s. 57.

artmış ancak, merkezî erk padişahda değil de, reformlara öncülük eden bürokratlarda yoğunlaşmıştır.²⁴⁷

II. Mahmut döneminde yapılan reformlardan en önemlileri yüksek mevkideki bürokratların mallarına el konulması ve ölümleri halinde mal varlıklarının hazineye devredilmesi geleneğinin kaldırılması olmuştur. Reformlarla birlikte bürokratlar maddi ve manevi olarak daha da güçlenmişlerdi. Bu dönemde bürokrasi sınıfı, sayıları pek fazla olmayan üstün nitelikli kimseler için çekici bir sınıf haline gelmişti. Bu gelişmeler sonucunda sarayın yanı başında Babîâli bürokrasisi güçlü bir iktidar odağı haline geldi. Devleti yönetmede güç merkezi, açıkça saraydan bürokratlara doğru yer değiştirmekteydi. Tanzimat süresince zayıflamış bulunan diğer kurumların yanında özellikle devletin diplomasisi ve mali kurumlarının önem kazandığı süreçte, sivil bürokrasi süratle sivrilmiş ve bürokratik elit yeni siyasi normların yapıcısı ve savunucusu olmuştur.²⁴⁸

Mustafa Reşid Paşa ve onun yetiştirdiği Ali ve Fuad Paşalar, devlet yönetiminin küçük bir seçkin zümrenin elinde olması gerektiği fikrini geliştirdiler. Yeni Türk eliti, daha önceki dönemin standartlarıyla, Osmanlı Devleti'nin siyasi, sosyal ve entelektüel Batılılaşmasını yürütmede hayli cesur ve acımasız davranıyorlardı. Bu yönde, Mustafa Reşid Paşa tarafından başlatılan eğilimi devam ettiriyorlardı. Zira Mustafa Reşid Paşa, ülkenin kurtuluşunun medeniyet yolu dediği Batılılaşma ile gerçekleşeceğini düşünüyordu. Tanzimat'ın, Mustafa Reşid Paşa ve özellikle Ali ve Fuad Paşalar gibi kurucuları, Batı'nın askeri ve idari yapısını Osmanlı Devleti'ne aktarırken Batı'nın günlük kültürünü de, başta görev yaptıkları mekânlar olmak üzere, etkin bir biçimde yerleştirmeye çalışmışlardır. Giyim, ev eşyası, paranın kullanılışı, evlerin stili, insanlar arası ilişkiler “Avrupalı” olmuştu.²⁴⁹ Ancak Quataert, Batı giysilerinin ve diğer kültürel biçimlerin benimsenmesinin Batı'nın bir parçası olma arzusu ya da Batılılaşma'yı yansıtmadığını, bu giysileri giyenlerin toplumsal

²⁴⁷ Mustafa Lamba, “Osmanlı'dan Günümüze Türk Kamu Yönetimde Merkezîyetçilik - Adem-i Merkezîyetçilik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010, s. 135.

²⁴⁸ Yusuf Pustu, “Osmanlı-Türk Devlet Geleneğinde Modernleştirici Unsur Olarak Bürokratik Elitler”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007, s. 201.

²⁴⁹ Aslan, Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, s. 291-92.

farklılıklarını ve eskinin değil yeninin bir parçası, diğerlerinden üstün olduklarını göstermek için yapılan bir davranış olduğunu iddia etmektedir.²⁵⁰

2.2.2. Bürokrasinin Büro ve Sosyal Mekânları

19. yüzyılda ülkenin büyük şehirlerinin de fiziki dokusunda ve yaşam biçiminde değişimler görülmüştür. Saray, Babıâli denen sadrazam konağı, Süleymaniye'deki Ağa Kapısı ve Şeyhülislâmlık'tan başka belli başlı resmî bina tanımayan İstanbul'un bir bölümü nezaretler, devlet daireleriyle donandı. Beyoğlu ise bankalar ve ticarethaneler, mağazalar, restoran ve kafelerle doldu. İstanbul'un her yerine kârgir okullar, karakollar gibi 19. yüzyılın mimari zevkini yansıtan yapılar yükseldi. Nihayet Avrupa'nın ilk metrolarından biri olan "Tünel", Karaköy ve Beyoğlu arasında işletmeye açıldı. 19. yüzyılda Boğaz'ın iki yakasında, Adalar'da, Çamlıca ve Kadıköy'de sayfiye hattı başladı. Önceleri sadece azledilmiş devletlûların, Rum balıkçılarının veya bahçıvan veya köylülerin yaşadığı uzak Boğaz köyleri vapurların gidip geldiği mevsimlik oturlan semtler halinde İstanbul'la bütünleşmiştir. Büyük şehirlerde varlıklı, orta halli ve fakirlerin oturduğu semtler birbirinden ayrılmaya başlamıştır. Beyrut, İzmir, Selanik gibi zengin liman şehirleri de İstanbul'la birlikte aynı değişim sürecine girmiştir. Babıâli, düzgün parke döşeli caddeleri, hükümet binalarıyla devletin idare merkezi olduğunu gösteriyordu. 19. yüzyılda İstanbul devamlı kaldırım, su yolu inşaatı ve genişletilen caddelerle bir şantiye görünümünü aldı. Başarılmasa bile İstanbul ilk defa plana göre düzenlenmek isteniyordu. İlk park (Tepebaşı) bu dönemde yapıldı. Karaköy ve Eminönü köprüyle bağlandı, şehirde iskeleler arası vapur seferleri başladı. Sayfiye yerleri içinde Yeniköy-Tarabya, yazlık sefarethanelerin ve yükselen Rum burjuvazisinin semtiydi. Beyoğlu, Taksim'e doğru gelişti. 20. yüzyılın başında Gümüşsuyu, Ayaspaşa gibi semtler her dinden ve dilden zengin İstanbulluların apartman yaşamına geçtiği bölgeydi.²⁵¹

Geleneksel Osmanlı şehrindeki mahalle, henüz sınıf ve statü farkına göre biçimlenmiş bir mekân değildi. Bir paşanın konağı karşısında, küçük bir evkâf kâtibinin boyalı küçük evi, ilmiye ricalinden bir efendinin kâşanesinin yanı başında mahalle

²⁵⁰ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, 2. Baskı, İletişim Yayınları (Çeviren: Ayşe Berktaş), İstanbul: 2003, s. 224.

²⁵¹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002, s. 253.

suyolcusunun kulübesi bulunur, bütün bu insanlar birbirleri ile hergün karşılaşır, belirli bir sosyal dayanışma, saygı ve himaye kuralları içinde yaşarlardı. Aynı tarz hayat gayrimüslimlerin şehrin kenar bölgelerine sıkıştırılmış mahallelerinde de görülürdü. Ama bazılarının servetleri konak ve şık binalara, bu şık bina ve konaklar şıklaşan semtlere yığılmaya başlayınca, cemaat ruhunun yaşadığı eski mahalleler de nitelik değiştirmeye başladı. Aksaray'ın ötesi orta halli ve fakirlerin semti oldu.²⁵²

2.3. EKONOMİK YAPI

Birinci bölümde, Osmanlı ekonomik yapısı ile ilgili giriş mahiyetinde ifade edilen düşünceleri burada yeniden ele almak gerekiyor. Bu düşünce, klasik Osmanlı sisteminde, devlet yapısında özellikle bu işle görevli bir organın varlığından söz edilemeyeceği, devletin iktisadi faaliyetleri ve politikalarının hiçbir zaman yalnızca iktisadi bir yapı oluşturmadığı, genellikle dini, askeri, idari veya mali hedef ya da düşüncelerle iç içe bulunduğu şeklindeydi.

19. yüzyılda değişecek klasik Osmanlı iktisadî sistemini üçlü bir “sistem” içinde formüle eden Mehmet Genç, bu sistemi şöyle açıklar:²⁵³ Klasik Osmanlı iktisadî sisteminde, uzun zaman değişmeden iktisadî kararları yönlendirmiş bulunan başvuru çerçevesini oluşturan ilkelerin başında *provizyonizm* (iaşecilik-geçimcilik) gelir. Provizyonizmi kısaca şöyle tarif edebiliriz: İktisadî faaliyetin amacı, ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, ucuz ve kaliteli olmasını sağlamaktır. Yurtiçi mal arzını mümkün olduğu kadar yüksek düzeyde tutma amacına uygun olarak ihracat; teşvik edilen, kolaylaştırılan değil, aksine yasaklar, kotalar ve ihraç resimleri ile sınırlandırılan bir faaliyet olarak düzenlemelere tâbi tutuldu; buna karşılık ithalat, arzu edilen, teşvik gören ve kolaylaştırılan bir faaliyet olarak düşünüldü.

Provizyonizme dayanan Osmanlı iktisadî politikasında ithalat, mal arzını yüksek tutmaya yardımcı olduğu sürece onu içerde ikâme etmeye çalışmak, normal olarak gereksizdi. Ancak ithalat bu fonksiyonu göremez ve aksaklık olur veya beklenirse, o zaman bir ikâme düşünülebilirdi. Silah sanayi bunun tipik bir örneğidir ve

²⁵² Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İncelik ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 2006, s.562-563; Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, s. 254.

²⁵³ Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, s. 68-70.

bu alanda dışarıya muhtaç olmayacak şekilde gerekli tesislere öteden beri sahip olmaya dikkat edilmiştir.

Osmanlı iktisadî politika kararlarına hâkim olmuş görünen diğer ilke gelenekçilik (tradisyonalizm). Bunu, mevcut durumu muhafaza etme, değişme halinde yeni dengeler aramak yerine, eski durumuna geri dönme iradesinin hâkim kalması diye özetleyebiliriz. İktisadî hayatın çeşitli ilişki ve kurumlar ile ilgili çatışma ve ihtilafları çözen kararlarda, eskiden beri tekrarlanan “kadîmden olagelene aykırı iş yapılmaması” formülünde veciz ifadesini bulan tradisyonalizm, klasik Osmanlı sisteminde 18. yüzyıl boyunca değişmeden kalan başvuru çerçevesini oluşturan ikinci ilke olmuştur.

Osmanlı iktisadî politika kararlarını yönlendiren üçüncü prensip, hazine gelirlerini mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek diye özetleyebileceğimiz “fiskalizm”dir. Hazine gelirlerini arttırmak, üretim kapasitesinin ve parasal mübâdele hacminin genişleme temposuna bağlı kaldığı için Osmanlı ekonomisinde son derece zor ve yavaştı. Bu sebepten Osmanlı fiskalizmi zarurî olarak dar sınırlar içinde kaldı. Daha ziyâde gelirleri düşürmeme ve harcamaları kısma yönünde derinleşti. Sınırlı manevra sahasına sahip olduğu için, zamanla her türlü iktisadî faaliyeti, daha ziyade getireceği vergi geliri açısından değerlendiren ve ondan ötesini idrak edemeyen bir nevî fiskosantrizme dönüştü.

Zaten Tanzimat’ın temelini de Maliye’de yapılan ıslahat oluştuyordu. İdarî sahada yapılan ıslahat, daha ziyade malî merkezîyetçilik sistemini uygulamak için bir vasıta olarak kullanılmıştı. Merkezden geniş yetkilerle muhassılların tayini, vergi tahsil işlerini valilerin ve âyânın kontrolünden kurtarmak ve böylece onların yaptıkları veya sebep oldukları suistimallere son vermek gayesini güdüyordu. Modern maliye idaresinin merkezî kontrol prensibi, yani her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezî hazine adına

toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esası kabul ediliyordu.²⁵⁴ Osmanlı ekonomisi temelde bir öz sermaye ekonomisidir.²⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yaşamla ilgili kararlarında 1500-1800 yılları arasında etkili olan “Osmanlı iktisadi dünya görüşünün” temel unsurları arasında sayılması gereken başlıca üç temel ilke bulunmaktadır. Bu temel ilkeler iâşe (provizyonizm), fiskalizm ve gelenekçilik olduğunu açıklamıştık.²⁵⁶ Batı'ya göre ekonomik zihniyetteki bu temel farklılıklar Osmanlı'da, ticaretin gelişmesinde çeşitli çabaların ortaya konulmasını sağlamakla birlikte, ekonomik gelişme ve verimlilik önemli bir hedef haline getirilememiştir. Osmanlı toprak sistemi ve ekonomiye hâkim olan yukarıda sıralanan ilkeler sistemin sorunsuz işlediği geleneksel dönemlerde işe yaramış ancak 17. yüzyıldan itibaren ekonomik düzen çözülme eğilimine girince sarsıntılar ortaya çıkmaya başlamıştır. Çünkü bahsedilen dönemde fetihler durmuş, ticaret yolları değişmiş ve Batı'da ticaret devrimi hız kazanmıştır.²⁵⁷

Osmanlı devletinde gerek fiziki koşullar, gerek din ve gerekse siyasi tutum, Osmanlı iktisat zihniyetini oluşturan temel faktörler olmuşlardır. Tebaanın üzerinde yaşadığı toprakların verimli olması ve yeterli beslenme imkânı sunması, Batılıların aksine maddeye özlem duymayan ve bu nedenle de bir arayış içerisine girmeyen toplum tipi oluştururken; İslâm dininin dünya malına önem vermeyen ve servet birikiminden ziyade insanlara elindeki malları Allah yolunda harcamayı öğütleyen yapısı, bu “maddeleşememiş” toplum tipini perçinlemiştir. Bunlara ilave olarak, otoritesinin karşısında büyük bir güç istemeyen sarayın benimsemiş olduğu siyasi tutum neticesinde, Osmanlı toprak sisteminde, mülk üzerindeki tasarruf yetkisinin padişaha ait olması ilkesinin benimsenmesi, müsadere usulünün varlığı nedeniyle mülkiyet hakkının hukuki güvenceden yoksun bırakılmış olması, sürekli çıkarılan “beratlar” ve “yasak-nameler” ile ekonomik hayata müdahale edilmesi, ağır vergiler vs. gibi siyasi faktörler, fiziki ve dini faktörlerle birleşerek Osmanlı'da “antimerkantilist” zihniyetin oluşmasına sebep olmuştur. Bu zihniyet dünyasının yanı sıra bir dış faktör olarak ticaret yollarının

²⁵⁴ Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yay., İstanbul: 1996, s.365.

²⁵⁵ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi**, Kitabevi, İstanbul: 2005, s.73.

²⁵⁶ Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, s. 45.

²⁵⁷ Nihal Bulut, “Ortaçağdan Yeni Çağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002, s. 29-30.

Akdeniz'den Atlantik'e kayması da Osmanlı Devleti'nin Batı karşısındaki çözölme sürecini ayrıca körüklemiştir.²⁵⁸

Sanayi Devrimi'nden sonra Batı'da gerçekleştirilen ekonomik atılımlar Osmanlı yöneticileri tarafından gözlenmiştir. Bazı yöneticiler bu gelişmelerin Osmanlı geleneksel düzenini tehdit edecek nitelikte olduklarını fark edip birtakım düzenlemeler yapma yoluna gitmişlerdir. Fakat geleneksel yapıya olan güven, bu yapıya ait ilişkilerin sağlamlığı ve bu yapılanmanın sağladığı toplumsal konumlardan çıkar elde edenlerin etkinlikleri değişimin geniş kitlelere yayılmasını engellemiştir.²⁵⁹

XIX. yüzyıl, dünya ekonomisinde önemli gelişmelerin meydana geldiği bir yüzyıldır. Sanayi Devrimi ile Avrupa ülkelerinde hızlı bir kalkınma sürecine girilmiş; buhar gücü ile üretim süreci, maliyetleri önemli ölçüde azaltmıştır. Batı toplumlarının bu dönemde gösterdiği kalkınma sürecini, Osmanlı Devleti yeterince sağlayamamıştır. Bahsedilen dönemde geleneksel bir üretim modelinin yaygın olduğu Osmanlı ekonomik yapısı kısa sürede Avrupa ülkelerinin teknolojisiyle rekabet edemez duruma gelmiştir. Diğer yandan, 1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşması ise, Batı'nın ucuz malları için Osmanlı'yı tam bir açık pazar haline getirmiştir.²⁶⁰

İngilizlerle yapılan 1838 Ticaret Anlaşması serbest ticaret şartlarını hazırlayarak, ülkeyi Avrupa'nın açık pazarı haline sokmuştur. Böylece Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı süreci başlamıştır.²⁶¹ Bu anlaşma ile Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci başlamıştır. Avrupa ile yapılan ticaretin daha fazla gelişme gösterdiği bu dönemde Osmanlı kapalı ekonomisi çözülmüştür. Ancak, her bölgenin Avrupa sistemine katılması aynı anda

²⁵⁸ Berkan Hamdemir, "Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2009, s. 66-67.

²⁵⁹ Himmet Hülür, Gürsoy Akça, "İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Bahar 2005, s. 320.

²⁶⁰ Ahmet Özen, Özay Özpençe, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları", **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 100, Nisan 2006, s. 1, (Çevrimiçi: <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/04a/03.htm>, 09.10.2010)

²⁶¹ İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11 Sayı: 2, Elazığ: 2001, s. 318.

gerçekleşmemiştir ve devletin bazı bölgeleri bir müddet daha Batı ekonomik boyunduruğunun dışında kalmıştır.²⁶²

1838 ticaret sözleşmesi ile Osmanlı sanayi ve ticareti hızlı bir çöküş sürecine girmiştir. Sanayi devrimini tamamlayan Batılı ülkelerin üstün rekabet gücüne rağmen, 1838 yılına kadar Osmanlı sanayi ve ticareti ayakta durabilmeyi başarmıştı. Ancak bu tarihten itibaren imzalanan ticaret sözleşmeleri her türlü korumayı kaldırınca, Osmanlı sanayi ve ticareti tümüyle çökmüştü. Sanayi devrimi sonucunda ortaya çıkan üretim artışı, kaliteli ve düşük maliyetli ürünler sayesinde İngiltere rekabet edilemez bir güç haline gelmişti. Sözleşmenin elverişli ve cazip hükümleri ile Osmanlı pazarına giren bu tüccarlar, Osmanlı ülkesini adeta istila etmişlerdir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, 1838 yılından itibaren imzalanan ticaret sözleşmeleri, Batılı ülkelerin çıkarları doğrultusunda hazırlanmış hukuksal belgeler olarak değerlendirilmektedir.²⁶³

XIX. yüzyılda başlayan ve daha sonra da devam eden yenileşme çabalarına rağmen Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda siyasi bakımdan olduğu gibi ekonomik bakımdan da geri kalmış bir ülke durumundaydı. Temel sanayi kurulumadığı gibi, iyi durumda olan dokuma sanayi bile ülke ihtiyaçları için yeterli üretim kapasitesine ulaşamamıştı. Mevcut sanayi ülkenin tarım ve maden zenginliğini değerlendirmekten çok uzaktı. Üretim büyük ölçüde tarıma dayalı idi. Fakat tarım üretimi son derece düşüktü. Ülkenin tarım ülkesi olmasına rağmen İstanbul gibi büyük şehirlerin çoğu ithal buğdayla besleniyordu. Bütün bunlara rağmen Tanzimat döneminde idari, hukuki ve sosyal reformlarla birlikte ekonomik gelişmeyi sağlayacak teşvik tedbirleri uygulanmaya başladı.²⁶⁴

Tanzimat döneminde tarımı geliştirmek düşüncesiyle, çiftçilerin üretim alanlarını genişletmek, ticari değeri yüksek olan ürünlerin üretimini artırmak için bu ürünlere geçici vergi muafiyetleri sağlanmış, üretimde modern araç kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla yurt dışından getirilecek araç ve gereçlerin gümrüksüz ithal edilmesi gibi politikalar uygulanmıştır. Tanzimat'ın zirai üretimin teşviki amacıyla

²⁶² Donald Quartaert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş, (1881-1908)**, Ankara: 1987, s. 18.

²⁶³ İbrahim Duran, "1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları", **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002, s. 89.

²⁶⁴ Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", s. 314.

getirdiği, zirai ürün ticaretinin serbestleştirilmesi, bu konudaki en önemli çalışmadır. Devlet tekelleri ve devlet mübayaaları büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. Zirai teşvik tedbirlerinin bir diğer uygulaması da ticari değeri yüksek ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi amacıyla pamuk üretiminde öşür muafiyetinin sağlanmasıdır. Yine bu konuda 1850’de zeytinlik yetiştirenlere 25 yıl, yabancı zeytin ağaçlarını aşıl原因lara 20 yıl vergi muafiyeti getirilmiştir. 1862’de ipek böcekçiliğinin geliştirilmesi için ilk ürün yılından itibaren 3 yıl vergi muafiyeti sağlanmıştır. Teşvik tedbirleri hayvancılık alanında da uygulanmıştır. Örneğin; 1839’da 600 baş merinos cinsi damızlık koyun Edirne’de halka dağıtılırken, 1843’de merinos cinsi koyunlardan 10 yıl süreyle hiçbir vergi alınmaması kararlaştırılmıştır. Bu dönemde zirai kredi alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Zirai kredi alanında hem özel kredi piyasasını düzenleyici kurallar getirilmiş hem de devlet tarafından çiftçiye kredi verilmiştir. 1848’de Kütahya pilot bölge seçilerek % 8 faizli kredi dağıtılırken 1851’de bütün iller kapsam içine alınmıştır. Yine bu dönemde Osmanlı hükümeti tarımsal gelişmeyi sağlamak için, arazi ile ilgili hukuk yapısını değiştirmeye başladı. Bu konudaki en önemli düzenleme olan 1858 arazi kanunnamesi, tarımda özel mülkiyeti getiren hukuk yapısına geçişi büyük ölçüde kolaylaştırdı. Uygulanan zirai gelişme politikaları ve daha önemlisi dışarıdan gelen talepler sonucunda bu dönemde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Tarımsal üretim üzerinden alınan öşür gelirlerinde de önemli artışlar gözlenmiş ve 1848 ile 1876 yılları arasında genel bütçe gelirlerinin üç katına yükseldiği 28 yıllık dönemde öşür gelirlerinin de 4 katına ulaştığı görülmüştür. Yine uygulanan politikalar sonucunda hububat üretimi 1888-1911 yılları arasında % 51 oranında artarken, tütün üretimi % 191, incir üretimi % 122, fındık üretimi % 217, ipek kozası üretimi % 122 ve Adana bölgesindeki pamuk üretimi % 472 oranında artmıştır. Tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı 1889’da % 18, 1907’de % 22’ye ve 1913’de % 27’ye yükselmiştir.²⁶⁵

1909’da Türkiye tarımının verimlilik düzeyi patates ve tütün dışında Yunanistan, Romanya ve Rusya gibi ülkelerin üzerindedir. Ancak yine ifade etmek gerekir ki 1909 tarım istatistiğinden yararlanılarak hesaplanan verimlilik düzeyleri gerçek rakamların % 25-30 üzerindedir. Bu durum dikkate alındığında yirminci yüzyılın başında Türkiye tarımında verimlilik düzeyinin, balkan ülkeleri ve Rusya ile aynı

²⁶⁵ Yıldırım, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, s. 314-15.

olduğu söylenebilir. Buna karşılık Fransa ve İngiltere gibi ülkelere göre 1909'da Türkiye'de tarımsal verimlilik düzeyi oldukça düşüktür. Bu farklılık patatesten daha da çarpıcı boyuttadır. Nitekim 1909'da İngiltere'de patates üretiminde hektar başına vergi düzeyi 16 ton iken, Türkiye için aynı rakam sadece 3 tondur.²⁶⁶

Bu dönemde sanayie gelince, iç pazar ihtiyacını karşılamaya yönelik olan geleneksel Osmanlı sanayi büyük ölçüde insan gücüne dayanmaktaydı. Gelişmiş olan dokuma sanayi ülke ihtiyacını karşılamakla kalmamış, Avrupa pazarlarında da alıcı bulmuştur. Fakat Avrupa'da başlayan sanayi inkılâbıyla birlikte XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren ihraç imkânları azaldığı gibi iç pazarda sadece dokuma değil diğer sanayi sektörlerinde de bazı sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁶⁷

XVIII. yüzyıl, en genel anlamda, Osmanlı ticaret tarihine ilişkin olarak yapılan araştırmalarda bir dönüşüm yüzyılı olarak ifade edilmektedir. Bu dönüşüm ana hatlarıyla, ticari partnerlerin değişerek Orta Avrupa devletlerinin bu ticaretteki rollerinin artması, Karadeniz ticaretinde yeni ulusların ortaya çıkması, Osmanlının tarımsal ürün ihracının belirginleşmesi, ticarete konu olan metaların değişimi, ticaretin coğrafi değişimi, kapitülasyonların süreklilik kazanması, taşımacılıkta Avrupalı ulusların artan faaliyetleri, Osmanlı ticaretinde azınlıkların boy göstermeye başlaması, Osmanlı topraklarında yeni elçiliklerin kurulması, Osmanlı'nın sınaî anlamda yenileşme faaliyetlerine girişmesi ve ilk kez olarak Avrupa'ya elçi göndermesi, hammadde ihracının artması ve ticaret hacminin artması gibi dönüşümleri içermektedir.²⁶⁸

Avrupalı büyük devletler kapitülasyonlarla hareket sahasını daralttıkları Osmanlı'ya ihracatlarını sürekli arttırıyorlardı. 1838'de İngiltere ve 1861'de Fransa ile imzaladığı ticaret anlaşmalarıyla bu eğilim daha da güçlenmişti. 1838'de İngilizlerle yapılan Ticaret Anlaşması ile bir nevi gümrük köleliğine girilmişti. Gerçi bu ticaret anlaşmasında Osmanlı pazarlık gücüne sahip değildi. Üstelik bu anlaşma ile kaçak ticaretin kontrol altına alınacağı iddia edilse de dışa karşı korunma tedbirleri getirilmeden içerdeki kayıtların kaldırılması ülkeyi Avrupa'nın açık pazarı haline

²⁶⁶ Tefik Güran, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri: 1909, 1913 ve 1914**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihî İstatistik Dizisi, Cilt: 3, Ankara: 1997, s. 5.

²⁶⁷ Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", s. 315-16.

²⁶⁸ Mesud Küçükkalay, "Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan Karayolu İle Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2003, s. 152. (ss. 151-176)

sokmuştur. Böylece Osmanlı ekonomisinin dışa bağımlılığı süreci başlamıştır. İngilizlerle yapılan 1838 Ticaret Anlaşması serbest ticaret şartlarını hazırlarken, 1839 “Tanzimat Fermanı” ise Batı Kapitalizmi yararına kurulan dışa bağımlılığın gerekli kıldığı idari, mali vb. reformları getirmiştir. Böylece Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisi ile bütünleşme süreci başladı ve Avrupa ile yapılan ticaret daha fazla gelişme gösterdi. Bunun sonucunda Osmanlı kapalı ekonomisi çözüldü. Ne var ki, her bölgenin Avrupa sistemine katılması aynı anda gerçekleşmedi ve devletin bazı bölgeleri bir müddet daha batı ekonomik boyunduruğunun dışında kaldı.²⁶⁹

Toplam Osmanlı ihracatı cari fiyatlarla 1840’da 4.7 milyon İngiliz sterlininden 1913’de 28.4 milyon sterline çıkarken, Osmanlı ithalatı da 1840’da 5.2 milyon İngiliz sterlininden 1913’de 39.4 milyon sterline ulaşmıştır. Cari fiyatlarla bu, ihracatta beş kattan, ithalatta ise altı buçuk kattan fazla bir artış anlamına gelmektedir. 19. yüzyılda dünya fiyatlarının genel bir düşme eğilimi içinde olduğu düşünülürse, sabit fiyatlarla hesaplanacak ticaret miktarlarındaki, bir başka deyişle, ticaretin hacmindeki artışın daha da fazla olacağı açıktır. Gerçekten de, 1880 fiyatları ile hesaplandığında, 1840-1913 döneminde ihracattaki artış on kata, ithalattaki artış ise on iki kata ulaşmaktadır.²⁷⁰

Doğu ile batı arasında transit geçiş noktası olan Osmanlı Devleti, alternatif ticaret yollarının gelişmesiyle, 16. Yüzyıldan itibaren bu üstünlüğünü kaybetmeye başlamış ve transit ticaretten sağladığı gelirler azalmıştır. Dünya ekonomisindeki 1650-1730 durgunluğunun ardından, Osmanlı’nın Avrupa’yla olan ticareti artmaya başlamıştır. 1730 -1780 yılları arasında %1,5 artan ticaret hacmi, 1830’lu yıllardan sonra büyük bir sıçrama göstermiş ve Avrupa’yla ticaretin yıllık büyüme oranı % 5’i geçmiştir. 1830-1914 yılları arasında, dış ticaret hacmi 10 kattan fazla artan Osmanlı Devleti’nde, I. Dünya Savaşı öncesinde toplam üretiminin %10’ndan fazlası ihraç edilmekteydi. 19. yüzyılda, buharlı gemilerin yaygınlaşması ve demiryolu ağlarının genişlemesi de Osmanlı’nın dış ticaretinin artmasını sağlamıştır. Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki dış ticaretin artmasının diğer bir nedeni de Amerika’dan Avrupa’ya getirilen altın ve gümüşün, para birimlerinde önemli değer kayıplarına yol açması ve

²⁶⁹ Yıldırım, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, s. 318.

²⁷⁰ Şevket Pamuk, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Devlet İstatistik Enstitüsü**, Tarihi İstatistik Dizisi, Ankara: 1995, s. 27.

satın alma gücünü destekleyerek talebi arttırması nedeniyle fiyatların yükselmesine yol açmış olmasıdır. Avrupa’da fiyatların yükselmesi ise, daha ucuz durumda olan Osmanlı mallarına talebi arttırmıştır.²⁷¹

1820’lerden 1870’lerin sonuna kadarki dönemde İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin ve özellikle Anadolu’nun dış ticaretindeki payı giderek artmıştır. Buna karşılık, Fransa, 18. yüzyıldaki konumunu bir daha elde edememiş, buna karşın, 1880’lerden itibaren Almanya’nın dış ticaretteki payı artmaya başlamıştır. Ancak, İngiltere, I. Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı ithalatı ve ihracatında en büyük payı elinde tutmayı başarmıştır. Osman İmparatorluğu’nun ithalatı; pamuklu, yünlü ve ipekli dokumalar, askeri malzeme ve donanım, kalay, demir ve çelik ile şeker, çay ve kahve gibi tarım ürünlerinden, diğer bir ifadeyle ağırlıklı olarak Avrupa’nın mamul mallarından oluşuyordu. Ağırlıklı ihraç malları ise; pamuk, yün, ham ipek, tiftik yünü, hububat, tütün, üzüm, incir, meşe palamudu, meyan kökü, afyon ve bazı madenler gibi, tarım ürünleri ve hammaddeydi.²⁷²

Osmanlının tarım siyaseti değişerek daha çok Avrupa sanayisinin ihtiyaçlarına uygun pamuk, tütün vb. gibi ihracata dönük tarıma dönülmesini sağlayan 1838 anlaşması tahıl üretimini düşürdü. Bu da tahıl üretiminin artan nüfusa yetmemesi, ihracata göre tarım yapma gibi tehlikeli bir durum yarattı. El sanatlarına dayalı Osmanlı sanayisi yok olmaya terk edildi. Avrupa menşeli her türlü mal Osmanlı ülkesini istila etti. Nihayet Avrupa ticaret anlaşmalarının ve kendi sanayi mallarının yardımı ile Osmanlı üzerinde ticari ve ekonomik emperyalizmini tesis ederek, kalkınmasına engel oldu. Bu uygulama sonunda Osmanlı Devleti’nin dış ticaret dengesi 19. yüzyılın ikinci yarısında açık verdi. Osmanlı’nın bütçeyi dengelemek için gösterdiği gayretler, 1850’lerde başlayan ağır borçlanmalara yol açtı.²⁷³

Osmanlı şehirlerinin ekonomik kaynakları, sanayi, ticaret ve şehir çevresinden ve tamamen kırsal yöreden şehre gelen gelirleridir. Vakıf gelirlerinin de aynı kaynaklardan geldiği açıktır. 16. yüzyıl Osmanlı eyaletlerinin gelirleri içindeki vakıf

²⁷¹ Adem Anbar, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914”, **Maliye Finans Yazıları**, Yıl: 23, Sayı: 84, Temmuz 2009, s. 23. (ss. 17-37)

²⁷² Anbar, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914”, s. 24.

²⁷³ Yıldırım, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, s. 318-19.

gelirlerinin oranı belirlenmiştir. Buna göre Rum eyaletinde % 15.7, Karaman eyaletinde % 14, Halep ve Şam eyaletinde %14, Anadolu eyaletinde % 17, Zülkadriye’de % 5 ve Rumeli’de % 5.4 olarak değişmektedir. Yine aynı yüzyılda evkaf, emlak ve evladlık vakıflarının varidatı 57 yük (5.714.819 akçe) olarak belirlenmiştir.²⁷⁴

Vakıfların ekonomik büyüklüğünü göstermesi açısından şu bilgi önemlidir: Resmi kayıtlara göre 1456-1546 arası 90 yıllık dönemde vakfedilen nakit para toplamı 18 milyon akçeye ulaşmaktadır. Bunların diğer vakıf çeşitlerine göre yüzde ortalaması ise, vakıf sayısı içinde % 26, toplam nakit değerler içinde ise % 44,3’tür. Aynı döneme ait 1527 yılı Osmanlı Devleti vergi gelir toplamı 537 milyon 927 bin akçe kadardır. Bundan, eyaletlere has, tımar ve zeamet teşkilatlarına verilen paylar düşüldükten sonra, merkezde toplanan bütçe gelirlerinin % 12 kadarını, vakıf paraların oluşturduğu görülür.²⁷⁵

Osmanlı mali yapısına gelince; merkez maliyesi, tımar sistemi ve vakıflar olarak üç kısımda ele alınabilir. Merkez maliyesinden kasıt, gelir ve giderleri merkezî bütçeye yansıyan mali kesimdir. Merkez ve eyaletlerin merkezî bütçeyi ilgilendiren kesimleri, mali yapının en üst makamı olan Başdefterdarlığa (Bâb-ı defterî) bağlıdır. Merkezî hazinenin birinci gelir kaynağı çoğunlukla *mukataa* (bütçe içindeki payı % 24-40), ikinci gelir kaynağı *cizye* (bütçe içindeki payı % 23-48), üçüncü gelir kaynağı *avarız*dır (bütçe içindeki payı % 10-20). Bütçelerde yer alan en önemli gider kalemini mevacib harcamaları oluşturmaktadır. Bunlar ordu mensuplarıyla devlet görevlilerine yapılan ödemelerdir (bütçe içindeki payı % 50-70).²⁷⁶

Osmanlı bütçeleri devletin nakdî harcamalarını gösterir ama burada kamu yatırımları yer alamaz. Harcamaların da bir kısmı mahsup işlemiyle yapılır. Tımar ve vakıflarda da aynı mantık vardır. Eğitim, sağlık ve bayındırlık yatırımları gibi kamu yatırımları, hazineden para çıkışı ile değil vergi muafiyetleri ve vakıflar eliyle yürütülüyordu.

²⁷⁴ Ömer Demirel, **Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2000, s. 116.

²⁷⁵ Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, s. 4-5.

²⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi**, Kitabevi, İstanbul: 2005, s. 70.

Osmanlılar, en önemli üretim faaliyeti olan ziraatte, tımar sistemini hâkim kılmışlardır. Tımar sistemi, devletin zirâi kesimden elde edeceği gelirin büyük kısmını belli gider alanlarına tahsis ettiğinden maliyeyi ilgilendirmektedir. Tımarın esası, devlet mülkiyeti altındaki toprakların yine birer devlet memuru olan sipahilerin gözetiminde kullanım hakkına sahip köylüler tarafından işletilmesidir. 16. yüzyılda tımar kesininin devlet maliyesi içindeki payı % 37 idi. Bu oran zamanla azalmış olmalıdır. 17. yüzyılda 200.000 kişiye ulaşan sipahi ordusu da azalmış, Tanzimat döneminde toprakta özel mülkiyet ağırlık kazanarak tımar sisteminin kalıntıları da ortadan kaldırılmıştır.²⁷⁷

Bugün merkezî bütçe geliri içerisinde yer alan diyanet, eğitim, sağlık ve sosyal yardım, bayındırlık hizmetlerine ayrılan yatırımlar, genellikle vakıflar tarafından finanse edilmekteydi. 16. yüzyılın ilk yarısında vakıf gelirleri, toplam kamu gelirleri içinde % 12 civarında bir paya sahiptir. İltizam ve özel mülkleşme eğilimlerinin güçlendiği 17. yüzyıldan itibaren vakıflarda bir genişleme olduğu ve 18. yüzyılda % 25'lere yükseldiği tahmin edilebilir.²⁷⁸

Mali yapıyı belirleyen temel unsurlar devletin gelir ve giderlerine ilişkin ayrıntıları içerdiğinden yukarıda bahsetmiştik. İncelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin gelirleri ve bu gelirlerin harcandığı gider alanları belirlendiğinde temel mali yapı daha ayrıntılı olarak ortaya çıkmış olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki temel gelir kaynakları şu şekilde sıralanabilir:²⁷⁹

- Müslüman tebanın üretiminin 1/10'u oranında alınan hayvan vergisi (ağnam)
- Gümrük, maden ve orman rüsümü
- Otonom bölgelerin gönderdikleri vergi ve hediyeler
- Topraktan alınan aşar vergisi

²⁷⁷ Tabakoğlu, **İktisat Tarihi**, s. 72.

²⁷⁸ Tabakoğlu, **İktisat Tarihi**, s. 73.

²⁷⁹ Necdet Ekinci, "İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış", **Türk Tarih Kurumu Dergisi, Belleten**, Aralık 1991, Cilt: CLX, Sayı: 214, s. 760.

Bahsedilen dönemde devlete ait en önemli gider kalemini ise orduya ilişkin harcamalar oluşturmaktadır.

XIX. yüzyılda devlet gelirleri ile giderleri arasındaki fark, harcamalardaki artıştan dolayı önemli bütçe açıklarına neden olmuştur. Bu açıkların kapatılması için de bu dönemde farklı tedbirler uygulamaya konulmuştur.

Kamu giderlerinin kamu gelirlerini aşması nedeniyle, devlet bütçesinin açık vermesi ekonominin tüm kesimleri için arzu edilmeyen bir durumdur. Bütçe açıklarının giderilmesinde yurtiçi kaynaklara başvurulduğunda, başlıca üç tür finansman yöntemi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bunlar vergi oranlarının artırılması, iç borçlanma²⁸⁰ ve paranın değeriyle oynamadır. Bu teknikler ve Osmanlı Devleti'nin mali yapısına ilişkin temel açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

III. Selim'in tahttan indirilmesinden Tanzimat'a kadar süren dönemde (1807-1839), Osmanlı Devleti'nin mali tarihinde çok ilginç ve önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönem, 1807-1826 ve 1826-1839 olarak iki alt döneme ayrılarak incelenebilir. 1807-1826 dönemi, kendinden önceki ve sonraki gelişim çizgisinden hem kopuk hem de farklı nitelikte bir “ara dönem” durumundadır. Bu dönemde Nizamı Cedid ve onun doğal uzantısı mali politika askıya alınmış, bunun yerine nelerin konulacağına ise karar verilememiş ve uygulamaya geçilememiş, maliye adeta kendi haline bırakılmıştır. İkinci dönemin en önemli özelliği, askeri kurumlardan başlayan ve giderek mali, idari ve mülki yapıyı da yeniden şekillendiren merkezileşmedir. Bu dönemde merkezileşme süreci, maliyede geniş çaplı bir yeniden düzenleme hareketiyle yürümüştür.²⁸¹

Tanzimat yönetimi tarafından başlatılan ve daha sonra II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki dönemlerinde de sürdürülen reformlar, modern bir malî yapının doğmasını sağlamıştır. Böylece istisna ve imtiyazların yaygın olduğu tesadüfi bir vergi düzenine dayalı olarak elde ettiği gelirlerini çeşitli kişi, kurum ve gruplarla paylaşmak zorunda

²⁸⁰ M. Yasin Saatci, “Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Finansman Şekilleri”, **Bütçe Dünyası**, Cilt: 2, Sayı: 26, Yaz 2007, s. 94.

²⁸¹ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul: 1986, s. 235.

kalan bir devletin yerini, ödeme gücü olan herkesi vergilendirmeye ve bu gelirlerin giderek daha büyük bir bölümünü kontrol etmeye çalışan merkezî bir devlet almıştır.²⁸²

Tanzimat'ın ilânıyla birlikte hemen, Gülhane Hatt-ı Hümayun'unda yer alan hususların uygulanmasına geçilmiş ve ülke yönetiminde idarî, malî, askerî ve adlî alanlarda köklü değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Tanzimat'ın uygulamaya konulmasıyla birlikte yeni bir malî politika da yürürlüğe konulmuştur. Fakat Tanzimat'ın malî hükümlerinin kısa sürede tüm ülkede uygulanması mümkün olmadığından önce pilot olarak seçilen bazı bölgelerden başlanmıştır. Böylece ülke, Tanzimat'a dâhil edilen ve edilmeyen bölgeler diye iki kısımda değerlendirilmiştir. Tanzimat'a dâhil edilmeyen bölgelerde bu düzenin getirdiği yeni malî esaslar hemen uygulanamamış ve buralarda eski usuller yaşamaya devam etmiştir. Tanzimat'ın, ülke genelinde uygulanması ise 1851 yılına kadar uzamıştır.²⁸³

II. Viyana kuşatmasından (1683) sonra, Osmanlı Devleti'nde gelirlerde ve giderlerde nitelik yönünde değişimler başlamıştır. Özellikle bürokratik ve askeri harcamalar yükselmiş ve bunlar da gelirleri kendine doğru çekmiştir.²⁸⁴ XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı yönetimi giderek daha da büyüyen savunma problemlerinin çözümlenmesinde yeni arayışlara girmiştir. Yeni ve modern bir ordu kurma çabaları merkezî hazinenin gelir ihtiyacını daha da artırmıştır. Acil gelir ihtiyacını geleneksel malî yapı içinde çözmeye çalışan yönetim, müsadere, taşış, miri mubayaa ve ticari tekeller oluşturma gibi kısa dönemde merkezî hazineye bol gelir sağlayabilecek, uygulaması kolay malî kaynak yaratma yöntemlerine başvurmuştur. Ancak bu uygulamalar uzun dönemde başta tarım olmak üzere ticaret ve sanayi ile ilgili grupları olumsuz yönde etkilemiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısındaki uygulamaların olumsuz sonuçlarını gören ve daha köklü ve uzun dönemli bir reform programına olan ihtiyacı anlayan Tanzimat yönetimi, geleneksel malî sistemi değiştirerek hem eski gelir kaynaklarını yeniden düzenleme ve yeni gelir kaynakları oluşturma ve hem de bu gelirlerin daha büyük bir bölümünü kontrol ederek modern bir devlet olarak üstleneceği

²⁸² Tevfik Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918**, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Eylül 2003, s. 3.

²⁸³ Hüseyin Muşmal, "Tanzimat Reformlarının Uygulanması Hakkında Konya Valisi Selim Paşa'ya Verilen Talimât-ı Seniyye", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 19, 2008, s. 106.

²⁸⁴ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul: 1985, s. 14.

yeni fonksiyonlara uygun bir şekilde harcama gayreti içine girmiştir. Tanzimat yöneticilerinin devlet gelirleriyle ilgili temel hedefi, ödeme gücünü dikkate almayan geleneksel vergi sistemi yerine doğrudan geliri ve serveti vergilendiren, istisna ve muafiyetlere yer vermeden ödeme gücü olan herkesi vergi yükümlüsü haline getiren ve bu gelirleri etkin bir malî bürokrasi kanalıyla doğrudan devlet adına toplayan bir malî sistem oluşturmaktı.²⁸⁵

Maliyede merkezi anlayışın benimsenen, örfi vergilerin kaldırılması, vergilerin sınıflandırılması, aynı mükellefiyetler ve muafiyetlerde değişiklikler yapılması, yeni vergi konuları bulunması ve yeni tahsil usulleri geliştirilmesi ve dolayısıyla iltizam yönteminin kaldırılması Tanzimat Dönemi'nde yapılmaya çalışılan mali reformlarının en önemlilerini oluşturmaktaydı. Bu şekilde hazine birliği ilkesi sağlanmaya çalışılmıştır. Hazine birliği ilkesinin bir gereği olarak merkez bütçesi, tımar düzeni tek hazinede toplanmıştır. Vakıfların bile mali durumu, kısmen de olsa tek hazine anlayışına uydurulmaya çalışılmıştır.²⁸⁶

Tanzimat ilan edildiği dönemde Osmanlı hazinesi ciddi problemlerle karşı karşıya idi. Bunlardan biri II. Mahmut'un 1808-1839 yılları arasındaki 31 yıllık saltanat döneminde, savaşlar ve iç isyanların neden olduğu para sıkıntısına çare olmak üzere, çeşitli ayar ve vezinlerde olmak üzere 47 çeşit gümüş para ve yine muhtelif adlarla bastırdığı altın paralardı.²⁸⁷ Sikkelerdeki değerli maden miktarını azaltmaya ve bu şekilde devlete gelir sağlamaya yönelik bir mali politika olarak uygulanan tağşiş, fiyatların artmasına da neden olmaktadır. 1808-1830 yılları arasında altın sikke 35, gümüş ise 37 kez tağşiş edilmiştir.²⁸⁸

II. Mahmut tahta çıktığında Osmanlı kuruşunun içinde 5,9 gram gümüş bulunmaktaydı ve bu miktar 1789 tarihinden beri değişmemişti. Ancak daha sonraki 30 yılda, kuruşun içerdiği gümüş miktarı kimi zaman hızlı kimi zaman da yavaş azaldı.

²⁸⁵ Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918**, s. 3.

²⁸⁶ Abdullah Mutlu, **Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/390, Ankara: 2009, s. 56-57.

²⁸⁷ Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2002, s. 71.

²⁸⁸ Ali Akyıldız, **Para Pul Oldu**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003, s. 39.

1831-1832 yılında Osmanlı kuruşundaki gümüş miktarı 0,5 gram ile en düşük seviyeye indi. 1808-1844 arasında kuruş, gümüş içeriğinin yüzde 83'ünü kaybetti.²⁸⁹

Tanzimat öncesinden başlayan parasal sorunlara, Tanzimat'ın ilanından sonra tedavüle çıkarılan kâğıt para ve ilk defa Kırım Savaşı sırasında alınan dış borç sorunları da eklenmiştir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Kütahya'ya kadar dayanıp İstanbul'u tehdit etmesi sonucu hazinenin maruz kaldığı krizi aşmak ve İstanbul'da tedavül vasıtası olmak üzere, Ağustos 1840 tarihinde bugünkülerden farklı olarak ilk kâğıt para -kaime- *Kavaimi Nakdiyye-i Mu'tebere* adıyla basıldı. Bu tarihi olay, iltizam sistemiyle başlayıp daha sonra 1695'te malikâne ve nihayet 1775 yılında başlatılan esham sistemiyle devam eden Osmanlı ekonomisinde nakdileşme ve nakit paraya olan ihtiyaç çerçevesinde bulunmuş bir çözümdü. Sekiz yıl tedavül müddeti olan kaimeler % 12,5 faiz getirisine sahipti. İç borçlanma teşebbüsü dâhilinde hazine tahvilleri olarak değerlendirilebilecek esham kaimeleri, dalgalı borçlar karşılığı çıkarılan tahvillerden farklı olarak, kamu kurumları tarafından metal paralar gibi ödeme aracı olarak kabul ediliyordu. İlk basımdan sonra kaimelerin numaralandırılmamış ve elle yazılmış olmalarından ötürü kısa sürede sahtelerinin basılması, faizlerinin ödenememesi, halkın günlük alışverişlerde kâğıt para istememesi, yine bankerlerin kaimeleri paradan saymamaları gibi sorunlarla yüzyüze gelinmiştir. Bu durum kâğıt paranın değer kaybetmesine ve fiyat enflasyonuna neden oluyordu. Daha sonra hükümet bunları piyasadan çekerek yerlerine basılı kaime çıkarırken faizlerini de sırasıyla % 10 ve % 6'ya kadar düşürmüştür. İlk faizsiz kaimeler ise 1851 yılı Ocak ayında tedavüle sürülmüştür.²⁹⁰

Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir bütçe geleneği ortaya çıkmıştır. Bu dönemin mali bürokrasisi açısından önemli bir gelişme de "Umur-ı Maliye Nezareti"nin tüm mali işleri kontrol eden bir nezaret olarak kurulmasıdır. Maliye hazinesinin kurulması ve Maliye Nezareti'nin tüm mali işleri

²⁸⁹ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2000, s. 210.

²⁹⁰ Bayraktar, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", s. 73.

kontrol eden bir kuruluş haline dönüşmesi ile bütçelerin hazırlanması mümkün hale gelebilmiştir.²⁹¹

Tanzimat döneminde hazırlanan bütçeler, teknik özellikleri itibariyle önemli bütçeler statüsüne girmektedir. Bu dönemde belirlenen prensipler çerçevesinde 1846-47 mali yılından başlayarak 1854-55 mali yılı dışında her yıl düzenli olarak bütçeler hazırlanmıştır.²⁹² Bu bütçelerde ilk olarak devletin bir önceki yılın mali kayıtlarına göre o bütçe dönemi içinde tahakkuk edecek gelirlerinin toplam miktarı yer alırdı. O yıl içinde gelirlerde ihale bedellerine yapılan zamlar ya da yeni bir gelir kaynağının bütçeye girmesi nedeniyle bir artış söz konusu ise bu miktar toplam gelirlere ilave edilirdi. Daha sonra bu gelirlerden tahsili mümkün görülmeyen bir miktar düşülerek, o mali yıl adına tahsil edilebilecek net gelir miktarı belirlenirdi. Bütçelerin ikinci bölümünde ise giderler bir önceki mali yılbaşındaki tahsilâtlar ve yıl içinde yapılan ilaveler dikkate alınarak tertipler itibariyle gösterilirdi. Daha sonra bu miktarlara yeni mali yıl içinde yapılması düşünülen zamlar veya indirimler gösterilerek, o mali yıl için o tertibe konan nihai miktarlar belirlenmiş olurdu. Bütçenin üçüncü ve son bölümünde ise toplam tahsili mümkün gelirlerle yapılacak giderlerin mizanı yapılarak belirlenen açık ya da fazla gösterilirdi. Ancak bütçe açığı söz konusu ise, bu açığın nasıl kapatılacağı konusunda bütçede herhangi bir husus bulunmazdı.²⁹³

Osmanlı Devleti'nin 1841-1900 yılları arasındaki bütçelere ilişkin gelir-gider ve bütçe açıkları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

²⁹¹ Selda Kılıç, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilayet Bütçeleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 20 Sayı: 31, 2000, s. 194.

²⁹² Erdoğan Keskinç, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 14, 2003, s. 325.

²⁹³ Tevfik Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, s. 12.

Tablo 11: Bütçelere Göre Devlet Gelirleri, Giderleri ve Bütçe Açıkları (1841/42-1900/01)

Mali Yıl	Gelir		Gider		Bütçe Açığı	Bütçe Açığının Giderlere Oranı
	Kuruş	Endeks	Kuruş	Endeks		
(1257) 1841/42	562.911.000	1,00	567.074.000	1,00	-4.163.000	-0,7
(1262) 1846/47	625.000.000	1,11	633.212.899	1,12	-8 212 899	-1,3
(1263) 1847/48	653.500.000	1,16	678.668.435	1,20	-25.168.435	-3,7
(1264) 1848/49	666.230.000	1,18	754.455.456	1,33	- 88.225.456	-11,7
(1265) 1849/50	710.000.000	1,26	788.893.647	1,39	- 78.893.647	-10
(1266) 1850/51	702.129.312	1,25	801.029.061	1,41	- 98 899 749	-12,3
(1267) 1851/52	724.400.000	1,29	778.025.831	1,38	- 53.625.831	-6,9
(1268) 1852/53	772.971.628	1,37	794.392.424	1,40	- 21.420.796	-2,7
(1269) 1853/54	757.459.670	1,35	779.117.205	1,37	- 21.657.535	-2,8
(1270) 1854/55	-	-	1.108.129.548	1,95	-	-
(1272) 1856/57	888.053.500	1,58	929.362.500	1,64	- 41.309.000	-4,4
(1273) 1857/58	1.042.945.000	1,85	1.131.590.000	2,00	- 88 645 000	-7,8
(1274) 1858/59	1.133.301.500	2,01	1.200.665.500	2,12	- 67.364.000	-5,6
(1275) 1859/60	1.161.376.000	2,06	1.367.198.204	2,41	-205.822.204	-15,1
(1276) 1860/61	1.200.067.485	2,13	1.311.636.964	2,31	-111.569.479	-8,5
(1277) 1861/62	1.221.184.160	2,17	1.393.407.544	2,46	-172.223.384	-12,4
(1278) 1862/63	1.661.021.246	2,95	1.490.693.048	2,63	170.328.198	11,4
(1279) 1863/64	1.505.269.835	2,67	1.484.502.492	2,62	20.767.343	1,4
(1280) 1864/65	1.621.110.059	2,88	1.602.836.185	2,83	18.273.874	1,1
(1281) 1865/66	1.525.582.781	2,71	-	-	-	-
(1282) 1866/67	1.558.566.500	2,77	1.679.593.840	2,96	-121.027.340	-7,2
(1283) 1867/68	1.597.993.883	2,84	1.868.318.076	3,29	-270.324.193	-14,5
(1284) 1868/69	1.825.868.500	3,24	2.072.870.500	3,66	-247.002.000	-11,9
(1285) 1869/70	1.775.144.500	3,15	2.036.084.000	3,59	-260.939.500	-12,8
(1286) 1870/71	1.839.481.000	3,27	2.070.929.500	3,65	-231.448.500	-11,2
(1287) 1871/72	1.920.081.500	3,41	2.276.533.500	4,01	- 356.452.000	-15,7
(1288) 1872/73	2.063.721.000	3,67	2.140.445.000	3,77	- 76.724.000	-3,6
(1289) 1873/74	2.109.927.500	3,75	2.618.661.500	4,62	- 508.734.000	-19,4
(1290) 1874/75	2.480.742.000	4,41	2.513.458.000	4,43	-32.716.000	-1,3
(1291) 1875/76	2.388.294.000	4,24	2.892.909.500	5,10	-504.615.500	-17,4
(1292) 1876/77	2.202.747.000	3,91	2.572.624.000	4,54	- 369.877.000	-14,4
(1293) 1877/78	2.007.096.500	3,57	4.628.324.000	8,16	-2.621.227.500	-56,6
(1295) 1879/80	1.428.582.000	2,54	1.523.660.339	2,69	- 95.078.339	-6,2
(1296) 1880/81	1.615.584.000	2,87	2.195.000.957	3,87	-579.416.957	-42,20
(1297) 1881/82	1.594.250.600	2,83	2.756.850.185	4,86	-1.162.599.585	-25,40
(1298) 1882/83	1.505.904.000	2,68	2.019.787.663	3,56	-513.883.663	-21,80
(1299) 1883/84	1.635.498.500	2,91	2.090.992.142	3,69	- 455.493.642	-26,80
(1300) 1884/85	1.576.903.000	2,80	2.153.426.600	3,80	- 576.523.600	-22,70
(1303) 1887/88	1.757.382.152	3,12	2.272.113.405	4,01	-514.731.248	-13,70
(1304) 1888/89	1.813.759.759	3,22	2.101.709.550	3,71	- 287.949.791	-15,90
(1305) 1889/90	1.779.545.700	3,16	2.115.399.124	3,73	- 335.853.424	-10,80
(1306) 1890/91	1.776.742.432	3,16	1.992.728.626	3,51	-215.986.194	-9,70
(1307) 1891/92	1792.235.939	3,18	1.984.208.222	3,50	-191.972.283	-4,80
(1308) 1892/93	1.837.183.691	3,26	1.929.092.173	3,40	- 91.908.482	-14,60
(1309) 1893/94	1.829.989.845	3,25	2.142.220.051	3,78	-312.230.206	-8,60
(1310) 1894/95	1.865.663.127	3,31	2.041.096.591	3,60	-175.433.464	-12,50
(1311) 1896/97	1.832.588.445	3,26	2.095.262.926	3,69	- 262.674.481	-20,50
(1312) 1896/97	1.829.105.250	3,25	2.301.039.735	4,06	- 471.934.485	0,30
(1313) 1897/98	1.851.132.599	3,29	1.844.934.941	3,25	6.197.658	-5,00
(1314) 1898/99	1.812.658.436	3,22	1.909.051.538	3,37	-96.393.102	-6,70
(1315) 1899/00	1.882.932.299	3,34	2.017.648.080	3,56	-134.715.781	-6,10
(1316) 1900/01	1.961.228.045	3,48	2.087.782.311	3,68	-126.554.266	-11,10

Kaynak: Tevfik Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918**, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Eylül 2003, s. 8-9.

Yukarıdaki bütçelere ilişkin veriler incelendiğinde ilk dikkati çeken nokta, Osmanlı bütçesinin neredeyse hazırlanmaya başladığı yıldan itibaren tüm yıllarda açık vermesidir. Sadece 1862/63, 1863/64 ve 1864/65 dönemlerinde kamu gelirlerinin giderlerden fazla olduğu görülmektedir. Bütçe açığının en yüksek olduğu dönemler ise, 1877/78, 1880/81, 1881/82 yıllarıdır. Bu açıklar, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşının olduğu döneme rastlamaktadır. Buradan, açıkların temel nedeninin artan savaş harcamaları olduğu söylenebilir.

Başlangıç yılı 1841-42 (1257) kabul edildiğinde Devletin bütçe açığı 1846-47'de (1262) iki katına çıkmış ve bu açık 1847-48'de (1263) 6 katına fırlamıştır. Devlet, gelirlerinin arttırılmasında yakaladığı başarıyı, giderlerin disipline edilmesinde yakalayamamıştır. Ve bu açık giderek büyümüş, 1848-49'da 22 katına fırlamıştır. Bütçedeki açıklar, Devletin, vakıflarca deruhte edilen sosyal güvenlik hizmetlerine ancak sembolik düzeyde katkı vermesini zorunlu kılmıştır. Ancak vakıfların da içinde bulunduğu durum, gelirlerinin Maliye tarafından toplanmasıyla pek iç açıcı görünmemektedir. Yine de vakıflar, 19. yüzyılda toplumda gördüğü klasik hizmet anlayışını sürdürme yönünde adım atmayı ihmal etmemiştir.

Tanzimat döneminin ilk bütçeleri denk bütçeler niteliği taşıırken, dönem ilerledikçe bütçe açıklarının miktarı ve devlet giderlerine oranı önemli bir artış göstermiştir. Nitekim 1846/47 malî yılının bütçesine göre devlet giderlerinin % l'ine bile ulaşmayan cüz'i bir bütçe açığı söz konusuydu. Kırım Savaşı öncesinde 1849/50 malî yılı dışında bütçe açıklarının gerek miktar olarak ve gerekse devlet giderlerine oranı itibariyle önemsiz düzeyde kaldığı görülmektedir. Kırım Savaşı süresince yapılan 1.4 milyar kuruşa yakın savaş harcaması bütçe tertibi dışında tutulduğundan bütçe açıkları büyümemiştir. Ancak Kırım Savaşı'ndan sonra savaşın etkisinin bütçelere yansımaları, borç ödemelerinin artışı şeklinde görülmüş ve bütçe açığı 1861/62 malî yılında devlet giderlerinin % 12,4'üne ulaşmıştır. Başka bir ifadeyle devlet gelirlerinin giderleri karşılama oranı % 87,6'ya inmiştir. Bu tarihten sonra bütçe açıkları dalgalı bir seyir izleyerek bazı yıllarda çok küçük miktarlara inmiş, ancak 1875/76 malî yılında bütçe giderlerinin % 17,4'üne yükselmiştir. 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı ise bütçe dengelerini alt üst etmiştir. 1877/78 malî yılında bütçe gelirlerinin giderleri karşılama

oranı % 43.4'e inmiştir. Bu malî yılda devlet gelirlerinin 1.3 katına ulaşan bir bütçe açığı ortaya çıkmıştır. Daha sonra II. Abdülhamit iktidarının ilk yıllarında önemli miktarlara ulaşan borç ödemeleri nedeniyle ciddî bütçe açıkları devam etmiştir. Düyûnu Umumiye İdaresi'nin kurulduğu 1881/82 malî yılında bütçe açığının devlet giderlerine oranı üçte birin üzerindeydi. 1887/88 malî yılına kadar bütçe açıklarının devlet giderlerine oranı daima % 20'lerin üzerinde kalmıştır. Bu tarihten sonra bütçe açıkları dalgalı bir seyir izlemekle beraber sürekli azalma eğilimi göstermiştir.²⁹⁴

Dönem içinde devlet gelir ve giderlerinde görülen artışın çeşitli nedenlerinden söz edilebilir. Devlet gelirlerindeki artışın önemli bir nedeni ekonomik gelişmedir. Özellikle tarım ürünleri üretiminin artışı ve buna paralel olarak 1838 sonrasının liberal dış ticaret rejimi altında ithalat ve ihracatın gösterdiği genişleme, devlet gelirlerindeki artışın önemli bir bölümünü açıklar. Bunun dışında devlet gelirlerindeki artışın bir diğer önemli sebebi ise malî gelişmelerdir. Bu gelişmeler arasında zaman içinde giderek malî bürokrasinin etkinliğinin artışı ve daha önce büyük ölçüde aynî yükümlülükler şeklinde düzenlenen bazı vergilerin Tanzimat döneminde nakdî yükümlülüklerle çevrilmiş olması sayılabilir. Devlet giderlerindeki artışın temel sebebi ise devletin yeni fonksiyonlar üstlenmiş olmasıdır. Tanzimat döneminde bir yandan yeni hizmetler başlatan devlet, öte yandan da ekonomide daha etkin rol alarak iktisadî gelişme amacına dönük yatırımlara bütçeden pay ayırmaya başlamıştır. Devletin bazı mal ve hizmetleri resmî fiyatlar yerine piyasa fiyatları ile satın alma uygulamasına geçmesi, bütçe harcamalarının artmasına neden olmuştur. Dönem içinde devlet gelir ve giderlerindeki düşme yönündeki değişmelerin temel nedeni ise savaşların yol açtığı ciddi toprak kayıplarıydı. 1856'da zengin Romanya toprakları Osmanlı denetim alanının dışına çıkmıştı. 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Bosna, Hersek, Bulgaristan, Kafkaslar, Kars, Ardahan ve Kıbrıs kaybedilmişti. 1850'de Avrupa'daki topraklar Osmanlı nüfusunun yarısını barındırıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki toprak kayıpları ile imparatorluk, nüfusunun üçte birini yitirdi. Bu kayıpların malî ve ekonomik sonuçları daha da

²⁹⁴ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918*, s. 10.

olumsuz oldu. Çünkü Avrupa’da kaybedilen bölgeler ekonomik standartları itibariyle imparatorluk ortalamasının oldukça üzerinde olan en gelişmiş bölgelerdi.²⁹⁵

Devlet gelirlerinin bileşiminde Tanzimat dönemi içinde önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Devlet gelirlerinin bileşimini de değerlendirmeye imkân veren ilk bütçe taslağı olan 1849/50 malî yılı bütçesinin verilerine göre devletin 710 milyon kuruş dolaylarında olan toplam gelirlerinin üçte birinden daha fazla bir bölümü ‘vergi’ gelirlerinden sağlanmaktaydı. Gayrimüslimlerden alınan cizyenin devlet gelirlerindeki payı % 6,5’ti. Devlet gelirlerinin % 5,3’ü Mısır, Bağdat ve Girit eyaletlerinin merkeze göndermek zorunda oldukları ‘maktu’ vergilerdi. Bu üç kalem bütçenin şahıslardan ya da bölgelerden doğrudan doğruya aldığı vergi gelirlerini meydana getirmekte ve bütçe gelirlerinin yaklaşık % 46’sını sağlamaktaydı. Bütçe içinde ikinci önemli bir gelir grubu ise üretim ve ticaret üzerinden alınan vergilerdi. Bu grup içinde en önemlisi tarım ürünlerinden alınan öşür’dü. Aşar gelirleri bu tarihlerde devletin toplam gelirlerinin % 22’sini sağlamaktaydı. Bu grup içinde ikinci önemli kalemi oluşturan gümrük gelirleri; koyunlardan, tütünden, içkiden ve keresteden alınan iç gümrüklerle birlikte devlet gelirlerinin % 15,5’ini sağlarken, toplam devlet gelirlerinin geriye kalan % 16,5’lik bir bölümünü ise çeşitli vergi gelirleri ile devlet madenlerinin hâsılatları meydana getiriyordu.²⁹⁶

1861/62 malî yılına gelindiğinde en önemli değişme, ‘vergi’ ve ‘cizye’ gibi şahsi nitelikteki vergilerin payının büyük ölçüde düşmesine karşılık, üretim ve ticaret üzerinden alınan vergilerin önemli bir oranda yükselmiş olmasıdır. Nitekim bu malî yılda ‘vergi’ gelirlerinin toplam devlet gelirleri içindeki payı % 23,7’ye, cizye yerine tahsil edilmeye başlanan askerlik bedeli gelirlerinin payı % 4,9’a düşerken kişilerden ve bölgelerden doğrudan alınan vergi grubunun toplam payı da üçte bire inmiştir. Buna karşılık özellikle tarımsal üretime dayalı olarak alınan vergi gelirlerinde çarpıcı artışlar olmuştur. Öşür gelirleri aradan geçen 12 yıllık süre içinde hemen hemen ikiye katlanarak bütçe gelirlerinin % 30’a yaklaşan bir bölümünü sağlar hale gelmiştir. Gümrük gelirleri de yine aynı oranda artarak devlet gelirlerinin % 13,5’ini meydana getirmeye başlamıştır. Toplam olarak alındığında, ticaret ve üretimden sağlanan

²⁹⁵ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918*, s. 11.

²⁹⁶ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918*, s. 11.

gelirlerin devlet gelirleri içindeki payı üçte ikiye yükselmiştir. Aynı gelişme eğiliminin daha sonraki yıllarda da devam ettiği görülmektedir. 1875/76 malî yılında devlet gelirleri içinde vergi gelirlerinin payı % 14'e, askerlik bedelinin payı % 3,3'e inerken aşar gelirlerinin payı % 36,7'ye yükselmiştir. Gümrük gelirlerinin payı, yeni ticaret anlaşmasıyla ihracata uygulanan gümrük vergisi oranlarında yapılan indirim sonucu % 8,7'ye inmiştir. Tuz, tütün ve alkollü içkilerden alınan tüketim vergileri de önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bir bütün olarak ticaret ve üretimden sağlanan vergi gelirlerinin devlet gelirleri içindeki payı, dönem başında yarıdan biraz fazla iken dönemin son malî yılında beşte dörde yükselmiştir. Bu değişimler, dönem içindeki üretim ve dış ticaretin, nüfustan daha hızlı artmış olduğunun bir göstergesidir.²⁹⁷

Tanzimat dönemi içinde devlet harcamalarının bileşiminde de önemli değişmelerin olduğu gözlenmektedir. Tanzimat döneminin ilk gelir ve gider tahmini niteliğindeki bütçe taslağına göre 1841/42 malî yılında harcamaların % 46,4'ü askeri harcamalara, % 33,2'si başta maaş ödemeleri olmak üzere idarî harcamalara ayrılmıştı. Bütçenin % 10'luk bir bölümü sultanın harcamalarına tahsis olunurken % 10,1'i de devlet tarafından el konulan tımar ve mukataaların sahiplerine tazminat olarak ödenen maaşlara ve iç borç faiz ve anapara ödemelerine ayrılmıştı. Bundan sonra geçen 10 yıllık sürede bu ana harcama alanlarına ayrılan ödeneklerin miktarlarında önemli artışlar olmakla birlikte, toplam bütçe harcamaları içindeki paylarında belirgin bir değişme görülmemiştir. 1861/62 malî yılına gelindiğinde devletin harcama yapısında Kırım Savaşı'nın yol açtığı borçlanma sürecinin etkisiyle ortaya çıkacak temel bir değişimin ilk işaretleri alınmaya başlanmıştır. Bu malî yıl bütçesinde askeri harcamalara ayrılan payın oranı % 37,7'ye, idari harcamaların payı % 29,5'e, sultana ayrılan ödeneklerin payı % 9,3'e inerken, yalnızca borç ödemelerinin payı önemli bir yükseliş göstererek bütçe giderlerinin % 23,5'ini meydana getirmeye başlamıştır. Bu harcamaların üçte birlik bir bölümü dış borçların anapara ve faiz ödemelerine ayrılırken, üçte ikilik bölümü de iç borçlanmalardan doğan ödemelere tahsis edilmişti.²⁹⁸

Osmanlı Devleti yabancı kaynaklardan borçlanmaya, İstanbul'da 1829'larda kurulup, 1929 yılı sonlarına kadar yüz yıl süren ve dünyanın en önemli ve işlem

²⁹⁷ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918*, s. 12.

²⁹⁸ Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918*, s. 13.

bakımından en ön sıralarda yer almış finans faaliyeti olarak görülen “Galata Borsası” ile yine bu borsanın en önemli unsurlarından olan “Galata Bankerleri” adı ile ünlü, İstanbul’da ikamet eden, Venedik ve Cenovalı Latin kökenli Avrupalı sarraflardan sağladığı iç borçlarla başlamıştır.²⁹⁹

Tablo 12: Giderlerin Türlerine Göre Dağılımı (1846/47, 1861/62, 1875/76, 1887/88 ve 1905/06)

	1846/47		1861/62		1875/76	
Gider Türü	(Bin Kuruş)	(%)	(Bin Kuruş)	(%)	(Bin Kuruş)	(%)
Toplam Giderler	633.212	100.00	1.393.407	100.00	2.892.909	100.00
Askerî harcamalar	294.408	46.40	525.383	37.70	550.291	19.00
İç işleri	123.290	19.50	207.699	14.90	293.377	10.10
Dış işleri	4.561	0.70	14.809	1.10	17.500	0.60
Sultanın harcamaları	62.500	9.90	129.864	9.30	133.776	4.60
Maliye	-	-	80.744	5.80	174.190	6.00
İç borç ödemeleri	64.017	10.10	222.257	16.00	766.605	26.50
Dış borç ödemeleri	-	-	104.750	7.50	720.320	24.90
Sağlık	-	-	-	-	8.539	0.30
Adalet	-	-	10.664	0.80	47.897	1.70
Bayındırlık, ulaştırma, ticaret, tarım, orman, maden	18.844	3.00	4.609	0.30	101.443	3.50
Eğitim	4.253	0.70	2.468	0.20	12.706	0.40
Vakıflar ve kutsal yerler	18.739	3.00	60.960	4.40	3.500	0.10
Diğer	42.600	6.70	29.200	2.10	62.765	2.10
	1887/88		1905/06			
Gider Türü	(Bin Kuruş)	(%)	(Bin Kuruş)	(%)		
Toplam Giderler	2.272.113	100.00	2.196.223	100.00		
Askerî harcamalar	1.157.362	50.90	794.107	36.20		
İç işleri	120.556	5.30	138.225	6.30		
Dış işleri	16.298	0.70	25.040	1.10		
Sultanın harcamaları	88.184	3.90	92.226	4.20		
Maliye	103.034	4.50	135.033	6.10		
Borç yönetimi	568.521	25.00	716.297	32.60		
Sağlık	7.992	0.40	9.721	0.40		
Adalet	67.398	3.00	79.514	3.60		
Tarım, ticaret, orman, ulaştırma, bayındırlık, maden	65.949	2.90	82.971	3.80		
Eğitim	11.782	0.50	1.151	0.10		
Vakıflar ve kutsal yerler	11.748	0.50	17.084	0.80		
Sosyal güvenlik	20.027	0.90	75.449	3.40		
Diğer	33.262	1.50	29.405	1.30		

Kaynak: Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918**, s. 14-15.

²⁹⁹ Bıltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, 2. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, Ankara: Şubat 2010, s. 14.

Gider türlerini içeren tabloda ilk göze çarpan teknik isimlendirmeler farklı olsa da genel olarak borçların bütçedeki ağırlığıdır. Bütçelerdeki bu borç ağırlığı giderlere göre 1870 yılında % 24, 1875’de % 35, 1880’de % 28, 1890’da % 27, 1900’de % 33 olarak gerçekleşmiştir.³⁰⁰

XIX. yüzyıl Osmanlı bütçeleri incelendiğinde vakıflar için yapılan harcamaların düzensiz değişim gösterdiği anlaşılabacaktır. 1846-47 bütçe harcamaları incelendiğinde vakıflar ve kutsal yerlere toplam 18.739 kuruş harcama yapılması öngörülmüştür. Bu tutar bütçede yer alan bayındırlık, ulaştırma, ticaret, tarım, orman, maden için yapılan harcamaya yakındır. İki harcama kalemi de toplam harcamalar içinde % 3’lük paya sahiptir. 1861-62 bütçe verilerine göre vakıflar ve kutsal yerlere ayrılan toplam harcama payı 60 bin kuruşun üzerine çıkmıştır. Bu tutar toplam bütçe harcamalarının % 4,4’ü kadardır. Bahsedilen iki bütçe dönemi için de sağlığa ayrılan pay bulunmamaktadır. 1875-76 bütçe verileri incelendiğinde vakıflar ve kutsal yerler için yapılan harcama çok büyük oranda azalmış ve toplam harcamalar içinde sadece % 0,10’luk paya gerilemiştir. Bu dönemde vakıflar ve kutsal yerlere ilişkin harcamalar ise 3.500 kuruş olarak belirlenmiştir. Bahsedilen bütçe deminde sağlık harcamaları ise 8.539 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu harcama, toplam bütçe giderlerinin % 0,30’unu oluşturmaktadır. 1887-88 döneminde ise vakıflar ve kutsal yerler için harcama tutarı 11.748 kuruş ve oran olarak da % 0,50 olarak tespit edilmiştir. Bahsedilen bütçe döneminde sağlık harcamaları 1875-76 bütçe dönemine göre azalarak 8 bin kuruşa yaklaşmış ve toplam harcamalar içinde ise % 0,40’a yükselmiştir. 1905-06 bütçe dönemi verilerine göre vakıflar ve kutsal yerler için harcama tutarı 17.084 kuruşa yükselmiş ve oran olarak da % 0,8 olarak tespit edilmiştir. Bu dönemde sağlık harcamaları artarak 9.721 kuruşa yükselmiş, toplam harcamalar içinde % 0,40 olarak belirlenmiştir.³⁰¹

Bununla birlikte çalışmamız açısından en önemli konu, 1875/76 yılına kadar bütçe gider kalemleri arasında herhangi bir sağlık giderine rastlanmamakta iken, bu yıldan itibaren sağlık giderlerinin çok az da olsa (% 0.30) bütçe giderleri arasında yer almaya başlamış olmasıdır. Bu durum, vakıf gelirlerinin Maliye tarafından toplanmaya

³⁰⁰ Keskinlik, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, s. 344.

³⁰¹ Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918**, s. 12-13.

başlaması ve müsaderenin kaldırılması gibi çeşitli nedenlerle bu dönemde vakıf kuranların sayısı azalmış ve bundan dolayı oluşan sağlık hizmetleri boşluğunun devlet tarafından yerine gitirilmeye çalışıldığına bir işaret olarak değerlendirilebilir. Buna rağmen 20. yüzyılın başına kadar bütçe giderleri içindeki sağlık giderleri oranı binde 40'ı geçememiştir. Bunun temel sebebi ise vakıf hastanelerinin 19. yüzyılda bile hâlâ kuruluyor olmasıdır. Vakıflar, azalarak da olsa sosyal polikalar üretmede varlığını sürdürmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEZM-İ ALEM VALİDE SULTAN'IN HAYATI, VAKFİYE VE ESERLERİ

3.1. OSMANLI'DA VALİDE SULTANLIK MÜESSESESİ

Osmanlı tarihinin en ilgi çekici konularından biri de Valide Sultanlardır. Gerek Batılı gerekse Türk yazarlar tarafından bu makamda bulunan kişilerin devlet yönetimine etkileri, otoriteleri ve entrikaları oldukça sık kaleme alınmış bir konudur. Valide Sultan, Osmanlı Devleti'nde hüküm süren padişahın annesinin, sadece oğlunun saltanatı süresince taşıdığı unvandır. Bu unvanın yanı sıra padişah annelerine eski bir deyim olan “mehd-i ulyâ-yı saltanat” da denilmiştir.³⁰² Devlet protokolünde padişahın annesi, padişah tahta çıktığı zaman hayatta ise protokolün ikinci sırasında yer alırdı. Oğlu öldüğü veya tahttan düştüğü zaman, hâlâ hayatta ise, o da tahttan düşmüş sayılır ve “vâlîde-i atîk (eski Valide Sultan)” diye anılıp protokoldeki sırasını kaybederdi.³⁰³ Valide Sultanlar, oğullarına “arslanım” diye hitap etmişler ve bu durum da saltanatın ilgasına kadar devam etmiştir.³⁰⁴

Padişah anneleri içinde Sultan unvanını taşıyan ilk kişi, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi olan Hafsa Sultan'dır. Hafsa Sultan'dan sonra padişah kızlarının dışında yalnız padişah annelerine sultan denmiştir. Bu nedenle kadın efendilerin sultanlığı Valide Sultan olmalarından ileri gelmiştir.³⁰⁵ Otuz altı Osmanlı padişahından ancak yirmi üçünün annesi Valide Sultan unvanını almış, diğerleri oğulları tahta geçmeden vefat etmişlerdir. İkişer oğulları tahta geçtiği için, iki ayrı padişah dolayısı ile Valide Sultan unvanını kullanmış iki padişah annesi bulunmaktadır. Bunlardan biri Kösem Sultan'dır ki IV. Murat ile Sultan İbrahim'in annesidir. Diğerisi ise, onun gelinin gelini olan Rabia Emetullah Gülnûş Sultan'dır ki, II. Mustafa ile III. Ahmet'in annesidir.

³⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, T.T.K Yay., Ankara: 1988, s.154; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi I. Cilt**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yay., İstanbul: 1999, s. 146.

³⁰³ Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi Medeniyet Tarihi, II. Cilt**, Ötüken Yay., İstanbul: 2006, s. 18.

³⁰⁴ Ahmed Akgündüz, **Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem**, Timaş Yay., İstanbul: 2007, s. 150.

³⁰⁵ Çağatay Uluçay, **Harem II**, T.T.K Yay., Ankara: 1992, s. 60.

Valide Sultanlar içinde yalnız Kösem Sultan katledilmiştir. Diğer Valide Sultanlar ecelleriyle ölmüştü. O da Hanedana mensup katledilen tek kadındır. Padişahın zevceleri ve kızları içinde de katledilen bir kadın yoktur.³⁰⁶

Harem-i Hümayûn, Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusunun solunda yer almaktadır. Divân-ı Hümayûn'un arka kısmında yer alan genellikle Haliç'e nazır çeşitli sofalar, koridorlar, daireler, odalar, çeşmeler ve hizmet binalarından oluşmakta idi. İslâm dünyasında eskiden beri yaygın olarak bilinen bir terim olarak harem, sarayların ve büyük evlerin sadece hanımlara tahsis edilen bölümü ve selamlığın mukabili olarak kullanılmıştır. Harem halkını, Padişah, Valide Sultan, padişah hanımları, sultanlar ve şehzadeler gibi haremde hizmet edilenler ve ustalar, kalfalar ve cariyeler şekline hizmet edenler olmak üzere iki grupta değerlendirmek gerekir.³⁰⁷ Haremin en yetkili kişisi Osmanlı padişahlarının anneleri olan Valide Sultanlardı.

Hareme alınan cariyelere mizaçlarına, göz ve saç renklerine göre Farsça, Türkçe ve Arapça isimler verilirdi. Bu isimleri Valide Sultan olunca da korurlardı.³⁰⁸ Haremde cariyeler, saray terbiyesi denilen belli bir yöntem ve kuralla yetiştirilirdi. Aynı zamanda bunlara dinsel eğitim verilir, okuma-yazma öğretilirdi. Ayrıca cariyelere yeteneklerine göre musiki, bıçkı, nakış vs. gösterilirdi. Cariyelerin bu ilk dönemlerine acemilik dönemi denirdi. Acemilik dönemini bitiren cariyeler daha sonra bir kalfanın yanında hizmete girerlerdi. Bu aşamaları geçen cariyelerden yetenekli olanları kalfa ve usta olurdu. Bunlara genel olarak gedikliler denirdi.³⁰⁹ Gedikliler, belli görevleri olan ve padişahın şahsi işlerine bakan cariyelerdi. Görüldüğü üzere hareme alınan her cariyeye padişah için ayrılmamaktaydı. Gediklilerin içlerinden on ikisinin has odalıların görevlerine benzer görevleri vardı. Bu genç kızlar arasından padişahın gönlünü çekene has odalık veya ikbal denirdi. İkbal padişahla ilişkisi sonucu efendisine bir çocuk verirse harem hiyerarşisindeki konumu yükselerek kadınlığa geçirilirdi. Kadın veya kadın efendi unvanı alan bu kişiler padişahların eşleri sayılırlardı. Bunların sayısı dört

³⁰⁶ Öztuna, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰⁷ İpşirli, *a.g.m.*, s. 146.

³⁰⁸ J. Deny, " Valide Sultan", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. XIII, Eskişehir, 2001, s. 179; Uluçay, *a.g.e.*, s. 61.

³⁰⁹ Uluçay, *a.g.e.*, s. 19.

ila yedi arasında değişmekteydi.³¹⁰ Kadın efendiler arasından tahta aday şehzade dünyaya getiren kişi, haremde daha büyük ilgi görürdü. Ancak oğlunun tahta çıkışına kadar validesi kadın efendi unvanını korurdu. Kadın efendinin Valide Sultanlığı ancak oğlunun padişah olmasıyla mümkündü.³¹¹

Tahtta bulunan Osmanlı padişahının ölümü üzerine tüm harem düzeni bozulur, vefat eden padişahın validesi, eşleri ve kızları Topkapı Sarayı'ndan çıkartılıp Eski Saray'a gönderilirdi. Tahta çıkan padişahın validesi hayatta ise o da oğlunun cülusunu takip eden günlerde 'Valide Alayı' denilen bir merasimle Eski Saray'dan alınarak Yeni Saray'a getirilirdi.³¹² Valide Sultan, sarayda hünkâr sofasından sonra en geniş daire olan Valide Sultan dairesine yerleştirilirdi. Osmanlı haremının en yüksek makamında olan Valide Sultanlar haremi, haznedar usta aracılığıyla idare ederlerdi. Bütün kadınlar, sultanlar, ustalar, cariyeler kendilerine saygılı davranırlardı. Haremdeki bütün işler Valide Sultanların emriyle yapıldı. Hiç kimse buyruklarına karşı gelemezdi. Valide Sultanlara kabul izni alınarak yaklaşılr, müsaade edilmedikçe hitap edilemez, önlerinde durulamazdı. Bütün törenlerde ve hareme kabullerde başrolü Valide Sultan oynardı. Göçler, gezintiler onların emriyle ve dilediği gibi haznedar ve kalfalar tarafından uygulanırdı. Çoğu zaman Cuma selamlığına da katılırlardı. Tören günlerinde giyinişleriyle dikkatleri üzerlerinde toplarlardı.³¹³

Valide Sultanlar çoğu zaman devlet işlerine karışırlar, oğullarının siyasi kararları üzerinde etkili olurlardı. Özellikle padişahların küçük yaşta tahta bulunduğu dönemlerde Valide Sultanlık ayrı bir önem kazanırdı. Valide Sultanlar arasında bu görevini kötüye kullananlar da olurdu. Özellikle Osmanlı tarihinde kadınlar saltanatı olarak anılan dönemde Valide Sultanlar hükümet üzerinde oldukça etkili olmuşlar ve birçok kanunsuzluklara yol açmışlardır. Sultan III. Murat'ın (1574-1595) annesi Nurbanu Sultan, III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan ile IV. Murat'ın (1623-1640) ve İbrahim'in (1640-1648) anneleri Kösem Sultan bu döneme damgasını vuran Valide

³¹⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 147-179.

³¹¹ Anthony Dolphin Alderson, **Osmanlı Hanedanının Yapısı**, Çev. Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul:1988, s. 133.

³¹² Deny, *a.g.m.*, s. 180; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 154-156.

³¹³ Uluçay, *a.g.e.*, s. 64.

Sultanlardır.³¹⁴ Valide Sultanların devlet işlerinde bu kadar söz sahibi olmalarında Osmanlı Padişahlarının annelerine gösterdikleri saygının da etkisi büyüktür.

Saray ve çevresinde söz sahibi olan Valide Sultanlar, oğullarının ölümüyle birlikte eski güçlerini kaybederlerdi. Şayet Valide Sultan, oğlundan önce vefat ederse bu güç sahibi kadına büyük bir cenaze merasimi düzenlenirdi. Ancak padişah annesinden önce vefat ederse, saray kuralları gereği harem halkıyla birlikte Valide Sultan da Eski Saray'a gönderilirdi. Eğer tahta çıkabilecek bir diğer oğlu yoksa burada eski gücünden yoksun olarak ömrünün sonuna kadar yaşardı.

Valide Sultanlar oldukça iyi gelir sahibiydiler. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli kesimlerinden kendilerine verilen paşmaklık denilen has türünden toprak gelirlerinin dışında Darphane'den de belirli miktarda maaş almaktaydılar. Bu gelirlerinin dışında Valide Sultanların yiyecek, içecek ve yakacak tayınları da bulunmaktaydı. Ayrıca Valide Sultanlara bazı memur atamalarında da belli bir meblağ ödenmekteydi. Yabancı devletlerden ve Osmanlı devlet ricalinden gelen hediyeler de önemli bir yekûn tutmaktaydı. Bu gelirleriyle haremın en zenginlerinden biri olan Valide Sultanlar, bazen camii yaptıracak veya Sultan III. Ahmet döneminde olduğu gibi asker tahrir ettirecek kadar servet sahibiydiler.³¹⁵

Valide Sultanlar servetlerinin kontrolünü kethüda adı verilen yardımcılarını aracılığıyla idare ederlerdi. Valide kethüdaları, hem sultanların mali işlerini hem de dışarıdaki işlerini takip ederlerdi. Bu nedenle kethüdaların dürüst, namuslu kişiler arasından seçilmesine dikkat edilirdi. Valide Sultanlar nezdinde itibar sahibi olan bu kethüdalar bazen Valide Sultanlara etki ederek, kendi istekleri doğrultusunda işler yaptırırlardı. Bunların sadrazamlara, divan üyelerine de etki ederek adamlarını kayırdıkları, rüşvet aldıkları da olurdu.³¹⁶

Genellikle büyük servetlere sahip olan Valide Sultanlar bu imkânı başta İstanbul olmak üzere Haremeyn ve Kudüs'te tesis ettikleri çeşitli vakıflarında harcarlardı. Bunlar içerisinde III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan, III. Mehmet'in

³¹⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 156.

³¹⁵ İpşirli, *a.g.m.*, s. 147.

³¹⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.158.

annesi Safiye Sultan, IV. Murat ile Sultan İbrahim'in anneleri Kösem Sultan, IV. Mehmet'in annesi Hatice Sultan, II. Mustafa ve III. Ahmet'in annesi Rabia Emetullah Gülnûş Sultan, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan ve çalışmamızın konusu olan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultan'ın bol gelirli büyük vakıfları bulunmaktaydı.³¹⁷

3.2. BEZM-İ ALEM'İN HAYATI

3.2.1. Bezmiâlem

XIX. Yüzyılın başında dünyaya gelen Bezmiâlem Valide Sultan'ın hayatına dair bilgiler oldukça sınırlı olup doğum yeri ve tarihi, ilk adı ve ailesine dair kesin bilgiler bulunmamaktadır.³¹⁸ Hakkındaki bazı kayıtlardan küçük yaşta esirciler eliyle saraya teslim edilen bir Gürcü kızı olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁹

Bezmiâlem, Osmanlı sarayı harem dairesine küçük yaşta cariyeler olarak getirilmiştir. Osmanlı haremine alınan her cariyeler gibi Bezmiâlem de burada bir eğitimden geçmiş, saray terbiyesi denilen belli bir yöntem dâhilinde yetiştirilmiştir. Küçük yaşından beri sarayda terbiye edilen bu Gürcü kızı, ilk genç kızlık yıllarında Sultan II. Mahmut'un (1808-1839) ikballeri arasına girmiş, daha sonra kadın efendiliğe yükselmiştir. İlk önce üçüncü kadın efendi, 1832 – 1839 yılları arasında da ikinci kadın efendi olmuştur.³²⁰

Bezmiâlem Kadın Efendi'nin yaşadığı bilinen tek çocuğu Abdülmecid'dir. Abdülmecid'den önce dünyaya gelip de küçük yaşlarda ölen Ahmet, Mehmet ve on üç yaşında ölen Abdülhamit adlarında üç oğlu daha olduğu kayıtlardan öğrenilmektedir.

³¹⁷ İpşirli, *a.g.m.*, s.147.

³¹⁸ Kaynaklarda Bezmiâlem'in doğum tarihi olarak kesin olmamakla birlikte 1807 ve 1809 tarihleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hânedanlar Türkiye 1074-1990 Cilt: II**, TTK Basımevi, Ankara: 1996, s.254; Nuran Kara Pilehvarian, "İstanbul'da Son Şifahane İlk Hastane Yenibahçe Gurebâ-i Müslimin Hastanesi - The Last Şifahane and First Hospital in İstanbul The Gureba al Muslimin Hospital in Yenibahçe", **Karşılıksız Hizmetim Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay. İstanbul: 2009, s. 206.

³¹⁹ Reşad Ekrem Koçu, "Bezm – i Alem Valide Sultan", **İstanbul Ansiklopedisi**, C: VI, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul: 1963, s. 2732; Anthony Dolphin Alderson, **Osmanlı Hanedanının Yapısı**, Çev. Sefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul: 1988, s.28; Murat Kasap, **Osmanlı Gürcüleri**, Gürcistan Dostluk Derneği Yay., İstanbul: 2010, s. 436.

³²⁰ Öztuna, *a.g.e.*, s. 254.

Bezmiâlem, küçük yaşlarda ölen bu üç oğlu için 1843 yılında Sultanahmet'te bugün yerinde olmayan Üçler Çeşmesi'ni yaptırmıştır.³²¹

Bezmiâlem Kadın Efendi, şehzade Abdülmecid'i 25 Nisan 1823 tarihinde dünyaya getirmiştir.³²² Böylece Bezmiâlem, "ikinci kadın"lığa yükselmiş oluyordu. II. Mahmut, tahtına varisi olabilecek bir şehzade doğuran kadınına birçok hediyelerde, ihsanlarda bulunmuştur. Aynı zamanda Bezmiâlem Kadın Efendi, Osmanlı sarayında bir şehzade ve özellikle veliaht annesi olarak büyük bir itibara sahip olmuştur. Gerçekten de Abdülmecid'in doğumu Osmanlı hanedanlığı için oldukça önemli olmuştur. Sultan II. Mahmut'tan önceki iki padişahın hanedan varisi bırakmadan ölmeleri, II. Mahmut'u, şehzadelerinin küçük yaşta ölmeleri nedeniyle Abdülmecid'in doğumuna kadar Osmanlı hanedanlığının tek erkek bireyi olmak gibi tehlikeli bir konumda tutmuştu. Bu nedenle de annesi ve saray mensupları, çok çocuk sahibi olabilmesini gözetmişlerdi.³²³

Daha genç bir gelirken sarayın yakut ustalarının onun için yaptığı yüzüğünde "Bezmiâlem" yazılı idi. Bu yüzük aynı zamanda onun ilk mührü idi. Bezmiâlem Sultan, oğlu Abdülmecid'in padişah olmasıyla birlikte ikinci bir yüzük yaptırmıştır. Bu yüzükte de: "*Devletlü, iffetlü-valde sultan-ı âlişan hazretleri 1255*"(1839) yazılı idi. Artık Valide Sultanlık unvanını taşıyan Bezmiâlem Sultan, bu unvanını doğal olarak ikinci mührü olan bu yeni yüzüğüne de yazdırtmıştır.³²⁴ Bezmiâlem Sultan'ın üçüncü mühründe yazan üç satırlık beyitte şöyle yazmaktadır:

"Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl
Muhammedsiz muhabbetten ne hâsıl
Zuhûrunda Bezm-i âlem oldu vâsıl"³²⁵

³²¹ M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Valide Sultan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:6**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay., İstanbul: 1992, s. 110.

³²² Bezmiâlem'in bilinen tek çocuğu olan Abdülmecid'i 25 Nisan 1823 tarihinde doğurması hasebiyle bu tarihte yaşının 18-25 yaşları arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu itibarla düşünüldüğünde Bezmiâlem'in doğum tarihinin 1805 ile sonrasındaki bir tarihte olabileceği sonucu doğabilmektedir. Necdet Sakaoğlu, "Bezmiâlem Valide Sultan", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: III**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., İstanbul: 1994, s. 224.

³²³ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul: 2000, s. 483.

³²⁴ Sibel Eraslan, **Osmanlı Sarayında Kadın Sultanlar**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2007, s. 143.

³²⁵ Şentürk, *a.g.m.*, s. 112.

Bu beyitler aslında “gönlü bol” şeklinde nam salmış bu iyiliksever kadının hayata bakışını da yansıtmaktadır.

Bezmiâlem Sultan, oğluna çok düşkün bir anne olarak bilinmektedir. Şehzadelik günlerinden itibaren, padişah babalarından çok annelerine bağlı olarak yaşayan veliahtlar, günün birinde padişah olduklarında annelerine olan bağımlılığı devam ettirirlerdi. Babalarından çok anneleriyle hayat geçiren genç prensler, tacı taktıktan sonra da annelerinin sözlerini hep önemsiyorlardı. Taht kavgaları ve siyasi kamplaşmalar zaman zaman baba-oğul ilişkisini alt üst edici bir şekilde acı tecrübeleri de yaşatmış olduğundan, padişahla şehzadelerin arasında doğal bir baba oğul ilişkisi oluşamıyordu. Oysa Valide Sultanların kaderi oğullarıyla yazılmış gibiydi.³²⁶

3.2.2. Bezmiâlem’in Valide Sultan Oluşu

Sultan II. Mahmut’un yedi kadın efendisinden ikincisi olan Bezmiâlem Kadın Efendi’nin Osmanlı sarayı haremünde kendini gösterdiği dönem Valide Sultan olduğu dönemdir.³²⁷ 1 Temmuz 1839 tarihinde Sultan II. Mahmut’un ölümü üzerine şehzade Abdülmecid (1839-1861) henüz on altı yaşında iken tahta çıkınca Bezmiâlem Kadın Efendi de saray kuralları gereği “mehd-i ûlya-yı saltanat”, “Valide Sultan” unvanlarını alarak “devletlû iffetlû Valide Sultan-ı âlişân hazretleri” konumuna yükselmiştir. Böylece Nakşidil Valide Sultan’dan sonra boşalan ve yirmi iki yıl boyunca sahipsiz kalan Valide Sultanlık makamına Bezmiâlem Sultan gelmiştir.³²⁸ Bu tarihten sonra da Bezmiâlem Valide Sultan olarak tanınmıştır.

Bezmiâlem Velide Sultan, son dönem Osmanlı sarayının en saygıdeğer Valide Sultanı kabul edilmiştir. Bunda yaptırdığı hayır eserlerinin yanı sıra oğlu Abdülmecid’in

³²⁶ Eraslan, *a.g.e.*, s.144.

³²⁷ II. Mahmut’un haremünde Bezmiâlem Valide Sultan ile birlikte 13 kadını bulunmaktaydı. Bunlar: Bezm-i Alev Valide Sultan İkinci Kadın Efendi, Pertev-niyâl Valide Sultan Beşinci Kadın Efendi, Nâciye Pertev-Piyâle Nevfidân Baş Kadın Efendi, Âli-cenâb Baş Kadın Efendi, Fatma Baş Kadın Efendi, Âşûb-i Can İkinci Kadın Efendi, Hâciye Hoş-yâr İkinci Kadın Efendi, Nurtâb Dördüncü Kadın Efendi, Misl-i Nâ-yâb İkinci Kadın Efendi, Perviz-Felek Dördüncü Kadın Efendi, Vuslat Üçüncü Kadın Efendi, Zer-nigâr Üçüncü Kadın Efendi, Ebr-i Reftâr İkinci Kadın Efendi. Ahmed Akgündüz, **İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı’da Harem**, Osmanlı Araştırmaları Merkezi Yay., İstanbul: 2006, s. 347.

³²⁸ Şentürk, *a.g.m.*, s. 108; Öztuna, *a.g.e.*, s. 254.

ve dört torunun (V. Murat, II. Abdülhamit, V. Mehmet Reşat ve VI. Mehmed Vahideddin) padişah olmalarının da etkisi vardır.³²⁹

Valide Sultanlığa yükselen Bezmiâlem, oğlunun babası gibi alkol bağımlısı olmasını önlemek için, eşi II. Mahmut'tan kalma şarap ve alkollü içki stoklarını imha etmişti. Sarayın mahzenlerinde yer alan seçme şarap ve diğer içki şişelerini kırarak denize atırmakla kalmayıp, kullanılan kadeh ve bardak gibi malzemelerin de yok edilmesini istemişti.³³⁰

Bezmiâlem'in Valide Sultan olması ile birlikte saraydaki itibarı da artmış oluyordu. 1 Temmuz 1839 tarihinde II. Mahmut'un ölümü ve Bezmiâlem'in oğlu olan Abdülmecid'in tahta çıkışı neticesinde devlet protokolü de yeniden şekillenmiş oluyordu. Bu tarihten itibaren Bezmiâlem, Osmanlı Devleti içerisinde en itibarlı kadın olma özelliğine sahip oldu. Bu durum onun sadece statüsünü değiştirmekle kalmamış; maaşını da etkilemiş ve önemli gelirler elde etmesini sağlamıştır.

Tanzimat Dönemi (1839-1876) denen ve köklü değişimlerin gündeme geldiği bir dönemde Valide Sultan olan Bezmiâlem, çok genç ve deneyimsiz olan oğlu Abdülmecid'in padişahlığı ile yakından ilgilenmiştir. Padişahın İstanbul'da bulunmadığı zamanlarda devlet işleriyle uğraşmış, gerektiğinde devlet ve hükümet erkânına emirler vermiştir.³³¹ Valide Sultan hemen bütün hayatı boyunca bu rolünü başarı ile yerine getirmiştir. Padişahın memleket içerisindeki seyahatleri sırasında saray ve devlet işleriyle ilgilendi. Gerektiğinde hükümet ve devlet erkânına emirler verdi ve hatta resmî kabul ve ziyafetler de düzenledi.³³²

Bezmiâlem Valide Sultan'ın devlet işleriyle ilgilenmesine en önemli kanıt oğlu olan Sultan Abdülmecid'e göndermiş olduğu mektuplardır. Valide Sultan'ın, Topkapı Sarayı Arşivi'nde oğlu Abdülmecid'e yazdığı on üç mektubu bulunmaktadır. Bu mektuplardan dördü tedavi için gittiği Yalova Kaplıcası'ndan, dokuzu da

³²⁹ Sakaoglu, *a.g.m.*, s. 224-25.

³³⁰ Y. İzzettin Barış, **Osmanlı Padişahlarının Yaşamlarından Kesitler, Hastalıkları ve Ölüm Sebepleri**, Bilimsel Tıp Yayınevi, Ankara: 2002, s. 210.

³³¹ Deny, *a.g.m.*, s. 181; Şentürk, *a.g.m.*, s. 108.

³³² Şentürk, *a.g.m.*, s. 109.

Abdülmecid'in Bursa ve Çanakkale seyahati sırasında yazılmıştır.³³³ Bu mektuplardan biri şöyleydi:

“Şevketlû hakikatlû sermâye-i ömrüm, nûr-ı dîdem efendim hazretleri hamdenlillâhi teâla şehir-i recep-i şerifin yirmi dokuzuncu yevm-i pazar günü mektûb-i şâhânenin vürûdunda a'zim müserretimizden Allah-ü a'zimü's-şân hazretlerine pek çok izhâr-ı teşekkür ile şeref-yâb oldum. Birkaç gün mektûb-i şâhane vürût etmediğinden pek mukadder ve gam-ü kasavet içinde idim. Dersaadetden hareket-i hümayûn vukû'u akabinde yani ertesi yevm-i pazar günü Mahmut Paşa kulunuzun vasıtasıyla tatlı poğça pişirtüp posta vapuru ile mektûb gönderilmiş ise de hikmet-i hûdâ bir haber zûhur etmedi. Mezkûr vapur sehven bir tarafta mı kaldı? Asurı telaş vesvese üzere olduğumdan sûâl etmeye mecbur oldum efendim. Diğer bi'lillahi'l-hamd ve'l-minne Dersaadetden azimet edeli asûde hâl üzre ibâd-ı müslimin, zât-ı şâhâneye duasına ve teşriflerine muntazır olduklarından gayri bir muhalif şey maşallah fetebârekâllah mesmu'unuz olmamıştır. Bezm-i zatlar ve mahdûmlarınız firâde firâde hâk-i pâ-yi şâhâneye rûylarını sürerek ed'ie-i hayriyede oldukları, hazinedâr usta kulunuz, bilcümle hazinedarlar firâde firâde yüzlerini sürerek ed'ie-i hayriyede kusurları olmadığı, şehirdeki kadınefendiler başka başka sûâl etmekde ve ed'ie-i hatırda kusurları olmadığı, ikinci kadın mektub yazmış iki satır ile tahrir buyurulması pek munâsib olacağı. Dördüncü kadınefendi iyiliği var. Çocukları hamam içün getirdüm. Bir gece istirahat, ferdası gün vâlidelerine îade olunmuşdur. Efendim ol gün mektub derûnunda Burhaneddin Efendi yazdığı karşılığı, inâyet ihsân buyursanız gözüm nûru, kerem inâyet edüb denizlerin bozuk vaktidir. Necabetlû biraderiniz nûr-ı didem Mehmed Murat Efendi için bir şey yazılmamış. Acaba zât-ı şâhâne üzülmüyor mu deyü merak ediyorum efendim. Fi 29 Receb 66 (10 Haziran 1850) Devletlû İsmetlû Vâlide Sultan-ı Âlişân Hazretleri”³³⁴

Valide Sultan, oğlunu nasihat ve fikirleriyle dilediğince yönlendirebilmiştir.³³⁵ Fakat Bezmiâlem hiçbir zaman oğlu üzerindeki etkisini ve mevkisini kötüye kullanmamıştır. Bu yönüyle Valide Sultan, Osmanlı tarihinde entrikalara karışıp kanunsuzluklara yol açan diğer Valide Sultanlardan ayrılır.

Bezmiâlem Valide Sultan, oğlundan başka torunları ve gelinleriyle de ilgilenmiştir. Onlara elbiseler, kıymetli taşlar hediye etmiş, doğumlarına, okumalarına düğünlerine ayrı bir ilgi göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde Valide Sultanların

³³³ Çağatay Uluçay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, T.T.K Yay., Ankara: 2001, s. 121.

³³⁴ Sakaoğlu, *a.g.m.*, 224.

³³⁵ John Freely, **Osmanlı Sarayı**, Çev. Aysegül Çetiner, Remzi Kitabevi, İstanbul: 2000, s. 268.

torunlarının doğumlarında hediye dağıtmaları ve ihsanlarda bulunmaları bir gelenektir. Bezmiâlem de Refia Sultan doğduğunda, Refia Sultan'a pırlanta maşallah, annesi Gülcemal Hanım'a bohça, sal, patiska ve kumaş hediye etmiştir. Yine ebe kadına on, kalfasına beş, dadı, daye ile ikinci kalfasına ve iki yüzbaşıya 2,5'ar, ebe kadının gelinine ve Binbaşı Halil Ağa'ya üçer lira, mızıkacılara toptan yüz lira ihsanda bulunmuştur. Ayrıca doğumun yedinci günü hem sofada hem de Gülcemal'in dairesinde çil paralar serpilmiştir.³³⁶

Bezmiâlem Valide Sultan, Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşma hareketlerine hız verdiği bir dönemde Valide Sultanlık yapmıştır. O'nun 14 yıl boyunca idare ettiği saray haremî de bu yeniliklerden oldukça çok etkilenmiştir. Bu dönemde, haremî giderek Avrupaî yaşam biçimine yaklaşması, dışa dönük yeniliklere öncülük etmeye başlaması buna bağlı olarak lüks ve israf tutkusunun artması, Bezmiâlem'in temsil ettiği yeni haremî özellikleri olarak belirginleşti. Abdülmecid'in yapımını başlattığı Dolmabahçe Sarayı'nda mabeyn dairesi ile harem dairesi arasında görkemli bir Valide Sultan dairesine de planda yer verdirtmesi, söz konusu yaklaşımla bağlantılıdır. Ancak, Bezmiâlem, Dolmabahçe Sarayı tamamlanmadan öldüğü için bu daireyi Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan kullanabilmiştir.³³⁷

1841 tarihli bir arşiv vesikasından anlaşıldığına göre Bezmiâlem Valide Sultan'ın 4 adet nöbet kayığı bulunmakta idi. Bu kayıklarda 10 denizci çalışıyordu. Bu denizcilerden reisler aylık 150 kuruş maaş alır iken diğer çalışan neferler ise 125 kuruş aylık maaş almaktaydılar.³³⁸

Bezmiâlem Valide Sultan, yaşadığı dönemde İstanbul'da halktan aşırı saygı görmüş ve sevilmiştir. Sarayda lüks ve israfın arttığı bu dönemde daha çok yaptığı hayırlarla ön plana çıkmıştır. Herkes onu akıllı, tedbirli, onurlu, şefkatli, hayır ve iyilik düşkünü kutlu bir ana olarak görmüştür.³³⁹ Oğlunun Padişahlığı sırasında devletin kendisine tahsis etmiş olduğu maaş ve diğer gelirlerini fakirleri doyurmak, ihtiyaçlarını gidermek, rahmet ve şükranla anılmasını sağlayacak pek çok hayır eseri yaptırmak

³³⁶ Ali Yıldız, **Refia Sultan**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul: 1998, s. 10-11; Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak Yay., İstanbul: 1999, s. 515.

³³⁷ Sakaoğlu, *a.g.m.*, s. 225.

³³⁸ BOA. C. SM. 139/6985.

³³⁹ Sakaoğlu, *a.g.m.*, s. 225.

yolunda sarf etmiştir. Bu arada tarikat erbabını gözetmeyi, tekke ve dergâhlara büyük ölçüde bağışlarda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Bizzat mahalle aralarında dolaşarak fakir ve muhtaçlara yardım elini uzatması, yetim ve kimsesiz kızları evlendirmesi, borcunu ödemeye gücü yetmeyenlere ve hapse düşmüş kimselere çeşitli mali ve nakdi yardımlarda bulunması ince ruhlu, şefkat ve merhamet sahibi bir insan olduğunu gösterir.³⁴⁰

Padişah Abdülmecid de annesinin yardımseverliğinden etkilenmiş ve onun hayırlarını o öldükten sonra da yaşatmaya gayret göstermiştir. Örneğin Dolmabahçe Camii'nin inşası Valide Sultan'ın girişimleriyle o hayatta iken başlamış ancak onun ölümünden sonra 1853 yılında oğlu Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır. Valide Sultan ile Sultan Abdülmecid birçok hayırda da birlikte hareket etmişlerdir. 1851 yılında Beylerbeyi Sarayı'nda bir yangın meydana gelmişti. Bu yangından sonra devlet ricali Çırağan Sarayı'na nakil olunmuştu. Bu yangından sonra Padişah ve Valide Sultan için koyunlar kurban edilmiş ve fakirlere dağıtılmıştı.³⁴¹

1850 yılında Bezmiâlem Valide Sultan'ın maaşı 450.000 kuruştur.³⁴² Bezmiâlen Valide Sultan'ın oğlu olan Sultan Abdülmecid dönemine (1839-1861) ait sultan, şehzade ve padişah kadınlarının aylıklarını gösteren bir listeye göre, padişahın kız kardeşi Adile Sultan'ın maaşı 200.000, kızlarının 125.000, kadınlarının maaşları 20.000 iken Valide Sultan olan Bezmiâlen Valide Sultan'ın maaşı 500.000 kuruştur. Bu rakamlardan Valide Sultan'ın gelir düzeyinin oldukça iyi olduğu anlaşılmaktadır.³⁴³

3.2.3. Bezmiâlem'in Ölümü

Bezmiâlem Valide Sultan, henüz genç denilebilecek yaşta hastalanmıştı. 1848 yılında hastalığı baş göstermeye başlamıştı. Önemli bir tedavi geçiren Valide Sultan'ın tedavisinde gösterdikleri ehemmiyetten ötürü başhekim İsmail Paşa ve diğer doktorlara imtiyaz nişanı verilmişti.³⁴⁴

³⁴⁰ Şentürk, *a.g.m.*, s. 109.

³⁴¹ BOA. C. SM. 12/608.

³⁴² BOA. C. ML. 101/4483.

³⁴³ Deny, *a.g.m.*, s. 182.

³⁴⁴ BOA. C. SM. 124/6238; BOA. C. SM. 124/6239.

1850'ye doğru Bezmiâlem Valide Sultan'ın sağlığı yeniden bozulmaya başlamıştı. Annesinin rahatsızlığından dolayı üzüntü içinde olan Abdülmecid, özel doktoru Spitzer'i³⁴⁵ annesini muayene etmesi için görevlendirmiştir. Hareme girerek Valide Sultanı muayene eden Spitzer Bezmiâlem'i şöyle tasvir etmişti:

“...Çırağan Sarayı'na geldiğim zaman, uzakta bir koltuk sandalyesi gördüm, üzerinde örtülü ve feraceli bir hanım oturuyordu. Bu hanım, Valide Sultan idi. Önümde kılavuzum harem ağası olduğu halde kemal-i ihtiram ile yaklaştım. Harem ağası padişahın sözlerini söyledikten sonra, Valide Sultan beni gayet samimane kabul etti. Yere oturmamı teklif etti. Oturacak yerden başka bir şey görmedim. Nim şeffaf örtüsünün altında, şatırane bir allığın yanaklarında coşan olduğu görülüyordu. Kendisine muhterem oğlunun sıhhatleri hakkında ibraz buyurdukları nazikâne ihtimamlardan bahs itdim. Ba'de tıbbi suallerime kemal-i sükunet ve sühuletle cevap verdi. Bu esnada, takriben 36 yaşında, vücudunu gayet iyi muhafaza itmiş olan bu Gürcü kadının göz kamaştıracak derecede beyaz ve nazik ellerinin harikulade güzelliği, hudutu vechiyyenin intizam ve metaneti nazar-ı dikkatimi celb itdi. Çıkarken bana son derece lütufkâr davrandı, kendisine icab iden ilaçları bizzat yapmaktığını emretti. Feracenin cebinden bir kese altun çıkardı, yukarıda zikri geçen harem ağasıyla bana gönderdi. “

Görüldüğü üzere Bezmiâlem'in görünüşü hakkında en ayrıntılı satırlar Spitzer'in kaleminden çıkmıştır. Spitzer muayene sonucunu hemen Padişaha bildirmiş, endişelerini azaltmaya çalışmıştır.³⁴⁶

Bezmiâlem Sultan'ın hastalığının ne olduğuna dair kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sultan Abdülmecid'in doktorundan kendi tedavisinde kullanılan ilaçların annesinin de tedavisinde kullanılmasını istemesinden Bezmiâlem'in akciğerlerinden rahatsız olabileceği tahmin edilmektedir. O dönemde Harem-i

³⁴⁵ Tıp öğretimimizin modernizasyonunda görev alan yabancı hekimlerden biri olan Avusturyalı Dr. Sigmund Spitzer (1813-1895) 1839 yılında İstanbul'a geldi. 1841'den itibaren, "Tıbbiye-i Şahane"de anatomi dersi vermeye başladı. 1844 yılında muallim-i evvel (ordinaryüs profesör) oldu. Sultan Abdülmecid'in ağır bir hastalığını başarıyla tedavi etmesi üzerine 1845 yılında saray hekimi olarak atandı. Saray entrikalarından bıkarak Avusturya'ya dönmek istediğinde, Sultan Abdülmecid, onu Viyana Sefaretimizin müsteşarlığına 1850 yılında atadı. 1857 yılında padişah Abdülmecid hastalanınca, İstanbul'a gelen Dr. Spitzer, onu tedavisini başardı ve Napoli şehbenderimiz olarak atandı. 1861 yılında Abdülmecid'in ölümü üzerine Dr. Spitzer, Osmanlı İmparatorluğu hizmetinden çıktı ve yaşamını Avrupa'da sürdürdü. Mehmet Cemil Uğurlu, “14 Mart Tıp Bayramı'nın Düşündürdükleri”, **Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 50, Sayı: 1, 1997, s. 3-4.

³⁴⁶ Sakaoğlu, *a.g.m.*, s. 225; Kasap, *a.g.e.*, s. 436.

Hümayun’da tüberküloz (verem) hastalığının da sık görüldüğü göz önünde bulundurulunca bu tahmin giderek kuvvetlenmektedir.³⁴⁷

Bezmiâlem Valide Sultan, ilaç tedavisinin yanı sıra hizmetine bakan cariyelerle birlikte 1849 yılında Yalova’ya giderek kaplıca tedavisi de görmüştür. Buradan oğluna sağlık durumunu bildiren mektuplar göndermiştir.³⁴⁸

Tüm tedavilere rağmen Bezmiâlem’in hastalığına çare bulunamamıştır. Valide Sultan, 23 Recep 1269/ 3 Mayıs 1853 Pazartesi gecesi saat 1’de vefat etmiştir. Abdülmecid, validesi için büyük bir cenaze töreni tertip ettirmiştir. Abdülmecid böyle büyük bir tören tertipletmenin dışında 79.000 kuruş gibi büyük bir parayı annesinin ruhunu şad etmek için, cariye, kalfa, Enderun halkı, hoca, imam ve fakirlere dağıtmıştır.³⁴⁹

Bezmiâlem Valide Sultan öldükten sonra, arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, “Cennet-mekân Bezm-i Âlem Vâlîde Sultân tâbe serâh (toprağı ve kabri iyi ve temiz olsun) Hazretleri” unvanı ile anılmıştır.³⁵⁰ O, yaptığı ve yaptırdığı hayır eserleriyle adını tarihe mal etmiş bir insandır. Bugün bile bu eserler onun insanlık ve şefkatinin bir timsali olarak hâlâ ayakta durmaktadır.

Valide Sultan’dan günümüze bu hayır eserlerinin yanı sıra kişisel bazı eşyaları da kalmıştır. Yatağı Topkapı Sarayı Müzesi’ndedir. Sedef kakmalı bir çalışma masası, bir tuvalet masası ve sandalyesi, bir kanep, iki koltuk, bir mangal, bir saat ve mührü günümüze ulaşan kişisel eşyalarıdır.

³⁴⁷ Prof. Dr. Y. İzzettin Barış, Tüberküloz Tarihi, isimli makalesinde “Tüberkülozdan ölen II. Mahmut’un yerine tahta geçen Abdülmecid’in haremde bulunan 18 kadınının yarısından fazlasında tüberküloz vardır. Bunlar, II. Abdülhamit’in annesi Trimüjgan, Düzdil, Mahitap, Nuketseza, Nesrin, Navermisal; Sultan 5. Mehmet’in annesi Gülcemal, Vahdettin’in annesi Gülüstü ve 5. Murat’ın annesi Şefkefza isimli kadınlardır.” Demektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Y. İzzettin Barış, “Tüberküloz Tarihi”, **Klinik Gelişim**, Cilt: 23, No: 3, 2010 s. 12.

³⁴⁸ Öztuna, *a.g.m.*, s. 225.

³⁴⁹ Sakaoğlu, *a.g.m.*, s. 225.

³⁵⁰ BOA. HR. MKT. 82/86; BOA. İ. MVL. 321/13690; BOA. EV. D. 15123; BOA. EV. D. 15551; BOA. EV. D. 16049.

3.3. BEZMÎ ALEM VALİDE SULTAN'IN VAKFİYE VE ESERLERİ

Bezmiâlem Valide Sultan, oğlu Abdülmecid'in padişah olmasından sonra Valide Sultanlık unvanını aldığı 1839 yılından ölüm yılı olan 1853 yılına kadar birçok hayrata imza atmıştır.

Bezmiâlem Valide Sultan, oğlunun saltanatı döneminde başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde pek çok hayır eseri ve vakıf meydana getirmiş, bunların devamlılığını sağlamak amacıyla da gelir getiren çok sayıda akar bırakmıştır. Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurmuş olduğu vakıfların bir kısmı ile bunların akarları hazırlanmış olduğu vakfiyelerde yer almıştır. Bu vakıfnamede belirtilenlerin dışında Valide Sultan'ın daha birçok hayratı vardır. Ayrıca harap olmuş veya tamamen ortadan kalkmış birçok eseri de tamir ve ihya ettirmiştir. Valide Sultan'ın yaptırmış olduğu hayır eserleri şunlardır:

3.3.1. Bezmiâlem Valide Sultan'ın Vakfiyeleri

Bezmiâlem Valide Sultan 1256-1269/1840-1853 yılları arasında büyük mal varlığına sahip 15 ayrı vakıf kurmuştur. Bu vakıflara ait vakfiyeler, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivindeki 634 numaralı vakfiye defterinin 83. Sayfasının 13. Sırasından başlayıp, 126. Sayfanın 27. Sırasına kadar devam etmektedir. Bununla birlikte İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü İsmail Hakkı Konyalı Kütüphanesi'nde 2270 nolu arşiv dosyasında vakfiyenin tıpkıbasımı bulunmaktadır.³⁵¹

Saman rengi kâğıt üzerine nesih ile yazılan vakfiyelerin boyu 34 cm, eni 21 cm, kalınlığı ise 5 cm'dir. Vakfiyenin sayfaları 11 satır olarak yazılmıştır. Barok-rokoko karışımı bir üslupta tezhiplenmiş aharlı kâğıda güzel bir nesihle yazılmış vakfiye defterinin tezhipli birinci sayfanın ortasına oğlu Abdülmecid eliyle, “mucebince amel olunup hilafından huzur ve mücanebet oluna” yazmıştır.³⁵²

³⁵¹ Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyesi'ni basmak için Vakıflar Genel Müdürlüğü karar almış ve bu çalışmayı yapma görevi İbrahim Hakkı Konyalı'ya verilmişti. Çalışmalarına başladığı sırada Konyalı trafik kazası geçirdiği için yaptığı çalışma yarıda kalmıştır. Aynen neşredilecek olan Vakfiyenin 13 sayfalık kısmını çevirmiş; iki buçuk sayfasını da daktilo etmişti. Konyalı, Vakfiye'nin tıpkıbasımını ve yaptığı çalışmaları kendi adı ile anılan kütüphaneye bağışlamıştır. İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, No: 2270.

³⁵² Vakfiye, s. 1; İbrahim Hakkı Konyalı, “Bezmi-i âlem Valide Sultan Vakfiyeleri”, **Yeni Asya Gazetesi**, 8 Kasım 1973.

Bezmiâlem Valide Sultan yaptırmış ve ihya ettirmiş olduğu hayır eserlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla gelir getiren çok sayıda emlak ve nukud-u mevkufe bırakmıştır. Bunlardan Valide Sultan'ın büyük bir servete sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın vakfiyelerinden anlaşıldığı üzere, Valide Sultan kethüdasına vekâlet ve nezaret, onların yakınlarındaki memurlara da mütevellilik vermiştir. Ayrıca vakfiyelerin hayrat ve akarat bakımından gidişinde çok dikkate değer bir sistem vardır. Birinci vakfiyeden başlayarak birçok hayrat ve akar sayılmış, elde edilen gelirlerle hayratların bakımının yapılması, artanın da vakfa katılması şart koşulmuştur. Ayrıca birinci vakfiyeden sonra düzenlenen, içinde sadece gelir kaynaklarına yer verilen diğer on üç vakfiye, tahsis işleri ve şartları bakımından ilk vakfiyeye atıfta bulunmaktadır. Görülüyor ki, Bezmiâlem Valide Sultan'ın vakfiyesinde bir birlik ve bütünlük söz konusudur.

Bezmiâlem Valide Sultan Vakfiyesinde, belirtilen kurallara uymayanlar için bir beddua da yer almaktadır. Buna göre: “Allah'ın rızasına dayanarak hayır maksadıyla sağladığım evkafım ve bu sefer bu vakfiye zeylinde yazılı bulunanlar, ahret gününe kadar şartlarıyla icra oluna. Bu şartların Sultan Abdülmecid devrinde haleldar olması mümkün değilse de herhangi bir devirde, zikredilen evkafımın şartları tebdil ve tahrif edilirse, buna sebep olanlar; kim (ölünün vasiyetini) işittikten sonra onu tebdil ederse vebali onu değiştirenlerin üzerinedir. Şüphesiz ki, Allah hakkıyla iştirici ve bildirici (Bakara Suresi 181) ayetinin ifade ettiği üzere dünya ve ahrette cezaya müstehak olsunlar” ifadesine yer verilmiştir.³⁵³

Bezmiâlem Valide Sultan vakfiyelerinde yer alan on beş vakfiyenin tarihleri şu şekildedir:

1. 23 Rebiyülevvel 1256 /26.05.1840
2. 21 Cemaziyülevvel 1256 /21.07.1840
3. 15 Rebiyülâhır 1257 / 05.06.1841
4. 17 Rebiyülâhır 1257 /07.06.1841
5. 19 Rebiyülâhır 1257 /09.06.1841

³⁵³ Vakfiye, s. 393-94.

6. 1 Cemaziyülevvel 1257 /21.06.1841
7. 1 Şevval 1257 / 16.11.1841
8. 15 Şaban 1258 /21.09.1842
9. 21 Şaban 1258 /27.09.1842
10. 29 Muharrem 1260 /19.02.1844
11. 7 Rebiyülâhır 1261 /15.04.1845
12. 1Şaban 1263 / 15.07.1847
13. 1Receb 1265 /24.05.1849
14. 1 Cemaziyülevvel 1267/25.03.1851
15. 10 Şevval 1269/17.07.1853

Yukarıda, 12. sırada 1 Şaban 1263 (15 Temmuz 1847) tarihli ve dördüncü bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz Vakıf Gurebâ Hastanesi'ne dayanak olan vakfiyenin çözümü EK-1'de yer almaktadır.

3.3.2. Bezmiâlem Valide Sultan'ın Eserleri

Bezmiâlem Valide Sultan'ın 1840 - 1853 yılları arasında; okullardan camilere, çeşme ve sebillerden köprü ve hastanelere kadar çok çeşitli hayır eserleri yaptırdığını görüyoruz. Söz konusu eserleri şöyle sıralayabiliriz.

3.3.2.1. Okullar

3.3.2.1.1. Dârü'l-Maarif (Valide Mektebi)

Dârü'l-Maarif veya Valide Mektebi, Osmanlı Devleti'nde planı mektep olarak çizilip inşa edilen ilk büyük binadır. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk sivil lisesi olma özelliğini de taşımaktadır.³⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin gelişimine yönelik Sultan Abdülmecid'in 09 Ocak 1845 tarihinde yazdırdığı hattı hümayunda, ülkenin imarı ve kalkınmasına yönelik çalışmalar gayretle sürdürülerek, sanayi ve fen ilimlerinin geliştirilmesi için munasip mahallere okul yapılması istenmişti.³⁵⁵ Eğitimin öneminin farkında olan padişah, bu yönde yapılan çalışmaları da desteklemiştir.

³⁵⁴ Nuran Kara Pilehvarian, " Divanyolu Valide Mektebi / Darülmaarif ", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt: X, s. 492-93.

³⁵⁵ BOA. HAT. 1641/30.

Tanzimat döneminde bilgili bürokrat yetiştirme programı dâhilinde rüştiyelerden daha ileri seviyede bir öğretim ve müfredat uygulaması öngören “Dârül’l-Maarif” adlı yeni bir eğitim müessesesi ortaya çıkmıştır. Bu müessesede ehliyetli memur yetiştirilmesi yanında, kurulması planlanan Dârü’l-Fünûn’a öğrenci yetiştirmek amacıyla müfredatına aritmetik, geometri, felsefe, astronomi ve coğrafya gibi o günün rüştiyelerinde okutulmayan dersler de ilave edilmiştir.³⁵⁶ Edebiyat ve fen olarak iki şube ve dört sınıf üzerinden eğitime başlayan Dârül’l-Maarif’te öğrenciler üç yıllık bir eğitime tabi tutulmaktaydılar.³⁵⁷

Dâr-ül Maarif, Sultan Abdülmecid’in annesi Bezmiâlem Valide Sultan’ın II. Mahmut’un türbesinin yakınında, modern tarzda yaptırdığı binada padişah ve devlet ricalinin katıldığı bir merasimle, devrin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa’nın nutku ile 20 Nisan 1850’de öğretime başlamıştır.³⁵⁸ Kuruluşunun ilk yıllarında Mekteb-i Âli ve Valide Mektebi olarak anılan bu müessesenin adı, Maarif Nazırı Kemal Efendi’nin teşebbüsü ile Dârül’l-Maarif olarak değiştirilmiştir.³⁵⁹ İlk talebeleri arasında Bezmiâlem Valide Sultan’ın torunları ve Sultan Abdülmecid’in çocukları olan IV. Murat ile Fatma Sultan da bulunuyordu. Sultan Abdülmecid’in çocuklarını getirerek okula kayıt ettirmesi, açılan yeni okulun halka benimsetilmesinde Sultanın öncülük ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte yeni önerilen eğitim sisteminin, Sultan çocuklarının eğitimi için bile yeterli bir sistem olacağı mesajını somut biçimde vermeye çalışan bir düşünce yapısına da işaret etmektedir.

Açıldığında 200-250 kişilik kontenjanı, daha sonra 180’e indirilmiş ve giriş sınavı konulmuştur. Dârül’l-Maarif’te okutulacak dersler hoca ve yardımcıları, diğer hizmetlilerin görev ve maaşları Bezmiâlem Valide Sultan tarafından düzenlenen

³⁵⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, I. Cilt, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yay., İstanbul: 1999, s. 310.

³⁵⁷ Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)**, Anadolu Üniv. Yay., Eskişehir, 2002, s. 252

³⁵⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, Dârü’l-Maarif’in açılış tarihini 21 Mart 1850 olarak vermiştir. Ancak gerek M. Hüdayi Şentürk’ün “Dârü’l-Maarif” adlı makalesinde ve Cahit Yalçın Bilim “Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi” adlı eserinde 20 Nisan 1850 tarihinde mutabık kalmışlardır. Bununla beraber 16 Nisan 1850 tarihini taşıyan bir Osmanlı vesikasında Valide Sultan’ın yaptırdığı mektebin açılmasına izin verilmesi isteniyordu. (BOA. İ. DH. 212/12376) belgeden de anlaşılacağı üzere 21 Mart 1850 tarihi okulun açılışı ile ilgili yanlış bir tarihtir.

³⁵⁹ Bu dönemde İstanbul’da Bezmiâlem Valide Sultan’dan önce yapılmış olan valide mektepleri de vardı. Bunlardan bazıları: Mihrişah Valide Sultan Mektebi, Ayşe Valide Sultan Mektebi idi (BOA. EV. D. 29839, BOA. C. EV. 12/554, BOA. C. MF. 94/4656). Bu şekilde Valide Sultan Mektebi isminin birden fazla olması, okulun adının Valide Mektebi’nden ziyade Dârü’l-Maarif olmasında etkili olmuştur.

vakfiyesinde ayrıntıları ile belirtilmiştir.³⁶⁰ Bezmiâlem Valide Sultan, Dârül'l-Maarif'in hem masraflarının karşılanması, hem de hoca, memur ve hademelerinin maaşlarının düzenli ödenmesi için geliri yüksek vakıflar bağışlamıştır.

Dâr-ül Maarif, 1864 yılında yerinin dar gelmesi sebebiyle genişletilmiş;³⁶¹ 1870 yılında ise tamir görmüştür.³⁶² Bununla birlikte Maarif Nizamnamesi hükmünce 24 Zilkade 1290/14 Ocak 1874 tarihinde, yani açılışından 24 yıl sonra okul, İdadiye çevrilmiştir. İstanbul'da açılacak rüştiye mektepleri için uygun görülen yerlerde birer idadi açmak kararı doğrultusunda binası ve yeri uygun olduğu için ilk etapta Dârül'l-Maarif, mevcut öğretim içerikleri ve personeli yenilenerek İstanbul'un ilk resmi idadisi olmuştur.³⁶³ Bu tarihten sonra ancak bu idadiden mezun olanlar Mekteb-i Askeriye ve Mekteb-i Sultaniye'ye gidebiliyorlardı.³⁶⁴ Bu durum okulun prestijini arttırmıştır. Ancak zamanla bu durum değişmiş ve II. Abdülhamit döneminde okulun bir kısmı önce Mekteb-i Mülkiye'nin, daha sonra 1 Eylül 1900 yılında da Darülfünun'un bazı sınıflarına ayrılmıştır.³⁶⁵ Bina, II. Meşrutiyetin ilanına kadar bütün bu öğretim kurumlarını içinde barındırmıştır.

1909 yılından sonra Mekteb-i Mülkiye ve Darülfünun, Zeynep Hanım Konağı'na geçince Numune-i Terakki İdadisi, İstanbul Lisesi adıyla buraya yerleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı başlarında bu lise Galata'daki Saint Benoit Fransız Lisesi binasına taşınınca, okul bu defa İnas (Kızlar) İdadisi adı altında eğitim faaliyetine devam etmiş ve bir ara da İnas Sultanisine çevrilmiştir. 1914 yılında okulun adı binayı yaptıranı bağlanarak, Bezmiâlem Sultanisi olmuştur. Cumhuriyetin ilanına kadar okul bu adla faaliyetine devam etmiştir. Okul, 1924'te İstanbul Kız Lisesi adı altında Süleymaniye'de kaldırılan Meşihat Dairesi binasına taşınınca, okul binasına tekrar İstanbul Erkek Öğretmen Okulu ve Yüksek Öğretmen Okulu öğrencileri yerleştirilmiştir. 1933 yılında binaya tekrar İstanbul Kız Lisesi taşınmıştır. 1983 yılına

³⁶⁰ M. Hüdai Şentürk, "Dârü'l-Maarif", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: VIII, İstanbul: 1993, s.548-49.

³⁶¹ BOA. MVL. 863/40.

³⁶² BOA. İ. DH. 618/43034.

³⁶³ BOA. A. MKT. MHM. 472/55.

³⁶⁴ BOA. MF. MKT. 17/94.

³⁶⁵ BOA. ŞD. 210/15; BOA. MF. MKT. 104/35.

kadar bu isimde öğrenime devam eden lise bu tarihten itibaren Anadolu Lisesi statüsü kazanarak Cağaloğlu Anadolu Lisesi adıyla karma eğitime geçmiştir.³⁶⁶

3.3.2.1.2. Yeşil Mektep

20 Nisan 1850 tarihinde eğitime açılmıştır. Sıbyan Mektebi konumundaki Yeşil Mektep, Dârül'l-Maarif'e hazırlık eğitimi vermek amacıyla bu binanın yanında kurulmuştur.³⁶⁷ Okul, Yeşil Mektep'te bulunan hoca ve yardımcılarla, diğer hizmetlilerin maaşları vakfiyede ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Bu okulun masrafları ve çalışanların maaşları Darülmaarif'e ayrılan vakıflardan elde edilecek gelirlerden karşılanmıştır.³⁶⁸ Vakfiyede Yeşil Mektep İçin şöyle deniliyordu:

“Mekteb-i Merkûm nezdinde vaki mübtedi (acemi) sıbyan ta'limi için tahsis kılınacak yeşil mektebe bir nefer hoca ve bir nefer halife ve bir nefer odacı ta'yin olunub mâhiyye hoca efendiye iki yüz gurus ve halife efendiye seksen gurus ve odacıya yetmiş gurus ki cem'en üç yüz elli gurus verile... ta'yin olunan suyolcuya mâhiyye yirmi gurus verile ve mekteb-i mezburun perakende mesarifatı müteferrikası için mâhiyye beş yüz gurus verile ve mekteb-i merkum odacıları beher gece üç mahalde ikad itmek (yakmak) üzere senevî doksan ve kıyye revgan-ı zeyt (zeytinyağı) ve otuz ve kıyye şem'i revgan (mum yağı) ve mekteb-i mezburlar için sevevi on beş çeki hatab (odun) ve altı bin ve kıyye kömür tarefi vakfiyeden iştira ve ita oluna...”³⁶⁹

Bezmiâlem Valide Sultan, bu okulu sadece kurmakla kalmamış eğitimin iyi bir şekilde yapılabilmesi için de katkıda bulunmuştur. Özellikle okulun kütüphanesine vakfettiği 400'ü aşkın kıymetli kitap arasında çok nadir bulunan kitaplar da bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde Hz. Ali'nin eliyle yazdığı bir Kuran-ı Kerim de bulunmaktaydı.³⁷⁰

Yeşil Mektep, 1859 tarihinden sonra Dârül'l-Maarif'in İdadisi olarak görülmektedir.³⁷¹ 1864 yılında Dârül'l-Maarif'in İdadisi kabul edilen Yeşil Mektep'in

³⁶⁶ M. Hüdai Şentürk, “Dârül'l-Maarif”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: VIII**, İstanbul: 1993, s. 549.

³⁶⁷ Pilehvarian, *a.g.m.*, s.493; M. Hüdai Şentürk, “Bezmiâlem Valide Sultan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 6**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay., İstanbul: 1992, s. 109-110.

³⁶⁸ Vakfiye, s. 389-391.

³⁶⁹ Vakfiye, s. 389-390.

³⁷⁰ Vakfiye, s. 400-435.

³⁷¹ BOA. MVL. 834/97; BOA. İ. MVL. 430/18911; BOA. İ. MVL. 513/23131.

yanına yeni bir bina yılmıştır.³⁷² 1873 yılında yaşanan Hocapaşa Yangını'nda oldukça zarar görüp harap duruma düşen Mektep'in inşasına yeniden yapılmasına karar verilmişti. Yapılacak olan bu mektep sıbyan mektebi olarak faaliyet gösterecekti.³⁷³ Daha sonrasında yapılacak olan okulun Mekteb-i İbtidai olması istenmişti.³⁷⁴

3.3.2.1.3. Bezmiâlem Sıbyan Mektebi

Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırıp vakfettiği ilk okul olan Bezmiâlem Sıbyan Mektebi, 1844 yılında İstanbul'da Edirnekapı Molla Aşki Mahallesi'nde kurulmuştur. Üstü ahşap çatılı olan okulda sadece bir sınıf ile bir hoca odası bulunmaktaydı.³⁷⁵

3.3.2.2. Camiler

3.3.2.2.1. Bezmiâlem Valide Sultan Camii (Gureba Hastanesi Camii)

Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan ve Çapa Arpaemini Mahallesinde bulunan Gureba Hastanesi'nin kuzeybatı köşesinde yer alan Gureba Hastanesi Camii, hastanenin açılış günü olan 24 Rebiyülevvel 1261/ 2 Nisan 1845 tarihinde hizmete girmiştir. Hastanenin bir birimi gibi tasarlandığı anlaşılan ve yine Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan Dolmabahçe Camii'ne göre daha mütevazı olan camii kâgirdir ve dikdörtgen bir plan üzerine inşa edilmiştir.³⁷⁶

Çatısı ile minberi ahşap olan caminin batı duvarı doğrudan Aşağı Gureba Caddesi'ne cepheli, simetriği olan doğu duvarı ise hastaneye ait birimlere bitişiktir. Caddeye bakan avlunun giriş kapısı üzerinde Abdülmecid tuğralı, 1261/1845 tarihli yapım kitabesi bulunmaktadır. Bu ta'lik kitabenin metni Ziver Paşa'ya aittir.³⁷⁷

Dıştan kiremitli kırma bir çatı altına alınmış olan yapının iç kısmı, ortası bitkisel bezemeli göbekli ahşap tavanlarla örtülmüştür. Sivri külahlı minber, devrinin

³⁷² BOA. İ. MVL. 513/23131.

³⁷³ BOA. MF. MKT. 12/62; BOA. MF. MKT. 13/88.

³⁷⁴ BOA. MF. MKT. 24/70.

³⁷⁵ M. Hüdai Şentürk, "Bezmiâlem Valide Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 6*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay., İstanbul: 1992, s. 109.

³⁷⁶ M. Hüdai Şentürk, "Gureba Hastahanesi Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt: 14*, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay., İstanbul: 1996, s. 204.

³⁷⁷ Belgin Demirsar, "Gureba Hastanesi Camii", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C. III*, İstanbul: 1994, s. 433.

ahşap oymacılığının güzel örneklerinden biridir. Mihrap bordürü yivli olup yivlerin üst kısmında barok üslubunda kıvrımlar yer alır. Caminin en önemli mimari özelliği, yanındaki hastanenin içinden merdivenle çıkılan ve bir pencerenin arkasında hastaların da cemaate katılmalarını sağlayan 20 m²'lik üçüncü bir mahfilin bulunmasıdır. Bu mekânın, son cemaat yerine açılan ayrı bir kapısı daha varsa da bugün bir duvarla kapatılmış durumdadır.³⁷⁸

Bezmiâlem Valide Sultan'ın hastane yanında böyle bir camii yaptırmasının başlıca sebebi, hastane çalışanlarının, hasta sahiplerinin, ziyaretçilerin ve durumu uygun olan hastaların namazlarını kılabilmelerine, özellikle de doktorların ve diğer sağlık personelinin Cuma namazlarını hastaneden uzaklaşmadan kılabilmelerine imkân sağlamaktır. Ayrıca Bezmiâlem Valide Sultan vakfiyelerinin camiye ayrılan kısmından anlaşıldığı üzere burada görevli imamların ölüm halindeki hastalara kelime-i şahadet getirtmeleri ve ölenlerin cenazelerinin usulüne uygun biçimde kaldırılmalarını sağlamak için camii yaptırılmıştır.³⁷⁹

Vakfiyede, camide yer alan görevliler ile bunların görevleri de ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Buna göre caminin ilk hizmet kadrosu, iki imam, iki memur, iki kâtip ve iki kayyımdan oluşmaktaydı.³⁸⁰ Daha sonra bu kadroya gassal da eklenmiştir. Gassalın maaşı yüz kuruş olarak belirlenmişti.³⁸¹ Gureba Hastanesi Camii'nin ihtiyaçları, masrafları ve çalışanların maaşları Bezmiâlem Valide Sultan'ın hastaneye bağışladığı zengin gelirli vakıflardan karşılanmıştır.³⁸² Camii, 1875, 1892, 1895 ve 1897 yıllarında tamir görmüştür.³⁸³

3.3.2.2.2. Dolmabahçe Camii

Bezmiâlem Valide Sultan Camii olarak da bilinen Dolmabahçe Camii, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılmaya başlanılmış ancak onun 1853 yılında vefatı üzerine oğlu Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır. Dolmabahçe

³⁷⁸ Şentürk, *a.g.m.*, s. 205.

³⁷⁹ Vakfiye, s. 323.

³⁸⁰ Vakfiye, s. 331-32; Gureba Hastanesi Camii'nin Cuma vaizliği için 26 Mart 1847 tarihinde, Şeyhülislam Arif Hikmet'in buyrulduzu ile Süleyman Hulusi efendi görevlendirilmişti. BOA. A. DVN. 24/25.

³⁸¹ Vakfiye, s. 332.

³⁸² Vakfiye, s. 335; BOA. C. MF. 149/7411.

³⁸³ BOA. İ. DH. 707/49505; BOA. BEO. 61/4516; BOA. BEO. 449/33660; BOA. ŞD. 135/1; BOA.İ. ŞD.109/6507.

Sarayı'nın saat kulesi yönündeki avlu kapısının tam karşısına düştüğü için yapıldığı günden beri Dolmabahçe Camii adıyla anılmıştır.³⁸⁴

Dolmabahçe Camii, deniz kenarında bir avlu ortasında yapılmıştır. Dört kapılı bir duvarla çevrilmiş olan bu avlunun saat kulesi tarafındaki kapısının üzerinde dört beyitlik manzum bir kitabe vardır. Celi sülüs hatla yazılmış olan bu kitabe, batı tarzında akant yapraklarıyla süslenmiştir. Ziver Paşa'ya ait olan tarih beyiti şöyledir:

“Bu mabed oldu camii Valide Sultanın âsârın 1270 (1853)”.³⁸⁵

Batı akımlarının en yoğun biçimde etkisini gösterdiği bir dönemde inşa edilen Dolmabahçe Camii, XIX. yüzyıl Osmanlı mimarisinde pek çok önemli esere imzasını atan Garabet Balyan imzasını taşımaktadır. Bu dönemde barok, rokoko, ampir gibi üslupların yerleşik sanat birikimi ve zevkiyle kaynaştırılması sonucunda ilginç bir yorumlama anlayışına gidilmiştir. Bu bakımdan Dolmabahçe Camii, ait olduğu dönemin genel yaklaşımını ve sanat zevkini bütünüyle yansıtan tipik bir örnektir.³⁸⁶

Cami, XIX. yüzyıl içerisinde değişik tarihlerde tamir görmüştür.³⁸⁷ Daha sonraki dönemde Dolmabahçe meydanının açılması sırasında camiinin avlu duvarları kaldırılmış, avlunun büyük bir kısmı meydana katılmıştır. Camiinin ampir üsluptaki sekizgen planlı ve kubbeli muvakkithanesi ise deniz kenarına, halen bulunduğu yere nakledilmiştir. Cami kitabe taşı da caminin deniz tarafındaki mihrap duvarının önüne konmuştur.³⁸⁸

Osmanlı Devleti'nde padişahların Cuma günleri Cuma namazı için camiye gidiş ve dönüşlerinde Cuma Selamlığı yapıldı. Padişahların halk ile bütünleşmelerinde bu günler oldukça önem arz etmektedir.³⁸⁹ Dolmabahçe Camii, yapıldıktan sonra Cuma

³⁸⁴ Selda Ertuğrul, “Dolmabahçe Camii”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 9, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay., İstanbul: 1994, s. 502; Tahsin Öz, **İstanbul Camileri**, Turizm ve Tanıtım Bakanlığı Yay., Ankara: 1964, s. 111.

³⁸⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Nusretiye ve Dolmabahçe Camileri”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Cilt: 1 Sayı: 7, Ağustos 1966, s. 44-46.

³⁸⁶ Ertuğrul, *a.g.m.*, s. 502.

³⁸⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan belgelerden Camii'nin 1857, 1870, 1876, 1884, 1892, 1896 yıllarında tamir gördüğü anlaşılmaktadır. BOA. İ. MVL. 364/15948; BOA. İ. MVL. 375/16441; BOA. İ. DH. 606/42220; BOA. İ. ŞH. 80/4763; BOA. İ. ŞH. 114/6858; BOA. İ. EV. 13/1313-Za-12.

³⁸⁸ Koçu, *a.g.m.*, s. 45-46.

³⁸⁹ Metin Kazancı, “Osmanlı'da Halkla İlişkiler”, **Selçuk Üniversitesi Dergisi**, Temmuz 2006, s. 5-20.

Selamlığı merasimlerine ev sahipliği yapmaya başlamıştır.³⁹⁰ Arşiv vesikalarında, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in sıklıkla Cuma Selamlıklarında Dolmabahçe Camii'ni kullandıkları görülmektedir.³⁹¹ Sultan Abdülhamit ise Cuma Selamlığında bu camiye kullanmamış; genellikle Yıldız (Hamidiye) Camii'ne gitmiştir.³⁹²

3.3.2.3 Çeşmeler ve Sebiller

Çeşme ve sebiller, halkın su gereksinimini karşılamak için kent, kasaba ve köylerde, yol üzerlerinde ve kavşak gibi yerlerde yapılırdı. Çeşmelere Osmanlı öncesindeki Roma ve Helenistik çağda da rastlanmaktadır. Su, boru ve kanallara getirilir, müdahaleleri önlemek için sürekli kontrol altında tutulurdu. Sebiller, daha çok türbelerin yanına yaptırılırdı. Padişahlar, devlet büyükleri ve zenginler tarafından yaptırılırdı. Genellikle üstleri saçakla örtülü ve beş köşeli olarak yaptırılırlardı. Kandil ve bayram günlerinde sebillerde şerbet dağıtılması bir gelenektir. İstanbul'da Osmanlı döneminden kalan 200'ü aşkın çeşme ve 125'i aşkın da sebil vardır.³⁹³

Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı veya tamir ettirdiği çeşme ve sebiller geç dönem Osmanlı hayır eserleri arasında önemli yer tutar. Bunlardan tespit edilebilen on bir çeşme İstanbul'da, üç sebilin de ikisi Medine'de, birisi Kerbelada'dır.

3.3.2.3.1. Bezmiâlem'in Yaptırdığı Çeşmeler

3.3.2.3.1.1. Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Validelik unvanı ile yaptırdığı ilk çeşmesidir. Halen ayakta olan ve XIX. yüzyıl çeşme mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi, Beşiktaş ile Maçka arasında uzanan Spor Caddesi üzerindedir. Çeşme, 1839 tarihinde yapılmıştır. Kare bir plan üzerinde kurulan ve dört cephesinde dışbükey birer tekne taşı ile lüle bulunan çeşme, tamamen mermer kaplama olup ampir üslubunda inşa edilmiştir. En üst tarafında dört cepheyi dolanan bir mermer

³⁹⁰ Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde Cuma Selamlığı için kullandıkları diğer camiler: Süleymaniye, Sultanahmet, Ortaköy, Hazreti Halid, Nusretiye, Beşiktaş, Abbas Ağa, Fındıklı, Mecidiye camileri idi. BOA. A. AMD. 54/47; BOA. A. AMD. 54/89; BOA. İ. DH. 1289/101437; BOA. İ. DH. 1290/101/467; BOA. İ. DH. 1294/101683; BOA. A. AMD. 1/95; BOA. A. AMD. 16/12; BOA. A. AMD. 51/12.

³⁹¹ BOA. A. AMD. 54/57; BOA. A. DVN. 99/8; BOA. A. AMD. 81/16; BOA. İ. DH. 1294/101704.

³⁹² BOA. Y. PRK. KOM. 14/69; BOA. Y. PRK. HH. 24/13; BOA. Y. PRK. AZJ. 14/43.

³⁹³ Necmettin Akyay, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar*, H.Ü. Toplum Hekimliği Bölümü Yay., Ankara: 1982, s. 36.

silme ile bunun altında Sultan Abdülmecid'in tuğraları, yanlarda ise kıvrık dal motifleri ve defneyaprağı şeklinde çelenkler bulunmaktadır. Ayna taşı, çelenk şeklinde kabartma çiçekler ve bunun altında çapraz iki meşale ile rokoko tarzında süslenmiş olup karşılıklı iki yüzünde iki çeşme vardır.³⁹⁴

Çeşmenin ana yola bakan kitabesinde Şair Şükrü'ye ait ta'lik hatla yazılmış beş beyitlik manzumesi yer alır. Tarih beyti şöyledir:

“Sükriyâ târihini al gel sedâ-yı âbdan
Lûleden bu Kevser âbı geldi cüyân eyledi.”

Kitabenin bulunduğu cepheye göre sol yüzünde bir tuğra ve bunun altında yine ta'lik hatla yazılmış Ziver Paşa'ya ait beş beyitlik diğer bir tarih kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabenin son beytinin her iki mısrasında da tarih verilmiştir:

“revân kılsın şeh-i âfâka cüy-i nusretin subhân
Bu semti Vâlîde Sultân kıldı âb ile dil-şâd”

Bezmiâlem Valide Sultanın yaptırdığı hayır eserlerini anlatan vakfiyede bu çeşme ile ilgili şöyle deniliyordu:

“Beşiktaşda Saray-ı Hümayun verasında (arkasında) Süleyman Sarayı denmekle Arif Saray arasında bir taraftan Hayriye Hanım menzili ve bağçesi ve üç taraftan târik-i âmm (cadde) ile mahdud tulen ve arzan be-hesab-ı terbiî dört yüz seksen zira³⁹⁵ mahallini-i şerait-i istibdal mevcut olduğu ba-izn-i sultanî ve ba-hüccet-i şer'iyye istibdal ederek silk-i mülk-i sahihlerinde münselik yed-i ulyalarında mülkleri olmağla gerek ol civarda mukim müslimin ve gerek umumen nas müntefi' olmaları için rızaen lillahi Te'ala ve bi-tevfiki Rabbi'l-A'la atyeb-i mal ve ahsen-i menallerinden harc ve sarfla mahall-i mezkûr üzerine müceddeden bina ve inşa buyurdıkları kargir su hazinelü nevresim bir kıt'a kebir çeşmeyi ve çeşme-i mezkurenin ma-i leziz-i selâtin-i izam³⁹⁶

³⁹⁴ M. Hüdai Şentürk, “Bezmiâlem Valide Sultan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 6**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay., İstanbul: 1992, s. 110; Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yapı Endüstri Yay., İstanbul: 2000, s. 160.

³⁹⁵ Zira', 75-90 cm arasındaki bir uzunluk ölçüsüdür. 480 zira' 36 ile 43 metre arasında bir uzunluğu ifade eder.

³⁹⁶ Vakfiye, s. 11-13.

Valide Sultan'ın yaptırdığı bu çeşmeye su, Sultan II. Mahmut bendinden iki masura alınarak bağlanmış, daha sonra çeşmeye Taksim suyu, bu da kesilince Hamidiye suyu verilmiştir.³⁹⁷ Valide Sultan, her türlü bakım ve onarımın sağlanması ile görevlilere ödenecek maaşların karşılanması için birçok yerden emlak satın almış ve bunları çeşmeye vakfetmiştir.³⁹⁸ 1839 tarihinde yaptırılan bu çeşmenin civarına 1848 yılında 22.800 kuruş harcanarak kaldırım yapılmıştır.³⁹⁹

3.3.2.3.1.2. Silivrikapı Uzun Yusuf Mahallesi Bezmiâlem Çeşmesi

1841 tarihinde yapılan bu çeşme, Fatih ilçesinde, Silivrikapı'daki Uzun Yusuf Mahallesi'nde, Lalezar Camii Sokağı üzerindedir. Klasik üslupta inşa edilen çeşmenin cephesi kesme taştandır. Bu haliyle XVI – XVII. yüzyıla ait olduğu anlaşılan eseri, Valide Sultan sadece ihya ettirmiştir. Kemerin hemen üstünde yer alan mermer kitabenin ortasında oval bir çerçeve içinde Sultan Abdülmecid'in tuğrası bulunmaktadır. Tuğra üstten, kıvrımlı perde motifleri, alttan, ortada kartuş içinde tarih, yanlardan da çiçekli dallarla çevrelenmiştir. Kesme küfeki taşından tek cepheli olarak inşa edilmiştir. Arkada üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taşla örülmüş su haznesi bulunur. Günümüzde oldukça harap durumda olan çeşmenin suyu akmamaktadır. Ayrıca yol seviyesinin yükselmesiyle yalağın hizasına kadar olan bölümü toprak altında kalmıştır.⁴⁰⁰ Çeşmenin Ziver Paşa'ya ait olan altı beyitlik tarih kitabesi şöyledir:

“N’ola Zîver kulu târih-i tâmmın eylese işrâb
Getirdi âb-ı dil-cü çeşme yaptı Valide Sultan”⁴⁰¹

3.3.2.3.1.3. Sultanahmet Üçler Çeşmesi

Üçler mahallesine de adını veren ve bugün yerinde olmayan Üçler Çeşmesi, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından 1843 yılında yaptırılmıştır. Çeşme'nin kitabesinden anlaşıldığına göre Bezmiâlem Valide Sultan, Abdülmecid'ten önce dünyaya gelip küçük yaşlarda ölen Ahmet ve Mehmet adlarındaki iki oğlu ile on üç yaşında vefat eden Abdülhamit adındaki üçüncü oğlunun ruhlarının şad olması için bu

³⁹⁷ Vakfiye, s. 14; Şentürk, *a.g.m.*, s. 110.

³⁹⁸ Vakfiye, s. 13; BOA. C. BLD. 128/6351.

³⁹⁹ BOA. C. BLD. 77/3817.

⁴⁰⁰ Belgin Demirsar, “Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, s.226; Şentürk, *a.g.m.*, s. 110.

⁴⁰¹ Şentürk, *a.g.m.*, s. 110.

çeşmeyi yaptırmış, adını da bu sebeple Üçler Çeşmesi koymuştur. Çeşmenin niçin yapıldığını anlatan Ziver Paşa'ya ait on beyitlik kitabenin son üç beyti şöyledir:⁴⁰²

“Bu aynı yaptı nâmin kıldı Üçler Çeşmesi zirâ zülal-i cûdun üç taksim edip evlada ol sultân
O üç sehzağeye ey teşne-leb bu ayn – ı vâlâdan içip su, oku üç İhlâs’la bir Fatıha ol ân
Dedi Ziver kulu bu hayr – ı câriyi görüp tarih bu zıba çeşmeden ab etti icra Valide Sultan”

1259 / 1843

3.3.2.3.1.4. Topkapı Bezmiâlem Çeşmesi

1843 yılında yapılan çeşme, Topkapı’da sur dışında, Topkapı-Edirnekapı Caddesi üzerinde, mezarlık duvarının önünde yer almaktadır. Çeşme’nin asıl yeri Yıldız’da, Hamidiye Camii önündeki saat kulesinin karşısına gelen sokağın köşesidir. Ancak çeşme, 1943 – 1945 yılları arasında Topkapı sur dışına taşınmış ve su bağlanmıştır. 1957-1959 yılları arasında da bugün bulunduğu yere taşınmıştır. Bu taşınmalar sırasında oldukça zarar gören çeşme, günümüzde yoldan 2-3 metre kadar yükseklikte ve susuz kalmıştır.⁴⁰³ Çeşme, ampir üslubunda inşa edilmiş olup çeşmenin cephesi tamamen mermerdendir. İki yanında tek parça birer sütun yükselmekte ve kitabe taşının yukarısında kıvrımlı bir girlandın kuşattığı 5 adet madalyondan oluşan bir tepelik bulunmaktadır. Çeşme yüzeyinin zemini yivlerle hareketlendirilmiş, yuvarlak kemerli ayna taşının ortasına, yivli bir sütun üzerinde, etrafa ışıklar saçan bir küre oturtulmuştur. Çeşmenin ta’lik hatla yazılmış on beyitlik kitabesi Ziver Paşa’ya ait olup, tarih beyiti şöyledir:⁴⁰⁴

“Cevherin tarihini Ziver dedim içip suyun
Kevser olsun ruhuna Mahmut Han’ın bu zülâl” 1255 / 1843

Kitabesinden anlaşıldığına göre çeşme, 1259 /1843 tarihinde, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından eşi II. Mahmut’un anısına yaptırılmıştır. Kitabenin üzerindeki Sultan Abdülmecid’in kabartma tuğrası cumhuriyetin ilk yıllarında pek çok eserde olduğu gibi kazınarak silinmiştir.

⁴⁰² Şentürk, *a.g.m.*, s. 110.

⁴⁰³ Belgin Demirsar, “Bezmi-i âlem Valide Sultan Çeşmesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, s. 226-27.

⁴⁰⁴ Şentürk, *a.g.m.*, s. 111.

3.3.2.3.1.5. Gurebâi Müslimin Hastahanesi Çeşmesi

1845 tarihinde yapılan bu çeşme, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından Yenibahçe'deki Gureba-yı Müslimin Hastanesi ile yanındaki cami için yaptırılmış ve bu eserlerle birlikte hizmete açılmıştır. Fatih ilçesinde, Arpaemini Mahallesi'ndeki Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi'nin yanındaki Vakıf Gureba Cami'nin giriş kapısının solundadır. Osmanlı ampir üslubunda tek cepheli olarak inşa edilen çeşme, tamamen mermer kaplamadır. Ayna taşı kabartma iki sütun arasına alınmış ve ortasına meşale şeklinde büyük yapraklı bir bitki motifi yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Tavus kuyruğunu da andıran bu motifin kökü lüle kısmına rastlamaktadır.⁴⁰⁵ Yine bu motifin üzerinde alttan ve üstten silmelerle belirlenmiş enine dikdörtgen yüzey içinde, ta'lik hatla yazılmış beş beyitlik kitabe taşı yer almaktadır.

Kitabe taşının üzerinde üçgen şeklindeki dekorlu bir kısmın içine Sultan Abdülmecid'in etrafı güneş huzmeleriyle çerçeveli kabartma tuğrası bulunmaktadır. Çeşmenin Ziver Paşa tarafından yazılan kitabesi şöyledir:⁴⁰⁶

Ziver itsün def' – i illet nazmdan tarih-i tam
Yapdı dîlcû maderi sah-ı zaman aynü's-şifa" 1261 / 1845

3.3.2.3.1.6. Beşiktaş Cihannüma Mahallesi Bezmiâlem Çeşmesi

Bezmiâlem Valide Sultan tarafından 1846 yılında yaptırılmıştır. Serencebey Caddesi'ni takip eden Serencebey Yokuşu'nda, Anber Ağa Camii'nin yanında duvara yaslanmış olduğu ve bir haznesi ile kitabesinin bulunduğu kaydedilen çeşme bugün yerinde bulunmamaktadır. Çeşmenin 1957 yılına kadar yerinde durduğu ve suyunun akmakta olduğu bilinmektedir. Tahminen, bu yapı daha sonraları yol açma ve diğer inşaa faaliyetleri sırasında ortadan kaldırılmıştır. Çeşmenin şair Şükri'ye ait olan on dört beyitlik kitabesinin tarih beyti şöyledir:⁴⁰⁷

“Vâdi-i hayret de herkes su ararken Sükriyâ
Nehr-i Kevser bunda câri söyledim tarih-i tâm” 1262 / 1846

⁴⁰⁵ Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yapı Endüstri Yay., İstanbul: 2000, s. 170; Şentürk, *a.g.m.*, s. 111.

⁴⁰⁶ Şentürk, *a.g.m.*, s. 111.

⁴⁰⁷ Şentürk, *a.g.m.*, s. 111.

Yine Anber Ağa Camii yanındaki Anber Ağa Çeşmesi'nin yaslanmış olduğu duvarda sonradan monte edildiği anlaşılan 1255/1839 tarihli başka bir kitabe daha bulunmaktadır. Bu kitabe üzerinde ta'lik hatla, “Sevketlü, mehabetlü Sultan Abdülmecid Han efendimizin valideleri, ismetlû Bezmiâlem Valide ...(Sultan) Hazretlerinin hayratıdır. Sene 1255” ifadesinin yazılı olduğu görülmektedir. Eğer hayrat kelimesinden kastedilenin çeşme olduğu kabul edilirse Serencebey Yokuşu'nda Valide Sultan'ın iki çeşmesi bulunduğu ve bu sonuncu çeşmenin de birincisi ile aynı sona uğramış olduğu düşünülebilir.⁴⁰⁸

3.3.2.3.1.7. Tarabya Bezmiâlem Çeşmesi

Tarabya Bezmiâlem Çeşmesi, Bezmiâlem Valide Sultan'ın 1853 yılında ölüm döşeğine düşmeden yaptırdığı son çeşmedir. 1853 yılında yaptırılan ve Hayat çeşmesi olarak da bilinen çeşme, Tarabya'da Hayat Çeşmesi Sokağı üzerindedir. Mimari yönden önemli bir özelliği olmayan çeşmenin geniş ve yüksek cephesi kesme taştan yapılmıştır. Teknesinin iki tarafında uzun yalaklar vardır. Mermerden olan ayna taşının üzerinde ve tamir kitabesinin her iki tarafında kabartma motifler bulunmaktadır. Çeşme duvarının üzerinde Sultan Abdülmecid'e ait tuğranın hemen altında inşa edildiği yılı gösteren 1269/1853 tarihi yazılıdır. Bunun altında bulunan Lütfi imzalı iki mısralık kitabe şöyledir:⁴⁰⁹

“Saye-i Sultan Hamid Han'da
Oldu mâmur Bezmiâlem Çeşmesi”1319 / 1901

Kitabeden anlaşıldığına göre çeşme, Sultan II. Abdülhamit tarafından 1319/1901 yılında onarılıp tekrar faaliyete koyulmuştur. Bu tamir çalışmaları 1899 yılında başlamış ve iki yıl sürmüştür.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Şentürk, *a.g.m.*, s. 111.

⁴⁰⁹ Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yapı Endüstri Yay., İstanbul: 2000, s. 175; Şentürk, *a.g.m.*, s. 111.

⁴¹⁰ BOA. ŞD. 149/46; BOA. ŞD. 150/65; BOA. BEO. 1371/102751; BOA. BEO. 1443/108193

3.3.2.3.2. *Bezmiâlem'in Onartıp Hizmete Açtığı Çeşmeler*

3.3.2.3.2.1. *Silivrikapı Abdullah Ağa –Bezmiâlem Çeşmesi*

Fatih ilçesinde, Silivrikapı Uzunyusuf Mahallesi'nde, Silivrikapı Yağhanesi Sokağı ile Yel Değirmeni ve Yedi Emirler Çeşmesi sokaklarının kesiştiği köşededir. “Abdullah Ağa Çeşmesi” olarak da anılan bu çeşmenin, Babüssaade Ağası Abdullah Ağa tarafından yaptırıldığı bilinmekte fakat yapım tarihi tespit edilememektedir. Klasik Osmanlı üslubunda olmasından yola çıkarak XVI-XVII. Yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilmektedir. Çeşmenin üzerinde bulunan kitabesinden Bezmiâlem Valide Sultan tarafından onartıldığı anlaşılmaktadır.⁴¹¹ Ayrıca Valide Sultan, bu çeşmenin suyunun devamlı akması için de aylık 20 kuruş maaşla bir su yolcusu görevlendirilmiştir.⁴¹² Çeşmenin Ziver Paşa'ya ait olan sülüs hatla yazılmış yedi beyitlik tamir kitabesinin tarih beyti şöyledir:

“Güher-senc oldu Ziver feyz-i hâmemle bu tarihim
Bu ayn-î pâki câri etti vâlâ mâder-i Hâkan” 1257 / 1841

Bezmiâlem Valide Sultan tarafından onartılan bu çeşme, daha sonraları yine onarıma muhtaç hale gelmiş ve 1325/1907 tarihinde Saraylı Serfûrû Hanım tarafından tekrar onartılmıştır.⁴¹³

Kesme taştan tek cepmeli olarak inşa edilen çeşmenin arkasında, yine taş örgülü olan haznesi bulunmaktadır. Eski İstanbul mahallelerinde sıkça rastlandığı üzere, bugün var olmayan komşu ahşap evin çeşmenin üzerine taşıdığı bilinmektedir. Dikdörtgen bir niş şeridi ile çerçevelenmiş olan cephenin en üstünde ve nişin hemen altında, ortasında Sultan Abdülmecid'in tuğrası bulunan birinci tamir kitabesi, onun sağ altında da ikinci tamir kitabesi yer almaktadır. Ortada sivri Türk kemeri ve bunun içinde lale motifleriyle süslenmiş mermer ayna taşı bulunmaktadır. Ayna taşı iki kısma ayrılmış olup üstte ki

⁴¹¹ Nuran Kara Pilehvarian, Nur Urfalıoğlu, Lütfi Yazıcıoğlu, **Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler**, Yapı Endüstri Yay. İstanbul: 2000, s. 164.

⁴¹² Vakfiye, s. 392.

⁴¹³ Şentürk, *a.g.m.*, s. 111-112.

kısımda su taşı konulacak bir oyuk, altta da musluk vardır. Çeşme önceleri Kırk çeşme daha sonra şehir şebeke sularına bağlı iken günümüzde suyu akmamaktadır.⁴¹⁴

3.3.2.3.2. Kasımpaşa Bezmiâlem Çeşmesi

Beyoğlu İlçesi'nde, Kasımpaşa'nın Hacı Hüsrev Mahallesi'nde, İplikçi Caddesi üzerinde, Sahaf Camii sokağının köşesinde, Sahaf Muhiddin Camii ya da Kara İmam Camii olarak anılan yapının avlu duvarının önünde yer almaktadır. Günümüzde çeşmenin üzerinden sökülerek caminin avlusunda korumaya alınmış olan kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla çeşme, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından onartılmıştır. Çeşmenin ilk banisinin kim olduğu ise bilinmemektedir. Ancak, Abdülmecid dönemine uymayan, Osmanlı baroğunu yansıtan ayrıntılarından dolayı 18. yüzyılın sonlarında veya XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptırıldığı tahmin edilmektedir.⁴¹⁵

Çeşme, barok üslupta, kesme taştan tek cepheli olarak yapılmıştır. Üst kısmında demir desteklerin taşıdığı kavisli bir mermer saçak bulunmaktadır. Asıl çeşme cephesi dikdörtgen bir niş içine alınmış olup nişin kenarları ip şeklinde işlenmiştir. En üstte kitabe taşı yer almaktadır. Kitabe taşının ortasında oval bir çerçeve içinde Cumhuriyetin ilk yıllarında kazınarak silinen Sultan Abdülmecid'in bir tuğrası vardır. Tuğra madalyonun üstünde bir perde saçak, altında ise çapraz iki zeytin dalı bulunmaktadır. Kitabenin altında barok üslubunda süslenmiş mermer bir ayna taşı vardır. Çeşmenin ta'lik hatla tuğranın iki tarafına dörder mısra şeklinde yazılmış olan Ziver Paşa'ya ait dört beyitlik kitabesinin tarih beyti şöyledir:⁴¹⁶

“Dedi tarih – i tamın çaker – i dirinesi Ziver
Akıttı Bezmiâlem nam Sultan ma-i aynü'l hak” 1257 / 1841

Çeşme, günümüzde yol seviyesinin yükselmesi sonucunda epeyce çukurda kalmıştır.

⁴¹⁴ Belgin Demirsar, “Bezm-i Âlem Valide Sultan Çeşmesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 2, s. 226; Şentürk, *a.g.m.*, s. 112.

⁴¹⁵ Demirsar, *a.g.m.*, s. 225.

⁴¹⁶ Şentürk, *a.g.m.*, s. 112.

3.3.2.3.2.3. Bereketzade Çeşmesi

Bugün, Galata Kuledibi Meydanı'nda, Büyük Hendek Caddesi ile Fırçacı Sokağı'nın kesiştiği noktada, Galata kulesini çeviren sur duvarına bitişik bulunan çeşme, defterdar Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Çeşme, yapıldığı 1732 tarihinden itibaren birçok kereler onarım görmüştür. Çeşme barok tarzını yansıtır. Üzerinde yer alan kitabelerden anlaşıldığına göre Bereketzade Çeşmesi'ni 1260/1844 tarihinde Bezmiâlem Valide Sultan haznedar Azmicemal'e tamir ettirmiştir.⁴¹⁷

3.3.2.3.2.4. Topkapı Çukur Çeşmesi

Fatih Sultan Mehmet tarafından Topkapı'da yaptırılan fakat zamanla harap olan Çukur Çeşme, Bezmiâlem Valide Sultan tarafından onartılarak 1851 yılında tekrar hizmete açılmıştır. Bugün ortadan kalkan çeşmeler arasında bulunan eserin tamir kitabesi altı beyit olup Ziver Paşa'ya aittir. Çeşmenin tarih beyti şöyledir:⁴¹⁸

“Ebü'l-feth-i megâzi Han Mehmed Çeşmesi için
Getirdi hayr edip bak âb-ı sâfi Valide Sultan” 1267 / 1851

3.3.2.3.3. Sebiller

3.3.2.3.3.1. Birinci Medine Bezmiâlem Sebili

Bezmiâlem Valide Sultan, Medine'de, Hz. Hamza Türbesine giden yol üzerinde kendi malından olan bir arsaya bu sebili özellikle hacılar için yaptırmıştır. Sebilin on adet bakır maşrapası bulunuyordu. Ayrıca Valide Sultan, sebilin yapımında büyük emeği olan Hüseyin Efendi'yi de seneliği beş yüz kuruşa sebile su dağıtıcı olarak görevlendirmiştir.⁴¹⁹

3.3.2.3.3.2. İkinci Medine Bezmiâlem Sebili

Bezmiâlem Valide Sultan Medine'de ilk yaptırdığı sebilin yakınında ve Şam Kapısı'nın dışında, Sebil Bahçesi diye bilinen bostan civarında, daha önce Vahhabi istilası sırasında tamamen yıkılmış olan bir sebilin yerine “tarz-ı nev üzre” 8x6,5 zira'

⁴¹⁷ Ayla Ödekan, “Bereketzade Çeşmesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 2, s. 156; İlber Ortaylı, “İstanbul'u Yaşamak”, **Şehir ve Kültür: İstanbul**, Editör: Ahmet Emre Bilgili, İstanbul Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü Yay., İstanbul: 2000, s. 92.

⁴¹⁸ Şentürk, *a.g.m.*, s. 112.

⁴¹⁹ Vakfiye, s. 205-206.

büyükliğünde yeni bir sebil yaptırmıştır. Bu sebilde bulunan on iki adet su taşıyla sebilcilik hizmeti görecek olanlara aylık ellişer kuruş maaş verileceği vakfiyede belirtilmiştir. Sebilin Ziver Paşa'ya ait iki beyitlik kitabesinin tarih beyti şöyledir:⁴²⁰

“Eylesin huccâc tarihim görüp Ziver du’a
Mâder-i Abdülmecid Hân yaptı zibende sebil” 1267 / 1851

3.3.2.3.3.3. Kerbela Bezmiâlem Sebili

Valide Sultan'ın Kerbela'daki Hz. Hüseyin Türbesi avlusunda çok güzel bir sebil yaptırmış olduğu, Ziver Paşa'ya ait olan on iki beyitlik tarih manzumesinin son beyitinden öğrenilmektedir:⁴²¹

“Zevce – i Mahmud Han Sultan-ı dinin madei
Bezmiâlem nâm sultan etti bak icra sebil” 1263 / 1847

3.3.2.3.4. Diğer Eserleri

3.3.2.3.4.1. Mekke'de Gurebâi Müslimin Hastanesi

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yenibahçe'deki Gureba-yı Müslimin hastanesinden sonra yaptırmaya karar verdiği ikinci gureba hastanesidir. Arşiv kayıtlarında ismi “Mekke-i Mükerrreme Gureba Hastanesi” olarak da geçmektedir.⁴²² 1850 yılında Mekke'de yapımına başlanılan hastane, Valide Sultan'ın vefatı nedeniyle yarıda kalmış, oğlu Abdülmecid tarafından tamamlanmıştır.⁴²³ 1884 yılında hastanenin ikinci katı Sultan II. Abdülhamit tarafından tamamlanmıştır.⁴²⁴ 1894 yılına gelindiğinde hastanenin dar gelmesi sebebiyle 50 yataklık bir koğuş ilave edilmiştir.⁴²⁵

3.3.2.3.4.2. Galata Köprüsü

19. yüzyılın ortalarında ticari ilişkilerin artması ve sarayın tarihi yarımadadan Beşiktaş'a taşınması kent içi ulaşımın Eminönü-Karaköy aksı üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde Avrupa'dan ithal edilen atlı binek arabaları

⁴²⁰ Şentürk, a.g.m., s. 112.

⁴²¹ Şentürk, a.g.m., s. 112.

⁴²² BOA. Y. PRK. SH. 1/48; BOA. İ. DH. 761/62031; BOA. ŞD. 2268/40.

⁴²³ BOA. İ. MVL. 321/13683.

⁴²⁴ Asaf Ataseven, **Yaşayan Bir Vakfımız Bezm-i Âlem Valide Sultan Gureba Hastahanesi**, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul: 1985, s. 9.

⁴²⁵ BOA. İ. EV. 6/1311-za-14; BOA. BEO. 414/31027; BOA. A. MKT. MHM. 708/10.

yaygınlaşmış ve böylece Haliç'in iki yakası arasında yeni ulaştırma araçlarına da hizmet verebilecek ikinci bir köprü yapma gereksinimi ortaya çıkmıştır.⁴²⁶

Eminönü ile Karaköy'ü birbirine bağlayan bugünkü Galata Köprüsü'nün ilk kurucusu Bezmiâlem Valide Sultan'dır. 1844 yılında ahşap dubalar üzerine yüzer olarak yaptırılmıştır.⁴²⁷ Konumuna göre boyunun yaklaşık 500 metre olduğu tahmin edilen Cısr-i Cedid olarak da adlandırılan köprüden geçiş ücreti alınmaktaydı.⁴²⁸

Bunlardan başka Bezmiâlem Valide Sultan, Kâbe-i Muazzama, Türbe-i Nebevi, İstanbul'daki Ebu Eyyub el-Ensari Vakfı ile Yahya Efendi Türbesi'ne de çeşitli hizmetler (cüzhanlık, bevvablık, ferraşlık vb.) götürmüş ve değerli bağışlarda bulunmuştur.⁴²⁹

⁴²⁶ Gülsün Tanyeli-Yegân Kâhya, "Galata Köprüleri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: III**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., İstanbul: 1994, s. 357.

⁴²⁷ M. Hüdayi Şentürk, "Bezmiâlem Valide Sultan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt:6**, Türkiye Diyanet Vakfı Vakıf Yay., İstanbul: 1992, s. 110.

⁴²⁸ Tanyeli, *a.g.m.*, s. 357.

⁴²⁹ Vakfiye, ss. 88-91.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEZMİ ÂLEM VALİDE SULTAN VAKIF GUREBA HASTANESİ

4.1. OSMANLI İSTANBULU'NDA YOKSULLUK

4.1.1. Genel Durum

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda “zamanın ruhu”nu yakaladığını, Fransız İhtilali’nin (1789) dünyayı saran ilkeleriyle Osmanlılığı uyumlaştırma düşüncesi ve ona göre yapılan “restorasyon” reformları ve yeni kurumların oluşturulması ile göstermişti. Savaşlara, bağlı milletlerin büyük barışının bozulmasına, hızlı toprak kayıplarına ve bunun neticesinde büyük ve acil para sıkıntısına maruz kaldığından her şeyi daha fazla *kontrol etmek* için getirilen çözüm, “bürokratik devlet”ti.

Bu konuda tek istisna, askeriye ve ilmiye sınıfının ayrı örgütlenmeleri idi.⁴³⁰ Sanayi ve uluslararası ticaretin belirleyiciliği altında şekillenen ekonomik yapıdaki liberal dönüşüm de istisna sayılabilirdi ancak kurumsal olarak yine de mali işler ve bürolar Maliye Nezareti altında teşkilatlandı.

Avrupa devletlerinin güçlü ekonomileri karşısında fazla duramayacağını anlayan II. Mahmut, sorunun ekonomik zihniyet değişimi olduğunu ya anladı ya da anlamak zorunda kaldı. 1826’da yayınladığı bir fermanla, müsaderenin kaldırıldığını; Müslüman ve gayrimüslimlerin ölümlerinde, servetlerinin çocuklarına ve vârislerine kalacağını ilan etti. Fermana rağmen uygulamanın devam ettiği görülünce 1838’de ikinci kez kaldırıldığını kabul etti. Müsadere, devlet hizmetinde bulunmuş kişilerle zenginlerin, kazançlarında bir gayrimeşruluk sezildiği zaman malların bir kısmına devlet tarafından el konulmasıdır. O dönemde zenginliğin kaynağı büyük ölçüde devlet memurluğuydu. Halk, yöneticilerin servetlerine ve harcamalarına büyük ölçüde dikkat ederdi.

⁴³⁰ Ortaylı, *a.g.e.*, s.130.

Müsaderenin kaldırılması en çok yönetici sınıfın işine yaradı. Yönetici sınıf, doğal olarak, servetlerini biriktirmeye, dünyevi maksatlarla değerlendirmeye, onlar üzerinde titizlenmeye ve konaklarını halka kapatmaya başladılar. Osmanlı toplumu için bu, düşünce ve yaşayış tarzında önemli bir değişme demektir. Yüzyıllarca, vakitli vakitsiz, devlet büyüklerinin konaklarında açık sofrada bulan insanlar, bu imkânlardan artık yoksun kalıyorlardı. Konaklar, halka kapatılmakla kalmadı, yenileri halka uzak mekânlar olan Boğaziçi gibi yerlere kaydı. Yönetici sınıf ile halk arasındaki düşünce farklılığı mekânlara ve mimariye de yansdı. Osmanlı toplumunda konutun, kişinin zenginlik ve asaletinin bir aracı olarak kullanılması oldukça nadirdir. Geleneksel Osmanlı mahallesi ve konutu sadedir. Konut, Padişah da olsa, insanın “faniliğini” simgeleştirmektedir.

Ancak 19. yüzyılda inanç, düşünce ve yaşayıştaki değişmeler ve farklılıklar fizikî yapılara da yansdı. Bunun en çarpıcı örneği, Tanzimat’tan sonra yapılan Dolmabahçe Sarayı ve Boğaz’daki diğer yapılarıdır. Tanzimat, toplumda paylaşmanın, hayır ve sevap duygularının ağırlıkta olduğu bir dünya görüşünden, mala ve eşyaya karşı ilginin giderek geliştiği *maddeci bir düşünce ve yaşayış tarzına geçişi* simgeler. 1826’dan sonra, hayır ve sevap amacıyla vakıf yapmakta bir gerileme meydana geldi. Bu gerilemede, toplumdaki geleneksel inanç, düşünce ve yaşayış tarzındaki değişimin etkisi olduğu kadar, müsadere usulünün kaldırılmasının da payı bulunmaktaydı.

Osmanlı kamu hizmeti sistemi, bütünüyle kişilerin kurduğu vakıf esasına dayanmaktaydı. Vakıf, kanuni bir zorunluluk değil, gönüllülük düşüncesinin bir ürünüydü. Bu dönemde, vakıf kuran gönüllü düşüncede bir zayıflama meydana geldiği gibi, vakıfların yönetiminde de çeşitli güçlükler ve yolsuzluklar meydana geldiği için “merkeziyetçilik” ortaya çıktı. 1826 yılında Evkâf-ı Hümayun Nezâreti kuruldu. Ancak Evkâf Nezareti, vakıfların yönetim ve denetiminde iyileştirme meydana getirmediği gibi, çeşitli yolsuzlukların artmasına neden oldu.

Tanzimat’ın ilanından sonra, bütün Sultan vakıfları ile üst düzeydeki devlet görevlilerinin vakıf toprakları ve gelirleri, Maliye Hazinesi’nin yönetimine verildi. Maliye Hazinesi, bu toprakların vergilerini (öşür) toplayarak söz konusu vakıflara ödemekteydi. O zamanın hesaplarına göre, bu topraklardan elde edilen gelirler, yılda 44

bin kese dolaylarındaydı. Bu gelir, aylara bölünerek, her ay vakıflara aktarılırdı. Ancak daha sonra, devlet bütçesinde açıklar meydana geldikçe, bu paraların bir kısmı vakıflara ödenmez oldu, bütçe açıklarını kapatmak amacıyla kullanılmaya başlandı. Böylece vakıf gelirleri dörtte bire kadar düştü. Bu da vakıf kuranların sayısının giderek azalmasına sebep oluyordu.⁴³¹

Görüldüğü üzere müsaderenin kaldırılması ile vakıf kurma arasında bir ilişki bulunuyor. Tanzimat ile de pekiştirilen özel mülkiyet vurgusu nedeniyle vakıf kurma eğilimi düştü. Bu da tıpkı sivil memur alımı, eğitim, maliye, sağlık gibi bir dizi hizmetlerin tek elden yürütülmesine sebep oldu. Modern devletin doğuşu, sağlık alanında vakıfların bıraktığı boşluğu devletin doldurması ile çakıştı, bu da artık “zamanın ruhu”na uygundu.

Modern dünyanın merkezinde, zamanın ruhunu şekillendiren Avrupa’da sağlık ve hastahanelerin ortaya çıkışını Fatih Tetik’ten izlediğimizde, ilginç bağlantılara ulaşabiliyoruz.

“Hapishane ve okul gibi kapatma kurumları olduğu iddia edilen “külli müessese”lerden hastahanelerin ortaya çıkışı aniden ve bilinçli bir şekilde inşa edilmekten daha ziyade, tedricen gelişen ve toplumun sağlığı ile daha fazla ilgilenmenin gereksindiği bir dönüşüm ertesi gerçekleşmiştir. Avrupa’daki nüfus sorunu ve işsizlik ertesi oluşan yığının kontrolü devletin “kamu hijyeni” alanında bir düzenleyici olarak ortaya çıkmasını ve nihayetle istatistiksel bir veri yığınının oluşmasına neden oldu. Bunun da mekân olarak ortaya çıktığı yer kökeni itibarıyla dinî ihtiyaçlara dayanan, uzmanlaşmadan yoksun bir bakımevi hüviyeti taşıyan hastanelerdi.

Hastahane, köken olarak Latince bir sıfat olan “hospitalis”, yani konukseverlik anlamına gelen bir ıstılahtan türemiş ve genellikle sığınak yerleri veya hacılardan ibadetleri esnasında kendilerini hasta hissedenler için kurulmuş yerleri işaret etmekteydi. Sermaye sahibi püriten kilise mensuplarının “dinî” bir vazife olarak icra ettikleri bu barınma evleri, din kardeşlerinin selameti için Avrupa’daki kilise reformu sonrası büyük bir artış göstermişti. Çünkü Protestan asketizminin “Tanrının şanını artırmaya” yönelik sürekli telkin ettiği “meslek uğraşısı”, durup dinlenmeden çalışmayı ve aynı çerçevede tüketimi asgariye indirmiş ve

⁴³¹ Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: 2006, İşaret yay., ss.65-70.

sonuçta fevkalade bir sermaye birikimi sağlanmıştı. Ancak sermayenin birikmesi “vicdanlı” püriten için aynı oranda büyük bir tehlikeyi de içinde barındırıyordu. Zenginliğin artması dünyevî ve bedenî hazlarında ziyadeleşmesini yol açacağından zâhid püriten bu kısır döngüyü ancak kendisini Tanrıya yaklaştıracakını düşündüğü “bağış”lar sayesinde kırabiliyordu. Dünyevî ve bedenî hazlarla doğru yoldan ayrılan birey, nefsinin manastır nefis tezkiyesinin sekülerleşmiş bir şekilde devamı niteliğindeki asketik/münzevi Protestanlar tarafından inşa ve icad edilen hastahane, ıslahhane, hapishane ve gurebahane gibi “ıslah-ı nefis” evlerinde disiplin ve terbiye talimleri ile temizleyebiliyordu.

Hastahanelerin XVIII. yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa’da daha organize bir şekilde ortaya çıkmasında ekonomik yapının ihtiyaç duyduğu sağlıklı bireylere duyulan gereksinimin yanında daha da önemlisi devletlerin savaşa gönderebilecek askerlerinin hazır olabilmesinde medikal uygulamalara duydukları şiddetli ihtiyacın baş göstermesiyledir. En başta savunma gücünü icra edecek olan askerlerin olağanüstü hale hazır konumda olmaları ile birlikte genel nüfusun seyrini istenilen düzeyde tutabilme kaygısı dolayısıyla siyasi idarecilerin gelecekte çıkabilecek hastalıkları ve çarelerini bilmek için gerekli olan bilgiye ihtiyaç duymaları hastahanelerin hem tecrid edici hem de bilgi üretici mekânlar olarak örgütlenmesini zarurî kılmış ve son tahlilde bu tarz kurumların meydana çıkışının fitili kendine bir hadd çizmek istemeyen Avrupa devletlerinde atılmıştır.”⁴³²

Tetik’in de üzerinde durduğu husus, zorunlu hale gelen bir “kamu hijyeni” olgusunun varlığı elbette bir zihniyet dönüşümüne işaret etmektedir. Avrupa’nın yaşadığı tecrübe birikimleri de göz önüne alınarak, Avrupa görmüş bürokratların Tanzimat’ın ilanı ile birlikte yapısal birçok yeniliklerin yürürlüğe girmesine imkân oluşturunuyordu. Her ne kadar bizim burada incelediğimiz hastane, bir devlet hastanesi olmayıp vakıf hastanesi olsa da, vakıf hastanesi kuran kişinin kişiliği ve devletle olan has ilişkisi, zamanın ruhunu vermesi açısından bir fark yaratmamaktadır. Çünkü devletin sınırı ile padişahın ailesinin sınırı arasındaki çizgi, bugün olduğu gibi kesin değildir. Sivil alan ile kamusal alan ortasında yer alan Bezmiâlem Valide Sultan’ın kişiliği, sivil hizmetlerden (vakıf) devlet kurumlarına geçişe bir örnektir. Çünkü, ilerleyen zamanlarda ülkenin birçok yerinde artık “gureba hastaneleri” boy gösterecek ve devletin kurduğu bir örnek yapıya dönüşecektir.

⁴³² Tetik, A.g.t. s. 3-7.

4.1.2. Yoksulluk ve Devlet

Kimi tarihçilerce ‘refah devleti’nin göstergesi, kimilerince de sivil toplum kurumu olarak ifade edilen vakıflar, 19. yüzyıl boyunca sosyal yardım işlevlerini önemli ölçüde yitirmişlerdir. Son dönem Osmanlı sosyal refah sisteminde vakıflarının rolünün önemli olmadığı görülür.⁴³³ Ancak, Osmanlı Devleti 19. yüzyıl boyunca, sosyal hayatın birçok alanına nüfuzunu artırmıştır. Önceki dönemlerde, devletle ilişkisi hayli sınırlı olan alanlar, modern teknolojik imkânlarla donatılmış bürokratik devletin yeni fonksiyonlarının icra edildiği alanlar niteliğini kazanmıştır. Ahalinin refahını, sağlığını ve mutluluğunu güvence altına alma ve üretken kapasitesini geliştirme doğrultusundaki bu gündemi, modern devletin bir sosyal devlet biçiminde şekillenişinin en önemli tezahürü olarak değerlendirmek gerekmektedir.⁴³⁴ Bu yüzyılda sosyal yardım alanında en önemli olgu, vakıflar ve cemaatler çerçevesinde işleyen refah sistemi, gücünü önemli ölçüde kaybetmiştir. Merkezî devletin güçlenmesi sürecinde vakıf gelirleri maliye hazinesi içinde eritilmiş ve bu kurumların malî kaynakları budanmıştır. Osmanlı toplumunun dünya ekonomisiyle bütünleşmesinin getirdiği iktisadî ve sosyal hareketliliğin doğurduğu sorunlara eski refah sistemi artık cevap veremez hale gelmiştir. Evkaf Nezareti bünyesindeki merkezileşmeyle birlikte vakıfları kontrolleri altında bulunduran sosyal kesimler, özerk konumlarını zaman içinde kaybederek devletin maaşlı memurları konumuna geleceklerdir. Örneğin, II. Mahmud’un 1834 yılında oluşturduğu “fukara müdürlüğü” ve o dönem için yüksek bir ücret olan 1,500 kuruş maaşla birinin bu göreve atanması gibi örnekler⁴³⁵ aynı süreçte, yavaş da olsa, yoksulların korunması alanının, merkezî devletin faaliyet ve yetki alanına girmeye başladığını gösterecektir.

On sekizinci yüzyılda başlayıp on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan bir evrede devletin kent yoksullarına yönelik yaklaşımında istikrarlı bir değişim olduğunu göstermektedir. Daha geniş bir açıdan bakıldığında bu değişimin, sosyoekonomik

⁴³³ ‘On dokuz ve yirminci yüzyılda Osmanlı padişahları şaşırtıcı derecede az vakıf kurmuşlardır. Kronolojik sırayla II. Mahmud (1808-1839) 16, Abdülmecid (1839-1861) 3, II. Abdülhamid (1876-1909) 2 ve Mehmed Reşad (1909-1908) 6 vakıf kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. N. Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet**, İstanbul 2011, İletişim; N. Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1995.

⁴³⁴ Nadir Özbek, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet**, İstanbul 2011, İletişim, s.47.

⁴³⁵ Nadir Özbek, A.g.e., s.53’de bahsettiği konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Bahaeddin Yediyıldız ve Nazif Öztürk, “Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları,” Hakkı Dursun Yıldız (der.) *150. Yılında Tanzimat* içinde (Ankara TTK Yayınları, 1992).

dönüşümlerle ilişkili olduğu görülür. Ekonominin ticarileşmesi, devlet aygıtının merkezileşmesi ve kırsal kesimlerden kentlere doğru nüfus hareketleri bu çerçevede düşünülmelidir. Özellikle on sekizinci yüzyılın ilk üççeyreği boyunca Osmanlı başkentine doğru düzenli bir nüfus hareketi gözlenmiştir.⁴³⁶

19. yüzyıl misyonerlik açısından da hareketli bir yüzyıldı. Misyonerler, ülkede ya eğitim ya da hastane kurma amacıyla bulunuyorlardı. Bunda ülkenin hem eğitim hem sağlık sorunları açısından büyük bir açığı olduğu sonucu çıkıyordu. Bir Amerikan eğitim kurumu olan Robert Kolej'in ilk müdürü Cyrus Hamlin'in tıp kökeknli doktor olması tesadüf değildi.⁴³⁷

Müslüman halkın eğitim olmasa da, sağlık konusunda misyoner hastane ve kurumlarına rağbeti, devletin dikkatinden kaçmıyordu. O yıllarda Osmanlı'nın çeşitli yerlerinde faaliyetlerde bulunan Amerikan misyonerler heyeti sekreteri James L. Barton'un konu ile ilgili anılarını zikretmek yerinde olacaktır: *Türkiye gibi tıbbî yeteneklerin, insanların ulaşımının dışında olduğu ülkelerde önlenebilir acılar ve ölüm ürkütücüdür. Köylülerin herhangi bir yabancıya, hastalarını, doktor olabilir ümidiyle nasıl istekli getirdiklerine neredeyse her yolcu şahitlik yapabilir. Ülkedeki en parlak noktalar tarif edilemeyecek acıların dindirildiği misyoner tıp merkezleridir. Bunlar köy sağlık ocağından dünyanın en iyi cerrahlarından birinin sadece acıları dindirdiğideğil, aynı zamanda başkalarında da nasıl dindirileceğini öğrettiği Beyrut'taki Tıp Fakültesi'ne kadar uzanır.*⁴³⁸

Uzun ve hareketli bir yüzyıl olan 19. yüzyılda başkent İstanbul'un ne kadar hazırlıklı olduğu ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, buna kısmen sosyal alanda yaptığı yatırımlarla cevap verdi diyebiliriz. Sosyal yatırımların içinde değerlendirebileceğimiz *hastaneleşme* olgusunun temelleri bu yüzyılda atıldı. Konumuz olan Bezmialem Valide Sultan'ın Gurebâi Müslimin Hastanesi de bu dönemde kuruldu. Aşağıda bu kuruluş ile ilgili ayrıntılı bilgileri bulacaksınız.

⁴³⁶ Nadir Özbek, A.g.e., s.76.

⁴³⁷ Samuel Sullivan Cox, **Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: 2010, s. 620.

⁴³⁸ James L. Barton, **Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları Türkiye'de Gündoğumu**, Yeditepe Yayınları (Çev. Zekeriya Başkal), İstanbul: 2010, s. 95-96.

4.2. HASTANENİN KURULUŞU VE YAPISI

4.2.1. Hastanenin Kuruluşu

Osmanlı Devleti zamanında başta padişahlar olmak üzere hayırseverler vakıf kurmak için adeta birbirleriyle yarış halindeydiler. Bu konuda Osmanlı kadınları erkeklerden hiç de geri kalmamışlardır. Bu hayır sahibi Osmanlı kadınlarından biri de Bezmiâlem Valide Sultan’dır. Osmanlı topraklarına birçok hayır eseri kazandırmış olan Valide Sultan’ın hayır eserlerinden biri de Yenibahçe’de açtırmış olduğu Gurebâi Müslimin Hastanesi’dir. Arşiv belgelerinde ismi ile ilgili bir netlik yoktur. Belgelerde “Gurebâi müslimîn hastanesi”, “Yenibahçe’de kâin gurebâ-i müslimîn hastanesi”, “Yenibahçe gurebâ-i müslimîn hastanesi” ve “Bezmiâlem Valide Sultan’ın gurebâi müslimîn hastanesi” gibi çok çeşitli şekillerde geçtiği görülür.

Günümüzde de faaliyet gösteren ve bir üniversite hastanesi olan Bezmiâlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hastanesi’nin bugünkü tam adı Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi’dir. Hem tarih şii Ziver Paşa’ya ait olan kitabelerinde, hem de Valide Sultan’ın vakfiyelerinde yapı hep *hastane* adı ile anılmıştır. Daha önce aynı işlevi gören yapılar bîmarhane, şifâhane, darüşşifâ gibi isimler ile anılırken, *hastane* kelimesi, dönemin Batılı modellerine yönelik ıslahat hareketleri paralelinde sağlık kurumlarındaki değişimin göstergesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu hastane, adında *hastane* kelimesi geçen ilk vakıf hastanesi olma ayrıcalığını da taşımaktadır.⁴³⁹ III. Selim döneminde hizmete giren Tophane-i Âmire Hastanesi, Levent Çiftliği Hastanesi, Toptaşı Hastanesi gibi Osmanlı ordularının hastalarına yönelik tedavi kurumlarının adında da *hastane* sözcüğünün bulunduğu biliniyor. Hastane olarak adlandırılan ilk sivil tedavi kurumu, Edirnekapı Gureba ve Bekâr Hastanesi’dir. Tanzimat’tan sonra kurulan bütün yataklı tedavi kurumlarına *hastane* denmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁹ Nuran Kara Pilehvarian, “İstanbul’da Son Şifahane İlk Hastane Yenibahçe Gurebâ-i Müslimin Hastanesi The Last Şifahane and First Hospital in İstanbul The Gureba al Muslimin Hospital in Yenibahçe”, **Karşılıksız Hizmetim Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay. İstanbul: 2009, s.196

⁴⁴⁰ N. Yıldırım, A.g.e. s.149.

Bezmiâlem Valide Sultan tarafından fakir ve kimsesiz Müslümanların tedavi edilmeleri için yaptırılan yukarıda adı geçen hastaneyi Valide Sultan'ın yaptırması için çeşitli nedenler vardır. Bu nedenlerin başında, bulaşıcı hastalıklar nedeniyle var olan sağlık kurumlarının ihtiyacı karşılayamaması gelmektedir. 1826 yılında İstanbul'da kolera salgınının başlaması, aynı zamanda bulaşıcı hastalıklarla mücadele için karantina idaresinin kurulmasından dolayı şehir içinde hasta sayısı giderek artmıştı. Bu olayı izleyen yıllarda şehir içinde birçok binaya koleralı hastaların yerleştirilmesi ve bu hastaların bakımı sorunu ortaya çıkmıştı. Bu duruma 1843 yılında İstanbul'da başlayan çiçek salgını da eklenince o dönemde hizmet veren Fatih Şifahanesi, Süleymaniye Darüşşifası, Haseki Hürrem Sultan Bimarhane'si, Üsküdar'daki Nur Banu Valide Sultan Bimarhane'si gibi sağlık kurumları ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiş ve tüm bunların sonucunda yeni bir hastane kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.⁴⁴¹

1837 yılında Edirnekapı'da yer alan Mihrimah Sultan Camii'ndeki medrese binasında yer alan yataklı bir kurumda hastaların çok kötü koşullarda yaşadıklarına tanık olan Bezmiâlem Valide Sultan, İstanbul'daki hastane eksikliğini iyice fark etmişti.⁴⁴²

Diğer bir neden olarak da Valide Sultan'ın gördüğü bir rüya gösterilir. Valide Sultan bir gece rüyasında 200 erkeği memnun ettiğini görmüş, ertesi gün rüya yorumcusuna bu rüyanın ne anlama geldiğini sorduğunda kendisine, “öyle bir hayır işleyeceksin ki dünya durdukça 200 erkek senden hayır ile bahsedecek” denilmiş, böylece zaten İstanbul'un ihtiyacı olan Batılı anlamda modern bir hastanenin kurulması ve 200 yataklı erkek hastanesi olması kararı verilmiştir.⁴⁴³

Hastane arsası olarak şehrin yoğunluğunun dışında, salgın hastalıkların yayılmaması için havadar bir yer olan Nakkaş Paşa arsası olarak bilinen Yenibahçe Çayırı arkası seçilmiştir.⁴⁴⁴ O zaman hastaneler, şehrin dışında havadar bir alanda inşa edildiğinden hastanenin yapımı için bugün Vatan Caddesi ile Çapa arasında kalan

⁴⁴¹ Asaf Ataseven, “Gureba Hastahanesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. İstanbul: 1996, s.202; Pilehvarian, **a.g.m.**, s.193-194

⁴⁴² Mahmut Gürkan, “Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi Tarihçesi”, **Vakıflar Dergisi**, Haziran 2011, Sayı: 35, s.236

⁴⁴³ Asaf Ataseven, **Yaşayan Bir Vakfımız Bezm-i Âlem Valide Sultan Gureba Hastahanesi**, Fatih Gençlik Vakfı Matbaası, İstanbul: 1985, s.7

⁴⁴⁴ Takvîm-i Vakayi, nr. 293, Zilhicce 1261/Aralık 1845, Vakfiye, s.286

Yenibahçe Çayırı uygun görülmüştü. Yöreye göre düşük seviyede bir arsanın seçilmesinin sebebi, yüksek yere su çıkmayacağı düşüncesinin olduğu söylenir.⁴⁴⁵

Hastanenin yapımı için seçilen Yenibahçe bitişiğindeki bu arazinin üç tarafı o zaman baltacı odaları olarak bilinen konaklarla, şimdiki yolla ve Ebubekir Paşa Bostanı denilen arazi ile çevriliydi. Toplam 58.308 zira' olan bu arazi için, Sultan III. Mustafa evkafından 43.661 zira', kısmen Keyvanzâde Zeyneb Kadın ve Helvacıbaşı İskender Ağa'dan 600 zira', Mustafa Ağa'dan 487 zira', Sultan II. Bayezit vakıflarından 13.500 zira' arsa satın alınmış ve her birine mukataa bağlanmıştır.⁴⁴⁶

Belirlenen arsanın üzerine Bezmiâlem Valide Sultan üç masura tatlı suya sahip bir hastane, yanında camii, çeşme ve hamam inşa ettirmiştir.⁴⁴⁷ Bazı kaynaklarda hastanenin yapımından önce hastane arsası üzerinde eski bir hamam olduğu belirtilmekte, hastane yapılırken bu hamamın hastaneye ilave edildiğinden ve hamamı belirli gün ve saatlerde mahalle halkının, kalan zamanlarda hastaların kullandığından bahsedilmektedir.⁴⁴⁸ Buradan vakfiyede sözü geçen hamamın daha eski dönemlerden beri var olduğu anlaşılmaktadır. 4 Kasım 1845 tarihinde bu hastaneye Halkalı suyundan su tahsis edilmişti.⁴⁴⁹

Bezmiâlem Valide Sultan'ın oğlu olan Sultan Abdülmecid, yönettiği ülkesinin imarı ve kalkınması için yapılacak olan çalışmaları desteklemiş ve teşvik etmiştir. 9 Ocak 1845 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bu amaca uygun olarak sanayi ve fen ilimlerinin geliştirilmesi için münasip mahallere okul yapılması; gureba için İstanbul'da hastane inşası ve caddelerin tanzimi ile taşrada da bu gibi imar hizmetlerine ağırlık verilmesini istemişti.⁴⁵⁰

Valide Sultan'ın, hastanenin yapılması fikrini oğluna iletmesinin ardından, Sultan Abdülmecid'in fermanıyla inşaat işlerine başlanmıştır.⁴⁵¹ Hastanenin yapım işlerini denetlemesi ve kontrol etmesi için Valide Sultan tarafından kethüdası ve

⁴⁴⁵ Nuran Yıldırım, "Gureba Hastahanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak Yay., İstanbul: 1994, s.431.

⁴⁴⁶ Vakfiye, s.286-287; BOA. EV.D. 12552

⁴⁴⁷ Vakfiye, 288-289

⁴⁴⁸ Pilehvarian, *a.g.m.*, s.195

⁴⁴⁹ BOA. İ. DH. 112/5631

⁴⁵⁰ BOA. HAT. 1641/30

⁴⁵¹ Nuran Yıldırım, **İstanbul'un Sağlık Tarihi**, İstanbul: 2010, s.198

Darphane-i Amire Nazırı olan Mehmet Tahir Bey görevlendirilmiştir. İnşaat, hastanenin kurulmasında vakıf fikri bulunduğundan dolayı evkaftan inşaat müdürü olan Abdülhalim Efendi tarafından idare edilmiştir.⁴⁵²

7 Şubat 1845 tarihli Takvim-i Vekayi Gazetesi'nde garib ve fakirler için yaptırılacak olan bu hastanenin yapılışı ilan edilmiş ve hastaneyi yaptıran Valide Sultan'a methiyeler düzülmüştür.⁴⁵³

Hastane 26 Rebiyülevvel 1261 / 4 Nisan 1845 Cuma günü⁴⁵⁴ yanındaki çeşme ve cami ile birlikte padişah ve devlet erkânının katıldığı görkemli bir törenle hizmete açıldı. Ancak görülen bazı eksiklikler nedeniyle hasta sevkıyatı yapılmadı. Zamanın ünlü şairlerinden Ziver Paşa hastanenin ana giriş kapısındaki mermer üzerine kazılmış şiiri ile tarih düşürmüştür:⁴⁵⁵

“Şah-ı devran hazret-i Abdülmecid Hana olur
Bezm-i âlem nam Sultan mader-i ûlya-meal
Eyleyub ihyâ bu hastahânenin bünyanını
Mevkiinde eyledi te'sis hayra bezl-i mâl
Tıbb-ı Câlinos'dan tedbire hacet kalmadı
Hastegâne olalı ab-ı hayat-efza zülâl
Cism-i dünya buldu zâtiyle ilâc-ı âfiyet
Hak tabib-i lûtfun etti dâfi-i derd-i melâl
Gelse bimarân bulur elbet şifa bu câde
Havf-ı merg hastaya vermez havası ihtimâl
Valide Sultan ile Abdülmecid hanı Huda
Haşrede kılın mezid ömrle âsude-hal
İki tarih oldu bir mısrada Ziver aşikâr
Hastahâne kıldı inşa Valide Sultanı bu sâl” 1261/1845

Ziver Paşa bundan başka, hastane için iki tarih daha yazmıştır. Üç ayrı kitabe için yazılmış oldukları anlaşılan şiirlerden biri, zaman içerisinde ana giriş kapısına dönüşmüş olan güney cephesindeki giriş kapısının üzerindeki kitabe yer almaktadır. Diğer kitabe özgün yerinde değildir. 1993 yılındaki hastaneyi yenileme çalışması

⁴⁵² Nuran Yıldırım, “Gureba Hastahanesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yay., İstanbul: 1994, s.431.

⁴⁵³ Takvim-i Vakayi, nr. 281, 29 Muharrem 1261/ 7 Şubat 1845

⁴⁵⁴ Ataseven, “Gureba Hastanesi”, İA, s.202-204'te, 24 Rebiyülevvel 1261 Hicrî tarihinde hastanenin açılışının yapıldığını belirtmektedir. “24 Rebiyülevvel 1261” hicri tarih karşılığı, Türk Tarih Kurumu web sitesi bağlantılı <http://193.255.138.2/takvim.asp> adresinde miladi tarihi 2 Nisan 1845 “Çarşamba” olarak gösteriyor. “Cuma Namazı”ndan sonra açılması akla daha yakın olduğuna göre hastanenin 26 Rebiyülevvel 1261 tarihinde açılmış olması daha olası gözükmektedir.

⁴⁵⁵ Ataseven, *a.g.e.*, s.3; Yıldırım, *a.g.e.*, s.431

sırasında avlunun kuzeydoğu köşesinde zemin kotunun altında bulunmuştur. Hastanede varlığı eski haritalardan anlaşılan iki giriş kapısından birine ait olması olası iki parça halindeki kitabe, 1996 yılındaki hastaneyi yenileme çalışması sırasında şantiye binasının içinde bulunmaktaydı. Günümüze ulaşamayan bir üçüncü kitabenin var olduğu Âsâr-ı Ziver Paşa’da bulunan ve Ziver Paşa tarafından yazılan hastaneye ait üçüncü tarih şiirinden anlaşılmaktadır. Ziver Paşa’nın şiirlerinden oluşan kitapta yer alan hastaneye ait tarih şiirlerinin üçünün de altındaki tarih 1261/1845’tir.

22 Haziran 1845 tarihinde hazırlanan bir belgeden anlaşıldığına göre; fakir ve garipler için yaptırılan bu hastanenin yapımı ile ilgili beyanatın Takvim-i Vekâyi’de yayınlanmasına yönelik tezkere hazırlanmıştı.⁴⁵⁶ Sultan Abdülmecid, 31 Ekim 1845 Cuma günü, şeyhülislâm, sadrazam, sivil ve askeri erkânla birlikte hastaneye gitti. Tüm misafirler hastanedeki koğuşları ve diğer yerleri gezdiler. Gayet sağlam ve güzel yapıldığı davetlilerce belirtilen hastane, herkes tarafından beğenilmişti.⁴⁵⁷

Hastane binasında rutubet olduğu fark edilince hastanedeki faaliyetlere son verildi. Rutubetin tamamen kurduğuna kanaat getirildikten sonra 25 Kasım 1846 tarihli irade ile hastanenin Mart 1847’de açılması için hazırlık yapılması emredildi. Bununla birlikte Padişah Abdülmecid, hastanenin yıllık masrafına karşılık bulunmasını ve açılışının ondan sonra yapılmasını da emretmişti.⁴⁵⁸

Bezmiâlem Valide Sultan’ın Kethüdası Tahir Efendi, Hekimbaşı ile birlikte müzakere ederek 23 Ocak 1847 tarihli yazısında hastanenin tahsisatı, memurları, hademeleri ve diğer hususlar hakkında bir nizamname taslağı hazırladıklarını bildirdi. 5

⁴⁵⁶Tezkerenin Takvim-i Vekâyi’de yayınlanmasına yönelik tezkere şöyleydi: “... kemâl-i merâhim ve işfâk-ı âliye-i şahaneleri iktizasından nâşi menafî’ ameli mucib nice nice esad-ı celileye muvaffakiyet mükerrer menkabet-i şahaneleri sah-ı tirde rû-nümâ olduğu misülli dersaadette gureba ve fukara için müberrât-ı mahsus olmak üzere bir müstevfi hastane dahi bina ve inşası menvî-i zamîr hayrat-ı masir malukâneleri olduğundan İcray-ı icabı hususu makdemce beyaz üzerine sahife-i pîrâye sünuh ve südur buyurulub meclis-i ahkâm-ı adliyyede mübarek huzur-u meyâmin mevfur-u hazret tâc-dâriyyede kıraat olunan Hatt-ı hümayûn-u şahane mezun ve emir ve ferman buyurulmuş ve beyandan müstefâd olduğu üzere saye-i şevketvâye-i hazret şahneşahiyyede devletlü ismetlü valide sultan aliyy-ül şan efendimiz hazretlerinin her an nakdine himmet banide mertebet-i aliyeleri teksir isâr-ı müberrât ve tevfir-i hayrat ve buyurula gelmiş olduğuna binaen zikr olunan hastanenin saye-i miratvâye-i hazret-i şahanede hasita-i taraf eşref-i aliyelerinden bina ve inşa ettirilmesi müşarül ileyha hazretleri cenab-ı seniyyelerinden izahad râğbet buyurulmuş olmasıyla iş bu husus-u hayriyenin icab ve iktizası vechle keyfiyetin takvim-i vekayi’a derc olunması ...” BOA. İ. MMS. 25/665

⁴⁵⁷ Takvim-i Vakayi, nr. 294, 23 Zilkade 1261/ 23 Kasım 1845

⁴⁵⁸ BOA. İ. DH. 130/6698

Şubat 1847 tarihinde hazırlanan irade ile bu nizamnamede belirtilen kadro yasallaştı.⁴⁵⁹ Bunun üzerine 14 Şubat 1847 tarihli Takvim-i Vekâyi’de, hastanedeki rutubetin yok edildiği, dâhili nizamnamesinin Padişah Abdülmecid tarafından onaylandığı ve hastanenin Mart 1847 tarihinde açılarak hasta kabul edeceği ilan edildi.⁴⁶⁰

Sultan Abdülmecid, 11 Mart 1847 tarihini taşıyan iradesiyle, eksikleri tamamlanan hastanenin, ertesi gün yani 12 Mart 1847 Cuma günü açılmasını ve gureba hastaların kabul edilmesini emretti. Ayrıca aynı irade ile açılış günü münasebetiyle memurların hazır bulunmalarını emretti.⁴⁶¹

Padişah’ın yapmış olduğu emir doğrultusunda 12 Mart 1847 Cuma günü sadrazam, şeyhülislâm ile diğer vükela ve askeri erkân hastaneye gittiler. Bu sırada hastane çalışanları da hazır beklerken Padişah Abdülmecid geldi ve Gureba Hastanesi Camii’nde kendisi için yapılmış özel mahfele giderek Cuma namazını kıldı. Ardından hastaneyi gezerek hastane memur ve hademelerine hediyeler verdi. Yapılan duaların ardından hastane açılıp hizmete girmiş oldu. Açılışa dair açıklama Takvim-i Vekâyi’de de yapıldı.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Yıldırım, *a.g.e.*, s.198

⁴⁶⁰ Takvim-i Vakayi, nr. 321, 27 Safer 1263/ 14 Şubat 1847

⁴⁶¹ Belgede şöyle denilmekte idi: “*Malum-u âli-i asifaneleri buyurulduğu vechle Yenibağçe civarında mühr-ü aliyay-ı saltanat devletlü azimetlü sultan-ı aliyet’ül şan hazretlerinin bina ve inşasına muvaffak oldukları hastanenin küşadı merasim olmasıyla bildirilmekle yarınki Cuma günü selamlık resm-i aliyyesi hastane-i mezkûr nezdinde sultan-ı müşerûl-ileyha hazretlerinin ihyâ-kerdeleri olan camii şerif icra buyurularak halvet-i caminin edasından sonra hastane-i mezkurde kâin dairede hususuna şahit mübarek kurum-u miyam-ı manzum cenab-ı cihandari ile tezyin ve teşrifinde mahal-i âli mezkurde ifay-ı resm-i dua ve ba’de hastane-i mezkûrun emr-i küşadı icra olunarak cumairtesi günü dahi haste-gân nakil olunacağından zat-ı âli sedaretpenahileriyle devletlü himmetlü şeyhülislam bey efendi vükelay-ı fehm saltanat-ı seniyye hazeratının ve geçende mekteb-i tıbbiye mecidiyye-i şahanenin vazi-i esası yevm-i mesudunda mevcut olan sadrazam ve memurin-i kiramın yevm-i mezkurde daire-i hümayun-u şahanede bulunmak üzere nişan-ı âlileriyle hastane-i mezburda inayetlü azimetlü ve selamlık-ı resm-i aliyyesi münasebetiyle rikab-ı hümayun-u şahanede bulunan sair umera ve zabitan-ı asakir-i mulukanenin dahi mevcut bulunmaları müteallik ve şerefnuh ve sudûr buyurulan emr ve ferman maluniyesine hazret tacdari muktezay-ı celilesinden bahis olunduğu muhtealim-i âli vekâlet penahileri buyuruldukda olbabda emr ve ferman hazret veliyyül emrindir 23 Ra 63” BOA. İ. DH. 138/7116.*

⁴⁶² **Takvim-i Vakayi**, nr. 326, 3 Rebiyülâhır 1263/ 21 Mart 1847: “*Der-saadette Yenibağçe sahasında yapılan gurebâ hastanesi olup bunun taraf ve ahz-ül şerif hazret şâhen-şâhiden ihdas ve inşasına makdema emir ve ferman mürâhhim unvan cenâb-ı cihândâri müteallik buyurulmuş olduğu halde gevher-saç ismet ve iffet mühr-i münir üç şefkat ve merhamet devletlü ismetlü Valide Sultan aliyy-ül şan efendimiz hazretleri bil-cümle tab’e saltanat-ı seniyye hakkında olan merhamet-i kâmile ve şevkat-i şâmile-i aliyyelerini ilana ve nur-u basire-i ibtihâcları olan ruh-i cisim cihan padişahımız sertac-ı iftihârımız efendimiz hazretlerinin sâye-i kerime râfet ve muadat-ı şahane ve tesbid-i kuvaîm devlet ve saltanat ve tesis-i münazım tebâ ve ruyet-ı hususlarında akdamat mütevellîye-i malukânelerini izaha hastane-i mezkûrun taraf-ı eşref ismetânelerinden inşasını murad buyurmuş olmalarıyla mesarif-i inşaiyesi kâmil sulta- müşâr-ül ileyhâ hazretleri canibesini kethüday-ı mehd-i ulyây-ı saltanat-ı seniyye ve nazır-ı darphâne-i âmire atufetlü Tahir Beyefendi hazretlerinin nezareti marifetiyle inşa ve ikmal olunmuş ve levazimat-ı dahiliyesinin dahi*

Hastanenin açılış iradesinde hastaneye 13 Mart 1847 Cumartesi günü hasta nakledilmesi emredilmiş, ancak hastaların nereden nakledileceği belirtilmemiştir. Bazı kaynaklarda ilk hastaların Süleymaniye Darüşşifası'ndan getirildiği kayıtlıdır. Süleymaniye Darüşşifası'nın 28 Aralık 1847 tarihinde boş olması bu görüşü kuvvetlendirmektedir.⁴⁶³

Hastanenin idaresine ait esasları belirleyen vakfiyenin ve hastaların kabul-tedavi şartları, günlük ne kadar yemek verileceği, kaç doktorun hastanede çalışacağı, aylıklarının ne olacağı gibi tüm idari ayrıntıları belirleyen İrade-i Dâhiliye Nizamnamesi'nin de 22 Safer 1263/ 9 Ocak 1847 tarihli olması, Sultan Abdülmecid'in 11 Mart 1847 tarihini taşıyan iradesiyle hastanenin hizmete açılacağını emretmesi, hastanenin 1847 Martı'nda hizmete girdiğini kanıtlamaktadır.⁴⁶⁴

Hastanenin ilk resmi adı, “Yenibahçe’de kâin Bezmiâlem Gurebâ-i Müslimin Hastanesi”dir. Fakat halk kısa isimleri tercih ettiğinden, *Bezmiâlem Hastanesi*, *Valide Sultan Hastanesi*, *Gurebâ-i Müslim Hastanesi* isimleri yaygın olarak kullanılmıştır.

4.2.2. Hastanenin Yapısı

Bezmiâlem Valide Sultan'ın hazırlatmış olduğu vakfiyesinden ve kaynaklardan anlaşıldığına göre Nakkaşpaşa arsası olarak bilinen ve hastanenin kurulmuş olduğu alanda daha önceki dönemlere ait yapı kalıntıları mevcuttu. Eski bir Bizans kalıntısı

tanzim ve tesviyesi zemininde küşadının şimdiye kadar tevakkuf buyurulduğu geçen gün çıkarılan nusha-i Takvim-i Vekâyide bi-sân olunmuş idi bu kere saye-i şevketvaye-i cenab-ı malukanede mezkur hastanenin küfe-i levazımat-ı menfura ve hademe ve etibba-i mukteziyyesi tanzim ve tetimme kılınmış olduğuna mebni artık küşadıyla içine hastegân-ı gurebâ icray-ı müdavat olunması hususuna irade-i merhamet ifade-i cenab-ı şehriyari şeref-teallik eylemiş ve bu maksaddan da şehn-şah merahım-ı destegâh efendimiz hazretlerinin teşrife rağbet buyuracakları menvi malukaneleri olmasıyla vükelây-ı feham ve rical huzeratının dahi bulunmalarına müsaade-i seniyye-i şahane erzân buyurulmuş ve geçen ayın yirmi dördüncü Cuma günü mar-ül zikir hastanenin açılması tensib kılınmış idüğünden ber-mucib-i irade-i seniyye zat-ı vâlây-ı hazret sedaret-penahi ve cenab-ı mual-ül'kab şeyhülislâm ile sair vükela-i feham ve sudûr kiram ecille-i memurin be-nâm ve sair bendegân-ı saltanat-ı seniyye huzeratı evvelce hastane-i mezkûre derununde kain camii şerifte ictima' edüb tacdarı efendimiz hazretleri kemâl-i şevket ve şan ve vufûr fehamet ve unvan ile zikr olunan hastaneye atıf iclal-ı birle camii şerif mezkûrde olan mahfel-i hümayunlarına revnak cumayı odada eda buyurduktan sonra zevat-ı müşârül-ileyhüm huzeratı mabed-i şerif menkıbet hazret zilullahide bulunarak hastane-i mezkûrun her tarafı seyir ve temaşa ve memurin ve hademeye ittisayay-ı seniyye inayet ve ita buyurulmuş ve vali nimet-i alim şehriyar müezzim efendimiz hazretlerinin temâdi-i umur ve iclal ve şevket-i şahaneleri davet-i hayriyesiyle sultan-ı müşârül-ileyhâ hazretlerinin ikbâl ve afiyet aliyyeleri temenniyeti ifa ve irad ve ol-suretle mezbur hastane feth ve küşad olunarak avdet-i hümayun cenab-ı malukane şeref vuku bulmuştur heman remz teali hazretleri zat-ı fehamet-i semat hazret cihandariye ilelebet hilafetlerinde müeyyede ve müstakırr ve asır-ı muhassan hasr-ı şahanelerini nice nice müesser nafia ve hasenaya musaddır buyura amin.”

⁴⁶³ Yıldırım, a.g.e., s.199

⁴⁶⁴ Pilehvarian, a.g.m., s.197

üzerine yapılan hastanenin bodrumundaki antik bir kemerin mevcut olması, bu durumu doğrular niteliktedir.⁴⁶⁵

Hastane, iç avlulu dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapının günümüze kadar ulaşabilmiş tek özgün girişi (ana giriş) güney cephesindedir. Yapıldığı dönemde yapıya ulaşımı sağlayan Baruthane Yokuşu'ndan gelen yola göre düzenlenmiş bu ana girişin dışında biri kuzey cephesinde (arka cephe), diğeri doğu cephesinde (sağ yan cephe) iki giriş daha olduğu yapının bulunduğu bölgeyi kapsayan XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başına ait İstanbul haritalarından anlaşılmaktadır.⁴⁶⁶

Hastane ilk açıldığında 12 koğuşta 201 yatak kapasitesine sahipti. Ayrıca bir eczane, iki hekim, bir müdür, bir eczacı, bir cerrah odası ile hamam, mutfak ve çamaşır daireleri bulunuyordu. O dönemde uzmanlık dalları olmadığından hasta koğuşları hekimler arasında paylaşılmıştı. Başhekim de müracaat eden hastaları odasında muayene ediyordu.⁴⁶⁷

Hastane binasının ön yüzü Hastane Sokağına, arka yüzü ise Yenibahçe Çayırı'na (günümüzde Vatan Caddesi) cephelidir. Hastane Caddesi'ne paralel olarak inşa edilen yapı, eğime paralel olarak araziye oturtulduğu için ön cepheden tek, arka cepheden iki katlıdır. Eğime paralel olarak kuzey ve doğu cepheleri iki katı düzenlenmiş, kuzey ve doğu cephelerinin kesiştiği kısma bir üçüncü kat ilave edilmiştir. Bu üçüncü kata kuzey ve doğu cephelerinden dışarıdan iki ayrı giriş verilmiştir. Kuzey cephesinin orta aksına 1910-1911 yılları arasında bir kat ilave edilmiş ve bu kısım yeniden düzenlenmiştir.

Ana girişi güney cephesinden tasarlanmış, günümüzdeki yol kotundan 1,5 metre aşağıda olan yapıya günümüzde sokak kotu ile aynı yükseklikte bir giriş revakından girilmektedir. Orta aksta yer alan üzeri kitabeli düz lentolu, çift kanatlı ahşap giriş kapısının iki yanında biri oval, diğeri dikdörtgen biçimli ikişer pencere bulunmaktadır. Kapı ile sokak arasında kalan bölümün üzeri iki dar sütunun taşıdığı üçgen bir alınlıkla örtülmüş, kapının iki yanında yer alan ve alınlığı taşıyan sütunlar iki

⁴⁶⁵ Gurgan, *a.g.m.*, s.238

⁴⁶⁶ Pilehvarian, *a.g.m.*, s.199

⁴⁶⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s.199-200

yanda 20 cm. yüksekte birer seki ile yükseltilmiş kısımlara oturtulmuştur. Giriş revakının yapı kitlesinden önde oluşu, ön bahçe olarak kullanılan bahçeye bakan iki yanının sağır duvarla kapalı olması, yapının yapıldığı dönemde giriş revakının iki yanına bitişik başka mekânların var olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁸ Büyük bir olasılıkla bu mekânlar vakfiyede sözü edilen hamam ve dükkânlardır.⁴⁶⁹

Süheyl Ünver, Hastane Hamamı'nın giriş revakına sağ taraftan bitişik, günümüzde var olmayan bir hamam planı yayımlamıştır. Vakıf İnşaat Arşivi'nde bulunan üzerinde çizeni ve çizim tarihine ait bir bilgi bulunmayan ve Hastane'ye ait bir planın parçası olduğu anlaşılan bu planda, hamamın Hastane Caddesi'nden bir girişi, hastane içinden ayrı bir girişi olduğu görülmektedir. Ünver, hamamın 1920'de harap bir halde olduğunu, soyunmalık yerinde Vidin Kalesi'ne benzeyen mermer bir havuz bulunduğunu, harap haldeki hamamın kısa bir süre sonra yıktırıldığını yazmaktadır. Hastane iç bahçesinin orta aksında dikdörtgen bir havuz bulunmaktadır. Havuzun ortasında günümüzde havuz kenarına dayalı biçimde duran ve eski fotoğraflarda havuzun ortasında duran, 1921 tarihli albümde bulunan daha eski fotoğraflarda ise görülmeyen kale biçimli mermer bir havuz göbeği mevcuttur.⁴⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin yenilik hareketlerine giriştiği bir dönemde yapılan Hastane, yeni bir sağlık kurumu modeli olarak ortaya çıkmıştır. Hastane yapılırken klasik çizgiden de vazgeçilmemiş ve bir avlu etrafını çevreleyen koridora açılan odaların yer aldığı klasik medrese şeması kullanılmıştır. Geleneksel şemadan fazla uzaklaşmamış olması, yapının bir Osmanlı mimarı tarafından tasarlandığını düşündürmektedir.

Ortada 60x84 metre boyutlarında bir avluyu çevreleyen geniş açıklıklı pencerelere sahip bir koridor ve koridora ortada bir kapı, iki yanında ikişer pencere ile açılan koğuşlardan oluşan yapının giriş kolu diğer üç koldan daha dar tutulmuştur. İdare ve hastanenin hamam, cami gibi ikincil işlevleri buraya yerleştirilmiştir. Girişin

⁴⁶⁸ Yıldırım Yavuz, "Gureba Hastanesi Mimari", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:3, İstanbul: 1994, s.432; Pilehvarian, *a.g.m.*, s.199-200

⁴⁶⁹ Vakfiye s. 336

⁴⁷⁰ Ahmet Süheyl Ünver, "İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, İstanbul: 1942, s.245-251

sağındaki ve solundaki kollarla kuzey kolu hasta koğuşları olarak düzenlenmiş, arka cephe köşelerine tuvaletler konulmuştur.

Koğuşlar, koridora bakan iç cephelerinde üzeri düz lentolu giriş kapısı, iki yanında ikişer pencere, kapı duvarına paralel dış duvarda ise üzeri düz lentolu beş pencere, kısa kenarlarda kandil koymak için düzenlenmiş kemerli aydınlatma nişlerinden oluşmaktadır. Kâgir olan hastanenin inşaat malzemesi tuğla hatıllı moloz taştır. İç bölmelerde yer yer tuğla duvarlar da mevcuttur. Pencereilerin yer aldığı cephelerde giriş revakı hariç herhangi bir süsleme elemanı bulunmamaktadır. Köşelerde kesme taş kullanılmıştır. İki yana eğimli ahşap kırma çatı ile örtülü yapının üzeri günümüzde Marsilya kiremit kaplıdır. Çatıda üç adet yangın duvarı yer almaktadır.⁴⁷¹

4.3. HASTANE PERSONELİ

Hastanenin idari, sağlık ve teknik personeli olmak üzere çeşitli hizmetleri gerçekleştirmek üzere personel istihdam ediyordu. Sözkonusu personeller, hastanenin hizmete girdiği 1847 Mart'ından itibaren maaş almaya başlamışlardı. Hastanede çalışan personeller arasında bir meslek farklılaşmasının bulunduğu söylenebilir. Eczacı ve cerrahların etibbâdan sayılmadığı, bu mesleklerin de kendi başına ayrı bir hizmeti gerçekleştirdiği, belgelerde vurgulanan hususlar arasındadır. Aşağıda sözkonusu hastane personellerinin ayrımlarına ve haklarında edindiğimiz bilgilere değineceğiz.

4.3.1. Vakfiye ve İlk Belgelerde Belirtilen Hastane Personeli

Hastanenin açılış tarihi olan Mart 1847'den itibaren hastanenin masraflarına karşılık olarak Bezmiâlem Valide Sultan tarafından kurdurulan vakıf aracılığıyla, maliye hazinesinden senelik 500.000 kuruş tahsis edilmişti. Hastanenin giderlerinin yarısı olan 250.000 kuruş, hastanede görev yapacak olan memur, doktor ve hademe gibi çalışanların masrafı olacağı düşünülüyordu. Eğer hastane çalışanları için düşünülen masraf yeterli gelmezse gerekli olan paranın bulunabileceği öngörülüyordu. 1847 yılında Hastanenin bütçesi oluşturulduğu için vakit kaybetmeden hastaneye gerekli olan memurların tayin işlerinin bitirilmesi emrediliyordu. Hastanenin bir an önce açılmak

⁴⁷¹ Pilehvarian, *a.g.m.*, s.201-202

istenmesinin nedeni olarak, hastanenin garip ve kimsesizlere mahsus olması gösteriliyordu. Bu durum bir belgede şöyle ifade edilmişti:⁴⁷²

“şimdiden vakit geçmeyerek sûret-i idâre ve nizâmâta ve lüzûmu olan me’mûrların ta’yînine bâkılarak çünkü işbu hastane-i müslimîn gurebâ ve bî-kesâna mahsûs olacağı cihetle ebniyesinin tahammülü kadar her vakit gurebâ hastası bulunmayacağından ne mikdâr Hastahâne için tedârikât ve tertûbâta muhtâc olur ise ânâ göre davranılması...”

Bezmiâlem Valide Sultanın hazırlatmış olduğu vakfiyenin 15 Temmuz 1847 tarihini taşıyan zeylinde, hastanede görev alan memurların görevleri belirtilmiştir. Buradan hastanenin ilk kadrosu hakkında bilgi alabilmek mümkün olabilmektedir. Hastanenin ilk kadrosu şöyledir:⁴⁷³

Hastane Müdürü
Ketebe (kâtipler)
Etıbbâ (doktorlar)
Cerrahin (cerrahlar)
Eczacıyan (eczacılar)
Sülûkçü
Havanzen (Eczacı kalfası)
Müvezzi (postacı)
Elbise Nezareti (Elbise Kontrolörü) ile Vekil-i Harc (kâhya)
Elbise Yamağı
Ser-hademe (baş hademe)
24 adet Hademe-i Hastegân (hasta bakıcı)
6 adet Meydancı
5 adet Aşçı
1 Adet Berber
2 adet Bevvâbin (kapıcı)

⁴⁷² BOA. EV. D. 12552.

⁴⁷³ Bu tablodan yola çıkarak hastanenin ilk kadrosunun en az 53 kişi olacağı varsayılabilir. Vakfiyede, doktorlar ve kâtipler gibi kelimelerin kullanılması, bu hüviyette çalışanların en az iki kişi olduklarını doğrulamaktadır.

Ayrıca vakfiyede hastanede çalışan görevlilerin maaşlarının nereden karşılanacağı da belirtilmiştir. Vakfiyede konu ile ilgili şöyle denilmektedir:⁴⁷⁴

“hastahane-i merkume piş-gâhında (ön) kâin hamam ve dekâkin ve bûstân (bahçe) icârâtı (kiralar) ile birleşerek hastahane-i merkume masarifatına müretteb (tayin edilmiş) olduğundan meblağ-i mecmu-i mezkûr ile hamam ve dekakin ve bûstân icârâtından (kiralar) hastahane-i mezkurenin termimâtı (onarmalar) ve hastahane-i merkumenin nizâmatını mübeyyin evkaf muhasebesinden verilen bir kıta ilmuhaber mantûkınca (gereğince) hastahâne-i mezkureye nasb-u ta'yin olunan müdir ve ketebe ve etibba ve cerrahin ve eczacıyan ve sulukcu ve havenzen ve müvezzi' ve elbise nezâreti ile vekil-i harc ve elbise yamağı ve ser-hademe ve yirmi dört nefer hademe-i hastegan ve altı nefer meydancı ve beş nefer aşçı ve bir nefer berber ve iki nefer bevâbin maaş ve tayinatları ve hastahane-i mezkûrenin kâffe-i (bütün) levâzimât-i lazimesi rû'yet (görölmüş) olunub kifayet etmediğı (yeterli olmadığı) halde evkaf-i mezkurenin gallatından (gelirler) sarf oluna ve vakfiyye-i ulam ve zeyilleri ve işbu zeyilde münderice bi'l-cümle şurutumla amel oluna...”

Vakfiyeden anlaşıldığına göre, hastanenin önünde yer alan hamam, bahçe ve dükkânlardan elde edilecek kira gelirleri ile hastanenin diğer giderlerinin yanı sıra, hastane çalışanlarının maaşları da ödenecekti. Bu gelirler maaş ödemelerine kifayet etmediğı takdirde Bezmiâlem Valide Sultan'ın vakfından karşılanacaktı.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurdurduğu vakıflara ait vakfiyeyi hazırlayan heyetin başında bulunan sultan kethüdası ve Darphane-i Âmire Nâzırı Mehmed Tahir Bey, aynı zamanda Evkaf Nazırı olduğundan, hastanenin nazırlığını da yapmıştır. Mehmet Tahir Bey'in ölümünden sonra da hastane “evkaf-ı mazbûta”dan olduğundan idare bakımından doğrudan doğruya Evkaf Nazırı olan kişinin nezâretine verilmiş, fennî nezaretine ise Hekimbaşı Efendi memur edilmiştir.⁴⁷⁵

Vakfiyenin düzenlendiğı tarih göz önüne alınırsa, hastane çalışanlarının ve hastanede verilecek sağlık hizmetinin, o döneme göre ileri bir anlayışta ele alındığı görölmektedir. Bezmiâlem Valide Sultan hazırlatmış olduğu vakfiyesinde hastanede görev alacak personelin unvanını verirken bu personele verilecek olan maaş belirtilmemiştir.

⁴⁷⁴ Vakfiye, s. 336-37.

⁴⁷⁵ “Gurebâ Hastanesi”, **Türk Ansiklopedisi**, MEB., C: 18, Ankara: 1970, s. 116.

Vakfiyede hastanede görevli olan personel bu şekilde verilirken 5 Şubat 1847 tarihini taşıyan ve hastanede görevli personel ile bu personelin itibar-ı nefer ve maaşlarını gösteren irade esas alınarak oluşturulan cetvel aşağıdaki gibidir.

Tablo 13: Hastanede Görevli Personel ve Personelin Maaşları (1847)

Personelin Ünvanı	İtibar-ı Nefer	Maaş (Kuruş)
Müdür-i Hastane	8	1200
Tabib-i Evvel	8	1125
Tabib-i Sâni	4	750
Kâtib-i Evvel	4	750
Kâtib-i Sâni	3	350
Cerrah-ı Evvel	4	500
Cerrah-ı Sâni	3	400
Nezaret-i Elbise ve Vekilharc	3	400
Eczacı-yı Evvel	4	500
Eczacı-yı Sâni	3	400
Müvezzi	1	120
Sülûkçü	1	100
Elbise yamağı	1	150
Ser-hademe	2	200
24 nefer hastegân hizmetçileri	24	2400
6 nefer meydancıyân	6	420
Aşçı	0	250
Kalfası	0	150
Diğer kalfası	0	100
Aşçı neferi (2 nefer)	2	160
Berber	1	100
Bevvâb (2 nefer-kapıcı)	2	300
Toplam	84	10825

Kaynak: BOA. İ. MSM. 25/667.

Vakfiyede belirtilen personel ile 5 Şubat 1847 (Cuma) tarihini taşıyan ve personelin durumunu gösteren cetvelde bazı farklılıklar mevcuttur. Vakfiyede hastanede görevli 16 unvan sayılmış iken cetvelde 22 farklı nitelikte çalışan kadro ve 52 personel belirtilmiştir. Vakfiyede görevli personelin maaş ve itibar-ı neferleri verilmezken hazırlanan cetvelde bunlar mevcuttur.

Vakfiyede bazı çalışanlar genel adlarıyla verilmişlerdi. Bunlar: Ketebe (kâtipler), Etubbâ (tabipler), Cerrâhin (cerrahlar) ve Eczâciyan'dır (eczacılar). Cetvelde ise bu çalışanlar unvanlarına ayrılmıştı. Ketebe, kâtib-i evvel ve kâtib-i sani; etubba, tabib-i evvel ve tabib-i sâni; cerrahin, cerrah-ı evvel ve cerrah-ı sâni; eczacıyan, eczacı-yı evvel ve eczacı-yı sâni olarak adlandırılmıştı.

Vakfiyede aşçılar, aşçı başlığı altında 5 nefer olarak verilmişti. Cetvelde ise bu 5 kişi aşçı, kalfası, diğer kalfası ve 2 adet aşçı neferi olarak ayrılmıştır. Vakfiye ile cetvel arasında görülen en önemli farklardan biri de vakfiyede belirtilen “havenzen” kadrosudur. Bu kadro cetvelde belirtilmemiştir.

4.3.2. Hastanede Bulunan Bazı Kadrolar ve Görevlileri

Hastanede görevli personellerin başında hastane müdürü gelmektedir. Bunun sebebi, Tablo 20’de de görüleceği gibi ilk belgelerde hastane müdürünün maaşının, tabiblerin maaşından bile yüksek oluşu gelmektedir. Ancak daha sonraki dönemlerde bu durum tabiblerin lehine gelişerek devam etmiştir. Hastanede görevli personeller arasında bir de müdür yardımcısı dikkati çekmektedir. Zira bu kadro, askeri hastanelerde olmayan bir kadrodur. Bu yönüyle yeni bir hizmet sınıfının gelişmesine de bir örnek olarak düşünülebilir. Diğer kadrolar içinde tabiblerin de kendi içinde ayrıntılandırıldıkları görülmektedir. Tabib-i Sâni’den (ikinci doktor) Tabib-i Sâlis’e (üçüncü doktor) kadar ve hatta bazı dönemlerde Tabib-i Râbi’e (dördüncü doktor) kadar doktor sayısı çeşitlenebilmektedir. Tabib-i Sâlis ile Tabib-i Râbi’den başka doktorlar içinde bir dönem yardımcı doktor (stajyer) uygulamasına da yer verilmiştir. Aşağıda hastane personellerinden öne çıkan bazıları hakkında bilgilere yer verilmiştir.

4.3.2.1. Müdür

Hastanenin yönetimi aynı zamanda sultanın kethüdası olan Darphane-i Amire ve Evkaf Nazırı Mehmet Tahir Bey’e verildi. Sonradan hastane ‘evkâf-ı mazbûte’den⁴⁷⁶ sayıldığı için yönetimi doğrudan Evkaf İdaresi’ne bağlandı ve başına idari işler için bir müdür getirildi. Hastane idaresi ile görevli müdür hekim değildi. Bu kişiler iç yönetimden Evkaf İdaresi’ne karşı sorumlu idiler. Hastanede müdüre ait bir oda bulunmakta ve müdür bu odada idari işlerini yürütmekteydi.⁴⁷⁷

Hastanenin açıldığı tarihteki müdürünün aldığı maaş 1200 kuruştur.⁴⁷⁸ 1855 yılında hastanenin müdürü Salih Efendi idi.⁴⁷⁹ Hastanenin açıldığı dönemde Haydarpaşa

⁴⁷⁶ Hükümet tarafından idare olunan vakıflar anlamına gelmektedir.

⁴⁷⁷ Asaf Ataseven, “Gureba Hastanesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt:14, Türkiye Diyanet Vakfı yay., İstanbul: 1996, s.203

⁴⁷⁸ BOA. İ. MSM. 25/667

⁴⁷⁹ BOA. EV. D. 15832

ve Kuleli hastaneleri müdürü miralay rütbesinde ve 3000 kuruş maaş alırken Gurebâ Hastanesi Müdürü Salih Bey 1200 kuruş alıyordu. Bu durum bir belgede şöyle karşılaştırılmıştı:⁴⁸⁰

“Asâkîr-i Şâhâne hastanelerinden Haydarpaşa ve Kuleli hastaneleri müdürü bulunan zât Miralay rütbesinde bulunarak mâhî üç bin guruş maâş ve on iki nefer ta’yînât almakda ve Gurebâ Hastanesi Müdürü Salih Efendi bin iki yüz guruş maâş ve sekiz nefer ta’yînât verilmekde olup ta’yînât-ı mezkûr Asâkîr-i Şâhâne hastanesi ta’yînâtına nisbetle hesâb olunmuş olduğu şerh verildi.”

1867 yılına kadar bu maaşı alan hastane müdürünün maaşı bu tarihte 1140 kuruşa düşürülmüştü.⁴⁸¹ 1876 yılında da bu maaşı almaya devam etmiştir.⁴⁸² 1887 yılında hastanenin müdürü Hacı Derviş Efendi idi.⁴⁸³ 1896 yılına gelindiğinde hastanenin müdürü yine Hacı Derviş Efendi idi.⁴⁸⁴

4.3.2.2. Müdür Muavini

Hastane yönetiminde müdürden sonra gelen kişiydi. Sivil nitelikte ve tıp eğitimi almamış olan bu kişi, hastanenin idaresinde müdüre yardımcı olmaktaydı.

Hastanenin açıldığı ilk yıllarda bu kadro yok iken 1848 yılından itibaren hastanede bu kadronun var olduğu görülmektedir. Bu dönemde askeri hastanelerde müdür muavinliği kadrosu bulunmamaktaydı.⁴⁸⁵ 13 Ocak 1854 tarihini taşıyan ve hastanedeki personelin maaş ve tayinatlarını gösteren defterden anlaşıldığına göre bu tarihte müdür muavininin maaşı 600 kuruştı. Maaş olarak müdürün yarısını alan müdür muavini 1855 yılında El-hac Derviş Efendi idi.⁴⁸⁶ 1867 yılında hastane müdür muavininin maaşı 570 kuruşa düşürülmüştü.⁴⁸⁷ 5 Nisan 1873 tarihinde hastanenin müdür

⁴⁸⁰ BOA. EV. D. 13584

⁴⁸¹ BOA. EV. D. 20247

⁴⁸² BOA. EV. D. 23761

⁴⁸³ BOA. İ. DH. 1025/80818

⁴⁸⁴ BOA. EV. D. 28454; BOA. EV. D. 28655; BOA. EV. D. 28658

⁴⁸⁵ Konu ile ilgili belgede şöyle denilmektedir: “Asâkîr-i Şâhâne hastanelerinde gerçi Muâvin-i müdür bulunmasa da Gurebâlar Hastanesi’nde muâvin istihdâmı ser-hademeyle Muâvinlik hizmetini ol-mikdâr maâş ve ta’yînât ile merkûm Hacı Derviş Efendi müstahdem bulunmağla mübeyyen olan iki nefer ta’yînâtının Asâkîr-i Şâhâne ta’yînâtına nisbetle hesâb olunmuş olduğu şerh verildi.” BOA. EV. D. 13584.

⁴⁸⁶ BOA. EV. D. 15832

⁴⁸⁷ BOA. EV. D. 20247

muavinliği kadrosuna Reşid Bey tayin edilmişti.⁴⁸⁸ 1895 yılından itibaren hastanede bu kadroda Hüseyin Ağa yer almakta idi.⁴⁸⁹

4.3.2.3. Tabib

Tabib, doktorların o dönemdeki unvanıdır. Dördüncü doktordan başka stajyer doktorların da görev yaptığı hastanenin başhekimini tabib-i evveldi. Tabib-i evvel'den başka incelenen dönem içinde dört beş doktorun görev yaptığı bilinmektedir.

4.3.2.3.1. Tabib-i Evvel

Hastanedeki sadece doktorların değil sağlık hizmetlerinde görevli personellerin de en kıdemlisidir. Birinci doktor olarak da nitelendirilebilir. Alet ve edevatın alınması, hekim, cerrah ve eczacı gibi sağlık elemanlarının tayin ve azilleri, Tabib-i Evvel'in (Başhekim, Sertabib) görevi idi. Daha sonradan bu gibi görevler başhekimin tasarrufundan alınarak Mekteb-i Tıbbiye Meclisi'ne verildi. Buna göre sağlık personeli başhekimin teklifi ve bu meclisin onaylaması ile tayin ediliyordu.⁴⁹⁰

Hastanenin açıldığı dönemde hastanede başhekimlik kadrosu yer almamaktaydı. 1875 yılından sonra arşiv kayıtlarında Gurebâ Hastanesi'nde görevli olan tabib-i evvel, ser-tabip olarak gösterilmektedir.⁴⁹¹ Hastanenin açıldığı dönemde hastanede iki doktor bulunuyordu ve bu doktorlar Tıphane mezunu idiler.⁴⁹² Bu iki doktorun biri tabib-i evvel diğeri tabib-i sani idi. Hastanenin açıldığı dönemde 200 yatak kapasitesine sahip olduğu düşünülürse hastanede 2 doktorun olması, bu doktorların işlerinin yoğun olduğunu göstermektedir.

Hastanenin ilk tabib-i evveli Miralay Mehmet Bey'di.⁴⁹³ Hastane açıldığı dönemde hastanede görevli tabib-i evvelin maaşı 1125 kuruştı.⁴⁹⁴ 13 Eylül 1853 tarihinde hazırlanan ve hastanedeki çalışanların maaş ve tayinatlarını gösteren cetvele göre bu tarihte hastanede görev yapan tabib-i evvelin maaşı 1350 kuruşa yükseltildiği

⁴⁸⁸ BOA. MKT. MHM. 451/62

⁴⁸⁹ BOA. EV. D. 28454

⁴⁹⁰ Ataseven, *a.g.m.*, s.203

⁴⁹¹ BOA. EV. D. 23570; BOA. EV. D. 23343; BOA. EV. D. 20247

⁴⁹² Ataseven, *a.g.m.*, s.203

⁴⁹³ BOA. EV. D. 15832

⁴⁹⁴ BOA. İ. MMS. 25/667

görülmektedir.⁴⁹⁵ 1855 yılına kadar hastanenin tabib-i evveli Miralay Ahmet Bey'di.⁴⁹⁶ Miralay Ahmet Bey 1855 yılında görevinden ayrılmış ve yerine tabib-i evvel olarak Ahmet Bey getirilmişti. Kaymakamlık rütbesinde olan Ahmet Bey, Gurebâ Hastanesi'ne atanmasından sonra Miralay rütbesine sahip olmuştur.⁴⁹⁷

24 Ağustos 1856 tarihinde Gurebâ Hastanesi Tabip Muavini Eşref Efendi'nin vefat etmesi üzerine yerine Civanni isminde bir gayrimüslim tayin edilmişti.⁴⁹⁸ Tabip Muavini Kolağası Civanni'nin maaşı 750 kuruştı.⁴⁹⁹ 1856 yılında hastane tabip-i evvelinin maaşına zam yapılmıştı ve 1350 kuruş olan maaşı 1800 kuruşa çıkarılmıştı.⁵⁰⁰ 1859 yılında ise hastanede görev yapan tabib-i evvelin maaşı 3000 kuruşa çıkartılmış,⁵⁰¹ 1867 yılında ise maaş 2850 kuruşa düşürülmüştü.⁵⁰²

2 Şubat 1884 tarihinde hastaneye yeni bir doktor tayin edilmişti. Hastane kadrosuna yeni katılan bu doktorun adı İhsan Bey'di.⁵⁰³ 1886 yılında hastanenin doktorlarından Abdülhakim Efendi vefat etmiş, onun ölümü üzerine 15 Nisan 1886 tarihinde Gurebâ Hastanesi hekimi Abdülhakim Efendi'nin ailesine maaş bağlanmıştı.⁵⁰⁴

1895 tarihinde hastanede tabib-i evvel kadrosunun olmadığı görülmektedir. Onun yerine kemal miralay, operatör miralay tabip-i sani ve tabiplik kadrolarının var olduğu görülmektedir. Bu tarihte hastanede görev yapan doktorlar, Tabip Vehadi Efendi, Tabip İhsan Muhyiddin Efendi ve Tabip Cemal Efendi idi.⁵⁰⁵ 1896 yılında ise hastaneye yeni doktorlar tayin edilmiş ve hastanedeki doktor sayısı 6'ya çıkarılmıştı.⁵⁰⁶ 13 Kasım 1901 tarihinde hastanede boş olan doktor kadrosuna Yüzbaşı Cemalettin Efendi tayin edilmişti.⁵⁰⁷

Hastanenin kurulduğu günden itibaren başhekimleri şöyledir:

⁴⁹⁵ BOA. EV. D. 15123

⁴⁹⁶ BOA. EV. D. 15832

⁴⁹⁷ BOA. A. AMD. 6/91

⁴⁹⁸ BOA. İ. DH. 352/23194

⁴⁹⁹ BOA. EV. D. 15832

⁵⁰⁰ BOA. EV. D. 16049; BOA. EV. D. 16313

⁵⁰¹ BOA. EV. D. 16806

⁵⁰² BOA. EV. D. 20247

⁵⁰³ BOA. İ. DH. 907/72082

⁵⁰⁴ BOA. ŞD. 870/12

⁵⁰⁵ BOA. EV. D. 28454

⁵⁰⁶ BOA. EV. D. 28655; BOA. EV. D. 28658

⁵⁰⁷ BOA. İ. EV. 29/1319.Ş.02

Tablo 14: Gurebâi Müslimin Hastanesi’nde Görev Yapan Başhekimler ve Görev Süreleri (1847-2010)

Başhekimler	Görev Süreleri
Miralay Mehmet Bey	1847 - 1855
Miralay Ahmet Bey	1855 - 1874
Ferik Ahmet Paşa	1874 - 1909
İhsan Paşa	1909 - 1912
Necmettin Arif Bey	1912 - 1918
Neşet Osman Uzman	1918 - 1923
Necmettin Arif Bey	1923 - 1923
Süleyman Numan Paşa	1923 - 1924
Ömer Lütü Eti	1925 - 1943
Şükrü Derviş Aykın	1943 - 1944
Nüzhet Çevik	1944 - 1946
Sedat Erman	1946 - 1952
Sezai Konukgil	1952 - 1955
Necmettin Ülker	1955 - 1956
Ali Eşref Gürsel	1956 - 1960
Tarık Özerengin	1960 - 1967
Seyfi Nazım Basa	1967 - 1974
A. Mazhar Özman	1974 - 1980
Turan Özkan	1980 - 1981
M. Fahir Altan	1981 - 1984
Asaf Ataseven	1984 - 1993
Ayhan Nedim Kara	1993 - 1996
Şaban Odabaşı	1996 - 1998
Nail Erhan	1998 - 1999
Rıza Kutaniş	1999 - 2000
Ayhan Nedim Kara	2000 - 2001
Reha Baran	2001 - 2004
Nedim Samancı	2004 - 2005
Mustafa Şahin	2005 - 2006
Şenel Yediyıldız	2006 - 2007
Turan Aslan	2007 - 2010
Ahmet Danalıoğlu	2010-

Kaynak: Gürkan, *a.g.m.*, s.242; BOA. A. MKT. MHM. 472/5;
BOA. İ. AS. 99/1327-Za-150; BOA. İ. EV. 55/1330.N.05

4.3.2.3.2.Tabib-i Sâni

Hastanede ikinci doktor hüviyetine sahiptir. Hastanenin açıldığı dönemde hastanenin ilk tabib-i sanisi Kaymakam İsmail Bey’dir.⁵⁰⁸ Kaymakam İsmail Bey’in maaşı hastanenin açıldığı dönemde 750 kuruştur.⁵⁰⁹ 1853 yılında ise maaşı 1125 kuruşa çıkarılmıştır.⁵¹⁰

⁵⁰⁸ BOA. EV. D. 15832

⁵⁰⁹ BOA. İ. MSM. 25/667

⁵¹⁰ BOA. EV. D. 15123

1859 yılında hastanenin tabip-i sanisinin maaşına zam yapılmıştı. Yapılan bu zamlarla tabib-i saninin maaşı 2000 kuruşa çıkarılmıştı.⁵¹¹ 1867 yılında ise maaştan bir kesinti yapılmış ve maaş 1900 kuruşa indirilmişti.⁵¹² 1887 yılında Gurebâ Hastanesi'nin tabip-i sanisi Kaymakam Hafız Mehmet Bey'di.⁵¹³ 15 Mayıs 1895 tarihinde hastanenin tabib-i sanisi Hacı Mustafa Efendi idi.⁵¹⁴ 29 Mayıs 1896 tarihinde ise Hacı Mustafa Efendi'nin yerine Hüseyin İhsan Bey ve Desak Efendi getirilmiştir. Bu tarihten itibaren hastanede iki tabib-i sani görev almıştır.⁵¹⁵

4.3.2.3.3. Tabip-i Sâlis

Hastanede üçüncü doktor rütbesine sahiptir. Stajyer doktor da denilmesi yanlış olmayacaktır. Tabib-i evvel ve tabib-i sani'ye göre kıdem, maaş ve tecrübe yönünde geri planda kalmaktadır. 1854'e kadar iki hekimle idare edilen hastaneye, bu tarihte mektepten yeni mezun bir stajyer doktor, yardımcı hekim unvanıyla alındı. Üç yıl sonra bu hekimin ölümü üzerine yerine ilk Hıristiyan hekim tayin edildi.⁵¹⁶

1854 yılında hastanede görev yapan tabip-i salisin maaşı 750 kuruştı.⁵¹⁷ 1867 yılında hastanede görev yapan tabip-i salisin maaşı 710 kuruşa indirilmişti.⁵¹⁸ 1876 yılında ise hastanede tabip-i salis 425 kuruş maaşla çalışmaktaydı.⁵¹⁹ 1895 yılına gelindiğinde hastanede tabip-i salis kadrosunun yer almadığı görülmektedir.⁵²⁰

4.3.2.4. Kâtip

Sivil nitelikte olan kâtipler, hastanede günlük yapılması gerekli olan yazışmalar ve kayıt işlemleri gibi görevlerden sorumlu idiler. Herhangi bir tıp eğitimi almayan bu kişiler önceleri kâtib-i evvel ve kâtib-i sani kadrolarına sahip iken, daha sonradan kâtip-i evvel kadrosunun ser-kâtip olarak değiştirildiğini görmekteyiz. Gurebâ Hastanesi'nde 19. yüzyıl boyunca iki adet kâtip görev yapmıştır.

⁵¹¹ BOA. EV. D. 16806

⁵¹² BOA. EV. D. 20247

⁵¹³ BOA. İ. DH. 1042/81950

⁵¹⁴ BOA. EV. D. 28454

⁵¹⁵ BOA. EV. D. 28655

⁵¹⁶ Ataseven, *a.g.m.*, s.203

⁵¹⁷ BOA. EV. D. 15262

⁵¹⁸ BOA. EV. D. 20247

⁵¹⁹ BOA. EV. D. 23761

⁵²⁰ BOA. EV. D. 28454; BOA. EV. D. 28655; BOA. EV. D. 28658

4.3.2.4.1. Kâtib-i Evvel

Hastanede görevli olan kâtiplerin en kıdemlisi hüviyetine sahiptir. Bu meyanda kendisine başkâtip demek yanlış olmayacaktır. Hastanenin açılış tarihi olan 1847 yılında hastanede görev yapan kâtip-i evvelin maaşı 750 kuruştur. Bu tarihte hastane kadrosundaki kâtib-i evvel ile tabib-i saninin maaşları aynıydı.⁵²¹ İlk dönemde hastane kâtib-i evvelinin adı Hasan Efendi idi.⁵²² 1854 yılında ise hastanede görevli olan ser-kâtip Rauf Efendi idi.

Hastanede uzun süreden beri çalışmakta olan Başkâtip Rauf Efendi, 1854 yılında maaşına zam istemişti. 12 Ağustos 1854 tarihinde onun bu isteği cevap bulmuş ve emeklerine karşılık maaş kıdemine 500 kuruş ve ta'yinatına da üç nefer zam yapılmıştı.⁵²³

1867 yılına kadar hastanenin kâtib-i evvelinin maaşının hiç değişmeyip 750 kuruş olduğu görülmektedir. Ancak bu tarihte kâtib-i evvelin maaşında bir kesintiye gidilip maaşı 710 kuruşa indirilmiştir.⁵²⁴

1892 yılında hastane yönetimi ile hastane doktorları arasında birtakım olaylar yaşanmıştı. Bu durum birbirlerini şikâyet etme durumlarına kadar çıkmış ve hastane teftiş edilmişti.⁵²⁵ 5 Ocak 1893 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Gurebâ Hastanesi'nin ser-kâtibi Ahmet Paşa'nın hastanede yaşanan son gelişmelere vakıf olmadığı bildiriliyordu.⁵²⁶

⁵²¹ BOA. İ. MSM. 25/667

⁵²² BOA. EV. D. 15832

⁵²³ BOA. HR. MKT. 82/86, konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu: "Merhume cennet mekân âdet ityân Valide Sultan tâbe serâh hazretlerinin hayrat-ı celileleri olan Gureba Hastanesi'nin hin-i küşadından berü ser-katib hizmetinde bulunan Rauf kullarının maaş kıdemine beş yüz gurus ve taayinat-ı mahsusasına üç nefer tayinatı zam olunmasına emr taraf-ı eşref nezaret hariciyeden evkaf-ı hümayun nezaretine tezkere-i seniyye tastir buyurulması babında lutuf efendim hazretlerindir."

⁵²⁴ Gurebâ Hastanesi'ndeki görevli katiplerin ve diğer personelin maaş durumları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: BOA. EV. D. 15262; BOA. EV. D. 15428; BOA. EV. D. 15551; BOA. EV. D. 15561; BOA. EV. D. 15694; BOA. EV. D. 15761; BOA. EV. D. 15832; BOA. EV. D. 16049; BOA. EV. D. 16313; BOA. EV. D. 16414; BOA. EV. D. 16422; BOA. EV. D. 16529; BOA. EV. D. 16611; BOA. EV. D. 16806; BOA. EV. D. 17216; BOA. EV. D. 17269; BOA. EV. D. 18069; BOA. EV. D. 18071; BOA. EV. D. 180911; BOA. EV. D. 19211; BOA. EV. D. 19751; BOA. EV. D. 20072; BOA. EV. D. 20247; BOA. EV. D. 22369; BOA. EV. D. 23761

⁵²⁵ BOA. Y. PRK. SH. 3/59

⁵²⁶ BOA. Y. PRK. ZB. 10/104

1895 yılına gelindiğinde de hastanede kâtib-i evvel kadrosunun yerine ser-kâtip (başkâtip) kadrosunun yer aldığı görülmektedir. Bu tarihte hastanenin ser-kâtipi Abdülkerim Efendi idi.⁵²⁷

4.3.2.4.2. Kâtib-i Sâni

İkinci kâtip niteliğine sahiptir. Hastanede görevli olan kâtib-i evvelden veya daha sonra adı değişerek başkâtip olan kişiden maaş ve kıdem olarak ikinci planda yer almaktaydı. Hastanede iki kâtibin çalıştığı göz önünde bulundurulduğunda kâtib-i saniyi kâtib-i evvelin yardımcısı olarak da nitelendirebiliriz.

Hastanenin açıldığı tarihte hastanede görevli olan kâtib-i saninin maaşı 350 kuruştı. 1867 yılına gelindiğinde kâtib-i saninin maaşında bir kesintiye gidilmiş ve maaşı 330 kuruşa indirilmişti.⁵²⁸ 1890 yılına gelindiğinde hastanede görevli olan Kâtip-i Sani Hasan Efendi vefat etmişti. Onun vefatından dolayı devlet, ailesine maaş bağlamıştı.⁵²⁹ 1895 yılında hastanenin kâtib-i sanisi Rıza Efendi idi.⁵³⁰

4.3.2.5. Cerrah

Cerrahlık, hekimlik gibi bilgi ve tecrübe gerektiren bir meslek olmasına rağmen hekim olarak kabul edilmemektedir. Cerrahlar, dağlamak ve yaraları açmak, sınık sarmak, çıkık çekmek, kan almak gibi görevlere sahiptiler. Onlar için dağlama (key-i bin-nar) en son başvurulanan tedavi yöntemi idi. Bu durum hemen hemen her hastalıkta uygulanabilmekteydi. Dağlama yapılan alete “dağılgı” denilirdi. Türk tabipleri demirden dağılguları tercih ederlerdi. Cerrahlar gerek dağlamada ve gerek diğer tedavilerde çeşitli aletler kullanırlardı. Yaraları tedavi etmek ehemmiyetli sayılırdı. Kılıç, bıçak, ok, çomak, taş gibi sebeplerden hâsıl olan yaralar, cerrahi müdahaleyi gerektiren sebeplerdendi.

Günlük hayatta veya savaşta meydana gelen yaraların tedavi edilmesi için yaranın etrafı temizlendikten sonra mil ile yoklanır, mil kemiğe dokunup çıkırtı yaparsa, kemik kırılmış olduğu için, yara açılıp arıtılırdı. Kemik kırılmış ve çok kan akıyorsa kan

⁵²⁷ BOA. EV. D. 28454

⁵²⁸ BOA. EV. D. 20247

⁵²⁹ BOA. ŞD. 876/49

⁵³⁰ BOA. EV. D. 28454

durdurulur, sonra kaynamış zeytinyağı ile koyunyünü tatbik olunurdu. Deri kalkmış olursa bir taraftan yaranın alınması için delik bırakılarak ibrişim ile dikilirdi.⁵³¹

Hastanenin açıldığı dönemde hastanede 2 adet cerrah bulunmakta olup, Cerrah-ı evvel ve cerrah-ı sani olarak adlandırılmaktaydılar. Bu ilk cerrahlar mektepli değillerdi.⁵³² Yüzyılın sonuna gelindiğinde hastanedeki cerrahların sayısı 3'e çıkıyordu.

4.3.2.5.1. Cerrâh-ı Evvel

Birinci cerrah anlamındadır. Hastanenin açıldığında cerrah-ı evvelin maaşı 500 kuruştı.⁵³³ 1867 yılına gelinceye kadar hastanede görev yapan cerrah-ı evvelin maaşı 500 kuruş iken, bu tarihte maaş 475 kuruşa düşürülüyordu.⁵³⁴ Cerrah-ı evvel, 1876 yılına gelindiğinde aynı maaşı almaya devam etmiştir.

1895 yılında hastanede görev yapan cerrah-ı evvelin adı Halil Efendi idi. Bu tarihte hastanede üç cerrahın görev yaptığı görülmektedir. 19 Mayıs 1895 tarihini taşıyan ve hastanede görev yapan memurların maaş, isim ve itibarlarını gösteren belgeden anlaşıldığına göre, hastanede görevli olan üç cerrah içerisinde en kıdemlisi Cerrah-ı Evvel Halil Efendi idi.⁵³⁵

4.3.2.5.2. Cerrâh-ı Sâni

İkinci cerrah anlamına gelmektedir. Cerrah-ı evvele göre tayinat ve maaş bakımından ikinci sırada bulunmaktadır. Hastanenin açıldığı dönemde cerrah-ı saninin maaşı cerrah-ı evvelden 100 kuruş aşağıda idi. Hastanede cerrah-ı sani olarak görev yapan ve 400 kuruş maaş alan bir kişi bulunmaktaydı.⁵³⁶

1867 yılına gelindiğinde hastanede görev yapan cerrah-ı saninin maaşı 400 kuruştan 380 kuruşa indirilmişti.⁵³⁷ 1895 yılında hastanede görev yapan ve Cerrah-ı Evvel Halil Efendi'ye göre maaş ve kıdem itibarıyla daha düşük bir konumda olan

⁵³¹ Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Haz. Esin Kahya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 2010, s.19-20

⁵³² Ataseven, *a.g.m.*, s.203

⁵³³ BOA. İ. MSM. 25/667

⁵³⁴ BOA. EV. D. 20247; BOA. EV. D. 22369; BOA. EV. D. 23761

⁵³⁵ BOA. EV. D. 28454; BOA. EV. D. 28655; BOA. EV. D. 28658

⁵³⁶ BOA. İ. MSM. 25/667

⁵³⁷ BOA. EV. D. 20247

cerrah-ı saninin adı Mustafa Efendi idi. Bu tarihte hastanede cerrah-ı saniden daha düşük bir itibara sahip olan bir cerrah daha bulunmaktaydı. Belgelerde Cerrah Ahmet Efendi olarak gecen bu cerrah, Cerrah-ı Evvel Halil Efendi ve Cerrah-ı Sani Mustafa Efendi'den maaş ve kıdem olarak geride idi.⁵³⁸

4.3.2.6. Eczacı

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde ilaç yapımı belirli bir kurum veya hizmet gurubu tarafından yapılan bir faaliyet alanı değildi. Sarayda ilaç imalini, gerek helvacıbaşının idaresindeki helvacılar, gerekse hekimbaşının nezaretinde çalışan hassa tabipler yürütmekteydi. Yapılan ilaçların önemlileri, hekimbaşı odası olarak da bilinen Baş Lala Kulesi'nde saklanır, gerektiğinde kafi miktarda verilirdi. XII. yüzyıl başlarından itibaren ise yine bu alanda uzman kilercilerden seçildiği anlaşılan miskçibaşının bu görevi üstlendiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'ndeki darüşşifalarda ilaç yapımında fonksiyon üstlenen çeşitli görevlilere rastlanmaktadır. Öncelikle her hekim gibi darüşşifalardaki hekimler de ilaç imali konusunda uzmandılar. Bu hekimlere aşşab/saydelani, şerbetçi, tabbah ve edviye-kûb gibi görevliler ilaç yapımında katkı sağlardı. Aşşablar tam bir eczacı fonksiyonunu üstlenmekteydiler. İlaç yapımında kullanılacak şifalı bitki ve diğer malzemelerin tedariki bu görevli tarafından gerçekleştirilirdi. Şerbetçi ya da tabbah-ı eşribe, deva niteliği olan çeşitli şerbet ya da şurupları imal ederdi. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda kurulan modern hastanelerde aşşabların fonksiyonunu eczacılar üstlenmişlerdi.

XIX. yüzyılda bazı hastane ve resmi kurumların ilaç ihtiyacının sivil gayrimüslim eczacılar tarafından karşılandığı görülmektedir. Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane (1839) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'nin (1867) kurulmasından sonra bu okullardan çıkan eczacılar, hastanelerde görev alarak ilaç hazırlama işlerini yürütmeye başladılar. Bunların sayıları önceleri azdı, fakat zamanla ihtiyacı karşılayacak düzeye ulaştı.⁵³⁹

⁵³⁸ BOA. EV. D. 28454

⁵³⁹ Arif Bilgin, "Osmanlı Döneminde İlaç Yapımında Kullanılan Tıbbi Bitkiler", **Osmanlılarda Sağlık Health in The Ottomans Cilt:1**, Biofarma İlaç Sanayi Yay., İstanbul: 2006, s.250-251

Gurebâ hastanesinin ilk eczacıları mektepli değillerdi.⁵⁴⁰ Hastanenin açıldığı yıl olan 1847’de hastanede görevli iki adet eczacı bulunmaktaydı bunlardan biri eczacı-yı evvel, diğeri ise eczacı-yı sani olarak nitelendiriliyorlardı. Daha sonraki yıllarda bu kadroya eczacı-yı salisin de katıldığı görülmektedir.

4.3.2.6.1. Eczacı-ı Evvel

Hastanede görevli olan eczacıların başı hüviyetindedir. Birinci eczacı olarak da tanımlayabileceğimiz hastanenin ilk eczacı-ı evvelinin maaşı 1847’de 500 kuruştı.⁵⁴¹ 1853 yılına gelindiğinde hastanede görev yapan eczacı-ı evvelin maaşına zam yapıldığı ve maaşının 750 kuruşa çıkarıldığı görülmektedir.⁵⁴² 1867’de ise maaşta bir kesintiye gidilmiş ve 710 kuruşa indirilmişti.⁵⁴³ 1876 yılında da hastanede görev yapan eczacı-ı evvel aynı maaşı almayı sürdürmüştür.⁵⁴⁴

1895 yılına gelindiğinde hastanede görev yapan eczacı-ı evvelin adının Tinas Efendi adında bir gayrimüslim olduğu görülmektedir.⁵⁴⁵

4.3.2.6.2. Eczacı-ı Sâni

İkinci eczacı olarak da tanımlayabileceğimiz hastanenin ilk eczacı-ı sanisi İbrahim Efendi idi.⁵⁴⁶ Eczacı-ı Sani İbrahim Efendinin maaşı 1847’de 400 kuruştı.⁵⁴⁷ 1867 yılından itibaren hastanede görevli olan eczacı-ı saninin maaşında bir kesintiye gidilmiş ve maaşı 380 kuruşa düşürülmüştü.⁵⁴⁸

1895 yılına gelindiğinde hastanede bulunması gereken eczacı-ı sani kadrosunun boş olduğu görülmektedir. 1896 yılında da bu kadro boş kalmaya devam etmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁰ Ataseven, *a.g.m.*, s.203

⁵⁴¹ BOA. EV. D. 15832; BOA. İ. MSM. 25/667

⁵⁴² BOA. EV. D. 15123

⁵⁴³ BOA. EV. D. 20247

⁵⁴⁴ BOA. EV. D. 23761

⁵⁴⁵ BOA. EV. D. 28454

⁵⁴⁶ BOA. EV. D. 15832

⁵⁴⁷ BOA. İ. MSM. 25/667

⁵⁴⁸ BOA. EV. D. 20247

⁵⁴⁹ BOA. EV. D. 28454; BOA. EV. D. 28655; BOA. EV. D. 28658

4.3.2.6.3. Eczacı-ı Sâlis

Hastanede görev yapan eczacıların en düşük kıdeme sahip olanıdır. Stajyer eczacı veya üçüncü eczacı da diyebileceğimiz eczacı-ı salis kadrosu, hastanenin açıldığı tarihte bulunmamaktaydı. 1853 yılına gelindiğinde hastanede görevli olan personelin maaş ve tayinatlarını gösteren tablolarda, bu kadroya yer verildiği ve bu tarihten itibaren hastaneye yeni bir eczacı alındığı, onun da kadrosunun eczacı-ı salis kadrosunda olduğu görülmektedir. 1853 yılında hastanede görevli olan eczacı-ı salisin maaşı 300 kuruştur.⁵⁵⁰ 1855 yılında hastanede görevli olan eczacı-ı salisin adı Mülazım Şerif Efendi idi. Bu tarihte maaşına bir zam yapılmış ve maaşı 350 kuruşa çıkarılmıştı.⁵⁵¹ 1867 yılında ise eczacı-ı salisin maaşı 330 kuruşa düşürülüyordu.⁵⁵²

1895 yılına gelindiğinde hastanede eczacı-ı salis kadrosunun olmadığı görülmektedir. 1896 yılında hastanede Eczacı-ı Evvel Tinas Efendi'den başka hastanede görevli olan eczacılar, Eczacı Ahmet Efendi, Eczacı İstifan Efendi ve Eczacı Mehmet Ekrem Efendi idi.⁵⁵³

4.3.2.7. Sülükçü

Geçmiş zamanlarda kan almak için en kolay usul olarak sülük kullanılırdı. Böylece damarı bulup açmak güçlüğü olmadığı gibi hacamat⁵⁵⁴ külfeti de yoktu. Eskiden berber dükkânlarında şişeler içinde sülük beslenir ve satılırdı. Hamamlarda gerek boynuz çekilerek, gerek sülük yapıştırılarak bol bol kan akıtılırdı. Hemen her hamamda bu işin erbabları bulunurdu.

Sülük Avrupa'da da çok kullanılan bir kan alma aracıydı. Anadolu'dan Avrupa'ya çok miktarda sülük ihracı yapılırdı. 100 yıl öncesine kadar sülük bir devlet işi halindeydi. İçinde bol miktarda sülük yetişen dereler ve göller kontrol altına alınmıştı. Sülük tutulmak üzere bölge bölge imtiyazlar verilirdi.⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ BOA. EV. D. 15123

⁵⁵¹ BOA. EV. D. 15832

⁵⁵² BOA. EV. D. 20247

⁵⁵³ BOA. EV. D. 28454; BOA. EV. D. 28655

⁵⁵⁴ Boynuz veya şişe ile vücudun bir organına kanı topladıktan sonra neşter ve mengene denilen aletlerle kan almaya denilmektedir.

⁵⁵⁵ Osmanlı ülkesi içerisinde dönem dönem ve çeşitli bölgeler için sülük tutmak ve satışı yapmak üzere imtiyazlar verilirdi. Örneğin 22 Ekim 1836 tarihinde Rumeli ırmak ve göllerinde sülük tutulması ihalesi gerçekleştirilmişti,

Bir senede tutulan sülüğün ülke ekonomisine katkısı 250.000 lirayı buluyordu. Anadolu’da senede 10 tondan fazla sülük tüketiliyordu. Ülke dışına ihraç edilen miktar ise 15 tonu geçmekteydi.

Hekimlikte sülüğün önemi XIX. yüzyıl sonlarına kadar devam etmiştir. O zamanlara kadar kan almak için bilinen vasıtaların başında sülük ve hacamat bulunuyordu.⁵⁵⁶ Her hastanede en az bir sülükçü bulunurdu.

Bezmiâlem’in Yenibahçe’de kurdurmuş olduğu Gurebâ-i Müslimin Hastanesi’nin ilk kadrosunda sülükçü de yer almaktaydı.⁵⁵⁷ Bu sülükçünün maaşı 100 kuruş olarak belirlenmişti. Yıllarca hastanede çalışan sülükçülerin maaşları 100 kuruş olmuştur.

II. Murat’ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından yaptırılan Üsküdar-Toptaşı’ndaki Toptaşı Askeri Hastanesi’nde sülükçü olarak görev yapan Sülükçü Hocador’un maaşı 10 Ağustos 1840 tarihinde 200 kuruşa çıkarılıyordu.⁵⁵⁸ Gurebâ Hastanesi’nde çalışan sülükçünün 100 kuruş maaşla çalışması tecrübe ve kıdem bakımından Toptaşı Askeri Hastanesi’nde çalışan sülükçüye göre geride olduğunu kanıtlamaktadır.

Hastanenin ilk kadrosunda 13 Ocak 1854 tarihine kadar bir sülükçü geçmekte iken, 1854 yılına gelindiğinde hastanedeki sülükçü sayısı ikiye çıkıyordu. Bu iki sülükçünün de maaşı 100’er kuruştur.⁵⁵⁹ 13 Ağustos 1855 tarihini taşıyan ve hastane memurlarının maaşlarını gösteren deftere göre bu tarihte hastanedeki sülükçü sayısı 3’e çıkıyordu. Bu üç sülükçüye verilen toplam aylık tutarı da 300 kuruştur.⁵⁶⁰ 1862 yılına

BOA. C. ML. 188/7816. Osmanlı arşiv kayıtlarında bu ihale gibi birçok ihaleye yönelik belgeye rastlanmaktadır. Bolu ve Viranşehir’deki sülük ihalesi 23 Eylül 1841 tarihinde Petro ismindeki bir bezirgâna verilmişti, BOA. C. SH. 27/1313. Kocaeli Sancağı’ndaki sülük ihalesi ise 10 Ekim 1842 tarihinde yapılmıştı, BOA. İ. DH. 67/3339. 07 Mayıs 1845 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Niğbolu Kazası’nın bir senelik sülük ihale bedeli 23.000 kuruştur, BOA. C. ML. 513/20933. Yapılan ihalelerde Osmanlı vatandaşlarının yanı sıra Avrupalı tüccarlar da imtiyaz alabilmişler ve Osmanlı coğrafyasında elde ettikleri sülükleri ekonomik getiriye dönüştürmüşlerdir. 20 Ocak 1837 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bir Fransız vatandaşının Siroz Kazası ırmaklarından tutup yurtdışına ihraç ettiği sülüklerden gümrük vergisi alınması emrediliyordu, BOA. C. ML. 151/6357. Osmanlı Devleti yöneticileri 1849 yılında sülük ihracına bir düzenleme getirmişti. Buna göre ülke coğrafyasından sülük çıkarılması ile tuz ticaretinin yapılması diğer devletlere yasaklanmıştı, BOA. HR. MKT. 27/33; BOA. HR. MKT. 37/50.

⁵⁵⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 125-127

⁵⁵⁷ Vakfiye, s.336-337; BOA. İ. MSM. 25/667

⁵⁵⁸ BOA. İ. DH. 19/886

⁵⁵⁹ BOA. EV. D. 15262

⁵⁶⁰ BOA. EV. D. 15761

kadar hastanede 3 sülükçü çalışmıştır. Bu yıldan itibaren sülükçü sayısının tekrar 2'ye düştüğü görülmektedir.⁵⁶¹ 1876 yılında ise bu sayı 1'e düşmüştür.⁵⁶²

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sülükçülük hastanelerde müstakıl bir meslek olmaktan çıkıyordu. 1895 yılından itibaren hastane çalışanlarını ve maaşlarını gösterir defterlerde sülükçüye rastlanmamaktadır.⁵⁶³

Nitekim yüzyılın sonlarında yer alan belgelerden öğrendiğimiz bir diğer husus ise hastane personelleri ve sayılarıdır. Buna göre, aşağıda verilen tabloda hastanedeki hangi mesleğin memur ve hizmetçi olarak anlaşıldığı ve sayısı artık rahatlıkla görülmektedir.

Tablo 15: 19. Yy. Sonunda Hastanede Memur ve Hizmetlilere İlişkin Bilgiler

Memur				Hizmetçi		
Unvan	Sayı	İtibari Tayinat	İtibari Yem	Unvan	Sayı	İtibari Tayinat
Sertabip	1	16	4	Serhademe	1	2
Müdür	1	8	1	Serhademe Muavini	1	1
Tabîbi Sâni	1	12	3	Çassâl-ı Evvel	1	2
Operatör	1			Çassâl Muavini	1	1
Kehhal	1			Beytûlmal	1	1
Serkâtip	1	4	1	Havanzen	1	1
Tabîbi Sâlis	1	4	1	Tımarcı	7	7
Tabib	3			Berber	1	1
Tabib	1	2		Kapıcı	2	2
Kâtibi Sâni	1	3		Terzi	2	2
Elbise Emini ve Vekilharç	1	3	1	Çamaşırcı	3	3
Elbise Emini Muavini	1	3	1	Bahçıvan	1	1
Müdür Muavini	1	2	1	Hizmetçi	60	60
Cerrahî Evvel	1	4	1	Meydancı	10	10
Cerrahî Sâni	1	3		Muvakkit	1	
Cerrah	1	2		Su yolcu	2	
Eczâciyî Evvel	1	4	1	İşçi	2	2
Eczacı	1	2				
Eczacı	1	2				
Eczacı	1					
Makinist	1	1				
Müvezzi'	1	2				
TOPLAM	24	77	15	TOPLAM	97	94

Kaynak: BOA. EV. D. 28655

⁵⁶¹ BOA. EV. D. 18069

⁵⁶² BOA. EV. D. 23761

⁵⁶³ BOA. EV. D. 28454; BOA. EV. D. 28655; BOA. EV. D. 28658

Hastanede yatan hasta sayısının 240 ile 260 dolaylarında olduğunu öğrendiğimiz bir belgeye göre⁵⁶⁴, hastanede yatan günlük hasta ortalaması 250'dir. Toplam memur sayısı 24, toplam hizmetçi sayısı da 97 olduğuna göre toplam personel sayısı, hastanede yatan günlük hasta sayısının yarısına eşittir. Bu durumda her iki hastaya yaklaşık bir personel (memur veya hizmetli) düştüğü sonucunu çıkarabiliyoruz. *Askerî Hastaneler Kanunnamesi Hümâyunu* gereğince⁵⁶⁵ her 40 hastaya bir tabibin düşmesi gerektiğinden hareketle, altı tabibi olan hastanede bu oran yaklaşık 43'tür. Söz konusu kanuna göre, yakın bir zamanda bir tabip ihtiyacı ortaya çıkacağı öngörülebilir.

4.3.3. Hastanede Bulunan Diğer Kadro ve Görevlileri

Hastane açılmadan önce ve açıldıktan sonraki dönemlerde hastaneye alınacak personel konusunda çeşitli yazışmalar olmuştu. Bu yazışmalardan biri de 29 Mart 1847 tarihinde yaşanmıştı. Buna göre, zor bir durumda olan Mahmut Paşa'nın damadı olan İlyas Bey'e açılacak olan Yenibahçe Hastanesi'nde veya başka bir yerde iş verilmesi için Ticaret, Ziraat ve Nafia Nazırı Tahir Bey, bir tahrir hazırlamıştı.⁵⁶⁶

Hastane açıldığı dönem olan 1847 veya 1848 yıllarına ait olduğu anlaşılan fakat tarih belirtilmeyen bir belgeden anlaşıldığına göre hastanede görevli personelin bazılarının isimleri aşağıdaki gibiydi: ⁵⁶⁷

Tabîb-i Evvel Miralay Ahmed Bey
Tabîb-i Sâni Kâimakâm İsmail Bey
Tabîb-i Sâlis Kolağası Raif Efendi
Muâvin Tabib Cevâd
Cerrâh-ı Evvel Halil Efendi
Cerrâh-ı Sâni Rızâ Efendi
Muâvin Cerrâh Ahmed Efendi
Eczâcî-yı Evvel??
Eczâcî-yı Sâni İbrahim Efendi
Eczâcî-yı Sâlis Mülâzım Şerif Efendi
Eczâcî-yı Râbi' İstefan
Elbise Emîni ve Vekîl-i Harc Sâlih Bey
Elbise Muâvini Hacı Mehmed Efendi
Muâvin-i Gassâl Şeyh Mehmed Efendi
Gassâl Musa Efendi

⁵⁶⁴ BOA. EV. D. 28655

⁵⁶⁵ BOA. EV. D. 12552

⁵⁶⁶ BOA. A. MKT. DV. 5/35

⁵⁶⁷ BOA. EV. D. 13584

Kâtib-i Evvel Hüsni Efendi
 Kâtib-i Sâni Abdi Efendi
 Müdür-i Hastane Salih Efendi
 Muâvin-i Müdür Hacı Derviş Efendi
 Ser-hademe İbrahim Ağa
 Ser-hademe Yamağı Ali Ağa
 Terzi Süleyman Ağa
 Beytü'l-mâl Hasan Efendi
 Berber Mustafa Ağa
 Kapucu Eyup Ağa
 Şeriki Mehmed Ağa
 Câbî-i Vakf Yusuf Ağa

13 Eylül 1853 tarihini taşıyan ve Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurdurtmuş olduğu Gurebâ-i Müslimin Hastanesi çalışanlarına verilen maaş aşağıdaki gibiydi:

Tablo 16: Hastane Çalışanlarına Verilen Maaş (1853)

İtibar-ı nefer	Unvan	Maaş	
		(Kuruş)	(Para)
8	Müdür-i Hastahâne	1.200	
12	Tabîb-i Evvel	1.350	
8	Tabîb-i Sâni	1.125	
2	Muâvin-i Müdür	600	
4	Kâtib-i Evvel	750	
4	Tabîb-i Sâlis	750	
2	Kâtib-i Sâni	350	
4	Cerrâh-ı Evvel	500	
3	Cerrâh-ı Sâni	400	
2	Muâvin-i Cerrâh	200	
3	Vekîl-i Harc	400	
4	Eczâcî-yı Evvel	750	
3	Eczâcî-yı Sâni	400	
2	Eczâcî-yı Sâlis	300	
1	Müvezzi'	120	
1	Hâvenzen	100	
1	Sülûkçü	100	
1	Elbise Yamağı	150	
4	Bevvâbân	300	
	İşciyân	400	
2	Ser-hademe	200	
	Hademetçiyân	3.100	
	Meydânciyân	495	14
1	Câbî	100	
	Abrâhiyan	50	
	Muvakkît	20	
	Hademe-i câmi'	980	
	Gassâl	150	
	Toplam	15.340	14

Kaynak: BOA. EV. D. 15123

1855 tarihinde hastanenin vekil-harc görevini yürüten kişi Salih Bey idi ve maaşı 400 kuruştı. Sülûkçü ve berber Mustafa Ağa idi ve maaşı da 100 kuruştı. Ser-

hademe İbrahim Ağa ile Ali Ağa idi ve maaşları da 200'er kuruştı. Gassal Şeyh Musa Efendi'nin maaşı 250 kuruş, Gassal Muavini Şeyh Mehmet Efendi'nin maaşı 200 kuruş, Bevvab Eyüp Ağa'nın maaşı 150 kuruş, Bevvab Mehmet Ağa'nın maaşı 300 kuruş, Çamaşırcılar Bolulu Abdullah, Kastamonulu Emin ve Yolcu Mustafa'nın maaşı 100'er kuruştı. Hastanede görevli olan bahçıvan 170 kuruş, 37 kişi olan hasta bakıcısı 100'er kuruş, 11 kişi olan meydancılar 70'er kuruş, havenzen (eczacı kalfası) 100 kuruş, câbî (vakıf tahsildarı) 100 kuruş maaş almaktaydı.⁵⁶⁸

17 Mart 1870 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre bu tarihte memurların maaşları toplamı olan 10.154 kuruşun, vakıf gelirlerinden karşılanmak üzere 2.046 kuruş zam yapılmasının ve toplamda hastanede görevli olan memurların maaşlarının 12.200 kuruşa çıkarılması istenmişti.⁵⁶⁹ Konu, belgede şöyle zikredilmişti:

“Atufetlü efendim hazretleri

Merhume Bezm-i Âlem Valide Sultan tâbe serâh hazretleri hayrat-ı celilesinden Yeni Bağçede kâin Gurebâ Hastanesi memurlarının maaşları derece-i kifayede olmasından naşi emri idare müşkülat çekmekte bulundukları anlaşılmış olduğundan terkim olunan hülasada gösterildiği vechle mûmâ-ileyhün şimdiki maaşları olan cem'an on bin yüz elli dört guruş üzerine müşârün-ileyh vakıf malından olarak iki bin kırk altı guruş zammıyla şehrisinin on iki bin iki yüz guruş aylığı hususuna dair evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesinin takdiri zikr olunan hülasa ile arz ve takdim kılınmış ve suret-i iş'ara nazaran memurin-i mûmâ-ileyhün bu babda istihkak ve ihtiyaçları bedeli bulunmuş olmağla bermucib-i takdir hazinece tesviye-i muktezasının nezaret-i müşârün-ileyhâya havalesi hakkında her ne vechle emir ve ferman cenab-ı cihan-bani şeref-sünûh ve südur buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılndı efendim Fi 14 Z 1286”

23 Mart 1873 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Gurebâ Hastanesi müdür muavinliği kadrosu ile elbise emini muavinliği kadrosu lağv olunmuştu. Bu duruma rağmen bu kadrolarda müdür muavinliğinde Müstahdem Reşid Bey ile elbise emini muavinliğinde Abdullah Ağa bulunuyorlar ve bu kadrolara tahsis edilen odaları kullanıp, maaşları alıyorlardı. Bu durum hastanenin bütçesini düzenlemek üzere memur maaşlarında yapılacak olan indirimleri ayarlarken ortaya çıkmıştı. Müdür muavini 570

⁵⁶⁸ BOA. EV. D. 15832

⁵⁶⁹ BOA. İ. DH. 608/42392

kuruş ve elbise eminliği muavini 310 kuruş maaş alıyordu. Bu kadroların lağv edilmiş olduğu kendilerine bildirilmesine rağmen işlerinin başında olan bu kişilerin bu tarihe kadar aldıkları maaşlarına dokunulmaması kararı alınmıştı.⁵⁷⁰

5 Nisan 1873 tarihine gelindiğinde bu kadroda çalışıyor olmasına rağmen kadrosu lağvedilen, Gurebâ Hastanesi'nin elbise emaneti muavini kadrosuna Abdullah Ağa atanmıştı.⁵⁷¹

19. yüzyılın sonları hastanedeki yoğunluğun arttığı bir dönem olmuştu. Öyle ki, 1892 yılında hastanenin kapasitesi 300 olmasına rağmen ortalama yatan hasta sayısı 350'yi bulmaktaydı.⁵⁷² Böyle bir durumda hastanedeki personel sayısının da artırılması gündeme gelmişti. Hastanedeki mevcut durumu denetlemek üzere 1891 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den gelen bir komisyon hastanedeki ihtiyaçlar için layihalar hazırlamışlardı. Hazırladıkları layihalarda, hastanedeki mevcut doktor sayısının artırılması gerektiği ve bunlara ilaveten cerrah, eczacı ve kehhâl (göz hekimi) istihdamı gerektiği söylenmişti. Bu doğrultuda haftada iki gün hastaneye zorunlu olarak devam etmek ve diğer günlerde ihtiyaca göre hastaneye gitmek şartıyla kehhâl için aylık 600 kuruş maaş, haftada 4 gün muntazaman ve diğer günlerde de ihtiyaca göre gitmek üzere operatörlük için 500 kuruş, hastanede görevlendirilmek üzere iki adet doktor için aylık 600'er kuruş maaş, alınacak olan eczacı için aylık 450 kuruş maaş belirlenmişti. Alınacak olan bu personelin aylık toplam maliyeti 2750 kuruş olacaktı.

Hastaneye kehhâl olarak Bâb-ı Vâlâ-yı Ser-askeriye-i Sıhhiye Dairesi'nde memur olan Kaymakam Sabir Bey, operatörlüğe Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane

⁵⁷⁰ BOA. İ. MMS. 46/1946 konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu: Maruz-u çaker-i kemineleridir ki Bundan makdem icra olunan tenkihatta Cennetmekân Bezm-i Âlem Valide Sultan tâbe serâha hazretlerinin hayrat-ı Celilelerinden Yenibahçe'de kâin Gureba Hastanesi müdür muavinliğiyle elbise emini muavinliği lağv olunmuş ise de şimdiye kadar mavki-i icraya konulmayub müdür muavinliğinde müstahdem Reşid Bey ile elbise eminliği muavinliğinde bulunan Abdullah Ağa hademan mahsusalarını oda ve maaşlarını ahz ve istifa eylemiş olduklarından mahsubunun icrasıyla kendilerinin kâmekân işlerinde istihdamı istida' olunmuş ve zikr olunan müdür muavinliğinin beş yüz yetmiş ve elbise eminliği muavinliğinin dahi üç yüz on gurus maaşları olarak esnay-ı tenkihatta hazine-mânde edildiği kuyûdun ve mumâ-ileyhânın ot vaktinde ifay-ı hizmet eyledikçe tahkikat ve vaka'dan anlaşılmıştır bu memuriyetlerin ibkası şıklarından birinin tebrici ired-e-i âliye ve katipliklerine mevaddan olup maaşlarının icray-ı mahsusa bahsuba bahsine gelince mademki mumâ-ileyhânın memuriyetlerinden azvı ve maaşlarının kat'i hususu vaktiyle kendilerine bildirilip şimdiye kadar işleri başında bulunmaları hasebiyle oldukça aylıklarının istifa etmiş olduklarından şimdi red ettirilmesi şân merehim-i nisân cenab-ı zillallahıye muvakkik görülemeyeceğine nazaran tarihi uzvlarından şimdiye kadar almış oldukları maaşların kabulüyle mahsubunun icrası nezd mukarrem ve kithab sedaretpenahilerine dahi hin-i tensib buyurulmasını surette icray-ı icabı hususunun savb-ı kimtehaye iş'arı babında ve her halde emir ve ferman hazret veliyül emrindir. Fi 23 Muharrem 290.

⁵⁷¹ BOA. A. MKT. MHM. 451/62

⁵⁷² BOA. EV. D. 12552

muallim muavinlerinden Cemal Efendi, doktor kadrolarına da Doktor İhsan Muhyiddin ve Doktor Mehmet Cemil Efendi ve eczacılığa da Musa Şerif Efendi seçilmişti. Konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu:⁵⁷³

“Bezmiâlem Valide Sultan tâbe serâh hazretlerinin cümle hayrât-ı şeriflerinden Yenibahçe’de kâin Gurebâ-i Müslimin Hastanesi muhtâc-ı tanzîm ve ıslahı görüldüğünden Hazret-i Padişâhide idareye ait muamelatın Hazînece ıslahına teşebbüs olunmakla beraber fennî cihetlerinin dahi teftişiyle istikmalî esbabı intizamı fenninde taraf-ı nezaretten vuku’ bulan iş’âr üzerine Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’den mukaddem ve muharrir tayin kılınan zevatdan mürekkeb komisyonca tanzîm ve îta idilen layıhalarda gösterdiği üzere mezkur hastane etubbasının tezyîdi ve bunlara ilaveten cerrah ve eczacı ve kehhâl istihdamı lazım gelmiş olduğundan haftada iki gün hastaneye devam etmek ve indelîcâb eyyâm-ı sairede dahi gitmek şartıyla kehhâl için şehri altı yüz kuruş ücret ve haftada dört gün muntazaman devam etmek ve gündelik indelîcâb eyyâm-ı sairede dahi gitmek üzere operatörlük için şehri beş yüz vekil yevm-i etıbbayı saire misüllü hastanede ifa-yı hizmet eylemek üzere iki nefer tabip için şehri altı yüz ve eczacılık için şehri dört yüz elli kuruşun cem’an şehri iki bin yedi yüz elli kuruş maâşın mecidiye tertîb ve tahsîs iktiza ederek Hastane Sertebabetiyle Mekteb-i Tıbbiye Nezaret-i bahiyesince dahi kehhallığa mukim Vâlâ-yı Ser-askeriye-i Sıhhiye dairesinde memur Kaimakam izzetlü Sabir Bey ve Operatörlüğe Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane Muallim Muavinlerinden rafetlü Cemal Efendi ve tebabetlere doktor İhsan Muhyiddin ve Mehmet Cemil Efendi ve eczacılığa hastahane-i mezkur ecza mevzuatı hitamında bulunan Musa Şerif efendiler intihab kılınmış olmağla hizmet-i mezkure için almakda maaşlar tahsisıyla meblağ-ı mezburun geçenlerde tanzim ve takdim olunan üç yüz yedi senesi bûdcesine ilavesi hususunda arz ve istizana Meclis-i İdare Evkafı kararıyla mesarifât idaresinden ifade olunmağın olbabda ve herhalde emr ve ferman hazret veliyül emrindir”

Hastaneye ilk kez 1892’de bir göz hekimi ile bir operatör atanmıştır. Bâb-ı Seraskeriye Sıhhiye Dairesi’den göz mütehassısı Kaymakam Behçet Bey haftada iki gün çalışmak üzere hastaneye tayin edilmiştir. Onunla beraber operatör olarak tayin edilen Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane muallim muavinlerinden Cemal Bey ise haftada dört gün çalışıyordu. Hastanedeki bu tayinler göz ve cerrahi kliniklerinin kuruluşu kabul edilir. Operatör Cemal Bey 1894 yılında ölünce onun yerine dönemin tanınmış cerrahı, Yıldız Askeri Hastanesi operatörü ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane küçük cerrahi muallimi

⁵⁷³ BOA. İ. DH. 1236/96826

Miralay Osman Bey tayin edilmişti. Aynı yıl görevlendirilen Hüseyin Bedri Bey ise koğuşunda daha çok deri hastalıklarını tedavi ediyordu.⁵⁷⁴

1894 yılında hastanedeki hasta sayısının artmasına paralel olarak mevcut personelin yetersiz kaldığı düşünülmüştü. Bu nedenle hastane yönetimi mevcut olan hademe sayısının artırılmasını talep etmişlerdi. Yapılan bu talep, 24 Kasım 1894 tarihinde kabul edilmemiş ve mevcut hademelerle yetinilmesi emredilmişti.⁵⁷⁵ 1896 yılında hastanede görevli personel aşağıdaki gibiydi:

Tablo 17: 1896 Yılı Personel Bilgileri

Hizmetli isimleri	Tayinat	Sayı	Hizmetli isimleri	Yem olarak	Tayinat	Sayı
Serhademe Mehmet Ağa	2	1	Sertabib Miriliva Ahmet Bey	4	16	1
Muavini Ahmed Ağa	1	1	Müdür Hacı Derviş Efendi	1	8	1
Gassal-ı Evvel Hacı Tahir Efendi	2	1	Tabib-i Sani Hüseyin İhsan Bey	3	16	1
Gassal muavini Hacı Ahmet Efendi	1	1	Operatör Miralay Osman Bey			1
Beytül-mal Ali Efendi	1	1	Kemal Miralay Behçet Bey			1
Havenzin Hüseyin	1	1	Serkatib Abdülkerim Efendi	1	4	1
Tımarcıyan Nazmi Muhiddin Mehmet Hakkı Ahmed Osman	7	7	Tabib-i Sani Desak Efendi	1	4	1
Berberan Hüseyin	1	1	Tabib İhsan Muhyiddin Efendi			1
Kapıcıyan Mehmet	2	2	Tabib Celil Efendi			1
Terziyan Hüseyin Ali	2	2	Tabib Kolağası Hüseyin Efendi			1
Çamaşırcıyan Mahir İzzet	3	3	Tabib Yüzbaşı Şaban Efendi		2	1
Bahçıyan Hacı Osman	1	1	Katib-i Sani Rıza Efendi		3	1
Hizmetciyan	61	61	Elbise Emmini Dükkancı Abdullah E	1	3	1
Meydancıyan	9	9	Elbise Emmini Muavini Hüseyin Ef	1	3	1
Tamirci			Müdür Muavini Hüseyin Ağa	1	3	1
Yekün	94	92	Cerrah-ı Evvel Halil Efendi	1	4	1
Muvakkit - bil-tayinat		1	Cerrah-ı Sani Mustafa Efendi		3	1
Suyolcu - bil-tayinat		2	Cerrah Ahmed Efendi		2	1
Aşçıban - bil-tayinat		2	Eczacı-ı Evvel Tinas Efendi	1	4	1
Alınan hademe			Eczacı-ı Sani			
Ruhsat verilen hademe			Eczacı Ahmet Efendi		2	1
Hademeden hasta olan	1	1	Eczacı İstifan Efendi		2	1
Kesb-i muhit eden			Eczacı Mustafa Ekrem Efendi			1
			Makinist Mülazım-ı Ev. İsmail Ef		1	1
			Müvezzi' Şaban Efendi		2	1
Yekün	93	96	Yekün	15	77	24

Kaynak: BOA. EV. D. 28655

⁵⁷⁴ Yıldırım, a.g.e., s.200

⁵⁷⁵ BOA. MF. MKT. 237/62

1901’de “suyla tedavi ve masaj” usulüyle tedavi yapmak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye patolojik anatomi muallim muavini ve “masajla tedavi” muallimi İzzet Emin Efendi tayin edildi. Gülhane Seririyat Hastanesi hekimlerinden Tabip Yüzbaşı Cevad Tahsin ve Naim, sivil hekimlerden Milaslı İsmail Hakkı Efendilerin bu tedavi yöntemini, İzzet Emin Efendi’den tahsil etmek üzere birer sene müddetle hastaneye devam etmeleri kararlaştırıldı. Bu genç hekimler Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye’de sınava girecek, okul tarafından ellerine uzmanlık belgesi verilecekti. Ayrıca genç hekimler her sene hastanede bu eğitimi görecekti. Böylece hastanede hem fizik tedavi servisi kurulmuş oldu hem de hastane, eğitim hastanesi kimliğini kazandı.

Kulak Burun Boğaz mütehassısı İhsan Salih Bey, 1903 yılında hastanede fahri olarak Kulak Burun Boğaz kliniği yapıyordu. Bu branşın ilklerinden olan İhsan Salih Bey, 1905’te hastaneye tayin edilince Kulak Burun Boğaz Kliniğini resmen açtı. 1908’den sonra hastanede laboratuvar kuruldu. Mütehasssılık için açılan sınavı Mehmet Kamil kazandı ve laboratuvar şefliğine tayin edildi. Aynı yıl deri hastalıkları şubesi kurulması gündeme geldi. Bunun için açılan sınavı Şükrü Mehmet Bey kazandı ve ilk mütehassıs olarak tayin edildi.

22 Nisan 1913’te Raif Yaseri Bey’in atanmasıyla I. Koğuşta çocuk hastalıkları kliniği faaliyete geçti. Aynı sene hastanenin ilk röntgen makinesi alındı ve İbrahim Vasıf Bey röntgen mütehassısı olarak tayin edildi. 1915’te kurulan ortopedi kliniğinin başına Ömer Lütfi Bey getirildi. Aynı yıl Servet Bey patolojik anatomi mütehassısı olarak atandı. Başhekim Necmeddin Arif Bey, hastane teşkilatında bulunmadığı halde kendi inisiyatifiyle bir koğuşu ürolojiye ayırıp kendisi çalıştı. 19 Nisan 1918’de Behçet Sabit tayin edilince üroloji servisi resmiyet kazanmış oldu. Bu servislerin hizmete girmesiyle hastane tam teşekküllü denilebilecek bir yapılanmaya kavuştu.⁵⁷⁶

4.3.4. Hastane Personelinin Uyması Gereken Kurallar

Başhekim ve hastane müdürünün, hastanenin temizliğine en yüksek derecede dikkat etmeleri birincil vazifeleridir. Hastane memurları, yaz mevsiminde sabah saat 7’den 12’ye; kış mevsiminde ise saat 3’ten 4’e kadar hastanede bulunurlardı.

⁵⁷⁶ Yıldırım, *a.g.e.*, s.200

Hastane çalışanlarından tabip ve cerrahların her biri, üç gecede bir gece evine gitme hakkına sahip olup saat 10'da gidip seherde gelmek ve bütün doktorlar gündüzleri hastanede mevcut bulunmak ve görevinin başında olmak zorundaydılar.

Doktorlar viziteye refakatlerinde bir cerrah, bir eczacı ve bir de sülükçü ile çıkarlardı. Hastanın ilaçlarını, hastanın başucunda asılı duran tabelalara yazılırdı. Vizite tamamlandığında eczacının tablasını doktor kontrol ederek imzalardı.

Viziteler tamamlandığında ilaçlar eczanede tabelalara göre hazırlanır ve hastaların numaralarına göre taksim edilirdi. Doktorlar ile vizitede beraber bulundukları eczacıların kaçır hastaları varsa, gereği kadar tabelada yazılı francalalarını (ekmek) dağıttıktan sonra verilecek olan ilaçları kontrol ederlerdi.

Başeczacı hastaları dolaşarak dağıtılan ilaçları tetkik ettikten sonra, ilacın kullanılmasına karar verir ve hastaları ilaçları nasıl kullanacakları doğrultusunda yönlendirirdi.

Doktorlar sabah vizitelerini gördükten sonra, bir saat ile iki saat arasında hastanede yalnız bulunurlardı. Böylece dinlenmeye de bir fırsat bulurlardı.

Hastanede her gün bir doktor, bir cerrah, bir eczacı ve bir de sülükçü 24 saat yani ertesi günü viziteye kadar nöbetçi kalırdı. Aylık nöbetçi kalacak doktorun bir mazereti olursa onun yerine diğer doktorlardan biri kalırdı. Cerrah ve eczacı dahi bu suretle nöbet beklerlerdi.

Hastaların koğuşlarında olan hizmetçiler de koğuşlarında gece ve gündüz nöbetini beklerlerdi. Bu hizmetçilerin haftada bir defa evlerine gitmelerine izin verilirdi. Hasta hizmetçisi olmayıp hastanenin temizlik işlerine bakan ve meydancı adıyla tabir olunan kişi dahi geceleri nöbetçi bulunurdu.

Nöbetçi bulunan eczacı, hastaların tablasını alarak nöbetçi doktor, cerrah, hastane müdürü ve baş-hademe hazır bulunduğu halde eczacı, her bir koğuşta bulunan hastaların yatak numaralarını okuyarak, birer birer aşçıbaşı marifetiyle doktorca taksim olunarak, baş-hademe ile beraber hizmetçiler koğuşlarındaki hastalara taksim ederlerdi.

Haftalık tanzim edilen ta'yînât⁵⁷⁷ toplamı eczane tabelalarından hesaplanır ve buna göre hastanede pişecek yemek için gerekli malzeme miktarı bu işe mahsus olan başka bir tabela üzerine yazılarak altı imzalı bir şekilde kâtip odasına gönderilirdi. Bu tabla kâtipler tarafından muayene edilirdi. Muayeneden sonra bir yanlışlık olmadığı surette bu ta'yînât ile mevcut hizmetçilerin ta'yînâtı kilere götürülürdü. Burada görevli bulunan doktor, cerrah, eczacı, hastane müdürü, kâhya ve aşçıbaşı hazır bulunurlar ve ta'yînâtlar kilerde tartılarak aşçıbaşına teslim olunurdu. Teslim edilen malzemeler hastalar ile memur ve hademenin adedi mutfak beyan formuna (matbah beyan jurnaline) yazılarak nöbetçi tabip, cerrah, eczacı ve baş-hademe ile birlikte, üst makam olan, Evkaf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesi'ne takdim olunurdu. Her ay bu şekilde verilen özet defterinin işlemler kısmı (icmal defteri muâmelât kalemiyyesi) yukarıda adı geçen form ile karşılaştırılırdı.⁵⁷⁸

4.4. HASTANEYE HASTA KABUL ŞARTLARI VE HASTALARA İLİŞKİN VERİLER

4.4.1. Kuruluş Dönemi Hasta Kabul Şartları

Gurebâ Hastanesi'nin Nizamnamesi o günkü bilgi ve görüşlere göre düzenlenmiş olmasına rağmen bugünkü görüşlerin de pek çoğunu içermektedir. Hastanede çalışan sağlık ekibinin kadrosunu, maaşlarını, vizite ve nöbetlerini, hastaların kabul ve tedavi şartlarını ayrıntılı şekilde düzenleyen nizamnamede dikkat çeken bazı noktalar vardır:

Hastane Müslüman, fakir, garip ve kimsesizlerin hastanesidir ve bu kişilere hizmet etmektedir.⁵⁷⁹ Köle olanlar hastaneye kabul edilmemektedir.

Hastaneye tedavi olmak için gelen hasta, ikamet ettiği mahallenin imam ve muhtarının ilmühaberleriyle veya her nereden gönderilmişse oradan bir ilmühaber getirdiği suretle hastaneye kabul olunurdu.

⁵⁷⁷ Maaştan başka verilen yiyecek, erzak

⁵⁷⁸ BOA. EV. D. 12552; BOA. İE. EV. 73/7900

⁵⁷⁹ Vakfiye, s.311

Hanlardan, medreselerden ve bekâr odalarından gelen ve tedavisi mümkün olmayan hastalar, hastaneye kabul edilmemekteydi. Hastaneye her gelen hastanın kabulü zor bir durumdu. Bu nedenle şifası mümkün olmayan hastalar hastanede bekletilmezdi. Hastane çalışanlarına, özellikle bu konuya dikkat etmeleri emredilmekteydi. Eğer hastane dolu olursa şifa bulabilecek hastaların dışarıda kalması istenilmeyen bir durumdu.

Bir hasta hastalığı gerekçesiyle hastaneye gelirse, hastane doktoru önce onu muayene eder, hastalığın tedavi edilebilirliğine bakardı. Hastanın yatırılması gerekiyorsa, bir belge (fiş) ile hastane yönetimine (nazır) yönlendirilirdi. Burada adı geçen belge üzerine giriş kaydı ve tarihi işaretlenir daha sonra hasta boş olan bir koğuşa yerleştirilirdi. Hasta, elbiseleriyle hastanede geceler, ilaçları ve yiyeceği verilirdi.

Hastaneye yatırılacak olan hastalar hastalığının türüne göre koğuşlara yerleştirilirdi. Hasta bulaşıcı veya ağır bir hastalık geçiriyorsa, diğer iyi olan hastaların yanına konulmayıp; örneğin veba ise veba hastalara ayrılmış olan koğuşa yerleştirilirdi. Nizamnameye konulan bu madde oldukça dikkat çekicidir. Mikrop anlayışının ülkeye henüz tam olarak yerleşmemiş olduğu bu dönemde, bulaşıcı hastalıklar için ayrı bir koğuş düzenlenmesi dikkate değer bir durumdur.

Bir hastanın hastaneye geldiğinde, yatırılmasına karar verilirse, hastaneden ayrılmış bir mahalde soyulur ve berbere tıraş ettirilirdi. Bir hasta, hastaneye yatırıldığında elbise ve üzerindeki para gibi kıymetli şeyleri kendi eliyle bir torbaya koyar. Eğer hastalığı ağırsa ve kendisi bu işi gerçekleştiremiyorsa hastanın gözü önünde, bir görevli tarafından hastanın şahsi eşyaları, bir torbaya konulur ve torbanın ağzı iple iyice bağlandıktan sonra ipin uçları, hastane müdürü, başhekim ve hastane imamı tarafından mühürlenip bir küçük keseye konulurdu. Hakkâk'tan (kutucu) 8-10 paraya mühürler alınır ve hastanın ismine uygun bir mühürle mühürlenirdi. Bu mühür bir iple hastanın boynuna asılırdı. Daha sonra hastaya, hastaneye mahsus elbise giydirilirdi. Hasta iyileşince başhekim hastanın iyileştiğini yönetime bildirirdi.

Hasta, elbiselerini giydikten sonra muayene koğuşuna yatırılıp karantineda elbisesi çıkarılarak muayene koğuşunda elbisesi giydirilir ve bu yolla akşam vizitesine

kadar ne kadar hasta gelmiş ise akşam vizitesinde nöbetçi bulunan doktor, bu hastaları muayene eder ve hastalığın durumuna göre koğuşlara gönderip vizitelerini icra ederdi. Koğuşuna giden hasta, koğuş elbisesini giyer ve muayene elbisesi geriye alınırđı. Bir hastanın elbisesi kirlendiğı anda değıştirilirdi.

Hastaların elbiseleri, sürekli olarak üç günde bir değıştirilmek üzere sabah vaktinde hizmetçiler tarafından toplanır ve hastalardan çıkan kirli çamaşırlar çamaşırhane de elbise emini tarafından teslim alınır ve yerine ambardan temiz elbise verilirdi.

Hastanede yatan hastalara bir numara verilir ve bu numara, hastanın yatağıının numarası olurdu. Bununla birlikte hastanın mühründe de aynı numara bulunurdu. Hastane görevlisi, hastanın şahsi eşyalarını koyduğı torbanın kesesinde bulunan mühür ile hastanın elindeki mühür mutabık mıdır diye kontrol ederdi. Bu yolla eşyaların kaybolmasının veya karışmasının önüne geçilirdi.

Hasta, hastaneden çıkmadan evvel emanet bıraktığı şahsi eşyalarını almak için sahibi olduğı numarasına göre torbası getirilir, numaralar doğru ise torbanın ağı açılırdı. Hasta, torbanın içerisinden şahsi eşyalarını aldığına dair bir senet imzalar ve bu senet hastanede saklanırdı.

Hasta, çıkarken hastane malı olan ve hastaya giymesi için verilen kıyafetler ondan alınır ve hastane elbise ambarına konulurdu.

Eğer hasta ölmüş ise, hastanın şahsi eşyaları mühürleri bozulmadan hastane ambarında muhafaza edilir. Akraba ve yakınlarından kimse var ise onların huzurunda, yoksa hemşerisi bir kişi ile deftere kaydedilir ve onlara geri verilirdi. Hasta yakını yoksa hastanın eşyaları hastane ambarından çıkarılarak müzayedede edilir. Elde edilen gelir, hastane sandığında muhafaza edilirdi. Eğer hastanın varisi daha sonra gelir ise müzayededen elde edilen gelir hastanın varisine verilirdi. Hastanın varisi yok ise bu meblağ, vakfa hibe edilirdi.

İyileşen hastalar taburcu edilince toplu halde Gurebâ Hastanesi Camii'ne giderek dua ederlerdi.⁵⁸⁰

4.4.2. Hasta Profili ve Kapasitesi

Bezmiâelm Valide Sultan'ın Yenibahçe'de garip ve kimsesizler için kurdurmuş olduğu Gurebâ Hastanesi, açıldığı günden itibaren amacına uygun olarak garip ve kimsesizlere hizmet etmiştir. Zamanla, özellikle de İstanbul'daki mevcut hastanelerin ihtiyacı karşılayamamasından dolayı hastane kuruluş amacı dışındaki asker, esir gibi hastalara da hizmet vermiştir.

Kurulduğunda 200 yatak kapasitesi olan ancak zamanla yatak sayısı ve kapasitesi artan hastanede İstanbul'dan gelen hastaların yanı sıra civar bölgelerden de hastalar gelmiş ve şifa bulmuştur. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu hastaneye yılda 7.000-8.000 hasta kabul edilir olmuştur.

1889 yılının Eylül ayından 1890 yılının Şubat ayına kadar geçen 6 aylık süreçteki Gurebâ Hastanesi'ne giren, çıkan ve vefat eden hastaların sayılarını gösteren cetvel aşağıdaki gibidir:

Tablo 18: Hasta Verileri (1889 Eylül - 1890 Şubat Dönemi)

Aylar	Yevmiye tabla hesabıyla hasta mevcudu	Altı ay zarfında yevmiye ayakta tedavi olunup reçetesi verilen	Altı ay zarfında getirilirken vefat eden	Altı ay zarfında vefat eden	Altı ay zarfında şifa olup giden	Altı ay zarfında giren
Eylül	6687	634	15	49	674	715
Ekim	6071	572	6	46	540	568
Kasım	6286	583	11	63	390	500
Yekûn	19044	1789	32	158	1604	1783
Aralık	7728	617	15	81	625	766
Ocak	8120	546	12	120	596	685
Şubat	6799	588	6	70	361	476
Yekûn	41691	3540	65	429	3186	3710

Kaynak: BOA. EV. D. 28655

Tablodan anlaşıldığına göre hastaneye aylık ortalama 7.000'e yakın ziyaretçi gelmektedir. Hastaneye en çok ziyaretçi Ocak ayında gelmiş iken; en az ziyaretçi ise Ekim ayında gelmiştir. Aylık ortalama 590 kişi ayakta tedavi edilmiş ve hastanede

⁵⁸⁰ BOA. EV. D. 12552

yatırılmasına gerek görülmeden reçetesi verilerek gönderilmişti. En çok ayakta tedavi edilen hasta Eylül ayında gelmiş iken, en az ise Ocak ayında gelmişti. Altı ay boyunca hastaneye getirilirken 65 hasta yolda vefat etmişti. Bununla beraber hastanede 6 ay boyunca toplam vefat eden hasta sayısı 429 kişidir. Aylık ortalama 70 civarında hasta, hastanede vefat etmekte idi. En çok hastanın vefat ettiği ayların kış dönemine denk gelmesi oldukça dikkat çekicidir. Hastanede vefat olayının en çok yaşandığı ay Ocak ayı iken, en az ise Ekim ayı olmuştur.

Bu verilerden anlaşıldığına göre hastanede yılda 7.000 hastanın üzerinde kişi tedavi edilmekteydi. Aylık ortalama 600 civarında kişinin tedavi edildiği hastanede tabloda yer alan ayla içerisinde en çok Aralık ayında hastaneye hasta gelmişti. Bununla beraber en az hasta ise Şubat ayında hastaneye şifa bulmak için gelmişti.

Hastaneye şifa bulmak için gelen hastalardan altı aylık dönemde ortalama 530 kişi tedavi olup hastaneden ayrılmakta idi. Hastaneden en çok tedavi olup giden hasta Eylül ayında hastaneden ayrılmıştı. Bununla beraber en az ise Şubat ayında hastaneden şifa bulan hasta ayrılmıştı.

Yukarıda belirtilen dönemde hastanede tedavi edilen hastaların bazılarının tedavi gördükleri hastalık türleri şöyleydi:

Tablo 19: Hastanedeki Hastalık Türleri (1889 Eylül - 1890 Şubat Dönemi)

Hastalık Türleri	Adet
İmrâz-ı dimâğîyye (beyin) şevki (menenjit) ve asabiye	24
İmrâz-ı sadriyye (göğüs hastalıkları)	93
İmrâz-ı kalb ve durandam	6
İmrâz-ı mecari haziyye	98
İmrâz-ı bevliye ve kalbuye	2
İmrâz-ı hareket ve irâdât ve meşy	17
İmrâz-ı ihtimariye ve hamviye	449
İmrâz-ı bulunpub	24
İmrâz-ı cerrahiye	22
İmrâz-ı cildiye	21
İmrâz-ı efrençîyye (frengi hastalığı)	11
İmrâz-ı serfânîyye	6
Ayakta tedavi olunan	1622
Hastanede yatarak tedavi olan	773
Yekun	2395

Kaynak: BOA. Y. PRK. EV. 1/74

Hastanenin yatak sayısının az olması nedeniyle gelen hastalar içerisinde yatırılacak olanlar özenle seçiliyordu. Yukarıda da görüldüğü gibi hastanede poliklinik hizmeti alan kişi sayısı 1622 iken hastanede yatıp tedavi gören hasta sayısı 773 olmuştur.

19. yüzyılın sonunda hastanenin ayrıntılı günlük kayıtları tutulur olmuştur. Bu kayıtlarda,⁵⁸¹ hastaneye giren hasta sayısındaki artış dikkat çekmektedir. 1 Haziran 1896 tarihli bir jurnalde, bir gün öncesinden kalan hasta sayısı 263; aynı gün hastaneye giren hasta sayısı 14, hastaneden çıkan hasta sayısı 12; vefat eden hasta sayısı 5 ve aynı gün hastanede kalan (yatan) hasta sayısı da 260 olarak verilmektedir. Aynı belgenin 19 Mayıs 1896 tarihli jurnalinde vefat eden sayı hariç durum pek farklı değildir aslında. Bir gün öncesinden (18 Mayıs) bugüne (19 Mayıs) kalan hasta sayısı 238; aynı gün hastaneye giren hasta sayısı 10, hastaneden çıkan hasta sayısı 11; vefat eden hasta yok ve aynı gün hastanede kalan (yatan) hasta sayısı da 237 olarak verilmektedir.

Ayrıntılı kayıtlarda hastaların ve hastane personelinin, haftanın her günü dönüşümlü olmak üzere tavuk, gevrek, paça, muhallebi, hoşaf, salata, yoğurt, yumurta, portakal, pasta, kahve ve taze üzüm yedikleri görülmektedir.

4.5. HASTANENİN DENETİMİ

4.5.1. Hastanenin Denetimi

1892 yılı Gurebâ Hastanesi yönetimi için sıkıntılı geçen bir sene olmuş, hastane doktorları ile hastane yönetimi arasındaki ihtilaflar hastanenin teftiş edilmesi sonucuna kadar varmıştı. Hastane doktorlarından olan Hüseyin Ahmet, İhsan Muhyiddin ve Ahmet Cemal Beyler ilgili mercilere gönderdikleri 21 Temmuz 1892 tarihini taşıyan dilekçelerinde şöyle diyorlardı:⁵⁸²

“Gurebâ Hastahânesi’nde üç yüz yatak mevcut olduğu hâlde ekseriya hastalarının adedi bu miktarı tecavüz ederek üç yüz elliye belağ olmakta olup bu kadar hastanın eczacılık

⁵⁸¹ BOA. EV.D. 28655 (1313.Z.06) tarihli belgenin içinde her güne ait kayıtlar bulunmaktadır. Bu belge içindeki 20 Mayıs 1312 (1 Haziran 1896 Pazartesi) tarihli jurnalde hastaneye günlük giren çıkan hasta sayıları, hastalara ve personele verilen günlük yemekler ve türleri, yemekler için harcanan sebze, meyve ve çeşitli gıda ihtiyaçları (malzeme hariç) ve hastanenin memur ve hizmetçi olmak üzere toplam sayıları yer almakta.

⁵⁸² BOA. EV. D. 12552.

fenninin usûl ve kavâid-i mahsûsası dairesinde ilaçlarını tertîb ve i'mâl etmek için mâhir vülûddan kafi eczacılar istihdamı zaruri iken şerâit-i vakfiye hilâfına olarak nöbetçilik ve vizite hademetlerinden muaffev tutulmuş ve diplomasına bir ser-eczacı ile îfâ-yı vazîfeye gayri kâdir ifade etmesiyle Fî 11 mazur saatde olan ve kezâlik vizite ve nöbet hademetlerini îfâ eylemeyen ve yine diplomasız bir ikinci eczacıya müstesnâ tutulduğu hâlde bütün hastane hademet isticbârlar üç eczacıya kalacağı ve bu üç eczacının yeri dahi yine diplomasız bir Hıristiyan olduğu ve el-yevm dört tabip tedavi ile üç eczacı bil-tabî aynı zamanda vizitede bulunamayacaklarından yarına kadar hastayı hâvî olan üçüncü taksimden eczacılık vazifesi müvezzî'i namında cahil bir hademetçi iksa îfâ etmekte bulunmuş ve kezâlik eczacılara taalluk eden diğer nöbetlerden bazıları dahî yine iki câhil hademetçi eline bırakılmış idüğü ve bu suretle ilaçlar fen dâiresinde i'mâl olunamamasından ve etibbanın reçetesi hilâfına olarak noksan ve yanlış tertip edilmesinden naşi türlü türlü kaza ve tehlikelere sebebiyet verilmekte ve etibba tarafından ser-tabibe vukû' bulan müracaat-ı resmiye semeresiz kalmakta bulunduğu ve üç yüz yatağı bulunan işbu hastanenin etıbbası Askerî Hastaneler Kânûnnâme-i Humâyûnu mûcibince be-her tabip için kırk hasta hesâbıyla tertip olunmak muktezî bulunmuş ve hastaneyi dikkatle teftiş eden hey'et-i tıbbiyyenin Nezâret-i Celîlelerine i'tâ eyledikleri raporlarda bu lüzûm irâe olunmuş iken her ne sebebe mebni ise vaktiyle bu babda ser-tabip Ahmet Paşa tarafından memânîât gösterildiği ve paşa-yı muşârun-ileyhin şimdiye kadar lâ-ekall haftada iki üç gün hâricde istifâdesini te'mîn maksadıyla hastanede bulunmaması ve bulunduğu günlerde de ser-tabip-i sâbık müteveffâ Ahmet Bey gibi erken gelerek diğer etıbbâya muâvenet eylememesi ve dahi tabip-i sâni müteveffa Hafız Mehmet Bey'in hastalığı adında hastane-i merzâ ile mâlâmâl İken üç yüz hastanın hayâtını iki tabip bazen de tabiplik vazîfe-i mühimmesini eczacıya terk ile viziteye çıkıp nöbette kalmamış olması gibi hastanedeki defterin mütâlaasıyla mertebe-i sübûta varacak olup ve harekâtından dolayı etıbbanın îfâ-yı hademetde dâimen bir çok müşkülâta uğradığı ve gerçi geçen sene iki tabip ile muayenede devâm etmek üzere operatör ve kehhâl ta'yîn buyrularak her gün vizite îfâ eden etıbbanın adedi beşe iblâğ olmuş ise de âhıran tabip müşarûl-ileyhin vefatıyla aded-i etıbba dörde tenezzül etmiş olup etıbbanın beşe iblâğı taht-ı irâde-i seniyyede bulunmuş iken mümâ-ileyhâ bu suretle münhal kalan maâşsı kendi aylığına zam ettirdiği sadedinde bulunması hasebiyle Nezâret-i Celîlelerine bi'l-mürâca'a başka bir tabip kat'ıyyen lüzum olmadığını söylediği ve hastanede bulunan ecza ambarının anahtarları birinci ve ikinci eczacıların ceplerinde bulunduğundan gece iktizâ eden bazı ilaçların nöbetçi etıbba tarafından hastaya verilmesi kâbil olmadığı ve'l-hâsıl hastanenin her dürlü eşyaları mevcûd olup su'isti'mâlâtın haddi hesâbı bulunmadığı haber verilmiş olmasına ve hastegâna on beş günde bir kere yedirilmekde olan sebzevâtdan olup üzere hastane etıbbasına imzâ etdirilerek celb edilen

ve taraf-ı senâ-veriye irsâl kılınan sakız kabağı numunesi ve nâ-kâbil-i ekl bir hâlde olarak mürezâyâ böyle yemekler verildiği takdîrde maraziyyeti teşdîd eyleyeceği bedîhî bulunmasına göre keyfiyetin serîan îcâbına bakılması şeref-sâdır olan Îrâde-i Seniyye-i Cenâb-ı Hilâfet-penâhî mantûk-ı celîlesinden bulunduğu Mâbeyn-i Humâyûn Hazret-i Mülûkâne başkitâbet-i Celîlesinden vârid olan tezkere-i husûsiyyede tebliğ ve iş'âr olunmağla ber-mantûk-ı emr-u Fermân-ı Humâyûn iktizâsına serîan icrâ ve inbâsına himmet buyrulması siyâkında terkîm-i tezkere-i senâveriye ibtidâr kılındı efendim.”

Hastane doktorları özellikle de hastanedeki personelin yetersizliğinden ve hastanenin başhekimisi olan Ahmet Paşa'nın hastanede mevcut olan yetersizliklere göz yumduğundan şikâyetçi olmuşlardı.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yenibahçe'de kurdurmuş olduğu Gureba Hastanesi, resmi bir hüviyet taşıdığı için zaman zaman teftiş edilmiştir. Bu teftişlerden biri hastanede görevli olan doktorların yukarıda zikredilen dilekçeleri neticesinde 22 Temmuz 1892 tarihinde gerçekleştirilmişti. Hastaneyi teftişe, Evkaf-ı Hümayun İdaresi Reisi Atıf Bey ile Mesarıfat-ı Umumiye Müdürü Sıdkı Efendi katılmışlardı.

Teftiş heyeti, cuma günü saat altı civarında hastaneye gelmişlerdi. O sırada hastanede nöbetçi bir doktor bulunmaktaydı. Yanlarına bu doktoru da alarak doğruca hasta koğuşlarına gittiler. Burada hastalara yapılan muameleyi teftiş ettikten sonra hastanenin eczanesine yöneldiler. Gelen teftiş heyetinin tıp uzmanı olmamaları nedeniyle heyettekiler tıbbi konulara pek girmeyip hastanenin işleyişi ve muhasebesi ile ilgilenmişlerdir.

Eczanedeki teftiş sırasında ecza defterini incelemişlerdi. Yaptıkları bu inceleme sonrasında 1892 senesi Mart başlangıcından Mayıs sonuna kadar günlük tutulması gereken defter gözden geçirilmişti. Yapılan bu incelemede 25 Mayıs 1892 tarihinde hastaneye gelmesi gereken eczadan çoğunun gelmediği saptanmıştı. Hastanenin ihtiyacı olan ilaçların yokluğundan dolayı doktorların ilaç hazırlamakta güçlük çektikleri anlaşılmıştı. Mart ayı başlangıcından Mayıs ayının sonuna kadar olan üç aylık eczanın akçesi incelendi ve yapılan inceleme neticesinde saptanan ilaçların noksan alınmasının nedeni soruldu.

Teftiş heyeti eczaneyi teftiş ettikten sonra hastanenin alt ve üst koğuşlarını yavaş yavaş gezdiler. Koğuşlarda yaptıkları teftiş neticesinde, hasta yataklarının başında bulunan ve hastanenin Başhekimî Ahmet Paşa tarafından verilen teşhis ümerasının kontrolleri yazılan tahtanın boş olduğunu fark ettiler ve bunun nedenini sordular. Başhekim Ahmet Paşa'nın bir hayli zamandan beri koğuşları dolaşmadığı ve bu sebeple tahtaların yazısız kaldığını tahkik ettiler.

Teftiş heyetinin yaptığı bu teftiş sırasında hastanede başhekim, hastane müdürü, eczacı-ı evvel Tınasin Efendi, cerrah-ı evvel Halil Efendi ve eczacı-ı sâni İbrahim Efendi hastanede mevcut değillerdi.

Hastane müdürü bir aydan beri romatizmadan dolayı rahatsızdı. Doktorlar kendisine istirahat etmesini ve hareket etmemesini önermişlerdi. Hastane müdürü doktorların bu tavsiyesine uymuş ve bir aydır hastaneye gelmemişti. Bununla beraber cerrah-ı evvel de keyifsizliği nedeniyle hastanede yoktu. Eczacıbaşı her pazar ve eczacı-ı sani her cuma günü izinli idiler.

Hastaneye gelen müfettişler, Evkaf-ı Hümayun İdaresi Reisi Atıf Bey ile Mesarifat-ı Umumiye Müdürü Sıdkı Efendi hastaneyi teftişe devam ederlerken kendilerine hastanenin malumatı ve hastanede meydana gelen vukuatların yer aldığı vukuat defteri verildi. Müfettişler bu defterin sadece bir sayfasını incelediler ve teftişi noktaladılar.

Gelen müfettişlerin uzmanlık alanlarının tıp olmaması nedeniyle hastanenin bir teftiş daha yaşayacağı aşıkârdı. Bu nedenle müfettişlerin hastaneye geldikleri cuma gününün bir sonraki günü olan cumartesi gününde hastanede bir hazırlık görölmekteydi. Hastane eczacıları ve başhekimî hastaneye vakti zamanında gelip gece evlerine dönüyorlardı. O zamana kadar hastanede mevcut olmayan şurup gibi ilaçlar hazırlandı. İlaç vazolarının üzerlerine etiketler yapıştırılıp temizlendi. Küflenmiş ve bozulmuş olan ilaçlar çöpe atıldı. Hastane ve hastane eczanesinin bazı yerleri temizlendi. Cumartesi gününden beri ecza defteri, eczacı-ı sâni ve katıp-i sâni Rıza Efendi tarafından bir odada tashih olunmaktaydı.

İlk müfettişlerin geldiği tarihten 10 gün sonra, 1 Ağustos 1892 Pazartesi günü saat beş civarında Meclis-i İdare-i Evkaf Azası Nuri Bey ile Doktor Nafiz Paşa hastaneyi teftişe geldiler ve doğruca başhekimin odasına gittiler. Orada bir süre teftiş yaptıktan sonra koğuşları ve diğer mahalleri dolaştılar. Bu sırada başhekim tarafından bazı hastalar da muayene edildi. Daha sonra müfettişler tekrar başhekimin odasına geri döndüler. Bu sırada başhekimin odasına bazı doktorlar girdi. Nafiz Paşa, gelen bu doktorlara hastane ile ilgili sorular sordu. Doktorlar, hastanenin bazı mahallerinin ıslah edilmesi gerektiğini, bu yerlerde çeşitli kazaların olduğunu, bu kazaları başhekime söyledikleri halde hiçbir gelişmenin olmadığını söylediler. Hastanede olan bu suiistimaller Nafiz Paşa tarafından pek itibar görmedi.

Hastane doktorları, gördükleri bu muamele karşısında Evkaf-ı Hümayun'a bir dilekçe hazırladılar. Hazırladıkları dilekçede, hastanenin teftişinin yetersizliğinden bahsettiler ve teftiş yapan Nafiz Paşa'nın doktorları pek dinlemediğini söylediler. Bununla birlikte Nafiz Paşa ile birlikte teftişte bulunması gereken ve Sıhhiye-i Askeriye'den gelecek olan müfettişin hastaneye gelmemesinin de bir muamma olduğunu vurguladılar.

Hastane doktorları yazdıkları dilekçelerinde, hastaneyi teftişe gelen Nafiz Paşa'nın Hastane Başhekimî Ahmet Paşa ile okul arkadaşı ve Çamlıca'da da komşu olduklarından dolayı, yapılan teftişin objektiflikten uzak ve yetersiz olduğunu yazdılar. Onlara göre, Gureba Hastanesi gibi yılda 7.000 veya 8.000 Müslüman fakirin tedavi gördüğü ve Padişah hazretlerine duaların esirgenmediği böyle mukaddes bir yerin ıslah edilmesi gerekiyordu. Bu durum Başhekim Ahmet Paşa'ya bildirildiği halde sorunun pek itibar görmemesi ve müfettişler Nafiz Paşa ve Nuri Bey'in de bu duruma kayıtsız kalmaları hastane doktorlarını Evkaf-ı Hümayun'a 8 Ağustos 1892 tarihinde bir dilekçe yazmalarına neden olmuştu.⁵⁸³

⁵⁸³ BOA. Y. PRK. SH. 3/59

Hastane doktorlarının Evkaf-ı Hümayun’a sundukları dilekçe hemen etkisini göstermiş ve bir gün sonra yani 9 Ağustos 1892 tarihinde hastane yeniden teftiş edmişti. Teftiş neticesi olarak hazırlanan rapor şöyleydi:⁵⁸⁴

“Câdde-i macide-i cenab-ı cihanbanilerinin işar-ı mübareke hayratlarından bulunan Gurebâ-i Müslimin Hastanesi’nin usul-ü evâre ve tarz-ı tedavisince istihbar eylediğim enva’ sû-i isti’mâlatın tahkikini uhde-i sadakat ubûdiyyet müretteb bir vazife-i nazife bildiğimden hemen gerek haricden ve gerekse hastane-i mezkûr ettıbbâsından Hüseyin Ahmed ve İhsan Muhyiddin ve Ahmed Cemal Bey kullarından icray-ı tahkikat mübaşeret ve neticesi olarak mûmâ-ileyhüm caniblerinden aldığı bir kıta varaka-i ihbariyeye ibtidâen falik mertebe hazret hilâfet-penâhilerine arz ve takdim mücâseret eylemiş idim.

Sû-i isti’mâlat-ı mezkurenin keyfiyet vukuu Evkaf Nazırı Paşa kulları tarafından haber alınarak cihet-i idareye müteallik müsavi-i ahval evkaf meclisi reisi atufetlü Atıf Bey ve mesarifat müdürü Sıtkı Efendi marifetleriyle mükemmelen tedkik ve teftiş ettirildiği müstencizat-ı ahire âbid-ânemdendir

Bu kerede ettıbbây-ı mûmâ-ileyhüm canibinden taraf-ı âbid-âneme irsal kılınan ve yeni bir varaka-ı ihbariyede cihet-i fenniyeye müteallik tahkikatın icrası için mekteb-i tıbbiye-i şahaneleri muallimlerinden Nafiz Paşa ve ettıbbây-ı askeriyeden miralay Halim Bey tayin kılınmışlar ise de mûmâ-ileyh Halim Bey her ne sebep mebni ise hazır bulunamayarak yalnız Nafiz Paşa ile meclis-i idare Evkaf ifasından Nuri Bey namında bir zat izâm kıldıkları ve lakin mûmâ-ileyhanın vürudundan çend gün evvel ilan ve keyfiyet olunması üzerine sû-i isti’mâlat vukuunun sebep-i yegânesi olan ser-tabib paşa tarafından mezkur hastanede bir ziyafet tertib olunarak müfettişlere şu yolda bir cümle gösterildiği ve müfettişlerden Nafiz Paşa Ser-tabib Paşa sınıf arkadaşı ve el-yevm-ül civarı ve muhab-ı hâss-ül-hâss olmak ve Fevzi Bey dahi fen-i tubba gayri müntesib bulunmak mülasebeseyle teftişat vukuunun begayet ve maksadı temin idemeyecek bir surette geçiştirdiği ve hatta mezkur hastane eczanesinin vukuat ve fertlerini böyle muayenesine luzum görülmediği ve teftişi esnasından ser-tabib paşanın Sû-i isti’mâlat-ı vukuya nazır muvaffakiyetle bakamayan itibaren Hüseyin Ahmed Bey kullarına birtakım tecavüzat-ı seniyyede bulunduğu beyan ve iş’ar kılınmış ve mûmâ-ileyh Hüseyin Ahmed Bey kulları dahi tecavüzat vukuu ihbar maksadıyla bir kıta istida’ tanzim ve evkaf nezaretine takdim etmiş ise de taraf-ı nezaretten “siz hastaneyi alt üst ediyor imişsiniz sizin heyetinizi azl itmek iktiza ediyor” zemininde birtakım muhâtabalara giriftar olduğu cihetle selef-ül arız istida’nın

⁵⁸⁴ BOA. Y. PRK. SH. 3/60.

suretini abd-ı keminelere götürmüş ve en son tahkikat-ı abid-âneme nazaran şimdi aya kadar müfettişler canibinden icra olunan tedkikat-ı mezkur hastane vekil-harcı olub umeray-ı divan-ı hümayun Mehmed Ali Beyin akrabasından bulunan Niyazi Bey ile ser-tabib paşanın sû-i isti'mâllerini meydana çıkarması ve mûmâ-ileyhüma nekere müştereken müşârün-ileyhâ Mehmed Ali Bey müracaat etmeleri üzerine müşârün-ileyhânında Evkaf Nazırı Paşa kullarını bu işi kapatmak üzere son ve ricaya kadar kıyam eylediği anlaşılmıştır

Hakikat bir var'ül hayr bimisal olan hastane-i mezkûr umur-u idare sû-i tedavisinin böyle süsti bir suretde tahkik eylemesi ve bu babda ihbarat istika bulunan bende-gân hilafet penahilerinin birer vechle tevbih ve tehdid ve takdire layık görülmesi nazar-ı dikkat ve ubûdiyyeti celb eylediğinden hesb'ül sadık keyfiyetin arzına ve mezkûr varaka-i ihbarat ile istida' suretinin menzur ve hazret hilafet penahileri buyurulmak üzere leffen ve aynen ibtidaen faik mertebe hazret zilli alilerine takdimine hasb-el budiye hayrat eylerim.”

Hazırlanan rapordan anlaşıldığına göre, bu teftiş hastane doktorlarından olan Hüseyin Ahmet, İhsan Muhyiddin ve Ahmet Cemal Bey'in yapmış oldukları ihbar neticesinde gerçekleştirilmişti. Hastanede mevcut olan suiistimalin önüne geçmek için Nafiz Paşa ve Nuri Bey ile Miralay Halim Bey müfettiş olarak görevlendirilmişlerdi. Miralay Halim Bey, bu teftişe katılmamış, teftişi Nafiz Paşa ve Nuri Bey gerçekleştirmişlerdi. Bahsi geçen suiistimalin nedeni olan Başhekim Ahmet Paşa tarafından hastanede bir yemek tertiplenmiş ve mevcut suiistimaller geçirilmişti. Bununla beraber müfettiş Nafiz Paşa ile Başhekim Ahmet Bey'in sınıf arkadaşı olmaları ve Fevzi Bey'in de tıp ile alakalı olmaması nedeniyle yapılan teftişin maksadına ulaşamadığı bildirilmişti.

Hastanede yaşanan doktor açığı 1893 yılında da şikâyet konusu olmuştu. Hastanedeki mevcut doktorların hastane kapasitesinin üstündeki hastalara yeterli gelmemesi nedeniyle hastanedeki mevcut doktorlar 4 Ocak 1893 tarihinde bir dilekçe daha kaleme aldılar. Yazılan dilekçeye göre çaresiz hastaların dahi geldiği böyle önemli bir hastaneye, sağlanması gereken doktor kadrolarının hâlâ gelmemesi birtakım sıkıntılara neden olmaktaydı. Hastanede tedavi edilen binlerce Müslüman hasta için mevcut doktorlar ellerinden gelen itinaı göstermelerine rağmen, mevcutların yeterli gelmemesi ve bu durumun defalarca bildirilmesine rağmen 4 aydır herhangi bir sonucun alınamamasından yakınılıyordu. Bununla beraber Başhekim Ahmet Paşa'nın da bilgisi

dâhilinde 2 Ocak 1893 tarihinde hastanede pek vahim bir durum vuku bulmuştu. Mahmut Oğlu Abdullah isimli kimsesiz ve fakir bir hasta, Başhekim Ahmet Paşa tarafından ameliyata alınmıştı. Bu ameliyat sırasında malum hasta hayatını kaybetmişti. Hastanede görevli olan diğer doktorlara göre bu olayın nedeni hastanedeki imkânların yetersiz olmasına rağmen hastanın ameliyata alınması, hastanın ölümü ile sonuçlanacak bir ameliyat doğurmuştu. Doktorlara göre böyle bir hayırlı eserin insan mezbahasına dönüşmesi vicdanları rahatsız edici bir durumdu ve bu nedenle de yazdıkları dilekçeyi üst mercilere sunmak üzere hazırlamışlardı.⁵⁸⁵

Hastanede yaşanan teftiş olaylarına rağmen 5 Ocak 1893 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Gurebâ Hastanesi'nin Başhekim Ahmet Paşa'nın hastanede yaşanan son gelişmelere vakıf olmadığı bildiriliyordu.⁵⁸⁶

13 Temmuz 1893 tarihinde Gurebâ Hastanesi'nin sıhhi ve tıbbi durumunun teftişi neticesinde Başhekim Ahmet Paşa aleyhinde rapor verilmişti.⁵⁸⁷ Başhekim olan Ahmet Paşa aleyhine verilen bu rapora rağmen kendisi 6 Aralık 1909 tarihine kadar hastanedeki görevini sürdürmüş ve bu tarihte de emekliye ayrılmıştır.⁵⁸⁸

4.5.2. Hastanede Yaşanan Tereke Sorunları

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yenibahçe'de garip ve kimsesizler için kurdurmuş olduğu Gurebâ Hastanesi'nde açıldığı günden itibaren genel itibarıyla maddi durumu iyi olmayan hastalar tedavi görmüştür. Buna rağmen hastane değişik nitelikteki hastalara da hizmet vermiştir. İstanbul'daki mevcut hastanelerin ihtiyacı karşılayamaması bu duruma neden oluyordu. Hastanenin kurulma gayesine ters olan bu durum çeşitli anlaşmazlıkların çıkmasına da neden olmaktaydı. Bir tereke sorunu, 1854 yılının Kasım ayında vuku bulmuştu. Asakir-i Zabtiye İdaresi ve İstanbul'daki hapishanelerden tedavi amacıyla hastaneye birçok hasta getirilmişti. Ancak getirilen bu hastaların içlerinde ölenlerinin terekeleri⁵⁸⁹ sorun olmuş gözüküyordu. Konu ile ilgili 8 Kasım 1854 tarihini taşıyan belgede şöyle deniliyordu:

⁵⁸⁵ BOA. Y. PRK. SH. 4/3

⁵⁸⁶ BOA. Y. PRK. ZB. 10/104

⁵⁸⁷ BOA. Y. PRK. EV. 2/35

⁵⁸⁸ BOA. İ. AS. 99/1327-Za-150

⁵⁸⁹ Tereke: Ölen hastanın geriye kalan eşyaları.

“Maruz-u çaker-i kemineleridir ki

Asakir-i Zabtiye Nezaretiyle mahbushaneden hastalanarak lecel-ül tedavi cennet mekân Valide Sultan tâbe serah hazretlerinin hayrat-ı celilelerinden Yeni Bağçede kain Gurebâ Hastahanesine gönderilmekde bulunan kisanın vefat edenlerin terekelerinin nizamı vechle vakf-ı müşârül-ileyha tarafından tahrir ve hıfzı istizanına dair mukaddemce takdim kılınan takrir çaker-i salasına şeref-sudûr olan ferman-ı aliiyyelerinden şart-ı mezkûrun yalnız gurebâyâ şümûl olacağından ve mezkûr neferat ve mahbusin için luzumu olan hastahanesinin henüz inşa olunamaması cihetle bunların mezkûr Gureba Hastahanesine irsali muvakkit suretinde olarak nizam-ı mezkûrde dokunur bir şey olmadığından bunların şimdilik müstesna tutulması emr ve iş’ar buyurulmuş olub fakat bunların terekelerinin vakf-ı müşârüleyhaya tarafından zabt hıfzı yalnız nizam-ı mezkûrden naşi olmayub şart-ı vakfı iktizasından olduğu misüllü iş bu şart-ı vakıf dahi yalnız gureba hakkında olmayub herhangi cins ve sınıftan olur ise olsun mücerred hastahane-i mezkûrde vefat edenlerin cümlesine şümûl bulunmuş olduğundan ve şart-ı vakıf olarak tebdil ve teğayürü caiz olamayacağından diğer hastahane inşa olununcaya kadar o misüllü neferat vesaireden hastahane-i mezkûrde vefat eylediği halde cümlesinin şart-ı vakfı vechle terekelerinin vakf-ı müşârül-ileyha tarafından tahdiri iktiza edeceğine binaen alem ve hayr-ı mezkûrun tebdili hususu Maliye Nezaret-i celilesine buyurulduğu sem’i buyurulması veyahud şart-ı vakfı halleden ve katiyyen inşası mukaddir olan diğer hastahanesinin inşasına kadar ahir mahal hastahane ittihadıyla bunların mezkûr vakıf hastahaneye gönderilmemesi hususundan kati’ suret muvaffak emir ve irade-i aliyye vekalet penahiye buyurulur ise icray-ı iktizası menûr re’y-i ali hazret sedaret penahileriyle ve takrir-i mezkûr ile tahrir ettirilmiş olan diğer bir sureti temhir olunarak beraberce iade kılınmış olduğu muhtalim-i aliiyyen asifaneye buyurulmakda ol-babda emr ve ferman hazret veliyyül emrindir 16 safer 71”⁵⁹⁰

Belgeden anlaşıldığına göre Asakir-i Zabtiye İdaresi ve hapishaneler için henüz bir hastane yapılamadığı için Gurebâ Hastanesi’ne gelen asker ve tutukluların terekeleri hastane kuralları gereği hastane vakfı tarafından alınıp saklanması gerekmektedir. Konu ile ilgili Evkaf-ı Hümayun Nazırı Meclis-i Vala’ya bir tezkere sunmuş ve yapılan görüşmeler sonunda 5 Ocak 1855 tarihinde şu karar alınmıştı:⁵⁹¹

“Evkaf-ı Hümayun Nazırı Paşa Hazretlerinin meclis-i valaya ita buyurulan bir kıta tezkeresi müfaddına göre asakir-i zabtiyye neferatıyla bazı mahbûsi ve mücriminden hastalanub

⁵⁹⁰ BOA. İ. MVL. 321/13690.

⁵⁹¹ BOA. İ. MVL. 321/13690.

Yeni Bağçe Hastahanesine gönderilmekte olan kesândan vefat edenler terekelerinin canib beyan'ül halden takdir için mukaddemce verilen alem ve hayr şart vakfa mugayir olarak tebdil ve teğyiri layık olmayacağından şart ve itfa iktizasından olduğu üzere hastahane-i mezkûre gelen hastagandan vefat edenler bil-istisna her kim olur ise olsun terekelerinin hastahane-i mezkûr vakfı canibinden tehrir olunması zemininde zikr olunan alem ve hayrın tebdili hususunun Maliye Nezaret-i celilesine havalesiyle nazır müşârül-ileyha hazretlerine ve canib zabıtayeye dahi bildirilmesi meclis-i valada tezkere kılınmış ise ol babda ne vechle irade-i seniyye vekalet penahileri müteallik buyurulur ise emr ve ferman hazret menlehül emrindir 15 Rebiülahir 71”

Gurebâ Hastanesi'ni kurduran Bezmiâlem Valide Sultan'ın gerek hastane açılmadan önce hazırlattığı nizamname ve gerekse hastane açıldıktan sonra hazırlattığı vakfiyede belirtilen kurallara genel itibariyle uyulmaya çalışılmıştır. Karşılaşılan sorunlarda da bu kurallara göre çözüm üretilmeye çalışılmıştır. 1854 yılında yaşanan tereke ile ilgili sorun gösteriyor ki, hastanenin asıl hizmet alanı olan garip ve kimsesiz olan hastalar haricindeki hastalar da onlar gibi hastanenin kurallarına uymak zorunda kalmışlardır.

4.5.3. Hastanedeki Diğer Bazı Olaylar

Yukarıda da belirtildiği üzere Gurebâ Hastanesi'nde kuruluş gayesine uygun olarak gariplerin hizmet almasının yanında değişik nitelikteki hastalar da bu hastanenin hizmetlerinden yararlanmışlardır. Bu durumun bir örneği de 1864 yılında yaşanmıştı. 8 Ağustos 1864 tarihinde Evkâf-ı Hümayun Nezareti'nin hazırlamış olduğu bir tezkereden anlaşıldığına göre, Topkapı civarında oturmakta olan esir tüccarlarının ellerinde bulunan esirlerden hasta olanların tedavilerinin Yenibahçe'deki Gurebâ-i Müslimin Hastanesi'nde yapılması istenmekteydi.⁵⁹²

1900 yılı içerisinde kimsesiz ve garip bir durumda olan Bahir isimli bir hasta hastaneye tedavi olmak maksadıyla gelmiş ve hastanenin birinci koğuşuna yatırılmıştı. Yapılan tetkik neticesinde hasta ameliyata alınmış ve bir bacağı kesilmişti.

⁵⁹² BOA. A. MKT. MHM. 308/54. Konu ile ilgili belgede şöyle denilmektedir: “*Topkapı civarında meskûn esircilerin hanelerinde bulunan esir hastaganın lecelül tedavi yenibağçe hastahanesine alınmasına dair evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesiyle muhabedeli sail tezkere-i senaveri leffen meshul kılınmış zeylinde muharrer cevaba nazaran zabıt-i müşârül ileyh celilesiyle bulunmakta buna iki sahife zeyl mealiyle aranulub icrası taht-ı luzumu görülmüş olmağla ana göre bil-mütalaa icabının leffen icra ve ifadesi hazret bahrileridir*”

Yapılan ameliyat neticesinde bir bacağı kaybeden Bahir, çalışamayacak duruma geldiği için 23 Eylül 1900 tarihinde kendisine maaş bağlanmasını talep etmişti. Konu ile ilgili yazışma şöyleydi:⁵⁹³

“Bi-kes (kimsesiz) ve bi-vaye (mahrum) olduğundan ve icra edilen ameliyat-ı cerrahiyede bacağı kesilmesiyle tedarik-i esbab için sa’y-ı (çalışma) iktidarı kalmadığından bahisle sıdk-ı âfiyet cihan-katib hazret hilafet penahi olarak maaş tahsisi niyazına havi Yenibağçe Gurebay-ı Müslimin Hastahanesinin birinci koğuşunda Bahir imzasıyla verilen arzuhal leffiyile icray-ı icabı 28 Cemaziyülevvel 318 tarihinde izbar kılınmışdı merhumun müracaatı tevali itmekde ve hali cabir-i re’fet (acınacak durumda) ve reft görülmekde olduğundan iş’ar-ı sabık vechle hasb-el misal emanet-i celilelerince bir mikdar maaş tahsisıyla ikrarı (kabul) hakkında hükm-ü aliyyen daverileri der-kâr (malum) buyurulmak babında”

Hastanın acınacak durumdaki hali yetkilileri harekete geçirmiş ve bu gibi durumlar daha önce de yaşandığı için diğer hastalara da verildiği gibi Vakıf Gurebâ Hastanesi’nde bacağı kesilen Bahir’e de maaş bağlanmıştı.

Vakıf Gurebâ Hastanesi hakkında intiba ve eksiklikler ile ilgili elimizdeki en önemli belge, Ziyaretçi Defteri’dir (Meşhûdâtı Hâvi Defter).⁵⁹⁴ EK-2’de yer alan ve 30 yılı kapsayan defterden hastanenin ziyaretçileri tarafından nasıl algılandığına dair bir izlenim edinmek mümkün görünüyor.

4.6. HASTANENİN TAMİR FAALİYETLERİ VE GELİŞİMİ

4.6.1. Hastanenin Tamir Faaliyetleri

İlk açıldığı dönemde hastanede 12 koğuşta 201 yatak mevcut idi. Ayrıca bir eczane, iki hekim, bir müdür, bir eczacı, bir cerrah odası ile hamam, mutfak ve çamaşır daireleri bulunuyordu. Hasta koğuşları hekimler arasında paylaşılmıştı ve başhekim de müracaat eden hastaları odasında muayene ederek poliklinik yapıyordu.⁵⁹⁵

⁵⁹³ BOA. DH. MKT. 593/43

⁵⁹⁴ BOA. EV.D. 22704 (13 Mart 1873 -16 Nisan 1903 / 30 Yıl)

⁵⁹⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s.199-200.

Hastanenin tamir faaliyetleri ile ilgili rastlanılan ilk belge 1857 yılına aittir.⁵⁹⁶ Maliye Nezareti 28 Eylül 1857 tarihinde Meclis-i Vâlâ'ya bir takrir sunmuştu. Bu takrirden, hastanenin kaldırımlarının tamire muhtaç olduğundan dolayı yapılan keşif neticesinde yapılacak olan masrafın 14.228 kuruş olacağı öngörülmüştü.⁵⁹⁷

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yenibahçe'de yaptırmış olduğu Gurebâ Hastanesi, genel itibariyle fakir ve gariplere hizmet etmekteydi. Ancak zaman zaman İstanbul'daki diğer hastanelerin yeterli gelmediği durumlarda diğer hastalara da hizmet veriliyordu. 9 Ekim 1858 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Maltepe Hastanesi'nde tedavi edilmesi gereken askerler bir müddetten beri Gurebâ Hastanesi'nde tedavi edilmekteydiler. Hastanenin yoğunluğu bir tarafa, bu dönemde hastanenin bazı mahalleri tamire muhtaç durumdaydı. Yapılacak olan tamirat masrafı için yapılan keşif neticesinde masrafın 218.000 kuruş olacağı öngörülmüyordu. Gerekli olan para hazineden karşılanmış ve hastanenin gerekli mahalleri tamire alınmıştır.⁵⁹⁸

Kış mevsiminin gelmesiyle beraber hastanedeki sobaların önemi de artmaktaydı. İhtiyaç görüldüğü için 4 Aralık 1859 tarihinde onarılması gereken hastane sobaları tamir edilmiştir.⁵⁹⁹ 1864 yılının Mayıs ayında hastanenin tamir gereksinimleri için bir keşif yaptırılmıştı.⁶⁰⁰ Bu keşif sonucunda derhal tamir çalışmalarına başlanmış ve 20 Eylül 1864 tarihinde tamir çalışmaları sonuçlandırılmıştır.⁶⁰¹ Yapılan tamir neticesinde hastanenin yatak takımları yenilenmiştir.⁶⁰²

⁵⁹⁶ Gerek Nuran Yıldırım ve gerekse Nuran Kara Pilehvarian, hastanenin ilk tamir faaliyetlerinin 1864 yılında yapıldığını yazmıştır. Ancak gerek 1857 tarihini taşıyan belge ve gerekse 1858 tarihini taşıyan belgeler, hastanedeki ilk tamir faaliyetlerinin 1864 öncesinde başladığını göstermektedir. İlgili makaleler için bkz. Nuran Kara Pilehvarian, "İstanbul'da Son Şifahane İlk Hastane Yenibahçe Gurebâ-i Müslimin Hastanesi The Last Şifahane and First Hospital in İstanbul The Gureba al Muslimin Hospital in Yenibahçe", **Karşılıksız Hizmetim Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri - Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay. İstanbul: 2009, s.203; Nuran Yıldırım, "Gureba Hastanesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:3**, İstanbul: 1994, s. 431.

⁵⁹⁷ Konu ile ilgili belgede şöyle denilmektedir: "Maliye nezaret-i celilesinin 9 s 74 tarihiyle meclis-i vâlâya havale buyurulan takririnde istizan olunduğu vechle cennet mekân Valide Sultan tâbe serâha hazretlerinin yenibahçede Gureba Hastanesi kaldırımlarının muhtac-ı tamir olması cihetiyle keşfi bil-icra mesarîf-i muktezası olduğu gösterilen on dört bin iki yüz yirmi sekiz gurus ve ticaret nezaret-i celilesi marifeti ile tesviyesi zımında ber-mucib-i takdir isali muktezasının nezaret-i müşârün-ileyhâya havalesi meclis-i vâlâda tezkere kılınmış ise de ol-babda" BOA. MVL. 811/87.

⁵⁹⁸ BOA. MVL. 814/29; BOA. İ. MVL. 405/17605

⁵⁹⁹ BOA. A. MKT. NZD. 297/31

⁶⁰⁰ BOA. EV. D. 18907; BOA. EV. D. 18917

⁶⁰¹ BOA. EV. D. 19188

⁶⁰² Yıldırım, *a.g.m.*, s.431

Birçok yapının ihtiyacı olduğu gibi hastaneler de suya oldukça fazla gereksinim duyarlar. Temizliğin olmadığı bir yerde tedavi hizmetlerinin yapılabilmesi zor bir durumdur. Bu durumun farkında olan hastane yöneticilerinin isteğiyle, 3 masura suya sahip olan hastanenin suyollarında 3 Aralık 1884 tarihinde lüzumu görülen tamirat yapılmıştır.⁶⁰³

Hastane kurulmadan önce de hastane arazisi içerisinde yer alan ve onarılıp hastane ile birlikte hizmete açılan hastane hamamı, zaman içerisinde tamire muhtaç duruma gelmiştir. 2 Şubat 1887 tarihinde hamam onarılıp tekrar hizmete girmiştir.⁶⁰⁴

7 Ekim 1888’de hastane civarındaki yol kaldırımları tamir edilmiştir.⁶⁰⁵ 18 Ağustos 1891 tarihinde ise hastanenin bitişiğindeki hastane camisi ile hastanenin hademe odaları ve koğuşları onarımdan geçirilmiştir.⁶⁰⁶

23 Temmuz 1892 tarihli Başhekim Tahsin’in imzasını taşıyan bir belgeden anlaşıldığına göre, bu tarihte hastane 300 yatak kapasitesine sahipti. Bu durum hastalara yeterli gelmiyordu ve genellikle 300 kişilik kapasitede 350 hasta kalıyordu. Bununla beraber hastanedeki eczacı ve doktorların da yeterli gelmediği vurgulanıyordu. Belgeden anlaşıldığına göre Askeri Hastaneler Kanunu’na göre her 40 hastaya 1 doktor düşeceğinden bahisle, hastanenin fiili hasta sayısı olan 350 hasta için en az 8 doktorun bulunması gerektiği halde bu sayının 4 olmasının hastanede istenmeyen durumlara sebebiyet verdiği vurgulanıyordu.⁶⁰⁷

1894 yılında İstanbul’da oldukça etkili olan bir kolera salgını olmuştu. Koleradan etkilenen birçok hasta tedavi olabilmek için Gurebâ Hastanesi’ne geliyordu. Hastane imkânlarının yeterli gelmemesi nedeniyle, koleradan şikâyetçi olan hastaların yatırılarak tedavi edilebilmesi için hastanenin bir yerinde uygun barakalar inşa edilmesi istenmişti.⁶⁰⁸ Bunun için keşif bile yaptırılmıştı.⁶⁰⁹ Bununla beraber hastanenin yetersiz kalması nedeniyle İstanbul’a yeni hastaneler yapma gereksinimi de ortaya çıkmış

⁶⁰³ BOA. ŞD. 99/45

⁶⁰⁴ BOA. İ. ŞD. 84/4987

⁶⁰⁵ BOA. İ. ŞD. 93/5524

⁶⁰⁶ BOA. İ. ŞD. 109/6507; BOA. İ. ŞD. 111/6641; BOA. BEO. 61/4516

⁶⁰⁷ BOA. EV. D. 12552

⁶⁰⁸ BOA. İ. EV. 5/1311-B-06; BOA. İ. EV. 5/1311-C-10

⁶⁰⁹ BOA. İ. EV. 9/1312-ZA-16

oluyordu. Bu amaçla Darülaceze arazisinde inşa olunacak hastanelere ilaveten yapılması uygun görülen zükûr (erkekler) ve inas (kızlar) hastaneleri için hazırlanan mazbata, 4 Mayıs 1894 tarihinde Sadaret’e takdim edilmişti.⁶¹⁰

Hastanenin yetersiz kalışı yetkilileri yeni çareler aramaya yönlendirmişti. Hastanenin yeniden elden geçirilmesi ve daha verimli olarak kullanılabilmesi için bir teftiş yaptırılmıştı. Yapılan bu teftiş sonrasında Baş-kimyager ve hıfz-üz-sıhha-i umumiye başmüfettişi Bonkofski Paşa tarafından bir rapor hazırlanmıştı. Onun hazırladığı raporda hastanede yapılması gereken düzenlemeler şöyle yazıyordu:⁶¹¹

“Yenibağçedeki Gurebâ Hastahanesi tabib ve eczacılarının luzum-u te’sirine ve mevcut olan tebhîr (buhar-tütsüleme) makinesinin tebdiliyle (değiştirilmesi) bir makine tedarikine ve hastahaneye bir müşahede barakasıyla bir muayenehane ilavesine ve çamaşurhane zeminiyle abdesthane yollarına çimento veya sert taşlar tefrişine (döşeme) ve hastahane hamamının hastagane hâzır ve tahsisine...”

Tarihi hastane binası 10 Temmuz 1894 Salı günü meydana gelen şiddetli depremde büyük zarar gördü. Kuzey ve güney koridorları ile çatının büyük bir bölümü bu depremde çöktü. Duvarları yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine hastane boşaltıldı ve hastalar 17 Temmuz 1894 günü Okmeydanı’na kurulan seyyar askeri hastane barakalarına taşındı.⁶¹² Hastaların bu barakalara taşınması ile beraber görevli personelin de kalacak yer sorunu yaşaması neticesinde buraya 3 adet hademe barakası da inşa edilmişti.⁶¹³

Hastane yaşanan bu büyük depremde o kadar etkilenmiş ve harap duruma düşmüştü ki, hastanenin tamamen yıkılıp yerine yenisinin yapılması gündeme gelmişti. Yapılan incelemeler neticesinde, hastanenin tamamen yenilenmesinden ziyade tamir edilmesinin daha munasip olacağı kararı verilmişti.⁶¹⁴ Bununla beraber hastanenin

⁶¹⁰ BOA. DH. MKT. 232/37

⁶¹¹ BOA. Y. A. HUS. 295/68

⁶¹² Yıldırım, *a.g.e.*, s.200

⁶¹³ BOA. İ.HUS. 28/1312-RA-001; BOA. İ. EV. 7/1312-Ra-14

⁶¹⁴ BOA. BEO. 471/35266

öneminden ötürü 1 Ağustos 1894'te hastanenin bir an evvel tamir edilmesi ve hastanenin tamir giderlerinin avans akçesinden karşılanması emrediliyordu.⁶¹⁵

Depremden hasar gören hastane çok kısa bir süre içerisinde tamir edildi. 2 Ekim 1894'te hastanenin iç tamirata tamamlanmıştı. Bu nedenle Okmeydanı'nda barakalarda tedavi altında olan hastaların hastaneye nakledileceği ve tamiri devam eden dairelerin tamirleri tamamlandıkça memurların da nakli söz konusu olacağı belirtiliyordu.⁶¹⁶ Hastanenin kısmi tamir işi bittikten sonra hastalar 8 Ekim 1894 günü hastaneye yerleştirildi.⁶¹⁷

Hastane bir taraftan faaliyet verirken bir taraftan da tamirat işleri devam ediyordu. Hastanenin harap olmuş olan koşullarının cam ve çerçeveleri yapılan keşif gereğince değiştirilecekti. Bu iş için, 15.332 kuruş 20 santim para ayrılmıştı. Yapılan bu masrafın 1310 (1892-1893) senesi bütçesinden karşılanması isteniyordu.⁶¹⁸ 14 Kasım 1894 tarihinde ise hastanenin bitişiğindeki dükkânlar ile hastane arazisi arasına bir duvar yaptırılmıştı.⁶¹⁹ Bununla birlikte hastanenin mutfak ve çamaşırhanesi tamir edilmiş ve çatısının da yeniden inşasına başlanmıştı.⁶²⁰

Hastane binasındaki depremin izleri kısa bir sürede silinmeye çalışılmıştı. Binanın yenilenmesi devletin başkenti olan İstanbul'da yaşanan sağlık kurumu açığını giderememişti. Bununla beraber mevcut olan hastane de gelen hastalarına yetersiz kalmaktaydı. Bunun için 18 Şubat 1896 tarihinde Bonkofski Paşa tarafından yeniden bir rapor hazırlanmıştı. Bu rapor gereği, hastaların zamanında tedavi edilebilmesi için hastane bahçesine yeni bir ek bina inşa edilmesi gerekliliği vurgulanıyordu.⁶²¹

⁶¹⁵ BOA. İ. HUS. 27/1312-M-136; BOA. BEO. 448/33548; BOA. BEO. 453/33903

⁶¹⁶ BOA. BEO. 488/36591; BOA. İ. HUS. 30/1312-R-005;

⁶¹⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s.200

⁶¹⁸ Konu ile ilgili arşiv vesikasında şöyle deniliyordu: “Yenibağçede kâin Gurebay-ı Müslimin Hastanesinin harekât-ı arziyeden rehnedar olub şehremaneti celilesince tamirata icra olunan mahalleri haricinde müsrif harab kalmış olan koşulların cam ve çerçevelerinin icra kılınan keşfi mucibince mecdi on dokuz gurus hesabıyla on beş bin üç yüz otuz iki gurus yirmi santim ile emanete tecridi ve meblağ-ı mezburun üç yüz on senesi bütçesinden sarfına mezuniyet itası hususuna dair evkaf-ı hümayun nezaret-i celilesinin takdiri melfufuyla beraber arz ve takdim kılınması hususu ol-babda her ne vechle irade-i seniyye cenab-ı hilafetpenahi şeref müteallik buyurulur ise mentuk-u aliyyesi infaz olacağı beyanıyla tezkere-i senâveri terkim kılındı efendim” BOA. İ. EV. 8/1312-CA-01

⁶¹⁹ BOA. ŞD. 124/76

⁶²⁰ BOA. BEO. 691/51774; BOA. İ. EV. 1/1313-R-04

⁶²¹ BOA. BEO. 746/55891

21 Kasım 1901 tarihinde hastanenin bir koğuşu Başhekim Ahmet Paşa, Operatör Nurettin Bey, Tabib-i Sani İhsan ve Muhasebat-ı Umumiye kâtiplerinden Hacı Ali Bey'in oluşturduğu bir komisyon tarafından ameliyathaneye çevrildi.⁶²² İnşaat masrafı ile Paris'ten getirilecek cerrahi alet ve edevat için 35.793 kuruş harcandı.⁶²³

Zaman içerisinde binanın yetersiz kalması sebebiyle planları Mimar Kemal Bey tarafından çizilen 6 büyük pavyonun yapımına 1910 senesinde başlandı. Binaların kaba inşaatı bitmişken çıkan Balkan Savaşı nedeniyle çalışmalar durdu.⁶²⁴ Ardından I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle pavyonlar 2 sene kadar boş kaldı. 1917 senesinde çevrede çıkan yangın nedeniyle evsiz kalanlar geçici olarak bu pavyonlara yerleştirildiler. Mütareke sırasında Amerikalılar burada bir hastane açmak istedi. Ancak binayı elden çıkarmamak için pavyonlardan biri alelacele tamamlanarak eski binadan bazı hastalar buraya nakledildi. Teslim işi gerçekleşmeyince hastalar tekrar eski yerlerine taşındı. 1925 yılında bahsi geçen pavyonlar Kuduz Hastanesi'ne verildi. Diğer pavyonlar ise Tekel İdaresi'ne kiraya verilip tütün deposu olarak kullanıldı.⁶²⁵

4.6.2. Geçmişten Günümüze Hastanenin Gelişimi

1924 yılına kadar Evkaf İdaresi'ne bağlı olarak hizmet veren hastane, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ve vakıfların yönetiminin genel müdürlük olarak Başbakanlığa bağlanması üzerine, masraflar evkaf idaresi bütçesinden karşılanmak kaydıyla, sağlık personelinin atanması ve hastanenin kontrolü gibi hususlarda yönetimi Sağlık Bakanlığı'na bırakılmıştır.⁶²⁶

1924-1925 ders yılı başında Tıp Fakültesi Müderrisler Meclisi'nin verdiği kararla tıp öğrencilerinin son iki sınıfının Haydarpaşa'dan İstanbul'a geçirilmesi ve İstanbul yakasındaki Gurebâ, Haseki ve Cerrahpaşa hastanelerinden yararlanılması kabul edilmiştir. Gurebâ Hastanesi'ne 50 öğrenci gelmiş, bu öğrenciler koğuşlara bölünmüş, belli zamanlarda sonradan dâhiliye polikliniği olan odada ders almışlardır.⁶²⁷

⁶²² BOA. BEO. 1748/131073

⁶²³ Yıldırım, *a.g.e.*, s.200

⁶²⁴ Pilehvarian, *a.g.m.*, s.203

⁶²⁵ Ataseven, *a.g.e.*, s.12

⁶²⁶ Gürkan, *a.g.m.*, s.240

⁶²⁷ Pilehvarian, *a.g.m.*, s.203

Öğrencilerin hastane binasına gelmesiyle beraber hastanede önemli değişiklikler yapıldı. Kapı ve pencerelerin tamamı yenilendi. Zemin katta yeni hamam, mutfak ve çamaşırhane yapıldı.⁶²⁸ Kuzey cephesinde rutubetli bir yerde bulunan röntgen cihazı yetersiz kaldığından Almanya'daki Siemens Fabrikası'ndan yeni bir röntgen cihazı alındı.⁶²⁹ Yeni alınan bu cihaz hastanenin güney cephesinde inşa edilen röntgen dairesine yerleştirildi.

1928 yılında 1 ve 4. koğuşlarda intaniye, 2 ve 6. koğuşlarda cerrahi, 3, 5 ve 7. koğuşlarda dâhiliye, 8. koğuşta beviye, 10. koğuşta cildiye, 11. koğuşta verem, 12. koğuşta kulak burun boğaz ve 13. koğuşta göz klinikleri vardı. Hastane dışındaki 15. koğuş ise tecrithane olarak kullanılıyordu.⁶³⁰

1928 yılında hastaneye kalorifer tesisatı kuruldu. 1929 yılında ise hastalar için bir kabul dairesi hazırlanıp, iki banyo dairesi yapıldı. 1930 yılında biri aseptik diğeri septik iki ameliyathane, operatör odası, hemşire odası, sterilizasyon, alçı, pansuman ve alet odalarından ibaret modern bir ameliyathane yapıldı.

1932 yılına gelindiğinde hastanenin doğu ve kuzey köşesindeki eski tuvaletler kaldırılıp yanındaki büyük koğuşla beraber bulaşıcı hastalıklara ayrıldı. İçinde tifo ve dizanteri hastalıklarına ait iki büyük oda ve diğer bulaşıcı hastalıklar için de boks tertibatı olan bir salon ile banyo ve tuvalet yapıldı. Aynı yıl cami önünde mahzen, yıkama odası, otopsi salonu, formolin odasından ibaret bir otopsi dairesi yapıldı.

1933 Üniversite Reformu ile Haydarpaşa'dan İstanbul yakasına taşınan Tıp Fakültesi'nin II. Dâhiliye, KBB ile Deri ve Frengi Klinikleri, hastanenin tarihi binasına yerleştirildi. Gurebâ Hastanesi'nin yaptırdığı fakat kullanma fırsatı bulamadığı yeni pavyonlar, Tıp Fakültesi tarafından birer birer tamamlanamaya başlandı. Gurebâ Hastanesi'nin 1910 yılında yapımına başlanan pavyonlarının tamamı 1943 yılında kullanıma girmiştir. Bu pavyonların bulunduğu yer halk arasında “Yukarı Gurebâ”, tarihi bina ise “Aşağı Gurebâ” olarak anılmaya başlanmıştır.⁶³¹

⁶²⁸ Yıldırım, *a.g.e.*, s.201; Gürkan, *a.g.m.*, s.240

⁶²⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: 199-12, Fon Kodu:30.18.1.1, Yer No: 11.49.2.

⁶³⁰ Yıldırım, *a.g.e.*, s.200

⁶³¹ Yıldırım, *a.g.e.*, s.201

1956 yılına kadar Sağlık Bakanlığı'na bağlı olan hastane, aynı yıl kabul edilen 6760 sayılı “Vakıflar Umum Müdürlüğü Vazife ve Teşkilatı Hakkında Kanun” hükümleri gereğince, tekrar Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır. 1957'de cildiye polikliniği, 1958'de anesteziyoloji servisi ve hayati kimya laboratuvarı, 1961'de kadın hastalıkları polikliniği açılmıştır. 1965 yılında yatak sayısı 300'e çıkarılarak caminin arkasındaki alana da bir amfi yaptırılmıştır. İstanbul Tıp Fakültesi 1956 yılından itibaren, kısmen yapımı biten yeni binalarına taşınmış, ancak hastane ile eğitim ve öğretim temelindeki ilişkisi, binalarının tamamlandığı 1966 yılına kadar sürmüştür. 2 Şubat 1957 tarihli ve 86034 sayılı karar gereğince Bezmiâlem Valide Sultan Vakfı'ndan olan Gurebâ Hastanesi'nin bulunduğu sahadan bir miktar arsa İstanbul Üniversitesi'ne satılmıştır.⁶³² 1966 yılından itibaren Gurebâ Hastanesi yeniden bağımsız bir vakıf hastanesi kimliğine kavuşmuştur.⁶³³

Yukarı Gurebâ Hastanesi adıyla anılan Çapa Kliniklerinin yer aldığı Bezmiâlem Valide Sultan Vakfı'na ait olan 38493 m² büyüklüğündeki arsa ve üzerindeki binalar gayrimenkul, 23.2.1966 tarih ve 60156 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 16.029.000 TL karşılığında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne satılmıştır.⁶³⁴ Yukarı Gurebâ pavyonlarının İstanbul Tıp Fakültesi'ne devrini takiben Vakıflar İdaresi yeni bir hastane inşa edilmesine karar vermiş ve 1969 yılında yeni bir hastane binasının temelleri atılmıştır.⁶³⁵

1978 yılında yeni hastane binasına ek olarak kurulması planlanan onkoloji merkezinin temeli atılmış ve yapı poliklinik, laboratuvar ve ışın tedavisi birimleri ile 50 yataklı bir klinik ihtiva eden modern bir merkez olarak 1986 yılında hizmete girmiştir. Yapılan yeni binada yetersiz olarak projelendirilmiş olan ameliyathaneler, 1983 yılında kurulan “Vakıf Gurebâ Hastanesi Kliniklerine Yardım Vakfı”nın öncülüğünde yürütülen bir kampanya ile yeniden inşa edilmiş ve ameliyathane sayısı 8'den 12'ye çıkarılarak 1998 yılın sonunda hizmete sokulmuştur.⁶³⁶

⁶³² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya:68-22, Fon Kodu:30..18.1.2, Yer No: 145.4..14.

⁶³³ Gürkan, *a.g.m.*, s.241

⁶³⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya:6828, Fon Kodu: 30..18.1.2, Yer No: 193.13..11.

⁶³⁵ Yıldırım, *a.g.e.*, s.201

⁶³⁶ Gürkan, *a.g.m.*, s.241

2000 yılında hastane, Vakıflar İdare Meclisi’nin kararı ile 10 yıl süre ve bedelli olarak Sosyal Sigortalar Kurumu Genel Müdürlüğü’ne tahsis edilerek “SSK Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gurebâ Eğitim Hastanesi” adını almıştır. 2005 yılında ise SSK hastanelerinin Sağlık Bakanlığı’na devredilmesi ile yeniden Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlanmış ve adı bu kez de “Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gurebâ Eğitim ve Araştırma Hastanesi” olarak değiştirilmiştir.⁶³⁷

2010 yılına gelindiğinde, bir üniversite kurma düşüncesi yeniden canlandırılmış ve 15.04.2010 tarihinde, 2809 sayılı “Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun”a eklenen 124 sayılı ek madde ile “Bezmiâlem Valide Sultan”, “Silahtar Abdullah Ağa” ve “Abdülhamit Sani” mazbut vakıfları adına Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, kamu tüzel kişiliğine sahip bir vakıf üniversitesi olarak Bezmialem Vakıf Üniversitesi kurulmuştur.

24 Nisan 2010 tarihli ve 27561 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 5981 Sayılı Kanuna (Ek Madde 124) göre, yeni kurulan bu üniversite tıp, dış hekimliği, eczacılık, sağlık bilimleri ve eğitim fakültelerinden ve bir sağlık hizmetleri meslek yüksekokulundan, sağlık bilimleri, adli bilimler ve eğitim bilimleri enstitülerinden oluşmaktadır. Bu kanun maddesinde yer alan diğer bir hüküm uyarınca da, anılan vakıflara ait tüm menkul ve gayrimenkullerin intifa hakkı da Bezmialem Vakıf Üniversitesi Mütevelli Heyeti’ne devredilmiştir. Bu bağlamda 25.10. 2010 tarihi itibarı ile Valide Sultan Vakfına ait olan Vakıf Gurebâ Eğitim ve Araştırma Hastanesi de tüm eklentileriyle birlikte, Bezmialem Vakıf Üniversitesi’ne devredilmiş ve hastane, Bezmialem Vakıf Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi adını almıştır.

Bezmiâlem Valide Sultan’ın fakir ve garipler için yaptırmış olduğu bu hastane, geleneksel yapılanmasını terk ederek, zaman içerisinde hızla modernleşmiştir. Günümüzde hastane, günde 4.000 hasta kabul edebilecek poliklinik bölümleri ve 800 yatak kapasitesi ile hastalara şifa dağıtmaya devam etmektedir.

⁶³⁷ Yıldırım, *a.g.e.*, s. 201; Gürkan, *a.g.m.*, s. 242.

4.7. HASTANE GELİRLERİ

Akarı olmayan/gösterilmeyen bir vakfın kurulması sözkonusu olamayacağına göre, bir vakıf hastanesi de bundan muaf değildir. İncelediğimiz hastanenin tüm gelirleri vakfiyesinde belirtilmiştir. Vakfiyede belirtilen gelirler maddeler halinde aşağıda açıklanmış olup, öne çıkan bazı akarlar ise ayrıca gösterilmiştir. İlaveten, mükerrer defa olmasa da bir bağış geliri bulunmaktadır.

4.7.1. Hastaneye Ait Vakfiye ve Vakfiye’de Geçen Akarlar

Bezmiâlem Valide Sultan, Yenibahçe’de kurdurmuş olduğu Gurebâ-i Müslimin Hastanesi’nin giderleri için bir vakıf kurdurmuştu. Fakir ve kimsesiz Müslüman erkek hastanesi olan bu hastanenin yıllık 500.000 akçeyi bulan masrafına karşılık olabildiğince fazla akar olmalıydı ki gelirler giderleri karşılayabilsin. Valide Sultan, yıllık 500.000 Akçeyi bulan maaşını vakfetmektense uzun vadede hastaneye gelir getirecek mülkleri bağışlamayı uygun görmüştür. Bununla birlikte Bezmiâlem Valide Sultan 150 bin kuruş gibi büyük bir meblağı 1840 yılında kurdurmuş olduğu vakfına vakfetmiştir. Bu parayla akar alınıp kiraya verilmesi, gelirin hayratlara kullanılmasını, artanın da vakfa katılmasını vakfiyede şart koşmuştur.⁶³⁸

1845 yılında açılan fakat rutubetli olması nedeniyle açılışı 1847 yılına kalan hastanenin akarları Bezmiâlem Valide Sultan’ın yazdırmış olduğu vakfiyenin 12. zeylinde bulunmaktadır. 1 Şaban 1263/15 Temmuz 1847 tarihini taşıyan bu zeyil, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün arşivinde bulunan 634 nolu defterin 113. sayfasının 24. sırasında yer almaktadır. 58 sayfa olan bu zeyilde Valide Sultan’ın banisi olduğu hastaneye vakfettiği unsurlar şöyledir:⁶³⁹

- Hastanenin bitişiğinde mevcut 1 adet kargir hamam, yine hastane çevresinde 9 adet dükkân, hastaneye ait olan camiinin arkasında yer alan, üzerinde ekili olan mahsullerle beraber bir adet bahçe,

⁶³⁸ Vakfiye, s.14-15

⁶³⁹ Vakfiye, s.289-310

- Edremit ve Kemer-i Edremit'te (Balıkesir-Burhaniye) bulunan 3.509 Kise 50 Kuruşa satın alınmış olan mülk ve hakları olan bahçede dikili olan 20.987 kök ağaç ve sonradan dikilen 2.813 kök zeytin ağacı,

- Yine Edremit Kazası dâhilindeki Göre Köyü'nde Mustafa Raşid Efendi ibni Mehmed Emin'den 15.000 Kuruşa satın alınan mülk ve hakları olan 180 kök zeytin ağacı,

- Göre Köyü Ilıca Hamamı yakınındaki Foti Veledi Kostanti adındaki zimmîden 11.500 Kuruşa satın alınan mülk ve hakları olan 140 kök zeytin ağacı,

- Edremit Kazası'ndaki Zeytinli Köyü'nde Beşcınar isimli mahalde Mustafa bin Osman isimli bir şahıstan 1.500 Kuruşa satın alınan 20 dönümlük bir arazi ile Fombinac oğlu Nikola isimli bir zimmîden 2.300 Kuruş bedelle satın alınan 18 dönümlük bir arazi ve üzerindeki 423 kök zeytin ağacı,

- Kemer-i Edremit Kazası dâhilindeki Pelid Köyü'nde Karaağaçlı Pınarı isimli mahalde, Kundakçızade Mustafa Ağa ve kardeşi Halil Ağa ibni Hüseyin'den 27.500 Kuruşa satın alınan mülk ve hakları olan bir bahçe ve bu bahçede bulunan 64 kök zeytin ağacı,

- Pelid Köyü'nde Bezirgân Deresi civarında bir bahçe ve 69 kök zeytin ağacı. Aynı köyde Ilıca adındaki mahalde Esiroğlu zeytinliği denilen bahçede 64 kök zeytin ağacı ve Derebağı isimli mahalde bir bahçe ve üzerinde dikili 51 kök zeytin ağacı,

- Pelid Köyü'nde Halil Ağa Deresi isimli mahalde bir bahçe ve dikili 39 kök zeytin ağacı. Aynı mahalde bir bahçe ve bu bahçede dikili 43 kök zeytin ağacı,

- Pelid Köyü'ndeki Karakulak'ta Davudbağı Başı isimli mahalde bulunan bir bahçede dikili 70 kök zeytin ağacı ve yeni dikilmiş 15 kök fidan. Köylüce denilen mahalde El-hac Ahmed Ağa ibni Abdullah'dan 6.150 Kuruşa alınan mülk ve hakları olan bahçe ile bu bahçede yer alan 82 kök zeytin ağacı. Çakıllı isimli mahalde El-hac Hasan isimli bir şahıstan 750 Kuruşa alınan ve tahminen 15 dönümlük tarla ve 200 kök zeytin ağacı. Toplam 25.241 adet zeytin ağacı,

- Edremit ve Kemer-i Edremit kazalarında bulunan ve Maliye Hazine-i Celilesinden 400 Kise Akçeye 30 adet zeytinyağı mengenesi ve 31 adet zeytinyağı mengenesinden de hisse satın alınmıştı. Bu mengenelerden bazıları şöyleydi:

o Edremit Kazası Üçler Köyü'nde Dimitri veledi Felbusi adındaki zimmîden 7.500 Kuruşa satın alınan bir mengene ve bu mengenede bulunan kazgan ile bütün alet ve edevat,

o Edremit Kazası Zeytinli Köyü'nde Andun veledi Sutri adındaki bir zimmînden 7.500 Kuruşa satın alınan mengene,

o Göre Köyü'nde El-hac Ali Bey ibni Mustafa ve El-hac Mehmed Ağa ibni El-hac Mustafa'dan 16.050 buçuk Kuruşa satın alınan zeytin mengenesi ve içinde bulunan 3 adet kazgan ile alet ve edevatlar,

- Kocaeli Sancağı Yoros Nahiyesi'nde Evcî Kuru denilen arazi,
- Maliye Hazine-i Celilesinden 200 Kise Akçeye satın alınan mülk ve hakları olan Terkos Kazası dâhilinde Elacık Merası, Göl, bakkal dükkânı ile Balaban Burnu isimli mahal ve Ormanlı Köyü civarındaki Silahtar Ağa Çayırı, Terkos Köyü'nde bulunan birkaç tarla,

- İstanbul'da Koska yakınında Kızıtaş Mahallesi'nde Derseza Hanım ibneti Abdullah'dan Bezmiâlem Sultan'ın vakfına bağışladığı 7.000 Kuruşla satın alınan ve 4 akçe kira getirisi olacak bir adet ev,

- Süleymaniye Camii Şerifi Mahallesi'nde Mehmed Fuad Efendi ve Hatice Hanım'dan 15.000 Kuruşa satın alınan bahçe, günlük 12 akçe kira getirisi olan büyük bir ev, Bedr-i Kamer Hanım ibneti Abdullah'dan 5.000 Kuruşa satın alınan Ağa Hanı denilen hanın 160 olan hissesinin 37 hissesi, yani % 23'ü,

- Firuz Ağa Mahallesi'nde es-Seyyid Mustafa Saib Efendi'den 6.000 Kuruşa satın alınan günlük 6 Akçe kira getirisi olan bir adet ev,

- Galata'da Arnavud Köyü'nde Mahmut Ağa ile Yako, Musi ve Saltana isimli Yahudilerden alınan birbirine bitişik 1 adet attâr (aktar), 2 adet balıkçı ve bir adet enfiyeci dükkânları ile deniz kıyısında bir miktar arsa,

- Silivri Nahiyesi'nde Şehtoros Köyü'nde Leyguri veledi Yanako adındaki zimmîden satın alınan günlük 2 akçe kira getirisi olan arsa,

- Mariya isimli Hristiyan bir bayandan Cezayir Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Rodos Adası civarında İstanköy Adası'na tabi Batnos Adası'nın altındaki Hurşidler, diğer adıyla Forni

Adası satın alınmıştı. Bu adada etrafı duvarla çevrili 180 parça arazi bulunmaktaydı. Bu araziler içerisinde zeytin gibi ağaçların bulunduğu 20 dönümlük arazi, 6 dönüm bağ, 60 adet yemiş, 15 adet badem, 30 adet zeytin, 2 adet limon, 6 adet şeftali ve 3 adet zerdali ağaçlarının yanı sıra 18 adet çoban odası bulunmaktaydı. Bu adanın senelik kira getirisi 100 Kuruş olacaktı,

- Bergos Köyü’nde Metro veledi Hürmüz adındaki zimmîden 6.000 Kuruşa satın alınan ve 3 akçe kira getirisi olan bir adet ev ile bu evin altında olan ve Osman Ağa bin Ahmed’den satın alınan 2 adet dükkân,

- Rumeli’nde Varna Kazası’na tâbi Eğridere Köyü civarında Dükkân Taşlığı isimli mahalde 2.500 zira arsalı bir taş ocağı ve içerisinde büyü-ti adide ve samanlık gibi mülklerin olduğu senelik 25 Kuruş kira getirisi olan bir çiftlik,

- Avrupa tüccarından Dimitri veledi Yorgi isimli bir zimmîden satın alınan Anadolu’da Gemlik Kazası’nda Hanaltı adındaki mahalde bulunan senelik 500 Kuruş kira getirisi olan 7,5 evlek 4 parça dut bahçesi ile iki taşlı bir su değirmeni.

Adı geçen akarların yanı sıra hastanenin kuruluş yılı olan 1847 senesi Martından itibaren bazı satırcılık (örtülü) hesabı fazlasından günlük 20 kıyye et hastaneye verilecekti. Bağdat Eyaleti varidatı fazlasından olan yıllık 750 Kise ve Trabzon İskelesi Gümrüğü ile oraya bağlı olan yerlerden elde edilecek olan senelik 39.847 Kuruş hastanenin akarları ile birleşecek ve hastanenin tüm giderleri için kullanılacaktı.⁶⁴⁰ Eğer bu gelirler yeterli gelmez ise gerekli olan meblağ Valide Sultan’ın diğer vakıflarından karşılanmasını emrediliyordu. Bu konu vakfiyede şöyle ifade ediliyordu:⁶⁴¹

“hastahane-i mezkurenin kâffe-i levâzimât-i lazimesi rü’yet olunub kifayet etmediği halde evkaf-ı mezkurenin ğallatından sarf oluna ve vakfiyye-i ulam ve zeyilleri ve işbu zeyilde münderice bi’l-cümle şurutumla amel oluna ve evkaf-ı mezkurenin tebdil ve tağyir ve taklil ve teksiri merreten ba’de uhra yed ve meşiiyetimde ola deyu ta’yin-i şurut ve tebyin-i kuyud birle bi’l-cümle mevkuf-ı mezkûrları mütevellî-i mûmâ ileyhe bundan akdem teslim buyurdıklarında ol dahi tesellüm ve kabz vesair evkâf mütevellîleri misillü tasarruf eyledi dediklerinde ğıbbe’t-tasdiki’ş-şer’î vekil-i mir-i müşârul-ileyh hazretleri semt-i vifakdan canib-i ahire atf-ı inan edüb bu makule akârat ve menkulat ve eşcârların vakfa iltihakı fukaha-yı izâm aleyhim rahmetu’l-

⁶⁴⁰ Vakfiye, s.334-336

⁶⁴¹ Vakfiye, s.337

Meliki'l-Allam beynlerinde muhtelif olmağla müvekkile-i vakıfe-i müşârun ileyha hazretlerinin mülküne istirdad ederim deyu...”

4.7.2. Vakfiye’de Öne Çıkan Bazı Akarlar

4.7.2.1. Trabzon Gümrüğü

Darphane-i Amire Nazırı uhdesinde bulunan Trabzon Gümrüğü Mukataası, Hazine-i Celile’den satın alınarak Gureba Hastanesi masraflarına mukabil hastaneye akar olarak vakfedilmişti.⁶⁴²

Gurebâ Hastanesine ait vakfiyeden anlaşıldığına göre Trabzon İskelesi Gümrüğü ile oraya bağlı olan yerlerden senelik 39.847 Kuruş elde edilecekti. Bu tutar hastanenin diğer akarlarıyla birleşecek ve hastanenin giderleri için kullanılacaktı.⁶⁴³

Hastane açılırken, hastane giderleri için vakfedilen Trabzon gümrüğü mukataasının satılması düşünülmüş ancak bunun kısa vadeli bir çözüm olduğu anlaşıncı bu fikirden vazgeçilmişti. Trabzon gümrüğünün yıllık getirisi 39.847 kuruş olup bu miktardan peşin olarak alınacak kısım 4.000 kuruş olarak belirlenmişti. Trabzon Gümrüğü’nün kullanım hakkı Seyyid Mehmed Tahir Bey’de idi. Ödemeler haziran ve eylül aylarında olmak üzere iki taksitle yapılacaktı.⁶⁴⁴

4.7.2.2. Bağdat Eyaleti Varidatı Fazlası

Hastane giderleri için sadece Trabzon gümrüğünden elde edilecek gelir yeterli değildi. Bu nedenle eksik kalan meblağ için Bağdat Eyaleti’nden elde edilen gelirin fazlasının tekabül ettiği 750 kise (187.500 kuruş) ve bazı gümrüklerden, özellikle de Trabzon Eyaleti Hâsılatı olan senelik Temettuat’ından elde edilecek gelirin hastane giderleri için yeterli olacağı düşünülmekteydi.

Bağdat Eyaletinden gelecek olan meblağdan 400 kuruşun peşin olarak hastane bütçesine aktarılması emrediliyordu. Bununla beraber buradan senelik alınacak olan 750

⁶⁴² BOA. İ. MMS. 25/661

⁶⁴³ Vakfiye, s.334-336

⁶⁴⁴ BOA. EV. D. 12552

kisenin (187.500) aylık taksitler halinde ve aylık 62,5 kise (15.625) olarak tahsil edilmesi öngörülüyordu.⁶⁴⁵

4.7.2.3. Terkos Gölü

Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurdurmuş olduğu vakıfların önemli gelir kaynaklarından olan Terkos Gölü, Maliye Hazine-i Celilesi'nden 50.000 kuruşa satın alınmıştı. Alınan bu imtiyaz, Elacık Merası, Göl, bakkal dükkânı ile Balaban Burnu isimli mahal ve Ormanlı Köyü civarındaki Silahtar Ağa Çayırı, Terkos Köyü'nde bulunan birkaç tarlayı kapsıyordu.⁶⁴⁶

Terkos Gölü, Valide Sultan'ın Gureba Hastanesi'ne vakfıdır. 1874 yılında çıkarılan bir fermanla bu gölün imtiyazı İstanbul'un ilk belediye başkanı olan Kamil Bey'le Terno Bey'e sahipsiz bir mal olarak 40 yıl süre ile verilmişti. Fakat bu iş yürütülememiş ve 1882 yılında yabancı bir kumpanya ile şirket tesis edilmiş ve imtiyaz süresi 75 yıla çıkarılmıştır.⁶⁴⁷

Terkos Gölü ve çevresindeki vakfa ait olan mahaller kiraya veriliyor, bu kira gelirlerinden elde edilen paralar ise Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurdurmuş olduğu hayır kapılarında değerlendiriliyordu.

1887 yılına gelindiğinde Terkos Gölü'ndeki Bezmiâlem Valide Sultan Vakfına ait olan bazı mahaller Terkos Su Şirketi tarafından işgal edilmişti. Şirket, Vakfa ait olan kumsal ve değirmenin sularını alıyor, kumsaldaki taşları kullanıyor ve ihraç ediyor, vakfa ait olan arazide birtakım inşaat işleri yapıyor, yol inşası ve su kanalları açarak su geçirmek gibi hakkı olmayan işleri yapıyordu. Kanunsuz olan bu durum karşısında meydana gelen zarardan dolayı şirket, vakfa 60 lira ödemeye mecbur edilmişti. Bununla birlikte balık avı vergisine sahip olan gölün üç sene müddet ve yıllık 200 altın bedel ile şirkete verilmesi kararlaştırılmıştı. Mevcut durumla ilgili 20 Ağustos 1887 tarihinde

⁶⁴⁵ BOA. EV. D. 12552

⁶⁴⁶ Vakfiye, s.303

⁶⁴⁷ Ataseven, a.g.e., s.9

Dersaadet Su Şirketi sahibi Mösyö Lital ile Evkaf-ı Hümayun Nazırı Mustafa Başa arasında yapılan mukavelenin maddeleri şöyleydi:⁶⁴⁸

- Birinci madde: Evkaf-ı Hümayun Çatalca kazası dâhilinde Terkos Karyesinde vaki Terkos Gölünün Sayd-ı mâhi (balık avı) hakkını bin üç yüz üç sene-i maliyesi rûz-u kasımından itibaren üç sene müddetle şirkete ilzam eder.

- İkinci madde: iş bu ilzamin bedel-i senevîsi olarak iki yüz lirayı-ı Osmanî tayin olup meblağ-ı mezbur beher üç ay iptidasında altmış lira olarak şirket tarafından evkaf-ı hümayun hazinesi veznesine teslim olunacaktır.

- Üçüncü madde: şirket Sayd-ı mâhi müddet-i mezkure zarfında münasip gördüğü vechle gerek kemalen ve gerek kısmen ahire icar itmek veyahut kendisi işletirmek hak ve salahiyetine haizdir.

- Dördüncü madde: şirket göl sahilinde bil-irade-i seniyye verilen imtiyaz mukavele ve şartnamesi mucibince yapmış ve yapması melhûz (muhtemel) bulunmuş olan su mecralarına her türlü inşaat ve tamirat ve tadilat icrasına me'zundur.

- Beşinci madde: şirket tarafından göl sahilinde inşa olup elyevm mevcut bulunan imtiyaz şartname ve mukavelenamesi dairesinde ileride inşa olunabilecek olan mecra için şirket-i mezkure mecray-ı mezkure ve ileride yapılacak olan mecraları isti'mal itmekde devam ettikçe iş bu mukavele ve ibranamenin tarih-i imzasından itibaren ve mart imtiyaziyesi havline kadar beher sene altmış Lira-i Osmanî'nin Evkaf-ı Hümayun hazinesine teslimine müteahhiddir.

- Altıncı madde: Sayd-ı mâhi hususuna taarruz ve müdahale vukuu halinde bedel-i mezkure mukabil bervech muhaddir şirkete ihlal olunan hukuk ve kifayenin esasını muhafazaya şirket itina edeceği gibi icap eder ise şirket-i hazineye ihtar ile müdahelat ve taarruzat ve tecavüzat-ı hariciyenin men'i hususunda nezaret-i celileye Mahal-i Evkaf memurları marifetiyle şirkete muavinat edecektir.

- Yedinci madde: şirket sayd-ı mâhi rüsûmu bedeli olan iki yüz lirayı üç sene müddetle ve su mecraları için bervech muhaddir senevî altmış lira-i Osmanî taahhüt etmesiyle

⁶⁴⁸ BOA. İ. MMS. 94/3961

hukuk ve menfi mütakabele-i tarifi taht-ı te'min ve muhafazaya alınmış olmağla Hazine-i Evkaf dahi Beyoğlu Bidayet Mahkemesi birinci hukuk dairesine takdim eylediği 23 kânunusani 301 (4 Şubat 1886) tarihli istir'asından kıraat edip iş bu mukavele ithamı haricinde her iki tarafın yekdeğerinden bir guna hin mutalebesi kalmamış ve binaen aleyh taahhüdan muharrereden ma'de ikâfen mütalibattan ve bilcümle muhasımatdan tarafının kabullerini müstezim olarak ibralaşmış olduklarını ve şu kadar ki şirket isti'mal eylediği taş bahasıyla mübayaa etmiş olduğunu ifade eylediğinden bu halde hazine-i evkaf –ı hümayuna bu babda olan davası mezkûr taşı ihrac edenlere aid olacağını mebyin iş bu sened nasihatın olarak bil-tanzim mukata edilmiştir.

Terkos Gölü ve çevresi ile ilgili Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurdurmuş olduğu vakıf ile bu bölgede imtiyaz sahibi Terkos Su Şirketi arasındaki problemler daha uzun yıllar süre gelmişti. 1894 yılında yeniden problemler baş göstermiş ve durumun çözümü konusunda yardım talep edilmişti.⁶⁴⁹

4.7.3. Hastanenin Diğer Gelirleri

2 Ağustos 1884 tarihinde padişah II. Abdülhamit hastanede yatmakta olan fakir hastalara yedirilmesi için 7 adet kurbanlık koyun ve hastanenin masraflarında

⁶⁴⁹ BOA. EV. D. 12552 konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu: “Cennet-mekân Bezm-i Âlem Vâlide Sultân Hazretlerinin icâre-i akâratından olup sene be-sene ma'lûme'l-mikdâr bedel ile Hazîne-i Hassâ-i Şâhâneye ihâlâ ve ilzâm kılınmakda olan Terkos Kazâsı'nda vâkı' Alacalar mandırası ve bakkâl dükkânı ve sâl ve ve göl ve mer'â ve sâireye Terkos su kumpanyası tarafından tecâvüz ile bazı ameliyât icrâ edilmekte olduğundan bunun tahkikiyle netîce-i tahkîkâtın serîan bildirilmesi Fî 4 Kânûn-ı Evvel Sene 310 târihli ve 595 numarolu emirnâme-i emânet-penâhîde emr ü iş'âr buyrulmuş olduğundan bunun keşf ve tahkîki hakkında bâ-emr Hazret-i mutasarrıfı ol-cânibe azîmet ederek keşfiyyât-ı lâzime ve tahkîkât-ı mukteziyyeye ibtidâr kılınmıştır. Şöyle ki mezkûr mandıra merbûtâtından bulunan kumsâlın Terkos Karyesi ciheti hudûdundan bed'en ile Kanlıdere ağzına kadar göl kenârından icrâ kılınan hafrîyât cümlesi mandıra hudûdu dâhilinde olduğu gibi suları dahî mezkûr kumsâldan akmakta olduğu müşâhede ve tahkîk kılınmış ve Terkos hudûdunda bulunan iki bâb değirmânın cereyân eden suları dahî mezkûr mandıra merbûtâtından bulunan kumsâlın hudûdundan çıkarak değirmânları çevirmekte ise de mezkûr su işbu hudûddan çıktığı için değirmân sahipleri tarafından mukaddemâ sene be-sene yüz elli gurus mandıra idâresine verilmekde iken muahhıran işbu bedelden sarf-ı nazarl mandıra idâresine sarf olunan bakîk-i mezkûr değirmânları meccânen öğütmekte olduğu mandıra mer'ası me'mûru Mehmed Ağa tarafından beyân edilmekde olduğundan bu vechle gerek kumsâldan çıkan ve gerek değirmânlara gelen suları kumpanya zabt ettiği ve değirmân bendini bozduğu yol boyunda olan inşâatıyla değirmân bendi ittisâlinde icrâ eylediği hafrîyyâtdan anlaşılmalı ve kumsâlda boğaz ağzında yol inşâat müteahhidi Mösyö Saldsenerd beş aded baraka inşâ edip ikisinde familyasıyla iskân etmekde ve mezkûr barakaların kereste lerini dahî mandıra mer'asıyla Balaban Burnu'mer'asından kat' eylediği gibi göl üzerinde bulunan tarak vapuruna dahî ma'den kömürü yerine mezkûr mandıra mer'asından hatab kat' ederek ihrâk eylediği cihetle bu yüzden mer'aya dahî mazarrat verdiği tahkîk kılınmış ve Terkos Gölüne gelince mezkûr göl derûnunda bulunan tarak vapuruyla taş nakl eden maînelerin aşağı ve yukarı icrâ etdirilen Taraklardan göl derûnunda bulunan balıkların gâ'ib oldukları cihetle iki seneden beri balık mahsûlü tutulmamakta olduğu ve mandıra hudûdunda deniz kenârından taş çıkardup maîneler ile nakl eylediği cihetle mandıra idâresi idâresine hâle geldiği tahkîk kılınmış olduğundan işbu raport-ı âcizânemiz tanzîm ve takdîm kılındı ol-bâbda.”

harcanması için 1.000 Osmanlı lirasını İbrahim Efendi vasıtasıyla hastaneye bağışlamıştı. Konu ile ilgili belgede şöyle denilmektedir:⁶⁵⁰

“Şevketlü merhametlü velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretleri taraf-ı âli malukanelerinden Yeni Bağçede kâin cennetmekân Bezmiâlem Valide Sultan aliyy-ül şan hazretlerinin hayratından olan Gurebay-ı Müslimin hastahanesinde mevcut gureba ve fukaraya ekl ittirmek üzere yedi raic ağnâm ile yine bir lutf-u mahsus olmak ve hastahanenin mesafirat-ı lâzime-i müteferrikasına sarf olunmak üzere bin aded liray-ı osmani sani cenab cihanbani saadetlü İbrahim Efendi hazretleri vasıtasıyla hastahaneye teslim kılındığı mübeyyen iş bu beratlı ilamınız arz kılındı”

19. yüzyılın sonları Osmanlı Devleti ile Almanya’nın yakınlaştığı bir dönem olmuştu. Devlet, orduda ve sivil yönetimde Alman nüfuzuna kapılarını açmıştı. Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyıl sonlarında Avrupa güçler dengesini altüst ederek ortaya çıkan Almanya ile kurduğu ilişkiler; devletlerarasındaki herhangi iki devletin bağlaşıklığı olmaktan daha fazla bir olaydır. Bu ilişkiler diplomatik ve siyasal alandaki boyutların ötesinde, her iki ülkenin sosyal ve iktisadi tarihi için de önemli bir yeri vardır.

II. Abdülhamit dönemi Osmanlı Devleti’ndeki Alman etkisinin yerleştiği bir zaman kesitini kapsar. Genç Türkler iktidara geldiklerinde bu nüfuzu daha büyük boyutlarda devam ettirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Alman nüfuzunun yerleşmesinde dünya konjonktürü, Osmanlı Devleti’nin iç siyasal-iktisadi durumu ve egemen ideoloji etken öğeler olmuştur.⁶⁵¹

Osmanlı-Alman ilişkilerinin oldukça iyi olduğu II. Abdülhamit döneminde ilişkiler sadece askeri ve iktisadi boyutta kalmamıştı. Dönemim Alman İmparatoru olan II. Wilhelm, Osmanlı topraklarına bir ziyaret gerçekleştirmişti. 18 Ekim 1898 tarihinde başlayan bu ziyaret ilişkilerin daha da kuvvetlenmesine katkıda bulunmuştu.⁶⁵² Bu ziyaretten sonra 18 Ocak 1899 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Alman İmparatoru, İstanbul’daki fakir Osmanlı vatandaşları için tahsis edilen 3.000 Frank tutarındaki bir

⁶⁵⁰ BOA. Y.PRK. EV. 1/44

⁶⁵¹ İlber Ortaylı, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay. Ankara: 1981, s. III-IV.

⁶⁵² Ortaylı, *a.g.e.*, s.52-56.

meblağı Gurebâ Hastanesi'ne hibe etmişti.⁶⁵³ EK-3'te, hastanenin bir yıllık (1296) tüm gelirlerini görmek mümkündür.⁶⁵⁴

4.8. HASTANENİN GİDERLERİ

Bu bölümde hastanenin giderleri ile ilgili kullanacağımız bütün veriler, ulaşabildiğimiz arşiv belgelerine dayanmaktadır.⁶⁵⁵ Bu belgeler ise, 1847 ile 1879 yılları arasındaki 33 yılı kapsamaktadır. 1879 yılı sonrası hastane giderleri ile ilgili belgelere ulaşamadığımızı belirtmekte yarar var.

Hastanenin giderleri dendiğinde akla ilk gelen giderler; personel, tayinat, bakım- tamirat ve çoğunluğu ecza ile cenaze giderleri dediğimiz giderlerden oluşan çeşitli giderler kalemidir.

Aşağıda sırasıyla hastanenin bütün gider kalemlerini inceleyeceğiz. Bu giderlerin başında personel giderleri kısmı yer almaktadır.

4.8.1. Personel Giderleri

Bir kurumun sosyoekonomik yönden incelenmesinde ve araştırılmasında, günümüzde de ilk akla gelen gider unsuru, personel giderleridir. Konumuz olan hastanenin personel giderlerine bakarken, hastane personelinin kadro dağılımına bakmakta yarar vardır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, aşağıda yer alacak personel listesinin tamamı, hastanenin kurulduğu günden itibaren var olan kadrosu değildir. Bazı kadrolar, hastane kurulduğundan itibaren varken, hastane büyüdükçe bu kadroya yeni kadroların ilave edildiğini görüyoruz. Sadece yeni kadrolar ilave edilmekle kalmıyor, bazı kadroların hastanenin ihtiyacına göre diğer bazı kadrolar ile birleştirildiğini de

⁶⁵³ BOA. Y. A. HUS. 391/21. Konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu: “Huzur-u malum-u huzur cenab sedaret-penahiye maruz-u çaker-i kemineleridir ki, haşmetlü Almanya İmparatoru hazretleri tarafından dersaadet fukarasına tahsis ve ita buyurulan meblağ-ı malumeden Gurebay-ı Müslimin Hastanesi namına üç bin frankdan ibaret bir meblağ ikraz edildiği beyanıyla ve meblağ-ı mezburun irsaliyle mevzu lehine sarfı Almanya sefaretinden bila takdir iş’ar olunması üzerine meblağ-ı mezbur emanete teslim hazine olunarak bir kıta muvakkit-i alim ve haberaat olunmuş ise de meblağ-ı mezburun kabulüle sefarethaneye cevab yazılması hususunun arz ve istizanına ibtidar kılındı ol babda emr-ü ferman veliyül emrindir 6 Şaban 1316 - 8 Kanunuevvel 1314”

⁶⁵⁴ BOA. EV.D. 12552 (1261.C.18).

⁶⁵⁵ BOA. İ.MSM.25/667 ile diğer belgelerin tamamı Evkaf Defteri olup numaraları şöyledir: 15262, 15428, 15551, 15694, 15761, 15832, 16049, 16313, 16413, 16422, 16529, 16611, 16806, 17216, 17269, 18069, 18071, 18911, 19211, 19751, 20072, 22369, 23761, 24395.

görüyoruz. Meselâ Muâvin-i müdür kadrosu, 1854 tarihine kadar yok iken bu tarihten sonra hastane kadrosunda yer aldığını görüyoruz.

Hastanenin hizmete girdiği 1847 yılında 21 kadro türü varken, 33 yıl sonra kadro çeşitleri artmış ve bu sayı 47'ye kadar çıkmıştır. Kurulduğunda 52 personel ile hizmete açılan hastane, 1900'lü yıllara doğru idari ve sağlık personeli (memur) sayısı 24, hizmetli sayısı 97'yi bulmuş ve toplam personel sayısı 121'e ulaşmıştır.

Hastaneyi daha yakından tanımak için personellerini, personel maaşlarını ve bunların yıllar içindeki seyrini bilmek gerekir. Aylık personel giderlerini incelemeye geçmeden önce personellerin maaşlarının yıllar içindeki seyrini aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.

Tablo 20: Hastane Personeli ve Maaşlarının Yıllar İçindeki Değişimi (1847-1879)
(Kuruş)

Unvan	1847	1854 Ocak	1854 Ağustos	1856 Ağustos	1858 Eylül	1860 Kasım	1862 Aralık	1864 Mayıs	1866 Ocak	1872 Mayıs	1879 Ocak
Müdüri-i Hastahâne	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1200	1140	1200
Muâvin-i Müdür		600	600	600	600	600	600	600	600	570	570
Tabîb-i Evvel	1125	1350	1350	1800	1800	3000	3000	3000	3000	2850	2850
Tabîb-i Sâni	750	1125	1125	1125	1125	2000	2000	2000	2000	1900	1900
Tabîb-i Sâlis		750	750	750	750	750		750	750	710	1425
Tabib-(i Rabi')								750		710	1425
Muavin-i Tabib				750	750	750	750				
Kâtib-i Evvel	750	750	750	750	750	750	750	750	750	710	710
Kâtib-i Sâni	350	350	350	350	350	350	350	350	350	330	330
Cerrâh-ı Evvel	500	500	500	500	500	500	500	500	500	475	475
Cerrâh-ı Sâni	400	400	400	400	400	400	400	400	400	380	380
Muâvin-i Cerrâh		200	200	200	200	200	200	200	200	190	280
Elbise Emini ve Vekilharc	400	400	400	400	400	400	400	400	400	380	380
Elbise Yamağı ve B.mal			400	400	400	400					
Elbise Yamağı	150	150					150	150	150	315	312
Eczâcî-i Evvel	500	750	750	750	750	750	750	750	750	710	710
Eczâcî (-ı Sâni)	400	400	400	400	400	400	400	400	400	380	380
Eczâcî (-ı Sâlis)		200	200	300	350	350	350	350	350	330	330
Eczâcî (-ı Râbi')				350	300	300	300	300	300	280	380
Müvezzi' (Postacı)	120	220	220	220	220				220	205	110
Hâvenzen (Eczacı kalfası)		100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Sülûkçü ve Berber								100	100		95
Sülûkçü	100	100	100	100	100	100	100	100	100	95	100
Beytül Mal							200	200	200	190	200
Bevvâb (Kapıcı)	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150	140
Aşçı Neferi	80										
Aşçıbaşı Refiki/Onbaşı	125										110
Aşçıbaşı	250	400	400	400	400	400	400	400	400	400	400
Bağcevân (Bahçıvan)			100	100		85	85	85	85	85	85
Terzi			100	100	100	100	100	100	100	100	100
Berber	100		100	150	150	150		100		100	100
Hademe-i Cami-i Şerif		980	980	980	980	1000	1000	1000	1000		
Âbâd-ı Ahyân/Ibriciyân		50	50	50	50	30	30	30	30	30	30
Câmeşuyucu (Çamaşıcı)			100	100	100	100	100	100	100	100	150
Serhad. Yam. ve Beytûlmâl							200				
Serhademe Muavini								150	150	150	140
Serhademe	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200	200
Odacı											100
Tamirci										250	250
Hademe-i hastegân	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Meydancı	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70	70
Câbî (-i Vakf)		100	100	100	100	100	100	100	100	95	95
Muvakkıt		20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
Muâvin-i Gassâl			100	100	200	200	200	200	200	150	190
Gassâl (-ı Evvel)		150	150	250	250	250	250	250	250	250	235

Kaynak: BOA. İ.MSM.25/667 ile BOA. EV. Defterleri: 15262, 15428, 15551, 15694, 15761, 15832, 16049, 16313, 16413, 16422, 16529, 16611, 16806, 17216, 17269, 18069, 18071, 18911, 19211, 19751, 20072, 22369, 23761, 24395.

Yukarıdaki tabloda ilk dikkat çeken nokta, hastane müdürü maaşının (1200), Tabib-i Evvel'in (başhekim) maaşından (1125) yüksek oluşu gelmektedir. Ancak 1854 yılı maaşlarında Tabib-i Evvel'in maaşının 1350 Kuruş'a çıkarıldığı görülmektedir. Hastane ilk hizmete girdiği 1847 yılında hastanede iki tabip olması ve bunlardan birinin Tabib-i Evvel, diğerinin Tabib-i Sâni olarak görev yaptığını ve her ikisinin de maaşlarının müdür maaşından düşük olmasının sebebi üzerinde durulması gerektiğini düşünüyoruz. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, 1872 yılında her kadroda olmamakla birlikte önemli bazı kadro maaşlarından % 5 indirim yapılmıştır. Aşağıda da belirtileceği gibi İstanbul'a yapılan göç dalgasının başkente maliyetini hissettirdiği bir dönem olarak görebiliriz. Ancak, maaşlardan yapılan tenzilatın daha sonraki dönemlerde yapılmadığını yine aynı tablodan görebiliyoruz.

Tanzimat ile başlayan bürokrasinin yükselişi süreci, aslında büroların, farklı teknik iş kollarının uzmanlaşması şeklinde anlaşılması gerekiyor. Tanzimat'ın ilan edilişinin (1839) üzerinden sekiz yıl geçtiği halde zihniyet dönüşümünün kurumlara hemen yansımadığını görüyoruz. Kültür, en uzun dönemde değişime geçiyor. İdareci sınıfın vakıf gibi kurumlarda dahi maaşlar açısından görece üstünlüğü ancak 1854'lerde kalkmış görünüyor. 33 yıl sonra 1879'da muavin-i tabib (stajyer doktor) hariç hastanedeki bütün tabiplerin maaşı müdür maaşını geçmiş oluyor. İşin daha da ilginç yanı, müdürün maaşının hiç değişmemiş olmasıdır. Sadece, müdüre hastane işlerinde yardımcı olması için bir müdür yardımcısı kadrosu ihdas ediliyor. Ancak, ihdas edilen bu kadronun da maaşı, müdür maaşı gibi hiç artmadan devam ediyor.

Bir sağlık kurumunda en yüksek maaşın müdür/yöneticinin değil de tabib maaşı olması, Tanzimat'ın başlattığı dönüşüme uygun görünüyor. Her şeye rağmen bütün bunları sadece Tanzimat'a bağlamak da doğru olmayacaktır. Çünkü aynı tabip kadrosunun askeri hastanelerdeki maaşları daha yüksektir. Askeri hastane doktorlarının, Bezmialem'in vakıf hastanesindeki doktorlardan her yönden fazla maaş ve tayinat aldığını daha önce de belirtmiştik.

Ubicini'nin 1847'li yıllarda Osmanlı askeri maaşları ile verdiği bilgilerle karşılaştırıldığında hastane personeli maaşlarının, özellikle tabib maaşlarının yüksekliği fark edilir. Çeşitli rütbelerde verilen askeri personel maaşlar şu şekildedir: Nefer 20,

Onbaşı 30, Bölük emini, 35, Çavuş 40, Başçavuş 50, Mülâzim 180, Yüzbaşı 270, Kolağası, 600, Alay emini 900, Binbaşı 1.025, Kaymakam 1.350, Miralay 1.800, Liva 7.500, Ferik 15.000 ve Müşir maaşı 70.000 kuruş idi.⁶⁵⁶

1855 tarihli bir belgede askeri hastane doktorları ile Vakıf Gureba Hastanesi doktorlarının maaş karşılaştırması yer alıyor. Konuyu ilerde daha ayrıntılı olarak ele alacak olmamıza rağmen ancak şu kadarını söyleyebiliriz. Vakıf Gureba Hastanesi tabib-i evvel'i 1350 Kuruş maaş alırken, askeri hastane tabib-i evvel'i ondan 1650 Kuruş fazla, yani 3000 Kuruş maaş alıyor.⁶⁵⁷ Vakıf Gureba Hastanesi tabib-i evvel'i 3000 Kuruş maaşı ancak dört yıl sonra, 1859'da alabilecek.⁶⁵⁸

Fark sadece maaşlarda yaşanmıyor, tayinatta da durum böyle. Aynı personele askeriyede 360 kıyye ekmek verilirken, Vakıf Gureba Hastanesi başhekimine 270 kıyye ekmek veriliyor. Aynı farklılık et, pirinç, tereyağ, yem ve arpa yeminde de görülüyor.⁶⁵⁹

Dolayısıyla diğer mesleklerin maaşları sözkonusu dönemde genellikle sabit veya düşük artış eğilimindeyken, tabip maaşları % 267 oranında artış ile en yüksek oranda artışa konu oluyor. Bugün bile hastanelerde doktor açığının konuşuluyor olmasını düşündüğümüzde, doktor yetiştiren kurumların yetersiz olduğu dönemde maaşların yukarı doğru bir baskı oluşturmalarının gerekçeleri ortaya çıkmış oluyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tanzimat'ın uzmanlaşma politikaları ile doktor açığının keşşerek maaşların yukarı doğru hızlı artış nedeni daha doğru anlaşılabilir.

Diğer kadroların maaşları ve yıllar içindeki seyri hemen hemen değişmemiş görünüyor. Yukarıda da belirtildiği gibi tabibler buna istisna teşkil ediyor. Bir diğer istisna da, eczacı-ı evvel ile aşçıbaşının maaşlarıdır. Hastane hizmete açıldığında Eczacı-ı evvel'in maaşı 500 Kuruş iken 1854'te maaşı % 50 arttırılarak 750 Kuruş'a çıkartılıyor. Aynı oranda maaş artışı, tabîb-i sâni'de de görülüyor. Onun da maaşı, 750'den 1125 Kuruş'a çıkartılıyor. Aşçıbaşı'nın maaşı 250'den 400 Kuruş'a çıkarak, artış oranı hem eczacı-ı evvel'inkini hem de tabîb-i sâni'nin % 50 maaş artış oranından

⁶⁵⁶ M. A. Ubcini, **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, (Çev. Cemal aydın), Timaş Yayınları, İstanbul: 1998, s.323.

⁶⁵⁷ BOA. EV.D. 15832 (1272. M.5/17 Eylül 1855)

⁶⁵⁸ BOA. EV.D. 16806 (1275.L.10/13 Mayıs 1859)

⁶⁵⁹ 1 Okka-Kıyye=1.282 gram=400 Dirhem; 1 Çeki=226 Kg.; 1 Dirhem=3,205 gram.

fazla, yani % 60 oranında gerçekleşiyor. Bunun açıklaması, yukarıda yapılan açıklamaya göre değil, daha çok aşçıbaşı/onbaşısı/refiki veya aşçı neferi personellerinin 1854'te çalışmamasına bağlanması gerektiği kanaatindeyiz. Bazı hastane personelleri, bir dönem (yıl veya ay) çalışırken, ileriki dönemlerin kayıtlarında yer almıyorlar. Sözünü ettiğimiz dönem için tam bir personel rejiminden veya kurumsallaşmasından da söz etmek mümkün görünmüyor.

Genel olarak personel giderlerini aşağıdaki tabloda görebiliriz.

Tablo 21: Personel Giderleri Tablosu (Kuruş)

Tarih	TOPLAM Gider (1)	Personel Giderleri (2)	Personel Giderinin Toplam Gidere Oranı (2/1)
13.01.1854	35.112	15.345	44%
13.08.1854	34.214	15.085	44%
13.11.1854	36.882	15.495	42%
13.04.1855	37.951	15.585	41%
13.08.1855	34.305	14.172	41%
17.09.1855	41.415	15.015	36%
13.08.1856	41.424	17.705	43%
13.08.1857	41.307	17.735	43%
17.11.1857	44.262	17.765	40%
12.01.1858	43.105	17.914	42%
12.07.1858	40.737	17.350	43%
13.09.1858	40.723	17.730	44%
13.05.1859	45.720	20.243	44%
13.09.1860	43.171	20.198	47%
13.11.1860	45.195	20.278	45%
12.12.1862	38.409	18.633	49%
13.05.1864	49.001	21.684	44%
13.10.1864	47.401	21.522	45%
15.01.1866	49.100	20.315	41%
21.10.1866	48.815	21.183	43%
13.05.1872	64.932	20.803	32%
13.02.1876	44.534	21.641	49%
13.01.1879	70.571	20.762	29%

Kaynak: BOA. İ.MSM.25/667 ile BOA. EV. Defterleri: 15262, 15428, 15551, 15694, 15761, 15832, 16049, 16313, 16413, 16422, 16529, 16611, 16806, 17216, 17269, 18069, 18071, 18911, 19211, 19751, 20072, 22369, 23761, 24395.

1854 yılında aylık personel maaşları toplamının 15.345, toplam giderin de 35.112 Kuruş olduğunu görüyoruz. Toplam gider içindeki personel gideri ise % 44 gibi oldukça yüksek bir oranı gösteriyor. 25 yıl sonra aylık personel giderlerinin vardığı noktada artışın % 35 olduğuna ve aylık personel giderinin de 20.762 Kuruş'a ulaştığına şahit oluyoruz. Bu artışın sebebini, personel maaşlarındaki artıştan ziyade personel

sayısındaki artışla açıklamak mümkün görünüyor. Zira, yukarıda da belirtildiği gibi hastanenin hizmete girdiğinde 52 olan personel sayısı, yüzyılın sonuna doğru iki buçuk kat artarak sayı 121'e çıkmış oluyor. Doktorların maaşı hariç diğer kadrolarda ciddi bir maaş artışı sözkonusu değil. Denebilir ki, doktor maaşları hariç diğer personellerin maaşlarında hiçbir artış olmamıştır.

Buna rağmen 1879'a gelindiğinde aylık toplam giderin % 100 arttığını görüyoruz. Bunun başlıca nedeni, aşağıda daha ayrıntılı şekilde göstereceğimiz gibi tayinat ve çeşitli giderlerdeki yüksek artıştır.

Balkanlardaki siyasal sorunların, toprak kayıplarının, Kırım ve 93 Harbi (1877-78) gibi savaşların İstanbul üzerindeki göç dalgası boyunca yaralı ve hastaların bakımının hastane üzerinde ciddi masraflara sebep olduğunu çeşitli gider kalemindeki artıştan tahmin edebiliyoruz. Ancak bu konuya aşağıda yer verileceği için burada kısaca değinmiş olduk.

4.8.2. Tayinat Giderleri

Tayinat, ayırma ve belli etme anlamındaki Arapça *tayin* kelimesinin çoğulu olup Türkçe'de asker ekmeği, asker azığı olarak kullanılmaktaydı. Tıpkı *hastanelerin* kurum ve işlev olarak önce askeriyede varolup, Tanzimat ile birlikte sivil alanın oluşturulmaya çalışılması esnasında sivil bir kimlik kazanması gibi *tayin* da, aynı işlevi gördü. Asker yemeği anlamında kullanılan *tayin*, bugün bile askerî literatürde varlığını hâlâ sürdürmektedir.

Hastane personeline maaş ile birlikte bedel olarak neredeyse dokuz ona yakın miktarda *tayin* uygulaması vardı. Personele verilen bu *tayin*, sadece yiyecek değil aynı zamanda yiyecek dışı eşyaları da kapsıyordu. Hastane evkaf defterlerinde her personelin maaşı ile birlikte *tayinatı* da gösteriliyordu. Ancak gösterilen *tayinatta* yiyecek ve yiyecek dışı eşyaların ağırlığı gösterilmiyor, “nefer itibariyle” denen bir yöntemle belirleniyordu. Kayıtlarda bir nefere düşen *tayinatı* gösterir bilgiye ulaşamasak da, hangi kadroya kaç nefer itibariyle *tayin* verileceği belliydi.

Tablo 22: Hastane Personelini ve Tayinat Miktarını Gösterir Tablo

İtibar-ı Tayinât	Hastane Personeli	İtibar-ı Tayinât	Hastane Personeli
8	Müdüir-i Hastahâne	1	Bağçevân
2	Mu'âvin-i Müdüir	1	Hademe-i câmi Mehmed Ağa
16	Tabîb-i evvel	1	Karantinada Hacı İsmet Ağa
12	Tabîb-i sâni	1	Odacı Hacı Ali Ağa
4	Tabîb-i sâlis	1	Hademe Küçük Mehmed
4	Mu'âvin-i tabîb	1	Hademe Eczâhânedede Rıza
4	Kâtib-i evvel	1	Hademe Boyabadlı Hüseyin
3	Kâtib-i sâni	1	Hademe Koca Ali
4	Cerrâh-ı evvel	1	Hademe Kargılı Hüseyin
3	Cerrâh-ı sâni	1	Hademe Boyabadlı İsmail bin Mehmed
2	Muâvin-i cerrâh	1	Hademe Kangırlı Süleyman bin Ali
4	Eczâcî-yı evvel	1	Hade. Kastamonulu Osman bin Mehmed
3	Eczâcî-yı sâni	1	Hademe Refisoğlu Mehmed bin Memiş
2	Eczâcî-yı sâlis	1	Hademe Uluz Cumalı EbûBekir bin Kadri
2	Eczâcî-yı râbi'	1	Hademe Karadenizli Mahmud Çavuş
3	Elbise Em. ve Vekîl-i harc	1	Hademe İstanbulluZaim
2	Beytül-mâl	1	Hademe Ispartalı Hasan bin Ali
2	Müvezzi'	1	Hademe Boyabadlı Şakir
1	Hâvenzen	1	Hademe Niğdeli İbrahim bin Ali
1	Sülûkcü Ali Ağa	1	Hademe Kırşehirli Mehmed
1	Sülûkcü ... Efendi	1	Hademe Boyabadlı Hacı Mehmed
1	Sülûkcü Mustafa Ağa	1	Hademe Ahmed bin Şeyh Musa
1	Berber	1	Hademe Bolulu Ahmed bin Abdullah
2	Ser-hademe	1	Hademe Boyabadlı Aziz
1	Terzî	1	Hademe Boyabadlı İbrahim bin İbrahim
2	Gassâl	1	Hademe Boyabadlı Ali bin İsmail
1	Muâvin-i gassâl	1	Hademe Taşköprülü Hasan bin Halil
1	Kapıcı Eyyub Ağa	1	Kandilci Kayserili Hacı Feyzullah
1	Kapıcı Mehmed Ağa	1	Hademe Kengirli Hüseyin bin Mustafa
1	Çameşuyıcı Hüseyin	1	Meydancı Eğirli Ahmed bin Mehmed
	Çameşuyıcı Halil	1	Meydancı Boyabadlı Çuhadaroğlu Ali
	Çameşuyıcı Necib	1	Mey. Şebinkarahisarlı Ahmed bin Osman
	Muvakkıt	1	Mey. Kastamonulu Mustafa bin İsmail
	Aşçıyân	1	Mey. Çekmece-i kebîrli Emin b. Mustafa
	Hademe-i Câmî'i Şerif	1	Meydancı Kayserili Hacı Sabri bin Ali
	Câbî	1	Meydancı Kastamonulu Süleyman b. Veli
	Âbrâhiyân	1	Meydancı Boyabadlı Hasan bin İsmail

Kaynak: BOA. EV. D. 17216

Nân-ı azîz (Ekmek)		Kıymeti 5983 guruş	20 para
2991 kıyye	300 dirhem	<i>Kıyyesi 80 para</i>	
Nân-ı hâs (Özel ekmek)		Kıymeti 2131 guruş 00 para	
710 k. 133 d.		<i>Kıyyesi 120 para</i>	
Gûşt (Et)		Kıymeti 000	
797 k.	320 d.	Me'mûrîn	
<u>250 k.</u>	<u>120 d.</u>	Hastegân	
1048 k.	040 d.		
<u>0840 k.</u>		Muhassesât	
0208 k. 040 d.		<i>Kıyyesi 000 para</i>	
Erz-i reşîd (Baldo piring)		Kıymeti 5216 guruş 06 para	
1067 k.	023 d.	Me'mûrîn	
0226 k.	072 d.	Şûrba ve pilavlık	
<u>0010 k.</u>	<u>320 d.</u>	Muhallebi	
1304 k. 015 d.		<i>Kıyyesi 160 para</i>	
Nohut		Kıymeti 139 guruş 23 para	
69 k.	323 d.	<i>Kıyyesi 80 para</i>	
Revgân-ı sâde (Sadeyağ)		Kıymeti 3153 guruş 12 para	
189k.	191 d. Me'mûrîn		
<u>001 k.</u>	<u>255 d.</u>	Hastegân	
191 k. 46 d.		<i>Kıyyesi 660 para</i>	
Tuz		Kıymeti 103 guruş 13 para	
64 k. 328 d.	 Neferât		
26 k. 112,5 d.	Hastegân 2339 a.	Be-herine 4,5 by?	
<u>00 k.</u>	<u>327,5 d.</u>	 0131a	2,5 by?
81k. 368d.		<i>Kıyyesi 45 para</i>	
Soğan		Kıymeti 56 guruş 07 para	
64 k. 328 d.	Me'mûrîn		
<u>15 k.</u>	<u>188 d.</u>	Hastegân	
80 k. 116 d.		<i>Kıyyesi 28 para</i>	
Revgan-ı zeyt (Zeytinyağı)		Kıymeti 000	
09 k. 389 d.	Me'mûrîn		
45 k. 000 d.	Çameşuyıcıyân	Beheri 20 d.	
00 k. 200 d.	Gassâlhâne	900 a.	
<u>02 k.</u>	<u>000d.</u>	Eczâhâne	10 =910a.
57 k. 189 d.		<i>Kıyyesi 000 para</i>	
Sabun		Kıymeti 171 guruş 25 para	
09 k. 389 d.	Me'mûrîn		
10k. 000 d.	Çameşuyıcıyâna		
04 k. 000 d.	Koğuş eczâhâne		
<u>03 k.</u>	<u>200 d.</u>	Kandilci berber ve aşçı	
27 k. 189 d.		<i>Kıyyesi 250 para</i>	
Şem'i revgan (Mumyağı)		Kıymeti 203 guruş 25 para	
09 k. 389 d.	Me'mûrîn		
<u>07 k.</u>	<u>000 d.</u>	Koğuş, eczane ve memûr odaları	
16 k. 389 d.		<i>Kıyyesi 480 para</i>	
Muhallebi Şekeri		Kıymeti 44 guruş 38 para	
07k. 80d.		<i>Kıyyesi 250 para</i>	
Gevrek (255adet- Beheri 240 guruş)		Kıymeti 37 guruş 20 para	
6k. 100d.			
Limon (166adet-Beheri 12 para)		Kıymeti 49 guruş 32 para	
Paça (408 adet-Beheri 16 para)		Kıymeti 163 guruş 08 para	
Süt (10k. Be-heri 160 guruş)		Kıymeti 40 guruş	
Kömür (450 k. <i>Kıyyesi 000 para</i>)		Kıymeti 000 guruş	
Hatab Çeki (Odun yükü) (60 adet)		Kıymeti 000 guruş	
YEKÛN			
17.493 Guruş	29 Para		
Kaynak: BOA. EV. D. 18069			

Yiyecek tayını olarak ekmek, özel ekmek (nân-ı has), et, pirinç, sadeyağ, zeytinyağı, nohut, tuz ve soğanı saymak mümkün. Yiyecek dışı olarak ise odun, kömür, sabun, mumyağı, yem ve arpayemini sayabiliriz. Bütün bunlar, bir çeşit gösterge olarak nitelenebilecek hastane kadrolarına göre tespit edilmiş esasa göre dağıtılıyordu. Konuyu, aşağıda personel ve tayinat göstergelerini kapsayan tablodan izlemek faydalı olabilir.

1860 tarihli yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi en yüksek tayınatı sırasıyla, Tabib-i Evvel (16), Tabib-i Sâni (12) ve Müdîr-i Hastane (8) almaktadır. Defterlerde kişiye özel tayın unsurlarını değil, o ayın toplam tayınını (tâyınât) gösterir kayıtlar mevcuttur. 1862 yılının Aralık ayındaki bir belgede tayın unsurları ve parasal değerleri aynen yukarıdaki gibi gösterilmektedir.

Konu ile ilgili hemen hemen bütün begelerde benzeri tayın unsurlarına rastlanmakta olup parasal değerleri ve tayın toplam miktarları değişmektedir.

Yukarıdaki belgede dikkati çeken en önemli husus et, zeytinyağı, odun ve kömür gibi tayınlara biçilen kıymetin sıfır oluşudur. Konu ile ilgili bir kayda rastlamamakla birlikte adı geçen tayın unsurlarının vakıf akar ve kaynaklarından sağlandığı hususu gelmektedir. Zira, Cezayir Bahr-i Sefid Eyaleti'nde Rodos Adası civarında İstanköy Adası'na tabi Batnos Adasındaki zeytinlikler ile Edremit ve Kemer-i Edremit kazalarındaki Pelid ve Zeytinli köylerindeki zeytinliklerin vakıf gelirleri arasında sayıldığını daha önce de belirtmiştik. Et, odun ve kömür için benzeri şeyler düşünülebilir. Ancak somut olarak et, odun ve kömürün ve hatta zeytinyağının da vakıf kaynaklarından ücretsiz olarak elde edildiğini şimdilik iddia edemeyiz.

Her yılın her ayında benzeri tayın giderlerini biliyoruz. Bir ayın örnek tayın giderlerini de yukarıda gördüğümüze göre sözkonusu dönem için bu tayın giderlerine dönem açısından bakmakta fayda var.

Tablo 23: Toplam Giderler (1854-1879)

Dönem	Personel Gideri	Tayınat	Çeşitli Giderler	Toplam Gider
13.01.1854	15.345	15.220	4.547	35.112
13.08.1854	15.085	14.855	4.274	34.214
13.11.1854	15.495	16.124	5.263	36.882
13.04.1855	15.585	16.314	6.052	37.951
13.08.1855	14.172	15.416	4.717	34.305
17.09.1855	15.015	20.653	5.747	41.415
13.08.1856	17.705	17.550	6.169	41.424
13.08.1857	17.735	17.371	6.201	41.307
17.11.1857	17.765	18.150	8.347	44.262
12.01.1858	17.914	19.562	5.629	43.105
12.07.1858	17.350	16.629	6.758	40.737
13.09.1858	17.730	16.952	6.041	40.723
13.05.1859	20.243	18.028	7.449	45.720
13.09.1860	20.198	17.490	5.483	43.171
13.11.1860	20.278	18.985	5.932	45.195
12.12.1862	18.633	14.289	5.487	38.409
13.05.1864	21.684	19.052	8.265	49.001
13.10.1864	21.522	19.358	6.521	47.401
15.01.1866	20.315	19.446	9.339	49.100
21.10.1866	21.183	17.512	10.120	48.815
13.05.1872	20.803	26.256	17.873	64.932
13.02.1876	21.641	16.324	6.569	44.534
13.01.1879	20.762	32.854	16.955	70.571

Kaynak: BOA. İ.MSM.25/667 ile BOA. EV. Defterleri: 15262, 15428, 15551, 15694, 15761, 15832, 16049, 16313, 16413, 16422, 16529, 16611, 16806, 17216, 17269, 18069, 18071, 18911, 19211, 19751, 20072, 22369, 23761, 24395.

1854’lerde 15.000 civarında olan aylık tayınat giderlerinin 1855 Eylül ayında % 30’ların üzerinde bir artışla 20.653 Kuruş’a çıkmıştır. 1872 Mayıs’ına kadar 15-20 bin Kuruş arasında seyreden aylık tayınat giderleri 1879’da zirveye ulaşmıştır. 1854 Ocak ayında 15.220 Kuruş olan tayınat gideri % 116 artarak 1879 Ocak ayında 32.854 Kuruş’a çıkıyordu. Başlangıç seviyesinde personel giderleri ile aynı olan 15 bin Kuruş düzeyindeki tayınat giderinin, dönem sonunda personel giderlerinin ulaştığı 20.762 Kuruş’tan 12.092 Kuruş daha fazla olduğunu görüyoruz. Personel giderlerindeki artış tabib maaşlarındaki artıştan etkilense bile bu artışın temel sebebinin personel sayısındaki artıştan kaynaklandığını belirtmiştik.

O halde tayinat giderlerindeki % 116'lık artışın tamamı değilse bile 12.092 Kuruşluk kısmının açıklanması gerektiği açıktır. Bilindiği üzere 1854-56 yıllarının Kırım Harbi olduğu ve harbin çeşitli yansımalarını hatırlamakta yarar var.⁶⁶⁰

İstanbul'a gelen göçmenlerin çeşitli kamu kuruluşlarında (cami, imarethane ve hastane) geçici olarak bakıldığına şahit olunmaktadır.⁶⁶¹ Hastanedeki tayinat giderinin personel giderlerinden görece üstünlüğünü, şehirdeki göçmen ve muhacirlerin hastanedeki tayından faydalandırıldığı ve bu sebeple masrafların arttığı ileri sürülebilir. Nitekim 1864 tarihli bir belgede, Topkapı civarındaki hasta esir ve muhacirlerin Yenibahçe Hastanesi'ne alınması yönünde Muhacirun Komisyonu Başkanlığı'nın ifadeleri, sorunun uzun yıllar İstanbul'un gündeminde olduğunu gösteriyor.⁶⁶² Kırım Harbi'nden ziyade İstanbul'a asıl göç dalgası 93 Harbi ile geliyor. 1876'dan 1897'ye kadar İstanbul'a gelerek burada kalan ve Anadolu içlerine dağıtılan muhacir sayısı 844.854'tür.

1900 yılına gelindiğinde sadece Bosna Hersek Müslümanlarından Osmanlı topraklarına hicret edenlerin sayısı 100.000'i bulmuştu.⁶⁶³

4.8.3. Çeşitli Giderler

Çeşitli giderler, aylık gider kalemleri arasında en az tutarda olan gider türüdür. Eczane, ölüm-defin, nakliye, tamirat, bakım ve onarım gibi giderlerden oluşur.

Eczane giderleri, eczanede kullanılan çeşitli kırtasiye ve aletler ile ilaç yapımında kullanılan çeşitli doğal bitkiler veya doğal bitkilerden hazırlanmış

⁶⁶⁰ Kâğıt üzerinde giriştikleri savaşın galipleri arasında görülen Osmanlı Devleti'nin Kırım Harbi'nde Rusya'ya karşı savaşa girmesinin nedeni, Rusya'nın 22 Haziran 1853 tarihinde Osmanlı'nın hâkimiyetindeki Eflak ve Boğdan'ı (Romanya ve Moldova arasındaki bölge) işgal edişi gelir. Savaş, Osmanlı üzerinde hem mali hem de sosyal bir takım sonuçlar doğurdu. İlk defa bu savaş esnasında, savaşı finanse etmek için Osmanlı Devleti'nin dış borç aldığını görüyoruz. 1854'te yapılan 3 milyon sterlinlik ilk istikraz ile hazineye 2.29 milyon sterlin girdi ve Mısır'dan alınan vergiler güvence gösterildi. Söz konusu dış borçlanmalar 1877'ye kadar devam etti ve sonunda 20 Aralık 1881'de Muharrem Kararnamesi ile Düyûn-ı Umumiye'nin kurulmasına kadar vardı süreç. Dış borçlar için bkz.:Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim, 1995, İstanbul: ss.205-211.

⁶⁶¹ 1854 sonlarına doğru Kırım Karadeniz kıyısında oturan tüm Müslümanlar, Rus Çarı'nın soykırımından korktukları için Osmanlı'ya doğru göç etmek istiyordu. Osmanlı Devleti'nin 300.000 göçmeni kabul edeceğini bildirmesi üzerine, 1856 yılından itibaren kitleler halinde göçlerin yapıldığını görüyoruz. 1856'da başlayan bu yoğun göç dalgasına rağmen, İstanbul'da 1860 senesine kadar iltica eden muhacirlerin ekonomik ve sosyal sorunlarının halledileceği bir teşkilat oluşturulmadığı bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hilmi BAYRAKTAR, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)", **Bilig**, 2008 Bahar, Sayı 45, ss.47-48.

⁶⁶² BOA. A.MKT. MHM.308/54

⁶⁶³ G. Çelik, A.g.t. s.36.

mamüllerin masrafıdır. Bu masrafların tamamını EK-4 Hastane Eczanesi’nde Aylık Kullanılan Ürünler Listesi’nden, bir kısmını ise aşağıdaki tablodan izleyebiliriz.

Tablo 24: Aylık Eczâne Gider Malzemeleri

Ürün Adı	Kıyye	Dirhem	Adet(a)/By? (b)
Çiçek suyu	1	304	
Taflan suyu		204	
Gül suyu		100	
Açt... potas		77	
Afyon sülfatosu		4	
Anber			45b
Aradot		213	
Nişasta		90	
...soda		100	
Tenkâr			
Pamuk		100	
Yüzdirhemlik şişe			70a
İkiyüz dirhemlik şişe			70a
Kanakana kabuğu	2	354	
Tarçın		26	
Turunç kabuğu		..	
Seymadeviye kabuğu		8	
Haşhaş kabuğu		30	
Kalomel		15	30b
Karbonadifer		12	30b
Kunduz hayası		1	
Kebâbe		36	
Yanmış geyik boynuzu	5	233	
Kırım tartar		180	
Tebeşir madeni		18	
Beyaz balmumu		30	
Kırmızı balmumu		100	
Beyaz kâğıt top			3a
Kaba kâğıt top			1a
Kanakana hulâsası		8	
Arnika hulâsası		1	
Güzel avrat hulâsası		12	
Râvend hulâsası		8	

Kaynak: BOA. EV. D. 17216

Yukarıdaki Aylık Eczane Gider Malzemeleri tablosunda aylık eczane gider kalemlerinin bir kısmını ve aylık ne kadar harcandığına dair bilgileri bu tablodan görebiliyoruz. Yaklaşık 150 çeşit civarında olan eczane gider kalemleri her ay düzenli olarak harcama listelerinde yer alıyor. İlaçlar hastane eczanesinde yapıldığından dolayı zengin bir eczane malzeme listesi bulunuyor.

Çeşitli giderlerin eczane giderlerinden başka adı üzerinde bir de mesârifât-ı müferrika olan alt bir gider türü vardı ki her ay yaklaşık 25-30 kalemi bulunuyordu. Aynı belgeden bu giderin unsurlarını aşağıdaki tabloda görebiliriz.

Tablo 25: Mesârifât-ı Müferrika (Çeşitli Giderler) Tablosu

Mesârifât-ı Müteferrika	Kıyye	Adet	Kuruş
Eczaneye şişe		150	90
İplik Bahâ			12
Çalı süpürgesi			49
Uçak süpürücü			10
Tekessür olunan cam		40	160
Hasır süpürgesi		20	55
Âlât-ı cerrâhiye bilemesi			60
Gevrek tamiri			3
Eczane için teneke ölçü ve tamiri			10
Dülger yevmiyesi		6	90
Girme çıkma			12
Elek bahâ			60
Bahçe için tohum			24,5
Hammâliye-i revgân-ı zeyt ve kantâriye			
Kırtasiye			75
Kurdalya			5
Taşradan alınan sülük			40
Hastalara kar ve buz			30
Hastegân için kab			27
Berber ve bekçi			13
Şem' bahâ			3
Aşçı üstadı			10
Mesârifât-ı bargir		45	90
Saman	120		33
Hammâliye-i eczâ			40
Yekûn			1001,5

Kaynak: BOA. EV. D. 17216

Çeşitli giderler içinde son alt gider türü ölüm-cenaze ve çeşitli masraflardır. Hastanede aylık 30 ila 130 arasında ölüm olduğunu görüyoruz aynı belgelerden. 1860'larda 37 kişi olan aylık hasta ölümlerinin, 1876'da 122'ye çıktığı görülüyor. Bu başlıktaki masrafların sadece ölüm-cenaze ile ilgili olan kısmı 1.160 Kuruş civarında. Her ölüm için kefenlik hassa bezi, gülsuyu, penbe, sabun, iplik, lif ile tütsü, setr bezi ve mezarcı masrafları oluyor. 1860 yılı Kasım ayına ait bir belge, 50 hastanın öldüğünü ve bununla ilgili toplam 1.564 Kuruş 30 paralık masraf yapıldığını kaydediyor. Bu masrafların başında kefenlik hassa bezi geliyor ki, topu 80 Kuruş'tan 10,5 top

harcanıyor ve toplamda 840 Kuruş yapıyor. 3 Kıyye 50 dirhem sabun 18 Kuruş 30 para, 1 kıyye 100 dirhem penbe 17 Kuruş 20 para, gülsuyu 10 Kuruş, lif ile tütsü 19 Kuruş, 5 zira' setr bezi 7 Kuruş 20 para, iplik 2 Kuruş ve mezarcıya da 65 Kuruş tutarında bir masraf çıkıyor.⁶⁶⁴Mezarcıya verilen miktar ile ölen hasta sayısı arasında doğru orantılı bir bağ olduğunu görüyoruz. Mezarcıya ödenen miktarı ölen hasta sayısına böldüğümüzde, hep aynı sayıya ulaşıyoruz 13 (Kuruş). Her mezar kazmanın, mezar başına 13 Kuruş gibi bir maliyeti olduğunu çıkarıyoruz buradan da. Fakat 6 yıl sonra mezar kazma ücretlerinin artarak, mezar kazma ücretinin 18 Kuruş'a yükseldiğini görüyoruz.⁶⁶⁵

Toplam Giderler (1854-1879) tablosunda görebileceğimiz çeşitli giderler, 1854 yılında hem personel hem de tayinat giderlerinin 1/3'ü seviyesinde, toplam giderlerin de % 13'ü seviyesinde. 1866 yılında çeşitli giderler kaleminde büyük artışların olduğunu görüyoruz ve bu artışlar 1879 yılında zirveye çıkıyor. 1879 yılında çeşitli giderler kaleminin tutarı, toplam tutarın % 24'üne çıkıyor. Muhacirlerin bu kalem üzerinde de etkisi olduğunu düşünebiliriz.

4.8.4. Toplam - Net Giderler

Toplam giderden kastımız, hazinenin karşıladığı bedellerin dahil edilmediği personel, tayinat ve çeşitli giderlerin toplamıdır. Toplam net gider ise hazinece yapılan yardımların düşüldükten sonraki kısmıdır.

⁶⁶⁴ BOA. EV.D. 17269 (1277.R.28/13 Kasım1860)

⁶⁶⁵ BOA. EV.D. 20072 (1283.Ca.11/21 Ekim 1866)

Tablo 26: Toplam Net Giderler Tablosu (1854-1879)

GİDERLER (Kuruş)								
Dönem	Personel	Tayınat	Çeşitli	Toplam	Muhacir Masrafı	Ana Gider Toplamı	Hazine Yardımı	TOPLAM NET GİDER
13.01.1854	15.345	15.220	4.547	35.112		35.112		35.112
13.08.1854	15.085	14.855	4.274	34.214		34.214		34.214
13.11.1854	15.495	16.124	5.263	36.882		36.882		36.882
13.04.1855	15.585	16.314	6.052	37.951		37.951		37.951
13.08.1855	14.172	15.416	4.717	34.305		34.305		34.305
17.09.1855	15.015	20.653	5.747	41.415		41.415		41.415
13.08.1856	17.705	17.550	6.169	41.424		41.424	25.000	16.424
13.08.1857	17.735	17.371	6.201	41.307		41.307	25.000	16.307
17.11.1857	17.765	18.150	8.347	44.262		44.262	25.000	19.262
12.01.1858	17.914	19.562	5.629	43.105		43.105	25.000	18.105
12.07.1858	17.350	16.629	6.758	40.737		40.737	25.000	15.737
13.09.1858	17.730	16.952	6.041	40.723		40.723	25.000	15.723
13.05.1859	20.243	18.028	7.449	45.720		45.720	25.000	20.720
13.09.1860	20.198	17.490	5.483	43.171		43.171		43.171
13.11.1860	20.278	18.985	5.932	45.195		45.195	35.000	10.195
12.12.1862	18.633	14.289	5.487	38.409		38.409	30.000	8.409
13.05.1864	21.684	19.052	8.265	49.001	1.024	50.025	30.000	20.025
13.10.1864	21.522	19.358	6.521	47.401	5.777	53.178	30.000	23.178
15.01.1866	20.315	19.446	9.339	49.100		49.100	30.000	19.100
21.10.1866	21.183	17.512	10.120	48.815		48.815		18.815
13.05.1872	20.803	26.256	17.873	64.932		64.932		34.932
13.02.1876	21.641	16.324	6.569	44.534		44.534		14.534
13.01.1879	20.762	32.854	16.955	70.571	7.361	77.932		47.932

Kaynak: BOA. İ.MSM.25/667 ile BOA. EV. Defterleri: 15262, 15428, 15551, 15694, 15761, 15832, 16049, 16313, 16413, 16422, 16529, 16611, 16806, 17216, 17269, 18069, 18071, 18911, 19211, 19751, 20072, 22369, 23761, 24395.

Toplam Net Giderler Tablosu, bize bazı aylarda muhacirlerin hastaneye olan masrafını net olarak görmemizi sağlıyor. Muhacir masrafları eklendiğinde oluşan gider, ana gider toplamını veriyor. Oysa daha önce, tayınat ve çeşitli giderler kalemindeki masraf artışının gerekçesi olarak muhacirleri zaten zikretmiştik. Burada ayrıyeten karşımıza çıkan muhacir masrafları hakkında bir açıklama yapılması zorunlu görülüyor. Tayınat ve çeşitli giderler kalemindeki masraf artışının gerekçesi olarak muhacirleri ileri sürerken haklıydık. Çünkü o gider kayıtlarında tayınat ve çeşitli giderlerin ne kadarının muhacirlere ait olduğu belirtilmiyordu. Ancak 1864 ve 1879 yıllarında gösterilen muhacir masraflarının kaynağına baktığımızda, muhacir memur, muhacir hizmetli ve

bunların eşlerine yapılan maaş, tayinat ve ölüm giderlerinin özellikle belirtilmiş olduğunu görüyoruz.⁶⁶⁶

Muhacir masraflarını toplam gidere eklediğimizde, ana gider toplamını buluyoruz. Yukarıdaki tabloda, bir de “hazine yardımı” başlıklı bölüm var. Hazine yardımı ise, vakıf gelirlerinin Maliye Nezareti tarafından toplanması nedeniyle, Maliye’nin her ay düzenli olarak Evkâf-ı Hümayun Nezareti vasıtasıyla Gureba-i Müslimin Hastanesi’ne aktardığı paydır.⁶⁶⁷ Söz konusu pay, hastanenin geliri kabul edilmelidir. Ancak hazinenin aktardığı bu payların her ay düzenli olarak gelmediğini görüyoruz. 1854 yılının, Osmanlı Devleti’nin ilk dış borçlanmayı yaptığı yıl olmasının bunda etkisi olabilir. Ancak ileriki aylarda da hazinece karşılanan söz konusu payın aksadığını görüyoruz. 25.000 Kuruş ile başlayan hazinece aktarılan payın 35.000’e çıkıp tekrar 30.000 Kuruş sınırına çekilmesi, sonradan payın tamamen kesilmesi, devletin mali sıkıntısı olarak açıklanabilir. 1866 yılı Ekim ayından sonraki dönemlerde Hazine’nin aktardığı bir pay bulunmamaktadır. Aynı zamanda dönemin, Osmanlı Devleti’nin 1859-60, 1866-67, 1867-68, 1871-72 ve 1875-76 yıllarında 200 milyon Kuruş’tan fazla açık verdiği yıllar olduğunu unutmamak gerekiyor.⁶⁶⁸

Buraya kadar olan hastane giderleri incelememizde, yıllık olarak değil de, aylık verileri esas aldık. Aşağıdaki tablo, hastane giderlerini, hastanede yatan yıllık hasta sayısını ve bir hastanın hastaneye olan yıllık maliyetini göstermektedir.

⁶⁶⁶ BOA. EV. D.19211

⁶⁶⁷ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul: 2001, s.60 (Burada Çakır tarafından hazırlanan “1271 Tarihli Bütçe Nizamnamesine Göre Gider ve Gelir Kalemleri” başlıklı tablodaki (Tablo-4) giderler içinde Evkâf-ı Hümayûn Hazinesinin Tahsisatı’nın da yer aldığını görüyoruz).

⁶⁶⁸ T. Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, s. 12. Karşılaştırmalı bilgi için bkz. Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul: 2001, s.56-59.

Tablo 27: Hastane Yıllık Giderleri ve Hasta Maliyetleri (1877-1880)

	Hicrî Miladî	Dönem		
		1295	1296	1297
		1877-78	1878-79	1879-80
GİDERLER		(Kuruş)		
Personel Giderleri		250.970	278.424	277.728
Tayinat Giderleri		263.052	318.258	333.508
Çeşitli Giderler		147.413	168.719	171.148
Toplam Giderler		661.435	765.401	782.384
Yatarak tedavi olan yıllık hasta sayısı		62.402	81.454	70.027
Bir fakir hastanın hastaneye yıllık maliyeti (kuruş-para)		10 Kr. 24 pr.	9 Kr. 13 pr.	11 Kr. 7 pr.

Kaynak: BOA. EV. D. 12552

Yıllık yaklaşık 750 bin kuruş gideri olan hastanenin sözkonusu giderlerini nasıl karşıladığına gelince, vakıf gelirlerine bakılması gerekiyor. Aynı belgede, vakıf gelirlerini ve türlerini gösterir listede 1296 (1879) yılı gelirler toplamını 1.228.102 kuruş olarak verirken, bunun 418.256 kuruşluk kısmının Maliye Hazinesi'nden gelmesi gereken miktar olduğu belirtilmektedir. Bu miktar da oniki aya bölündüğünde yaklaşık 35.000 kuruş rakamını buluyoruz. Gelmesi gerektiği halde Maliye Hazinesi'nden gelmeyen aylık yaklaşık 35.000 kuruş bilgisi, Toplam Net Giderler Tablosu'ndaki hazine yardımı sütunu, 1866 yılından itibaren boş görünmektedir ve bu boşluk 1879'lara kadar devam ediyor.

Aylık hasta sayılarına baktığımızda, 1893 yılı Ekim ayındaki hastane istatistik verileri hastane kapasitesini göstermesi açısından ilginç bilgiler vermektedir. Buna göre Eylül ayından Ekim ayına devrolan hasta sayısı 273, Ekim ayında hastaneye giren hasta sayısı 445 olup Ekim ayında hastanede işlem gören hasta sayısının 718'e çıktığı anlaşıyor. Ancak ay içinde tedavi görüp iyileşerek ayrılan hasta sayısının 415, tedavi esnasında ölen hasta 46, hastaneye girerken ölen hastanın 9 olduğunu da hesaba katınca, geriye Ekim ayında hastanede 248 hastanın yataklı kaldığı belirtiliyor.

Hastanede yatan 248 hastaya, doksana yakın hastalık çeşidi teşhisi konmuştur. Sözkonusu hastalıkların başında; iltihâb-ı mehâbâhâd (büyük sınırdaki iltihap), intifâh-ı rie (akciğerin şişmesi), zât-ür-rie (zatüre, akciğer ilt.), iltihâb-ı hulkum (boğaz iltihabı),

iltihâb-ı lisât (diş etlerinin çekilmesi), iltihâb-ı levze (bademcilk iltihabı), iltihâb-ı em'â-i âd (sürekli bağırsak ilt.), iltihâb-ı em'â-i muvakkat (geçici bağırsak ilt.), inhiraf-ı mîzâc (kişilik bozukluğu), teşemmü-i kebed (siroz, karaciğerin muşambalaşması), tesemmüm (zehirlenme), devâli (varis), hünnâk (boğmaca, bademcik), remed (göz ağrısı), veca'-i batn (karın ağrısı), dâ-ül-küûl (ispirotolu içkilerin çok kullanılmasından meydana gelen hastalık, alkolizm), emrâz-ı cildiyye (cildiye) ve dâ-ül-kelb (kuduz) gibi hastalıklar vardır.⁶⁶⁹

10 Temmuz 1894 tarihli İstanbul depreminden önce hastane, 250 civarında yatak kapasitesine ulaştığı görülüyor.

4.9. VAKIF GUREBA HASTANESİ İLE İSTANBUL'DAKİ DİĞER HASTANELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

4.9.1. Personel ve Yatak Kapasitesi Açısından Karşılaştırma

Hicri 1297 yılı (1879-1880) devlet salnamesi, o dönemdeki İstanbul'da mevcut olan önemli hastanelerin personel ve hastane yatak kapasitesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu salnamede verilen İstanbul'daki hastaneler şunlardır:

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat Hastanesi

Haydarpaşa Hastanesi

Kuleli Hastanesi

Beylerbeyi Hastanesi

Bâb-ı Seraskeri Hastanesi

Maltepe Hastanesi

İplikhane Hastanesi

Gümüşsuyu Hastanesi

Liman-ı Kebir Hastanesi

Zeytinburnu Hastanesi

⁶⁶⁹ BOA. EV.D.28077

Bu hastanelerin yanı sıra Bahriye, Yenibahçe'deki Gurebâ ve Nisa hastanelerinin defterleri zamanında alınamadığından dolayı bu salnamede kayıt altına alınamamıştı.⁶⁷⁰

Kayıt altına alınan İstanbul'daki hastaneler içerisinde en çok yatak kapasitesine sahip olan hastane, İplikhane Hastanesi idi. Bu hastane 1500 yatak kapasitesine sahipti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat Hastanesi 100 yataklı idi. Mevcut salnameye göre bu hastaneye tedavi için gelen hasta sayısı 520, şifa bulup giden sayısı 419, vefat eden hasta sayısı ise 69'du.⁶⁷¹ Bu hastanedeki mevcut sıhhiye personeli sayısı 7 idi. Bunlar; 1 hastalar ağası, 1 ser-eczacı, 4 eczacı ve 1 cerrahdan oluşmaktaydı.

1845 yılında açılan ve 750 yatak kapasitesine sahip olan Haydarpaşa Hastanesi'nde, 1 başhekim, 15 doktor, 1 müdür, 2 kâtip, 3 imam, 15 eczacı ve 8 cerrah bulunmakta idi.

1844 yılında açılan Kuleli Hastanesi'nde ise 280 yatak bulunmakta idi. Hastanede, 1 başhekimin yanı sıra 1 müdür, 5 tabip, 6 eczacı, 5 cerrah, 2 kâtip ve 2 de imam bulunuyordu.

Beylerbeyi Hastanesi 1877 yılında açılmıştı. Bu hastanede 800 yatak bulunmakta idi. Hastanede, 1 başhekim, 1 müdür, 7 tabip, 10 eczacı, 9 cerrah, 2 kâtip ve 2 de imam bulunuyordu.

1828'de açılan Bâb-ı Seraskeri Hastanesi'nde 200 yatak bulunmakta idi. Hastanede, 1 başhekim, 1 müdür, 6 doktor, 9 eczacı, 6 cerrah, 3 kâtip ve 2 imam bulunuyordu.

1827 yılında açılan ve 600 yatak kapasitesine sahip olan Maltepe Hastanesi'nde, 1 başhekim, 1 müdür, 6 tabip, 13 eczacı, 11 cerrah, 3 kâtip ve 5 imam bulunmakta idi.

⁶⁷⁰ **Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye**, 1297, def'a 35, İstanbul: 1297, s.333 (bu eser bundan sonraki tekrarlarında Salname olarak kısaltılacaktır)

⁶⁷¹ Salname, s.323

1500 yatak kapasitesi ile İstanbul'da belirtilen en büyük kapasiteye sahip olan İplikhane Hastanesi'nde⁶⁷² ise, 1 başhekim, 1 müdür, 10 tabip, 11 eczacı, 9 cerrah, 2 kâtip ve 4 imam bulunuyordu.

1845 yılında açılan Gümüşsuyu Hastanesi'nde 220 yatak kapasitesi mevcuttu. Hastanede, 1 başhekim, 1 müdür, 4 tabip, 6 eczacı, 5 cerrah, 2 kâtip ve 4 imam bulunuyordu.

1836 yılında açılan ve 100 yatak kapasitesine sahip olan Liman-ı Kebir Hastanesi'nde 1 başhekim, 1 tabip, 2 eczacı ve 2 cerrah bulunmakta idi.

Açılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte III. Selim veya II. Mahmut döneminde açıldığı ileri sürülen ve 70 yatak kapasitesi ile İstanbul'daki en az kapasiteye sahip olan Zeytinburnu Hastanesi'nde ise 1 başhekim, 1 tabip, 2 eczacı ve 2 cerrah bulunmakta idi.⁶⁷³

Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde mevcut olan personel durumu Kânunusani 1294 (Ocak/Şubat 1879) tarihinde 1 başhekim, 1 müdür, 1 müdür muavini, 3 tabip, 4 eczacı, 3 cerrah ve 2 kâtip bulunmaktaydı.⁶⁷⁴ Bu tarihlerde hastanedeki yatak kapasitesi 200-300 arasında olduğu düşünülürse Vakıf Gurebâ Hastanesi'nin İstanbul için orta büyüklükte bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1297 yılı (1879-1880) devlet salnamesinde verilen hastanelerin yatak kapasiteleri ve çalışan sıhhiye memurları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁶⁷⁵ Ancak Vakıf Gureba Hastanesi ile ilgili sözkonusu salnamede bir bilgi olmamasına rağmen, bir evkaf defterinde Vakıf Gureba Hastanesi'nin 1879 yılında personel sayısı 114, başka bir belgede de 1896 yılı personel sayısının 124'e çıktığını görüyoruz. Vakıf Gureba Hastanesi ile ilgili bu bilgiler Hastane Personeli ve Maaşlarının Yıllar İçindeki Değişimi

⁶⁷² İplikhane Hastanesi adını 1827 yılında Eyüp'te kurulan İplikhane-i Amire/Riştehan-i Amire'den almaktadır. Burası, II. Mahmut döneminde hastane olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda burada 1500 yataklı bir hastane faaliyete geçirilmiştir. İplikhane Hastanesi ve belirtilen diğer hastaneler için bkz. Yıldırım, *a.g.e.*, s.174-192

⁶⁷³ Salname, s. 333.

⁶⁷⁴ BOA. EV. D. 24395.

⁶⁷⁵ Salname, s. 320-333.

(1847-1879) tablosunda da (Tablo 28) görülebilir. Vakıf Gureba Hastanesi'nin 300 yatak kapasitesine dair bilgi de, 21 Temmuz 1892 tarihli bir dilekçede geçmektedir.⁶⁷⁶

Tablo 28: İstanbul'daki Hastanelere İlişkin Bilgiler (1879-1880)

Sıra	Hastane Adı	Yatak Kapasitesi	Hastalar Ağası	Başhekim	Müdür	Tabip	Eczacı	Cerrah	Kâtip	İmam	Toplam Personel
1	Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat Hastanesi	100	1				5	1			7
2	Haydarpaşa Hastanesi	750		1	1	15	15	8	2	3	45
3	Kuleli Hastanesi	280		1	1	5	6	5	2	2	22
4	Beylerbeyi Hastanesi	800		1	1	6	10	9	2	2	31
5	Bâb-ı Seraskeri Hastanesi	200		1	1	6	9	6	3	2	28
6	Maltepe Hastanesi	600		1	1	6	13	11	3	5	40
7	İplikhane Hastanesi	1500		1	1	10	11	9	2	4	38
8	Gümüşsuyu Hastanesi	220		1	1	4	6	5	2	4	23
9	Liman-ı Kebir Hastanesi	100		1		1	2	2			6
10	Zeytinburnu Hastanesi	70		1		1	2	2			6
11	Vakıf Gureba Hastanesi (1879 yılı)	200									114
	Vakıf Gureba Hastanesi (1896 yılı)	300*	Memur: 24					Hizmetli: 97			121

Kaynak: Salname (1297), s. 320-333; BOA. EV. D. 12552

Vakıf Gureba Hastanesi'nin personel sayılarının diğer hastanelere göre görece yüksek oluşu, diğer hastanelerin askeri hastane olmasına yorulmalıdır. Bugün bile askeri hastanelerde ve orduvehi gibi askeri tesislerde temizlik, berber, terzi ve garsonluk gibi alt hizmet grubu işlerin erler tarafından yerine getiriliyor oluşunu düşünürsek, o dönemin askeri hastanelerinde hizmetçi, aşçı, aşçı neferi, meydancı, bahçıvan, terzi ve berber gibi kadrolara maaş verilmeden askeri personele (er-nefer) gördürülmesi makul gözükmemektedir.

Bu durumda Vakıf Gureba Hastanesi'nin personel sayılarını diğer askeri hastanelerle karşılaştırırken hizmetli sayısını dışarıda tutmamız daha doğru olacaktır. 1896 yılı için Vakıf Gureba Hastanesi'nin personel sayısını 24 (memur) kabul etmek gerekiyor. 24 personelli Vakıf Gureba Hastanesi ile 22 personelli Askeri Kuleli

⁶⁷⁶ BOA. EV. D. 12552

Hastanesi’ni karşılaştırmak, tutarlılık açısından daha doğru olacaktır. 280 yatak kapasitesine sahip Kuleli Hastanesi’nde de 22 personel hizmet görüyor, 300 yataklı Vakıf Gureba Hastanesi’nde de 24 personel hizmet görüyor.

Hasta ve yatak kapasitesi açısından bir karşılaştırma yaptığımızda da, dikkat çekici bir sonuçla karşılaşıyoruz. Sonuçlar, aşağıdaki tabloda daha net görülüyor.

Tablo 29: Hastane Personeli ve Yatak Sayısı Karşılaştırması

Hastane Adı		Yatak Kapasitesi	Toplam Personel	Bir personele düşen yaklaşık yatak sayısı
1	Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Seririyat Hastanesi	100	7	14
2	Haydarpaşa Hastanesi	750	45	17
3	Kuleli Hastanesi	280	22	13
4	Beylerbeyi Hastanesi	800	31	26
5	Bâb-ı Seraskeri Hastanesi	200	28	7
6	Maltepe Hastanesi	600	40	15
7	İplikhane Hastanesi	1500	38	39
8	Gümüşsuyu Hastanesi	220	23	10
9	Liman-ı Kebir Hastanesi	100	6	17
10	Zeytinburnu Hastanesi	70	6	12
11	Vakıf Gureba Hastanesi	300	24	13

Kaynak: Salname (1297), s. 320-333; BOA. EV. D. 12552

Bir personele düşen yaklaşık yatak sayısını, hastane yatak kapasitesini yine hastane toplam personeline böldüğümüzde buluyoruz. Bulduğumuz sonuç, bir açıdan ilgili hastanenin iş yoğunluğunu görmemize de yardımcı olabilir. Yukarıdaki tablodan bulduğumuz sonuçlar, Beylerbeyi ve İplikhane Hastanesi istisna tutulursa, bir hastane personeline düşen, yani ilgilenmesi gereken yaklaşık ortalama, 12 ile 17 arasında değişiyor. Bu durumda hastane yönetimi açısından, bir hastane personeline düşen veya yani ilgilenmesi gereken yatak sayısı, 12 ile 17 arasındaki düzlemde; 12’ye daha yakın olanlar ideal iş ortamında, 17’ye daha yakın olanlar ise ideal olmayan, yorucu bir iş ortamında çalıştığını gösterir, diyebiliriz. Fakat bunu kesin olarak söyleyemeyiz. Kesin olarak söyleyebilmemiz için, hastanein sahip olduğu yatak kapasitesinin, bütün

hastaneler için her zaman dolu olması gerekir. İfade etmeye çalıştığımız sonuç, hastane kapasitesinin tam dolu olduğu durumlarda geçerlidir. İdeal iş ortamı açısından Vakıf Gureba Hastanesi'nin 250'yi bulan dolu yatak kapasitesini bildiğimiz için, ideal iş ortamına diğer askeri hastanelere oranla daha yakın diyebiliriz. Elbette aynı ifedeyi, Kuleli ve Zeytinburnu Askeri Hastaneleri için de kullanmamız yerinde olacaktır.

Burada, elverdiğince hastane, hasta ve yatak kapasitesi karşılaştırmasını yapmaya çalıştık. Bundan sonraki kısımda ise askerî hastanelerle Vakıf Gureba Hastanesi personellerinin maaş ve tayinat açısından karşılaştırmasını yapmaya çalışacağız.

4.9.2. Askerî Hastane ile Maaş ve Tayinat Açısından Karşılaştırma

Askeri hastanelerin iş yoğunluğunu, personel başına düşen hasta yatak kapasitesinin yüksekliğinden çıkarabiliriz. Hatta dönemin, Kırım ve 93 Harbi'ni de kapsadığını düşünürsek, yatakların pek boş olamayacağını varsaymamız gerekecektir. Yoğun iş temposuna göre askeri hastane personelleri, vakıf hastanelerinde çalışan, örneğin Vakıf Gureba Hastanesi'nde çalışan personelden maaşları yüksek miydi düşük müydü sorusunun cevabı, bu açıdan çok önemlidir.

Elimizdeki 1855 tarihli bir belge, bize askeri hastane personelleri ile Vakıf Gureba Hastanesi personellerinin maaş ve tayinat açısından karşılaştırmasını vermektedir. Buna göre ilk örneğimiz, her iki hastanede de Tabîb-i Evvel'e verilen maaş ve tayinatlardır.

Tablo 30: Tabîb-i Evvel'in Maaş ve Tayinat Karşılaştırması

Unvan	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark		
	Tabîb-i Evvel			Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)	3000	1350	1650		
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem)	(kıyye) (dirhem)	(çeki) (k) (d)	(ç) (k) (d)		
Nân-ı azîz (ekmek)	360	270	90		
Gûşt (et)	96	60	36		
Urz (pirinç)	128 160	45	83 160		
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	22 320	15	7 320		
Şa'r yem (arpa yemi)	24,5	24,5	0		
Saman yem	496	480	16		
Nohut		8 160	8 160		
Tuz		7 320	7 320		
Soğan		7 320	7 320		
Şem'i revgan (mum yağı)		1 80	1 80		
Sabun		1 80	1 80		
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		1 80	1 80		
Kömür		108	108		
Hatab (odun)		2 31 160	2 31 160		

Kaynak: BOA. EV.D. 15832 (1272.M.5/17 Eylül 1855 Pazartesi)

Askeri hastanelerdeki tabîb-i evvel'in (başhekim), Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki meslektaşından 1.650 Kuruş maaş fazla yani 3.000 Kuruş alması, dikkati çeken ilk özelliktir. Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki Tabîb-i Evvel'in, Askeri hastanelerdeki meslektaşının maaşına ulaşması beş yılı, 1860'ı bulacaktır. Personel Giderleri başlığı altındaki "Hastane Personeli ve Maaşlarının Yıllar İçindeki Değişimi (1847-1879)" adlı tablosunda Tabîb-i Evvel'in, yıllar içindeki maaş artışları daha ayrıntılı görülebilir.

Askeri hastanelerdeki tabîb-i evvel'in sadece maaşı fazla değildi, aynı zamanda aylık verilen tayinatlarda da Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki meslektaşından fazlası vardı. Ekmek, et, pirinç, sadeyağ ve saman yemi gibi tayinatlarda askeri hastanelerdeki tabîb-i evvel, ayrıcalıklı konumdaydı. Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki tabîb-i evvel'in tek ayrıcalığı nohut, tuz, soğan, mumyağı, sabun, zeytinyağı, kömür ve odun konusundaydı. Bu tayınlar, askeri personele verilmiyordu.

Ayrıcalıklı konumda olan askeri hastanelerdeki sadece tabîb-i evvel değildi. Hemen hemen bütün kadrolarda, askeri personel lehine yukarıdaki farka yakın farklar bulunuyordu. Örneğin, askeri hastanedeki hastane müdürünün maaşı 3000 Kuruş iken, Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki hastane müdürü 1200 Kuruş maaş alıyordu. Ancak hastane müdür yardımcısı gibi bazı kadrolar da, askeri hastanelerde bulunmazken, Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki hastane müdür yardımcısının maaşı 600 Kuruş idi. Askeri hastaneler ile Vakıf Gureba Hastanesi'ndeki pek çok personelin maaş ve tayinat karşılaştırmasını “Askeri Hastane Personeli ile Vakıf Gureba Hastanesi Personelinin Maaş ve Tayinat Karşılaştırması” adı ile EK-5'ten görmek mümkündür.⁶⁷⁷

⁶⁷⁷ BOA. EV.D. 15832.

SONUÇ

Osmanlı döneminde sağlık hizmetleri, vakıf olarak oluşturulmuş kurumlar aracılığıyla sunulmuştur. Bazı sağlık kurumları dışında kalan tüm hastaneler vakıf statüsünde hayata geçirilmiştir.

Hastanelerin ve sağlık örgütlerinin yurt çapına dağılması 1840'dan sonra başlar. İlk açılan hastanelere Gureba Hastanesi adı verilmiştir. Askerî hastalar için askerî hastaneler uygulaması varken, 19. yüzyılın ikinci yarısında sivil hastalar için de hızla gurebâ hastaneleri açılmıştır. Gurebâ hastanelerinin bir nevi eski adı olan darüşşifalar kimsesiz muhtaç hastalara hizmet vermek için genelde padişahlar, onların hanımları, kızları, valide sultanlar ve varlıklı kimseler tarafından yaptırılıyordu.

Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yenibahçe'de 1845'te kurulmaya başlanıp 1847 yılında tam anlamıyla hizmete açtığı Gurebâi Müslimin Hastanesi, İstanbul'daki "son şifahane" ve "ilk hastane" olarak anılmaktadır.

Bezmiâlem Valide Sultan tarafından fakir ve kimsesiz Müslümanların tedavi edilmeleri için yaptırılan ve yukarıda adı geçen hastaneyi Valide Sultan'ın yaptırması için çeşitli nedenler vardır. Bu nedenlerin başında, kolera ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklar nedeniyle var olan sağlık kurumlarının ihtiyacı karşılayamaması gelmektedir.

Hastanenin açılış tarihiyle ilgili tartışmalar bulunmakla birlikte, arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgiler, hizmete açılış tarihinin 12 Mart 1847 olduğuna işaret etmektedir. Sultan Abdülmecid, eksikleri tamamlanan hastanenin 12 Mart 1847 Cuma günü açılmasını ve fakir ve kimsesiz Müslüman hastaların kabul edilmesini emretmiştir.

23 Ocak 1847 tarihinde hastanenin tahsisatı, memurları, hademeleri ve diğer hususlar hakkında bir nizamname taslağı hazırlanmış ve padişah tarafından bu nizamname kabul edilmiştir. Hastane faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin tüm detaylar bu nizamnamede mevcuttur. Gurebâ Hastanesi'nin Nizamnamesi o günkü bilgi ve görüşlere göre düzenlenmiş olmasına rağmen bugünkü görüşlerin de pek çoğunu

içermektedir. Nizamnamede hastanede çalışan sağlık ekibi, maaşları, vizite ve nöbetleri, hastaların kabul ve tedavi şartları ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.

Hastanenin hizmete girdiği 1847 yılında 21 kadro türü varken, 33 yıl sonra kadro çeşitleri artmış ve bu sayı 47'ye kadar çıkmıştır. Kurulduğunda 52 personel ile hizmete açılan hastane, 1900'lü yıllara doğru idari ve sağlık personeli (memur) sayısı 24, hizmetli sayısı 97'yi bulmuş ve toplam personel sayısı 121'e ulaşmıştır. Bazı kadrolar, hastane kurulduğundan itibaren varken, hastane büyüdükçe bu kadroya yeni kadrolar ilave edilmiştir. Sadece yeni kadrolar ilave edilmemiş, bazı kadroların hastanenin ihtiyacına göre diğer bazı kadrolar ile birleştirilmiştir.

İlk belgelerde hastane müdürünün maaşının, tabiblerin maaşından yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak daha sonraki dönemlerde bu durum tabiblerin lehine gelişerek devam etmiştir. Ayrıca hastanede görevli personeller arasında bir de müdür yardımcısı dikkati çekmektedir. Yeni bir hizmet sınıfının gelişmesine örnek olan bu kadro, askeri hastanelerde bulunmamaktadır.

Bir sağlık kurumunda en yüksek maaşın müdür/yöneticinin değil de tabib maaşı olması, Tanzimat'ın başlattığı dönüşüme uygun görünmektedir. Aynı tabip kadrosunun askeri hastanelerdeki maaşları daha yüksektir. Askeri hastane doktorları, vakıf hastanesindeki doktorlardan her yönden fazla maaş ve tayinat almaktadır.

Kuruluş yıllarında hastane müdürü maaşının (1200), Tabib-i Evvel'in (başhekim) maaşından (1125) yüksektir. Ancak 1854 yılı maaşlarında Tabib-i Evvel'in maaşı 1350 Kuruş'a çıkarılmıştır. 1872 yılında her kadroda olmamakla birlikte önemli bazı kadro maaşlarından % 5 indirim yapılmıştır. Maaşlardan yapılan indirim daha sonraki dönemlerde yapılmamıştır.

1854 yılında toplam gider içindeki personel gideri, % 44 gibi oldukça yüksek bir orana sahiptir. 25 yıl sonra aylık personel giderleri % 35 düzeyinde gerçekleşmiştir. Tutar olarak önemli miktarda yükselen personel giderinin artışın sebebi, personel maaşlarındaki artıştan ziyade personel sayısındaki artıştır. Hastanenin hizmete girdiğinde 52 olan personel sayısı, yüzyılın sonuna doğru iki buçuk kat artmıştır. Doktorların maaşı hariç diğer kadrolarda ciddi bir maaş artışı sözkonusu değildir.

Gurebâ-i Müslimin Hastanesi'nin giderleri için bir vakıf kurulmuştur. Fakir ve kimsesiz Müslüman hastanesi olan bu hastanenin yıllık 500.000 akçeyi bulan masrafını karşılamak için Valide Sultan, yıllık 500.000 Akçeyi bulan maaşını vakfetmektense uzun vadede hastaneye gelir getirecek mülkleri bağışlamayı uygun görmüştür. Bununla birlikte Bezmiâlem Valide Sultan 150 bin kuruş gibi büyük bir meblağı 1840 yılında kurdurmuş olduğu vakfına vakfetmiştir. Bu parayla akar getirecek mülkler alınıp kiraya verilmesi, gelirinin hayratlara kullanılmasını, artanın da vakfa katılmasını vakfiyede şart koşturmuştur.

Hastanenin gelir kaynaklarından biri de hazine yardımıdır. Bu yardım, vakıf gelirlerinin Maliye Nezareti tarafından toplanması nedeniyle, Maliye'nin her ay düzenli olarak Evkâf-ı Hümayun Nezareti vasıtasıyla Gureba-i Müslimin Hastanesi'ne aktardığı paydır. Ancak hazinenin aktardığı bu paylar her ay düzenli olarak gelmemiştir. Aksama ilk olarak Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanmayı yaptığı 1854 yılında olmuştur. Ancak ileriki dönemlerde de hazinece karşılanan sözkonusu payda aksamalar görülmektedir. 1866 yılı Ekim ayından sonraki dönemlerde ise Hazine'nin aktardığı bir pay bulunmamaktadır. Hazine yardımının aksaması ya da tamamen kesilmesi, Osmanlı maliyesinin 1859-60, 1866-67, 1867-68, 1871-72 ve 1875-76 fazla açık verdiği yıllardır.

Kırım Savaşı dolayısıyla alınan dış borçlar ile ülkeye, özellikle İstanbul'a gelen Balkan ve Kafkas göçmenlerinin, Osmanlı'nın Tanzimat ile hedeflediği sosyo-ekonomik dönüşümün gecikmesinin en başta gelen sebepleri arasında görünüyor.

KAYNAKÇA

I. KİTAP VE TEZLER

- Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1243-1453) – Cilt: I**, Barış Yayınevi, Ankara: 1999.
- Akgündüz, Ahmed, **Tüm Yönleriyle Osmanlı'da Harem**, Timaş Yay., İstanbul: 2007.
- Akgündüz, Ahmet, **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1988.
- Akyay, Necmettin, **Osmanlı İmparatorluğu'da Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, H.Ü. Toplum Hekimliği Yayını, No: 19, Ankara: 1982.
- Akyay, Necmettin, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sağlık Örgütleri ve Sosyal Kuruluşlar**, H. Ü. Toplum Hekimliği Bölümü Yay. Ankara: 1982.
- Akyıldız, Ali, **Para Pul Oldu**, İletişim Yayınları, İstanbul: 2003.
- Ayar, Mesut, **Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, Kitabevi, İstanbul: 2007.
- Barton, James L., **Amerikan Misyonerler Heyeti Sekreterinin Anıları Türkiye'de Gündoğumu**, Yeditepe Yayınları (Çev. Zekeriya Başkal), İstanbul: 2010.
- Behar, Cem, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi”, **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, (Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Aralık 2000.
- Behar, Cem, **Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu: 1500 – 1927**, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Mayıs 1996.
- Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul: 1986.

- Cox, Samuel Sullivan, **Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: 2010.
- Çelik, Gülfettin, “Sosyo Ekonomik Sonuçları İle Osmanlı Türkiye'sine Göçler 1877-1912”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: 1994.
- Çelik, Zeynep, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1998.
- Çizakça, Murat, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, **Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet**, TÜSEV Yayınları, İstanbul: 2006.
- Demirel, Ömer, **Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 2000.
- Eaton, William, **19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu**, Kitabevi (Çev. İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: 2009.
- Freely, John, **Saltanat Şehri İstanbul**, İletişim Yayınları (Çev. Lale Eren), İstanbul: 2002.
- Genç, Mehmet, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, **Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2000.
- Güran, Tevfik, **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar**, İstanbul: Nisan 2006.
- Güran, Tevfik, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri: 1909, 1913 ve 1914**, Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistik Dizisi, Cilt: 3, Ankara: 1997.
- Güran, Tevfik, **Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler, 1841-1918**, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Eylül 2003.
- Güran, Tevfik, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989.

- Halaçoğlu, Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 2006.
- Issawi, Charles, **The Economic History of the Middle East 1800-1914**, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1966.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Suriye’de Modern Sağlık Müesseseleri, Hastaneler ve Şam Tıp Fakültesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1999.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Cilt: 1**, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), Zaman Gazetesi yay., İstanbul: 1999.
- İnalçık, Halil, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu”, **Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul: 1996.
- İpşirli, Mehmet, “Osmanlı Devlet Teşkilatı”, **Osmanlı Devleti Tarihi I. Cilt**, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, Zaman Yay., İstanbul: 1999.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı – 1831**, II. Baskı, T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Aralık 1997.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1995.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) – Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çeviren: Bahar Tırnakcı), İstanbul: 2003.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu 1830-1914**, Timaş Yayınları, İstanbul: 2010.
- Kazgan, Haydar, **Osmanlıda Avrupa Finans Kapitali**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 1995.
- Kazıcı, Ziya **Osmanlı Vakıf Medeniyeti**, Bilge Yayınları, İstanbul: 2003.
- Kozak, Erol, **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Akabe Yayınları, İstanbul: 1985.

- McCarthy, Justin, **Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922**, Darwin Press, Princeton: 1995.
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Çeviren: Metin Kırıatlı), Ankara: 2000.
- Mutlu, Abdullah, **Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2009/390, Ankara: 2009.
- Nikiforuk, Andrew, **Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi**, İletişim Yayınları (Çeviren: Selahattin Erkanlı), İstanbul: 2010.
- Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayıncılık, İstanbul: 1987.
- Ortaylı, İlber, **İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara: 1981.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul: 2002
- Öz, Mehmet, "Tahrîr Defterlerindeki Sayısal Veriler", **Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik**, (Ed. Halil İnalcık, Şevket Pamuk), T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara: Aralık 2000.
- Özbilgen, Erol, **Bütün Yönleriyle Osmanlı**, İz Yayıncılık, İstanbul: 2003.
- Özdemir, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, 2. Baskı, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2010/403, Ankara: Şubat 2010.
- Özdemir, Hüseyin, **Osmanlı Devletinde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul: 2001.
- Öztuna, Yılmaz, **Osmanlı Devleti Tarihi Medeniyet Tarihi, II. Cilt**, Ötüken Yay., İstanbul: 2006.

- Öztürk, Nazif, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, Ankara: 1995.
- Öztürk, Nazif, **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara: 1983.
- Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: 1995.
- Pamuk, Şevket, **19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistik Dizisi, DİE**, Ankara: 1995.
- Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2000.
- Pamukciyan, Kevork, **İstanbul Yazıları**, Aras Yayınevi, İstanbul: 2002.
- Pardoe, Miss, **Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Kitap Yayınevi (Çev. Banu Büyükkal), İstanbul: 2004.
- Pilehvarian, Nuran Kara, "İstanbul'da Son Şifahane İlk Hastane Yenibahçe Gurebâ-i Müslimin Hastanesi – The Last Şifahane and First Hospital in İstanbul The Gureba al Muslimin Hospital in Yenibahçe", **Karşılıksız Hizmetim Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul: 2009.
- Quartaert, Donald, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş, (1881-1908)**, Ankara: 1987.
- Quataert, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, 2. Baskı, İletişim Yayınları (Çeviren: Ayşe Berktaş), İstanbul: 2003.
- Saatci, M. Yasin, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Şekilleri", **Bütçe Dünyası**, Cilt: 2, Sayı: 26, Yaz 2007.
- Sağlık Bakanlığı, **80. Yılda Tedavi Hizmetleri (1923-2003)**, Sağlık Bakanlığı Tedavi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara: 1994.

Sakaoğlu, Necdet, “Bezm-i Âlem Valide Sultan”, **D.B.İ.A**, C.II.

Sayar, Ahmet Güner, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla, Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler**, Ötüken Yayınları, İstanbul: 2001.

Süleymaniye Vakfı, “Avarız”, **Kavramlar Sözlüğü**, (Çevrimiçi: http://www.suleymaniyevakfi.org/modules/kavramlar/index.php?cat_id=2, 15.10.2009).

Tabakoğlu, Ahmet **İslâm İktisadı – Toplu Makaleler II**, Kitabevi, İstanbul: Kasım 2005.

Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul: 1985.

Tabakoğlu, Ahmet, **İktisat Tarihi – Toplu Makaleler I**, Kitabevi, İstanbul: 2005.

Tabakoğlu, Ahmet, **Türkiye İktisat Tarihi**, Gözden Geçirilmiş 9. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul: Aralık 2009.

TDK, “Vakıf”, (Çevrimiçi: <http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF4376734BED947CDE&Kelime=vakif>, 10.11.2009)

Tekiner, Halil, **Kayseri Eczacılık Tarihi**, Türk Eczacıları Birliği Yayınları, Ankara: 2005.

Tetik, Fatih, **Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Dönemi Kamu Sağlığı Politikası (1839-1876)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: 2007.

Ubicini, M. A., **Osmanlı’da Modernleşme Sancısı**, (Çev. Cemal aydın), Timaş Yayınları, İstanbul: 1998.

Uluçay, Çağatay, **Harem II**, T.T.K Yay., Ankara: 1992.

Uludağ, Osman Şevki, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, TTK Basımevi, Ankara: 2010.

Ünal, Uğur, **Sultan Abdulaziz Devri, Osmanlı Kara Ordusu 1861-1876**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara: 2008.

Yediyıldız, Bahaeddin, Öztürk, Nazif “Oturulabilir Şehir ve Türk Vakıf Sistemi”, 2003, (Çevrimiçi: <http://www.history.hacettepe.edu.tr/archive/vakifsehir.html>, 2.06.2010)

Yediyıldız, Bahaeddin, **Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri**, İstanbul: 1982.

Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, 3. Baskı, Gözlem Yayınları (Çeviren: Babür Kuzucu), İstanbul: 1980.

Yıldırım, Nuran, **İstanbul’un Sağlık Tarihi**, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yay., İstanbul: 2010.

II. MAKALE, TEBLİĞ VE NOTLAR

Abay, Rıza, “Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri”, **Sivil Toplum Dergisi**, Sayı: 6, İstanbul: 2004.

Acun, Fatma, “Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne: Değişme ve Süreklilik”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, 1999.

Akgün, İsmail, “Osmanlı’da Sağlık Anlayışı”, (Çevrimiçi: http://www.osmanliveİslâm.com/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=80&Itemid=60, 12.10.2009).

Altıntaş, Ayten, “Darüşşifalar Hakkında – About Darüşşifas”, **Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri – Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., İstanbul: 2009.

- Anbar, Adem “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914”, **Maliye Finans Yazıları**, Yıl: 23, Sayı: 84, Temmuz 2009.
- Aslan, Seyfettin, Yılmaz, Abdullah, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Bürokratik Yapı ve Düşüncesinin Değişimi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Doç. Dr. Feramuz AYDOĞAN’ın Anısına, Cilt: 2, Sayı: 1.
- Ataseven, Asaf, “Gureba Hastanesi”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 1996.
- Ateş, İbrahim, “Hayri ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XV, 1982.
- Ateş, İbrahim, “Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XIV, 1982.
- Aydın, Davut, “Cumhuriyet Dönemi Vakıfları: Tarihi Bir Bakış ve Vergi Muafiyetine Sahip Vakıfların Mali Krizi”, **Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet**, TÜSEV Yayınları, İstanbul: 2006.
- Aydın, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:14, Ankara: 2004.
- Aydın, Vahdettin, “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2003.
- Aygün, Necmettin, “Osmanlı Devleti’nde İdarî Düzenlemelerin Taşradaki Yansımaları: Vakfıkebir, Şarlı Ve Tonya Örneği (1840–1918)”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 26, Yaz 2010.
- Başcı, Vahdettin, “Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2007.

Barkan, Ömer Lütfi, “Avarız”, **MEBİA**, C. II, İstanbul 1986.

Bayat, Ali Haydar “Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu”, **Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu**, 2 Haziran 2007, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul: 2008.

Bayat, Ali Haydar, “Kaynakların Işığında Hekimbaşı Listeleri Hakkında Yeni Bir Değerlendirme”, **III. Tıp Tarihi Kongresi**, İstanbul: 20-23 Eylül 1993, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1999.

Bayraktar, Kaya, “Osmanlı Bankasının Kuruluşu”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2002.

Bedi N. Şehsuvaroğlu, Ayşegül Erdemir Demirhan, Gönül Cantay Güreşsever, **Türk Tıp Tarihi**, Taş Kitapçılık Yay., Bursa, 1984.

Berki, Ali Himmet “Hukûkî ve İctimâî Bakımdan Vakıf”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: V, 1962.

Berki, Ali Himmet “İslâm’da Vakıf - Sahîh ve Gayr-i Sahîh Nev’ileri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 1957.

Berki, Ali Himmet “Vakıfların Târîhi, Mâhiyeti, İnkişâfı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Fâideler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VI, 1965.

Berki, Ali Himmet, “İslâm’da Vakıf: Zağanos Paşa ve Zevcesi Nefise Hâtûn Vakfiyeleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IV, 1958.

Berki, Şakir, “Türkiye’de İmparatorluk ve Cumhuriyet Devrinde Vakıf Çeşitleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IX, 1971.

Berki, Şakir, “Vakfın Lüzumu, Faydaları ve Vakıfları Teşvîk”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: V, 1962.

Berki, Şakir, “Vakıf Mahiyeti”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VIII, 1969.

- Berki, Şakir, “Vakıfların Devlete ve Devletin Vakıflara Hizmeti”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VII, 1968.
- Berki, Şâkir, “Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VI, 1965.
- Bingöl, Sedat, “Tanzimat İlkeleri Işığında Osmanlı’da Adli Tababete Dair Notlar – The Notes Relating to the Forensic Medicine in the Ottoman Empire According to the Principles of Tanzimat”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 42, Ankara: 2007.
- Böke, Pelin, “İzmir Karantina Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri (1840-1900)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: VIII, Sayı: 18-19, Yıl: 2009/Bahar-Güz, İzmir, 2010.
- Bulut, Nihal, “Ortaçağdan Yeni Çağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002.
- Cansel, Erol, “Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XX, 1988.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IX, Ankara: 1971.
- Çelik, Gülfettin, “Osmanlı’da İskân Tarihi ve Ömer L. Barkan’ın Eserlerine Giriş”, **Osmanlı’da Nüfus ve İskân Politikaları**, Notlar 15, Türkiye Arştırmaları Merkezi 10, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul: Mart 2009.
- Çevikel, Nuri, “Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Tababet Tarihine Giriş”, **Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2003.
- Çiftçi, Murat, Tekin, Mustafa, “Gini Eşitsizlik Katsayılarıyla Cemaatlerin 19. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Vilayetlerindeki Coğrafi Dağılımlarının Belirlenmesi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Sayı: 10 (1), 2009.

- Demirtaş, Barış, “Jön Türkler Bağlamında Osmanlı’da Batılılaşma Hareketleri”, **Uludağ Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 8, Cilt: 2, Sayı: 13, 2007.
- Deny, J., “Valide Sultan”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. XIII, Eskişehir, 2001.
- Döndüren, Hamdi, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2008.
- Dr. Spitzer, “Sultan Abdülmecid Han’ın Sarayında”, (Çev. Ahmet Refik), **Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası**, C.III, Sayı: 25–36. (1333).
- Duran, İbrahim, “1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları”, **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002.
- Eken, Galip, “Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihinin Kaynaklarından Vakıf Muhasebe Defterleri”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Sayı: IV, İzmir, 2000.
- Ekinci, Necdet, “İmparatorluktan Cumhuriyete, Türk Mali Politikasına Bakış”, **Türk Tarih Kurumu Dergisi, Belleten**, Aralık 1991, Cilt: CLX, Sayı: 214.
- Eliaçık, Muhittin, “Fuzûlî’nin Sıhhat u Maraz’ında Ahlât-ı Erbaanın İşlenişi ve Bir Tıp Eseri Terceme-i Hulâsa-i Tıbbiye ile Mukayyesesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 27, Konya, Bahar-2010.
- Elibol, Numan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2007.
- Erdoğan, Havva, “820 Numaralı Temettuât Defterine Göre Tanzimat’ın İlk Yıllarında Mucur ve Hacıbektaş’ın Demografik Yapısı ve Sosyal Durumu”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2005.

- Ertunç, Hüseyin, “Vakıfların Devlet Yönetimine Katkıları”, **e-akademi**, Sayı: 90, Ağustos 2009.
- Erken, Veysi, “Vakıfların Eğitim Sistemine Katkısı”, (Çevrimiçi: <http://w3.gazi.edu.tr/web/verken/vakif.htm>, 05.09.2009).
- Erlar, Mehmet Yavuz, “Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)”, **Birkaç Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 8, 2009.
- Findley, Carter V., “Tanzimat”, **Türkiye Tarihi 1839-2010**, (Ed. Reşat Kasab, çev. Zuhâl Bilgin), Kitap Yayınevi, İstanbul: 2011.
- Gökçe, Nilüfer, “19. Yüz Yılın Sonlarında, Edirne Sultan II. Bayezid Darüşşifası’nın Durumu”, **Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2002.
- Göyünç, Nejat, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık ve Hekimler Hakkında Bazı Yeni Tesbitler”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 4, 2000.
- Gürsoy, Gencay, “Sağlık”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hamdemir, Berkan, “Anayasacılık Hareketleri, Kapitalizm ve Osmanlı”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2009, ss. 59 – 78.
- Hülür, Himmet, Akça, Gürsoy, “İmparatorluktan Cumhuriyete Toplum ve Ekonominin Dönüşümü ve Merkezileşmenin Dinamikleri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 17, Bahar 2005.
- Işık, Hayriye, “Bir Kamu Hizmeti Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü”, **Akademik Bakış**, Birkaç Hakemli E-Dergi, Sayı: 16, Nisan 2009, (Çevrimiçi: <http://www.akademikbakis.org>, 5.10.2009).
- Işıl Ülman, Yeşim, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Galatasaray Döneminde Sağlık Hizmetleri”, **Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı**

Sağlık Kurumları Sempozyumu 2 Haziran 2007, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul: 2008.

Karpat, Kemal, “The Social and Economic Transformation of İstanbul in the Nineteenth Century”, **IESEE Bulletin**, V. XII, No: 2, 1974.

Keskinkılıç, Erdoğan, “Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış”, **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Sayı: 14, 2003.

Kılıç, Abdullah “İstanbul’un Şefkatli Yüzü Şifahaneler – The Compassionate Face of İstanbul: The Şifahanes”, **Karşılıksız Hizmetin Muhteşem Abideleri İstanbul Şifahaneleri Magnificent Structures of Philanthropy The Şifahanes of İstanbul**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., İstanbul: 2009.

Kılıç, Selda, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Vilayet Bütçeleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 20 Sayı: 31, 2000.

Koçu, Reşad Ekrem, “Bezm-i Alem Valide Sultan”, **İ.A.**, C.VI, s. 2732.

Köprülü, Bülent, “Tarihte Vakıflar”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, 1951.

Köprülü, Fuad, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: II, Ankara: 1942.

Kuruca, Nazım, Kara, Hüseyin, “Osmanlı Devleti’nin Çöküşünü Hızlandıran Mali Hadiseler”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 5, 2009.

Küçük, Cevdet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Millet Sistemi’ ve Tanzimat”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 2006.

- Küçükkalay, Mesud, “Osmanlı İmparatorluğu’na Avrupa’dan Karayolu İle Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2003.
- Lamba, Mustafa, “Osmanlı’dan Günümüze Türk Kamu Yönetimde Merkezîyetçilik – Adem-i Merkezîyetçilik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010.
- Moulin, Anne Marie, “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908”, **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Ed.Paul Dumont ve François Georgeon, Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: 1999.
- Muşmal, Hüseyin, “Tanzimat Reformlarının Uygulanması Hakkında Konya Valisi Selim Paşa’ya Verilen Talimât-ı Seniyye”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 19, 2008.
- Onay, Ahmet, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Camilerin Finansmanı”, **Değerler Dergisi**, Cilt: 7, No: 18, Aralık 2009.
- Özaydın, Mehmet Merve, “Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi”, **Kamu-İş**, Cilt: 7, Sayı: 2, 2003.
- Özen, Ahmet, Özpençe, Özay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 100, Nisan 2006. (Çevrimiçi: <http://www.mevzuatdergisi.com/2006/04a/03.htm>, 09.10.2010)
- Özyurt, Birsan, Keleş, Bahattin, Kaçar, Yasemin, “Memlûklularda Tıp ve Tıp Eğitimi”, **Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2007.
- Pustu, Yusuf, “Osmanlı-Türk Devlet Geleneğinde Modernleştirici Unsur Olarak Bürokratik Elitler”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2, 2007.
- Sarı, Nil, Akgün, Burhan, “Türk Tarihinde Psikiyatri Hastasına Kısa Bakış”, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, **Türkiye’de Sık**

Karşılaşılan Psikiyatrik Hastalıklar, Sempozyum Dizisi No: 62, Mart 2008.

Selçuk, Furuzan, “Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar)”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: VI, 1965.

Soysaldı, H. Mehmet, “Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, Elazığ: 2002.

Söğütlü, İlyas, “Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa”, **Cumhuriyet Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2010.

Şeker, Mehmet, “Osmanlı Vakfiyelerinde Çevre Bilinci ve Örnekleri”, **Ekoloji**, Sayı: 4, 1992.

Şen, Murat, “Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar ve Vakıflar”, (Çevrimiçi: www.ceis.org.tr/dergiDocs/makale33.pdf, 15.10.2009).

Tanker, Mekin, Asil, Eriş, “Türkiye’de İlk Eczacılık Derneği”, **Ankara Eczacılık Fakültesi Mecmuası**, Sayı: 11, 1981.

Tekeli, İlhan, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil İnalcık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara: 2006.

Tuş, Muhiddin, “Osmanlılarda Özel Toprak Mülkiyeti ve Vakıf Münasebeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 5, 1999.

Unat, Ekrem Kadri, Samastı, Mustafa, **Mekteb-i Mülkiye-i Tubbiye (Sivil Tıp Mektebi) 1867-1909**, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., İstanbul: 1990.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı**, T.T.K Yay., Ankara: 1988.

Ülman, Yeşim Işıl, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’nin Galatasaray Döneminde Sağlık Hizmetleri”, **Prof. Dr. Ali Haydar Bayat Anısına Düzenlenen Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu 2 Haziran 2007**, Zeytinburnu Belediyesi Yay., İstanbul: 2008.

Ülken, Hilmi Ziya, “Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: IX, 1971.

Ünver, Süheyl, “Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık”, **Pharmacia**, Sayı: 6, Haziran 1966.

Ünver, Süheyl, “Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar”, **Tanzimat I**, İstanbul: 1940.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 20, 1988.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: XI, 1977.

Yıldırım, İsmail, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11 Sayı: 2, Elazığ: 2001.

Yıldırım, İsmail, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11 Sayı: 2, Elazığ: 2001.

Yıldırım, İsmail, “Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, Elazığ: 2002.

III. AŞİV BELGELERİ VE GAZETELER

1. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ (BCA)

BCA. Dosya: 199-12, Fon Kodu:30.18.1.1, Yer No: 11.49.2

BCA. Dosya: 6828, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 193.13.11

BCA. Dosya: 8-22, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer No: 145.4.14

2. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

BOA. A. AMD. 1/95

BOA. A. AMD. 16/12

BOA. A. AMD. 51/12

BOA. A. AMD. 54/47

BOA. A. AMD. 54/57

BOA. A. AMD. 54/89

BOA. A. AMD. 6/91

BOA. A. AMD. 81/16

BOA. A. DVN. 24/25

BOA. A. DVN. 99/8

BOA. A. MKT. DV. 5/35

BOA. A. MKT. MHM. 308/54

BOA. A. MKT. MHM. 308/54

BOA. A. MKT. MHM. 451/62

BOA. A. MKT. MHM. 472/5

BOA. A. MKT. MHM. 472/55

BOA. A. MKT. MHM. 708/10

BOA. A. MKT. NZD. 297/31

BOA. BEO. 1371/102751

BOA. BEO. 1443/108193

BOA. BEO. 1748/131073

BOA. BEO. 414/31027

BOA. BEO. 448/33548

BOA. BEO. 449/33660

BOA. BEO. 453/33903

BOA. BEO. 471/35266

BOA. BEO. 488/36591

BOA. BEO. 61/4516
BOA. BEO. 61/4516
BOA. BEO. 691/51774
BOA. BEO. 746/55891
BOA. C. BLD. 128/6351
BOA. C. BLD. 77/3817
BOA. C. MF. 149/7411
BOA. C. ML. 101/4483
BOA. C. ML. 151/6357
BOA. C. ML. 188/7816
BOA. C. ML. 513/20933
BOA. C. SH. 27/1313
BOA. C. SM. 12/608
BOA. C. SM. 124/6238
BOA. C. SM. 124/6239
BOA. C. SM. 139/6985
BOA. DH. MKT. 232/37
BOA. DH. MKT. 593/43
BOA. EV. D. 12552
BOA. EV. D. 15832
BOA. EV. D. 13584
BOA. EV. D. 15123
BOA. EV. D. 15262
BOA. EV. D. 15262
BOA. EV. D. 15428
BOA. EV. D. 15428
BOA. EV. D. 15551
BOA. EV. D. 15561
BOA. EV. D. 15694
BOA. EV. D. 15761
BOA. EV. D. 15832
BOA. EV. D. 16049

BOA. EV. D. 16313
BOA. EV. D. 16414
BOA. EV. D. 16422
BOA. EV. D. 16529
BOA. EV. D. 16611
BOA. EV. D. 16806
BOA. EV. D. 17216
BOA. EV. D. 17269
BOA. EV. D. 18069
BOA. EV. D. 18071
BOA. EV. D. 18091
BOA. EV. D. 18907
BOA. EV. D. 18911
BOA. EV. D. 18917
BOA. EV. D. 19188
BOA. EV. D. 19211
BOA. EV. D. 19751
BOA. EV. D. 20072
BOA. EV. D. 20247
BOA. EV. D. 22369
BOA. EV. D. 22704
BOA. EV. D. 23343
BOA. EV. D. 23570
BOA. EV. D. 23761
BOA. EV. D. 24395
BOA. EV. D. 28077
BOA. EV. D. 28454
BOA. EV. D. 28655
BOA. EV. D. 28658
BOA. HAT. 1641/30
BOA. HR. MKT. 27/33
BOA. HR. MKT. 37/50

BOA. HR. MKT. 82/86
BOA. İ. AS. 99/1327.Za.150
BOA. İ. DH. 1025/80818
BOA. İ. DH. 1042/81950
BOA. İ. DH. 112/5631
BOA. İ. DH. 1236/96826
BOA. İ. DH. 1289/101/437
BOA. İ. DH. 1290/101/467
BOA. İ. DH. 1294/101/683
BOA. İ. DH. 1294/101/704
BOA. İ. DH. 130/6698
BOA. İ. DH. 138/7116
BOA. İ. DH. 19/886
BOA. İ. DH. 352/23194
BOA. İ. DH. 606/42220
BOA. İ. DH. 608/42392
BOA. İ. DH. 618/43034
BOA. İ. DH. 67/3339
BOA. İ. DH. 707/49505
BOA. İ. DH. 761/62031
BOA. İ. DH. 907/72082
BOA. İ. EV. 1/1313.R.04
BOA. İ. EV. 13/1313.Za.12
BOA. İ. EV. 29/1319.Ş.02
BOA. İ. EV. 5/1311.B.06
BOA. İ. EV. 5/1311.C.10
BOA. İ. EV. 55/1330.N.05
BOA. İ. EV. 6/1311.Za.14
BOA. İ. EV. 7/1312.Ra.14
BOA. İ. EV. 8/1312.Ca.01
BOA. İ. EV. 9/1312.Za.16
BOA. İ. EV. D. 12552

BOA. Î. HUS. 27/1312.M.13
BOA. Î. HUS. 28/1312.Ra.01
BOA. Î. HUS. 30/1312.R.05
BOA. Î. MMS. 25/661
BOA. Î. MMS. 25/667
BOA. Î. MMS. 46/1946
BOA. Î. MMS. 94/3961
BOA. Î. MSM. 25/667
BOA. Î. MVL. 321/13683
BOA. Î. MVL. 321/13690
BOA. Î. MVL. 364/15948
BOA. Î. MVL. 375/16441
BOA. Î. MVL. 405/17605
BOA. Î. MVL. 430/18911
BOA. Î. MVL. 513/23131
BOA. Î. ŞD. 109/6507
BOA. Î. ŞD. 111/6641
BOA. Î. ŞD. 84/4987
BOA. Î. ŞD. 93/5524
BOA. Î. ŞH. 114/6858
BOA. Î. ŞH. 80/4763
BOA. ÎE. EV. 73/7900
BOA. MF. MKT. 104/35
BOA. MF. MKT. 12/62
BOA. MF. MKT. 13/88
BOA. MF. MKT. 17/94
BOA. MF. MKT. 237/62
BOA. MF. MKT. 24/70
BOA. MKT. MHM. 451/62
BOA. MVL. 811/87
BOA. MVL. 814/29
BOA. MVL. 834/97

BOA. MVL. 863/40
BOA. ŞD. 124/76
BOA. ŞD. 135/1
BOA. ŞD. 149/46
BOA. ŞD. 150/65
BOA. ŞD. 210/15
BOA. ŞD. 2268/40
BOA. ŞD. 870/12
BOA. ŞD. 876/49
BOA. ŞD. 99/45
BOA. Y. A. HUS. 295/68
BOA. Y. A. HUS. 391/21
BOA. Y. PRK. AZJ. 14/43
BOA. Y. PRK. EV. 1/44
BOA. Y. PRK. EV. 1/74
BOA. Y. PRK. EV. 2/35
BOA. Y. PRK. HH. 24/13
BOA. Y. PRK. KOM. 14/69
BOA. Y. PRK. SH. 1/48
BOA. Y. PRK. SH. 3/59
BOA. Y. PRK. SH. 3/60
BOA. Y. PRK. SH. 4/3
BOA. Y. PRK. ZB. 10/104
Salname (1297)

3. GAZETELER

Takvim-i Vakayi, nr. 293, Zilhicce 1261/Aralık 1845

Takvim-i Vakayi, nr. 281, 29 Muharrem 1261/ 7 Şubat 1845

Takvim-i Vakayi, nr. 294, 23 Zilkade 1261/ 23 Kasım 1845

Takvim-i Vakayi, nr. 321, 27 Safer 1263/ 14 Şubat 1847

Takvim-i Vakayi, nr. 326, 3 Rebiyülâhır 1263/ 21 Mart 1847.

Düstur, I. Tertib, II. Cilt, Matbaa-i Amire’de tab’ olunmuştur. Sene 1289.

İbrahim Hakkı Konyalı, “Bezm-i âlem Valide Sultan Vakfiyeleri”, **Yeni Asya Gazetesi**, 8 Kasım 1973.

EKLER

EK 1: GUREBAYI MÜSLİMİN HASTANESİ VAKFİYESİ⁶⁷⁸

283

Ş U H U D U ‘ L – H A L :

-Zekeriyya Vahdeti Efendi ibni Halil, Hasan Ağa ibni Numan, Hüseyin Hüsnü Efendi ibni Edhem, Ahmed Ağa ibni’l-Hac İsmail ve gayruhum.

Mâ fihi mine’l-vakfı ve’t-tescil hast inde’n-naibi’l-mürsel min cânibi’ş-şer’il-celil ve hasta’l-hükmi bi-sıhhatihi ve lüzumihi sümme cae ve ahbere bi-mâ fihi ledeyye fefefeztu hükmehu ve ene’l-fakiru ila rahmeti Rabbihi’l-Kadir es-Seyyid Mehmed Saadeddin ibni’s-Seyyid Mehmed Hamid el-müfettiş li-umuri’l-evkaf ğufire lehuma

Bezm-i Alem kuyyide misluhu fî haza.

İşbu vakfiye ve zeyillerinin hilâl-i suturında münderice evkâf-i şerifenin vâkıfesi durre-i tac-ı iffet ma’den-i gevher-i ismet mihr-i hasta-i devlet mehd-i ulya-yı saltanat aliyyeti’z-zât hastaney’s-sıfat refiati’dderecât

284

zâti’l-ula ve’s-saadat devletlü iffetlü ismetlü Bezm-i Alem Sultan-i aliyyeti’ş-şan Hazretleri’nin taraf-ı bahireti’ş-şereflerinden zikri âti evkafı ikrar ve ba’dehu istirdada şeref-i vekâlet-i aliyyeleri ile müteşerrif olan eâzım-ı rical-i devlet-i aliyyeden hâlen darbhâne-i amire nazırı ve sultan-ı müşârun ileyha hazretlerinin kethüdalık hizmet-i müstevecibi’l-mefharetleri ile mübâhi atufetlü ref’etlü es-Seyyid Mehmed Tahir Beyefendi Hazretleri darbhane-i amirede zât-ı valalarına mahsus odada savb-i

285

şer’i enverden me’zunen bi’l-hükmi irsal olunan Katib es-Seyyid Mehmed Said Efendi’nin zeyl-i kitabda mesturu’l-esâmi müslimin huzurlarında akd eylediği meclis-i

⁶⁷⁸ Hastane vakfiyesi, Bezmiâlem Valide Sultan’ın yazdırmış olduğu vakfiyenin 12. zeylinde bulunmaktadır. 1 Şaban 1263/ 15 Temmuz 1847 tarihini taşıyan bu zeyil, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün arşivinde bulunan 634 nolu defterin 113. Sayfasının 24. Sırasında yer almaktadır.

şer'i şerif-i Ahmedî ve mahfel-i din-i münif-i Muhammedîde zikri âti evkâfı li-ecli't-tescil ve li-itmâmi emri't-tekmil mütevellî nasb ve ta'yin olunan Zekeriyya Vahdeti Efendi mahzarında bi'l-vekâle ikrar-ı sahih-i şer'î ve i'tiraf-ı sarîh-i mer'î buyurub müvekkile-i vâkıfe-i sultan-ı müşarun ileyha hazretleri işbu vakfiye ve zeyilleri mantuklarınca mevkufe

286

oldukları evkaf-i celilerinin tebdil ve tağyiri ve taklil ve teksirini yed ve meşiiyet-i ulyalarında ibka buyurmaları ile bu def'a evkaf-i mezkurenin irâd ve mesarımını teksir ve tevfir irâdesi ile yedimde olub evkaf muhâsebesinden verilen bir kıt'a ilmuhaber natık olduğu üzere mahmiye-i İstanbul'da Yenibahçe çayır ittisâlinde vâki etrâf-ı selâsesi baltacı odaları demekle arif menâzil ve Ebubekir Paşa bostanı ve tarik-i amm ile mahdud mecmuu terbi'an elli sekiz bin üç yüz sekiz (58.308) zira olub

287

kırk üç bin altı yüz altmış bir (43.661) zira mahalli cennetmekan Sultan Mustafa Han tâbe serâhu Hazretleri'nin evkâf-i celilerinden olarak senevî iki yüz kuruş ve altı yüz zira mahalli dahi Keyvan zâde ve Zeyneb Kadın ve Helvacıbaşı İskender Ağa ve dört yüz seksen yedi zira mahalli dahi merhum Mustafa Ağa vakıflarından olarak hastaneye altışar kuruş ve maada on üç bin beş yüz altmış zira mahalli ile hasta-i mezkurun karşusunda kain tarik-i amma varınca tulen yüz on zira ve arzen on iki zira terbian bin üç yüz

288

yirmi zira ki cem'an on dört bin sekiz yüz seksen zira mahalli dahi cennetmekan merhum Sultan Bayezid Han-i Veli Vakfı'ndan çayır-i mezkurdan müfrez olarak senevî iki yüz kuruşa cem'an senevî dörtyüz yirmi dört kuruş mukataa-i zeminli arsa üzerine ba-izn-i mütevellî ibtiğâen li-merdatillahi Teala mallarından harc ve sarfla bina ve inşâsına muvaffaka oldukları müstemilat-i ma'lume ve kanavatına teba'iyetle üç masura mâ-i leziz-i câriyi hâvi bir bab **hastane** ve ittisâlinde kain camii şerifi **hastane-i mezkure**

pişigahında kain bir bab yekta kargir hamam ve dokuz bab dekakini ve camii şerif zahrinde vaki' eşcar ğars eyledikleri bir kıt'a bahçenin eşcar-ı mağrusesini ve Edremid ve Kemer Edremid Kazaları'nda kain maliye hazine-i celilesi canibinden üç bin beş yüz dokuz kise elli kuruşa müştera bamülkname-i hümayun yedlerinde mülk ve hakları olub bundan akdem mahallinde ma'rifet-i şer'le lede'l-muayene başka tahrir ve sebt-i defter olunarak müceddeden kırk altı numarası hak olunub defter-i mezkur defterhane-i amirede hıfz ile defterhane-i amireden verilen memhur sureti mantûkınca bahçe-ha-i müteaddide-i ma'lumede

mağrus cem'an yirmi bin dokuz yüz seksen yedi sak ve muahheren bahçe-hâ-i mezkureye mallarından harc ve sarfla mülkiyet üzre ğars olunan iki bin sekiz yüz on üç sâk ve yine mârru'z-zıkr Edremid Kazası kurasından Göre Karyesi hududu dâhilinde vâki' Mustafa Raşid Efendi ibni Mehmed Emin'den on beş bin kuruşa müştera bahüccet-i şer'iyye yedlerinde mülk ve hakları olub bir taraftan şeyh oğlu zeytinliği ve bir taraftan Sarı Mustafa zeytinliği ve bir taraftan el-Hac Arif zeytinliği ve bir taraftan Çeşmeci Vakfı

zeytünliği ile mahdud bir kıt'a bahçede mağrus yüz seksen sâk ve yine kaza-i mezkûr kurasından Göre Karyesi hududu dâhilinde Ilıca hamamı kurbünde vaki' Foti veledi Kostanti zimmîden on bir bin beş yüz kuruşa müstera bahüccet-i şer'iyye yedlerinde mülk ve hakları olub bir taraftan müvekkile-i müşârun ileyha hazretlerinin zeytinliği ve bir taraftan el-Hac Hüseyin zeytinliği ve bir taraftan çay ve taraf-ı râbii tarik-i am ile mahdud bir kıta bahçede mağrus yüz kırk sak ve yine kaza-i mezkur kurasından

Zeytinli Karyesi hududu dahilinde beş çınar nam mahalde vaki' Mustafa bin Osman nam kimesnenin bin beş yüz kuruş bedel-i medfû' mukabelesinde furuğundan

ba-temessük sahib-i arz müvekkile-i sultan-ı müşârun ileyha hazretlerinin mutasarrıf oldukları bir taraftan hasta mezarlığı ve bir taraftan orta harmanlar ve bir taraftan Çoban Mehmed tarlası ve taraf-ı râbii tarik-i âm ile mahdud ve yirmi dönüm mikdarı bir kıta ve yine Fombinac oğlu Nikola zimmînin iki bin üç yüz kuruş bedel-i medfu mukâbelesinde ferağından

293

kezâlik müvekkile-i sultan-ı müşârun ileyha hazretlerinin mutasarrıfe oldukları bir taraftan Kasab Kanber ve bir taraftan Şerif Ağa oğlu ve bir taraftan Çoban Nikola ve bir taraftan Musa oğlu Ahmed mülkleri ile mahdud on sekiz dönüm mikdarı bir kıta cem'an iki kıta tarlaya ba-izn-i sahib-i arz nefisleri içün ber-vech-i mülkiyet ğars buyurdıkları dört yüz yirmi üç sak ve Kundakçı zade Mustafa Ağa ve biraderi Halil Ağa ibni Hüseyin'den yirmi yedi bin beş yüz kuruşa müştıra bâ-hüccet-i şer'iyye yedlerinde mülk ve hakları olub marru'l-beyan

294

Kemer Edremid Kazası kurasından Pelid Karyesi civârında Karaağaçlı Pınarı nâm mahalde kain bir taraftan dere ve iki taraftan Kemer Ağası oğlu Ahmed Ağa zeytünliği ve taraf-ı rabii tarik-i amm ile mahdud bir kıta bahçede mağrus altmış dört sâk ve yine karye-i mezburede bezirgan deresi civarında kain Ovalı oğlu nâm mahalde vaki bir taraftan Yunus oğlu zeytünliği ve bir taraftan Yunus oğlu Molla Mehmed zeytünliği ve bir taraftan Ovalı oğlu Mehmed zeytünliği ve bir taraftan tarik-i amm ile mahdud ve bir kıt'a bahçede mağrus altmış

295

dokuz sâk ve yine karye-i mezkure Ilıca nâm mahalde vâki' Esir oğlu zeytinliği denmekle ma'ruf olub bir taraftan kuru dere ve bir taraftan Alemlî zade Vakfı'ndan zeytünlik ve kuru dere ve bir taraftan Kemerli Emir Osman zade İbrahim Ağa halilesi zeytünliği ve bir taraftan tarik-i amm ile mahdud bir kıt'a bahçede mağrus altmış dört sâk ve yine karye-i mezkure civarında dere bağı nâm mahalde kain Dai zâde malı

denmekle arif olub bir taraftan Köle oğlu mülkü ve bir taraftan dere ve bir taraftan Burunsuz oğlu Hacı Hasan zeytinliği ve bir taraftan Arnabud oğlu

296

Necib zeytinliği ile mahdud bir kıta bahçede mağrus elli bir sâk ve yine karye-i mezkure civarında Halil Ağa deresi nam mahalde vâki' bir taraftan yine müvekkile-i sultan-i müşârun ileyhanın mâlike olduğu kara nâm zeytünlik ve bir taraftan Emir Osman Ağa zade İbrahim Ağa halilesi zeytinliği ve bir taraftan Şerif Mustafa Paşa zeytinliği ve bir taraftan bakkal şeytan oğulları Vasil ve Panayod zimmîler zeytinliğiyle mahdud bir kıta bahçede mağrus otuz dokuz sâk ve yine dere-i mezkurede vâki Ali Hoca oğlu Mehmed zeytinliği ve bir taraftan Emir Osman zade İbrahim Ağa

297

halilesi zeytünliği ve bir taraftan Kara Osman zade Ömer Efendi Vakfı zeytinliği ve bir taraftan Köle oğlu Hacı Mehmed zeytinliği ile mahdud bir kıt'a bahçede mağrus kırk üç sâk ve yine karye-i mezkure civârında Karakulak'da Davud bağı başı nam mahalde vâki bir taraftan Emir Osman Ağa zade İbrahim Ağa zeytünliği ve bir taraftan Abid oğlu zevcesi Ümmü Gülsüm Hatun zeytinliği ve bir taraftan orman ve bir taraftan tarik-i amm ile mahdud bir kıt'a bahçede mağrus yetmiş sâk ve perakende olarak mağrus on beş sâk ve yine zikr olunan Pelid Karyesi

298

civarında Köylüce denmekle ma'ruf mahalde vâki' el-Hac Ahmed Ağa ibni Abdullah'dan altı bin hastan kuruşa müstera ba-hüccet-i şer'iyye yedlerinde mülk ve hakları olub bir taraftan Köylü oğlu Mehmed zeytinliği ve bir taraftan Edremidli Çakır Ağa oğlu Mehmed Ağa'nın zeytinliği ve bir taraftan Peştimalcı oğlu zeytinliği ve bir taraftan tarik-i amm ile mahdud bir kıt'a bahçede mağrus seksen iki sak ve yine kaza-i mezbur kurasından Taylı İli Karyesi hududu dahilinde çakıllı nam mahalde vaki el-Hac Hasan nam kimesnenin

299

yedi yüz elli kuruş bedel-i medfû' mukabelesinde ferağından ba-temessük-i sahib-i arz müvekkile-i sultan-i müşârun ileyhanın mutasarrıfe oldukları bir taraftan Eyyub oğlu Mehmed ve bir taraftan Feyzullah ve bir taraftan Mehmet Ali ve bir taraftan A'yan oğlu Ahmed mükleri ile mahdud tahminen on beş dönüm mikdarı bir kıt'a tarlaya ba-izn-i sahib-i arz nefisleri için ber-vech-i mülkiyet ğars buyurdıkları iki yüz sâk ki cem'an yirmi beş bin iki yüz kırk bir sâk zeytin eşcârını ve yine zikirleri mürur eden Edremid ve Kemer Edremid kazalarında kain maliye hazine-i

300

celilesi canibinden dört yüz kese akçeye müştera ba-mülkname-i hümayun yedlerinde mülk ve hakları olan otuz bab müstakim rugan-ı zeyt mengeneleri ile diğer otuz bir bab rugan-ı zeyt mengenelerinden dahi hises-i ma'lume ve sâlıfu'z-zıkr Edremid Kazası kurasından Üçler Karyesinde vaki' bir taraftan sultan-i müşârun ileyhanın mâlike olduğu mengene ve bir taraftan Dimitri zimmînin bahçesi ve tarafeyni tarik-i amm ile mahdud bir bab ruğan-ı zeyt mengenesinden Dimitri veledi Felbusi zimmîden yedi bin beş yüz kuruşa müştera ba-hüccet-i şer'iyeye yedlerinde mülk ve hakları olan nısıf hisse-i

301

şayi'aları ile mengene-i mezkure derununda mevcut kazgan vesair kaffe-i edevât ve âlât-i lâzime-i ma'lume ve yine kaza-i mezbur kurasından Zeytinli Karyesi'nde vaki' bir taraftan müvekkile-i sultan-i müşârun ileyhanın mâlike olduğu mengene ve bir taraftan Andun zimmî bahçesi ve tarafeyni târik-i amm ile mahdud bir bâb ruğan-ı zeyt mengenesinden Andun veledi Sutri nâm zimmînden yedi bin beş yüz kuruşa müştera ba-hüccet-i şer'iyeye mâlike oldukları vakf hıssa-i şayi'aları ile mengene-i mezkure derununda mevcude kazgan ve sair edevât ve âlât-i lâzime-i ma'lume ve yine kaza-i mezbur kurasından Göre Karyesi'nde vâki' bir taraftan Bahçıvan oğlu

302

Mehmed'in tarlası ve bir taraftan Yorki zimmî mağazası ve tarafeyni tarik-i amm ile mahdud elHac Ali Bey ibni Mustafa ve'l-Hac Mehmed Ağa ibni'l-Hac

Mustafa'dan on altı bin elli iki buçuk kuruşa müştera ba hüccet-i şeriyye mülk ve hakları olan bir bâb rugan-ı zeyt mengenesi ve derununda mevcude üç aded kazgan ve sair kaffe-i edevât ve alat-i lazime-i ma'lumelerini ve emlak-i hümayun mülukâneden evkâf-ı sultan-ı müşârun ileyhaya tashih olunmak üzere müvekkile-i vâkıfe-i müşârun ileyha hazretlerine temlik ve ihsan-i şahane buyurub mahallinde ma'rifet-i şer'le tahdid ve defterhane-i amireye kayd ve tahsis ile defterhane-i amireden verilen bir kıta icmal-i hakanî natık olduğu üzere Kocaili Sancağı'nda

303

Yorus Nahiyesi'nde kain evci koru arazisi denmekle ma'ruf araziye ve yine emlak-i hümayun-i mülükhaneden olub evkaf-i sultan-i müşârun ileyhaya tashih olunmak üzere müvekkile-i vâkıfe-i müşârun ileyha hazretlerinin maliye hazine-i celilesi canibinden iki yüz kese akçeye müştera bamülkname-i hümayun yedlerinde mülk ve hakları olub Terkos Kazası dahilinde kain Elacık merası ve göl ve bakkal dükkanı ve balaban burnu nam mahal ve Ormanlı Karyesi civarında silahdar ağa cayırı denmekle ma'ruf çend kıt'a ve tevabiatından olub Terkos Karyesi nezdinde kain çend kıta tarlalarını ve yine yedinde olub canib-i teftiş-i evkafdan i'ta olunan hücec-i şer'iyeye

304

natık olduğu üzere mahmiye-i İstanbul'da Koska kurbünde Kazlıtaş Mahallesi'nde vâkı' saray-i Derseza Hanım ibneti Abdullah'dan vâkıfe-i müşârun ileyhânın akara tebdili meşruta nukud-ı mevkuferlerinden yedi bin kuruşa iştira olunub bir taraftan Aişe Hatun ve bir taraftan Şerife Hatun ve bir yataftan Halil nâm kimesne menzilleri ve taraf-ı râbii tarik-i amm ile mahdud yevmî dört akçe icâre-i müecceleye mütehammil bir bâb menzili ve mahmiye-i mezburede Süleymaniye Camii Şerifi Mahallesi'nde vâkı' Mehmed Fuad Efendi ve Hatice Hanım'dan keزالik nukud-i mevkufer-i mezkure on beş bin kuruşa iştira olunub

305

bir taraftan tarik-i hass ve bazen Süleymaniye Camii Şerifi Vakfı'ndan Said Muhib tasarrufunda olan bahçe ve bir taraftan Bozdoğan Kemerı Caddesi tabir olunur

tarik-i amm ve bir tarafdanda Akif Efendi'nin tasarrufunda olan Gümrükçü Osman Paşa Vakfı'ndan konak ve taraf-ı râbii amm ile mahdud yevmî on iki akçe icâre-i müecceleye mütehammil bir bâb kebir menzili ve Sarayî Aişe nâm-i diğeri Bedr-i Kamer Hanım ibneti Abdullah'dan kezalik nukud-i mevkufe-i mezkureden beş bin kuruşa iştirâ olunub mahmiye-i mezburede tahmis kurbünde vâki' ağa hanı demekle ma'ruf bir bab

306

kargir handan yüz altmış sehm itibârı ile otuz yedi sehm şayiası ve mahmiye-i mezburede Meydan-i Esb kurbünde Firuz Ağa Mahallesi'nde vaki es-Seyyid Mustafa Saib Efendi'den kezalik nukud-i mevkufe-i mezkureden altı bin kuruşa iştirâ olunub bir tarafdanda merhume hazinedar Cevri Usta Mektebi ve etraf-ı selasesi tarik-i amm ile mahdud ve müstemilât-i ma'lumeyi hâvi yevmî altı akçe icâre-i muacceleye mütehammil bir bâb menzili ve mahruse-i Galata'ya muzafe Arnabud Karyesi'nde kâ'in Mahmud Ağa ile Yako ve Musi 287astaneye ve Saltana yahudiyeden iştirâ olunub

307

bir tarafdanda tarik-i amm ve bir tarafdanda İzmaride nasraniyye ve Suh zimmîninin müşterek arsaları ve bir tarafdanda leb-i derya ve taraf-ı râbii tarik-i amm ile mahdud müstemilât-i ma'lumeyi havi mecmuu yevmî altı akçe icare-i mü'ecceleye mütehammil birbirine muttasıl bir bâb hast ve bir bâb balıkcı ve bir bâb enfiyeci ve diğeri bir bâb balıkcı dükkanları ve leb-i derya tarafından ma'lumu'l-mikdar arsayı ve Havass-ı Refia Kazası'na muzafe Silivri Nahiyesi'ne tabi Şehtoros Karyesi'nde vaki Leyguri veled-i Yanako zimmîden iştirâ olunub iki tarafdanda menzil ve iki tarafdanda tarik-i amm ile mahdud

308

yevmî iki akçe icâre-i mü'ecceleye mütehammil bir kıt'a arsayı ve Mariye ve diğeri Mariye nasraniyelerden iştirâ olunub Cezair Bahr-i Sefid'den Rodos Ceziresi civarında İstanköy Ceziresi'ne tabi Batnos Ceziresi tahtında Hurşidler nâm-i diğeri Forni Ceziresi denmekle meşhur olup etrâfı sed divar inşası ile derununda yüz seksen kıta arâzi ve bazen zeytin ve hurub eşcârları ve yirmi dönüm mikdarı arâzi derununda altı

dönüm mikdarı kürüm mağruseli bağ ve altmış aded yemiş ve on beş aded badem ve otuz aded zeytin ve iki aded limon ve altı aded şeftali ve üç aded zerdali eşcarları ve on sekiz bâb çoban

309

odalarını muhtevi senevî yüz kuruş icâre-i müecceleye mütehammil bir kıta sağır cezirenin üzerinde olan ebniye ev eşcâr ve kürumu ve yine su yolu kurasından Bergos Karyesi'nde vaki Metru veledi Hürmüz zimmîden altı bin kuruşa iştira olunub bir taraftan Karakaş oğlu Kostandi ve bir taraftan Valyar oğlu Tanaş menzilleri ve bir taraftan Yanku zimmî havlısı ve taraf-ı rabii tarik-i âmmle mahdud yevmî üç akçe icare-i müecceleye mütehammil müştemilat-i ma'lumeyi hâvi bir bâb menzil ve tahtında iki bâb dükkan-ı Osman Ağa bin Ahmed'den

310

iştira olunub Rumeli'nde Varna Kazası'na tâbi Eğridere Karyesi civarında dükkan taşlığı nam mahalde iki bin beş yüz zira arsalu taş ocağı ve büyü-t-i adide ve samanlık ve havlı ve müştemilât-i saire-i ma'lumeyi havi senevî yirmi beş kuruş icâre-i müecceleye mütehammil çiftlik ta'bir olunur bir bâb menzili ve yine Avrupa tüccarından Dimitri veledi Yorgi zimmîden iştira olunub Anadolu'da Gemlik Kazası'nda Hanaltı nam mahalde vâki bir taraftan dere ve bir taraftan Yorgaki bahçesi ve bir taraftan Haristudoli zimmî bahçesi ve taraf-ı rabii tarik-i amm ile mahdud senevî

311

beş yüz kuruş icâre-i mü'ecceleye mütehammil birbirine muttasıl mecmuu yedi bucuk evlek dört kıta tut bahçesi ve iki taş bir bâb su değirmenini hasbeten lillahi'l-Ehad ve taleben li-merdati Rabbihi's-Samed vakf-ı sahih-i müebbed ile vakf ve habs ve evkâf-i celile-i sâbikalarına zamm ve ilhak buyurmaları ile câmii şerif-i mezkurde kirâren ve mirâren eda-yı salat-i mefruza olunub vâkıfe-i müvekkile-i sultan-i müşârun ileyha hazretleri şöyle şart ve ta'vin buyurdular ki;

Hastahane-i mezkure evkâf muhasebesinde verilen bir kıt'a ilmuhaber mantûkunca fukara ve ğurabaya mahsus olub

zikirleri mürur eden **hastane** pişigahında kain hamam ve dekâkin ve bahçe-i mezkure ve Edremid ve Kemer Edremid Kazaları'nda olan eşcar-i mezkure ve müstakil ve hises-i mengenehâ-i merkume ve salifü'l-beyan Avcı koru arazisi zikirleri mesbuk Alacık mer'ası ve göl ve bakkal dükkanı ve cayır-i mezkurden 289astaney vakt-i mu'ayyenelerinde icare-i sahiha-i şer'iye ile ve menazil ve dekâkin ve arsa ve cezire-i mezkure üzerinde olan ebniye ve kurum ve eşcar-i mezkureler icareteyn-i mu'tadeteynle evkâf muhasebesinden verilen diğer ilmuhaberler natık oldukları üzere

hastane-i mezkure pişigahında kain Sultan Beyazid Vakfı'na yirmibin kuruş müecceleli medfu'a ve senevî beş yüz kuruş mukataa tahsisi ile vakf-ı müşârun ileyhaya ilhak olunan bir kıta çayır ve mahmiye-i mezbure hüsn-i ebvâbından Silivri Kapısı haricinde Şeyh Nizâmeddin Hazretleri'nin türbe-i şerifleri civarında kain Cihan oğlu çiftliği demekle arif daru's-saadeti's-şerife ağası esbak merhum Beşir Ağa Vakfı'na seksen kuruş mukataa tayin olunan müştemilat-i ma'lumeyi hâvi bir bâb çiftlik ve çiftlik-i mezkûr derununa

câri olub Veydus Karyesi'nde vâki' cennet-mekân merhum Sultan Osman Han tâbe serâhu Camii Vakfı'na senevî otuz altı kuruş mukata'a ta'yin olunan kanavatına tebaiyetle üç masura ma-i leziz ve çiftlik-i mezkûra teba'iyetle ziraat ve hirâset olunur cennet-mekân merhum Sultan Bayezid Han-i Veli Vakfı'na senevî altı yüz on iki kuruş mukataa tahsis olunan mecmuu bin yediyüz yirmi keyl tohum istiab eder kırk üç kıt'a tarlalar kâffe-i tevabi' ve levahıkı ile vakf-ı müşârun ileyhâya bâ-irâde-i seniyye tashih ve ilhak olunan

çiftlik-i mezkuru ve yine Makrihavra (BAKIRKÖY)nam karye Katib Efendi çiftliği demekle şehir müşârun ileyh Sultan Bayezid Han-i Veli Vakfı'na senevî iki yüz elli sekiz kuruş mukataa tayin olunan bir bâb hân ve bir bâb kahve ve bir bâb kasab ve

bir bâb nalband dükkanları ve bir bâb etmekçi fırını ve terbian sekiz bin doksan zira bir kıta arsa ve altı dönüm mikdarı bir kıta bağ ve müştemilât-i saireyi hâvi çiftlik ve çiftlik-i mezkure tebe'iyyetle zira'at ve hirâset olunur dört yüz otuz keyl tohum alır

316

otuz üç kıta ve üç yüz doksan buçuk dönüm yirmi sekiz kıta ki cem'an altmış bir kıt'a tarlalar ki kâffe-i tevâbi ve levâhıkı ile kezâlik ba-irâde-i seniyye müvekkile-i sultan-i müşârun ileyha hazretlerinin evkâf-i celilerine rabt ve ilhak olunan çiftlik-i mezkuru ve çiftlik-i mezkur nezdinde kain yine müşârun ileyh Sultan Bayezid Han-ı Veli Vakfı'na senevî yüz otuz yedi buçuk kuruş mukataa takdiri ile müvekkile-i sultan-i müşârun ileyha hazretlerinin evkâf-i celilerine ilhak olunan mecmuu yirmi yedi buçuk dönüm

317

mikdarı beş kıta tarlalar ve yine mahruse-i Galata'ya muzafe Kuruçeşme Karyesi'nde Sarraf Burnu nâm mahalde kâin müşârun ileyh Sultan Bayezid Han-ı Veli Vakfı'na senevî yirmi üç kuruş on beş para mukataa takdiri ile ba-irâde-i seniyye-i müvekkile-i sultan-i müşârun ileyha hazretlerinin evkâf-i celilerine ilhak oluna hastaneye ma'lumu'lhudud iki kıta arsa üzerine bina ve inşa buyurdıkları kargir kömür mağazası ile karye-i mezkure hududu dâhilinde bağlar hilâlinde vâki beş kıt'a bağ ve bir kıt'a arsanın nıfıs hisseleri beher sene

318

icare-i mümasele-i maktûaları ile taliblerine icar olunub bi'l-cümle icaratı beher sene ahz ve kabz olunarak mukataat-i mu'ayyenât-i mezkure ba'de'l-eda bâkisi evkâf-i celile-i mezkurelerine zamm ve ilave oluna ve bi'l-cümle evkaf-i hastaneye ğallatından ber-minval-i muharrer **hastane**-i mezkure ittisâlinde inşasına muvaffaka oldukları camii şerif-i mezkure selatin-i izâm cevami-i şerifesinde olduğu misillü bir cum'a vaiz-i ta'yin olunub beher Cuma günleri ba'de edai salati'l-cum'a hazır olunan cemaat-i müslimine vaaz ve nasihat edüb mâhiyye otuz kuruş vazife

319

ve yirmi kuruş fadule bedeli ki cem'an elli kuruş verile ve vaaziye-i mezkure selâtin-i izâm cevami-i şerifesi vaaziyyelerine zeyl olunub ba-işaret-i hazreti şeyhül-İslâmı ehl ve erbabına tevcih oluna ve yine camii mezkure diğer bir vaiz dahi nasb u ta'yin olunub beher hafta pazartesi ve Perşembe günleri hazır olan cema'at-i müslimine vaaz ve nasihat ve şifa-i şerif kıraat edüb mukâbelesinde hastan altmış kuruş vaaziyye ve otuz kuruş şifa-i şerif han vaaziyeleri ve altmış kuruş fodule bedeli ki cem'an yüz elli kuruş verile ve vaaziye-i

320

mezkure maa şifa-i şerifhân cihetleri vazife-i mersumesi ile hayatda oldukça eş-Şeyh Ebu Bekir Efendi'ye meşruta olub ba'de vefâtıhi ehl ve erbâbına tevcih oluna ve camii şerif-i mezkure bir nefer hatib ta'yin olunub hatib olan kimesne beher Cuma günleri hizmet-i hitâbeti eda ve ber-vech-i meşruta sermahfil ve serdevirhan ve beher sene hasta salati'l-ideyn vaaz ve nasihat ve eyyâm-i ideyn ve arefe ve leyâlî-i mübârekede camii şerif-i mezkurda mahfuz olan mübârek lıhye-i saadet-i Hazreti Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve 291 hasta'ı küşad ve kemal-i âdâb ile bi't-tasliye

321

ve't-tebcil hazır olan cemaat-i muslimine ziyâret ve yine mahalline vaz' ve hıfz edüb mukabelesinde mâhiye elli kuruş vazife-i hitâbet ve on kuruş vaaziye-i salat-i ideyn ve on kuruş ser mahfel ve serdevirhanlık ve yirmi kuruş hizmet-i küşad lıhye-i saadet vazifeleri ve otuz kuruş dahi fodula bedeli ki cem'an yüz yirmi kuruş verile ve hitâbet ve ber-vech-i meşruta cihât-i saire-i mezkureye mutasarrıf olan kimesne bi'l-kıs (?) bi lâ kusur edâ-i hizmet edüb terk ve tekâsül eder ise ref'inden aher

322

müstehakkîne verile ve hal vukuuyla ehl-i veled kebiri var ise ana ve birkaç nefer evlâdı olur ise içlerinde ancak elyak olan bir neferine ve eğer yalnız bir nefer veled-i sağiri olur ise sağirin hadd-i buluğına değin bi'n-niyabe eda-i hizmet olunmak üzere sağire tevcih olunub vazife-i mersume şehriye yüz yirmi kuruşun sülüs-i sağire ve sülûsan-i nâibine i'ta oluna ve sağir hadd-i buluğunu tecavüz eyledikde cihet-i

mezkûreye kesb-i istihkak edemez ise ref'inden aher ehline ve müteveffanın ehil evladı olmadığı ve bilâ veled olduğu halde bi'l-imtihan ehl ve müstehak kimesneye tevcih kılın

323

ve'l-hasıl nezâret-i evkâf-i hümayun nizamına tatbikan şahs-i vâhide tevcih olunub ferağ ve kasr-ı yedine ruhsat verilmeye ve yine camii merkume bir nefer imam-i evvel ve bir nefer imam-i sâni ta'yin olunub hastaneye birer gece ve birer gün bi'l-münâvebe imamet hizmetlerinin eda ve imam-i evvel olan ber-vech-i meşruta hasta ve feth ve mülk ve nebe-i ve cüzhan ve kitabhâne müstahfazlığı ve nevbetinde **hastane-i** merkumede olan hastalardan vefatı tebeyyün eder olur ise ol makule hastanın yanında oturub istiğfar ve kelimeteyn-i şehâdeteyni tezkir ve fevt olanların cenazelerini de'b-i ma'ruf üzere ğasl

324

ve ba'de'd-defn telkîn hizmetlerini eda edüb hastane imameti çün altmış kuruş ve yasinhanlık için on kuruş ve fetihhanlık için on kuruş ve mülkhanlık için on kuruş ve nebehanlık için on kuruş ve cüzhanlık için onbeş kuruş ve kitabhane müstahfazlığı için on beş kuruş ve ğassallık mevta için on kuruş ve fodula bedeli otuz kuruş ki cem'an yüz altmış kuruş vazife verile ve imam-i sâni olan kimesne dahi ber-vech-i meşruta muvakkıt ve hasta ve feth ve mülk ve nebe ve cüzhanlık ve nevbetinde keزالik **hastane-i**

325

merkumede olan hastalardan fevti tebeyyün eden hastanın yanında oturub istiğfar ve kelimeteyn-i şehâdeteyni tezkir ve fevt olanların cenâzelerini de'b-i ma'ruf üzere ğasl ve ba'de'd-defn telkin hizmetlerini eda edüb hastane imâmet için altmış kuruş ve muvakkıtlık için on beş kuruş ve hasta hanlık için on kuruş ve fetihhanlık için on kuruş ve mülkhanlık için on kuruş ve nebehanlık için on kuruş ve

326

cüzhanlık için on beş kuruş vazife verile ve imam-i evvel ve saniden hastaneye bi'n-nefs bi-la kusur eda-i hizmet edüb hadamat-i mezkurede terk ve tekâsül eder ise ref'inde aher ehl ve erbabına verilmek ve imâmet-i evvel cihet-i mutasarrıfının fevti ile hal vuku'nda bi-tariki's-silsile imam-i saniye tevcih olunmak ve imam-i sani ciheti ref'inden müteveffânın hizmet-i mezkureyi edâya muktedir kebir evlâdı var ise evlâdına ve kebir evlâdı olmayub evlâdı sıgar olur ise hadd-i buluğuna değin bi'n-niyâbe eda-yı hizmet olunmak üzre sağire tevcih olunub

327

vezaif-i mersumenin sülüs-i sağire ve sülûsan-i naibine i'ta kılınmak ve müteveffanın hademat-i mezkureye ehil evlâdı olmağın ve bi-la veled olduğu halde aher müstehakîne tevcih olunub ferağ ve kasr-ı yedine ruhsat verilmemek ve yine camii mezkure bir nefer müezzin-i evvel ve bir nefer müezzin-i sani nasb ve ta'yin olunub mü'ezzin-i evvel olan ber-vech-i meşruta naat ve temcid ve sala

328

ve devirhan ve ikad-ı kanadil-i minâre ve ferraş çoka-yı minber ve seccade-i hatib ve abriz-i cenaze hizmetlerini ve mü'ezzin-i sani olan kimesne dahi ta'rif ve temcid ve sala ve devirhan ve ikad-i kanadil-i minâre ve ferraş cuka-i minber ve seccâde-i hatib ve abriz-i cenaze hizmetlerini edâ edüb mukâbelerinde mü'ezzin ola hastan müezzin-i evvelin için otuz beş kuruş ve naathanlık için

329

beş kuruş ve temcid ve salahanlık için beş kuruş ve devrhanlık için on kuruş ve ikad-ı kanadil-i minare için on kuruş ve ferraş çuka-i minber ve seccâde-i hatib için beş kuruş ve abriz-i cenâze için on kuruş ve fodule bedeli yirmi kuruş ki cem'an yüz kuruş ve mü'ezzin-i sâniye hastan müezzinlik için otuz beş kuruş ve ta'rifhanlık için beş kuruş ve temcid ve salahanlık için beş kuruş ve devirhanlık için on kuruş ve ikad-ı kanâdil-i minâre için on kuruş ve ferraş çuka-i minber ve seccâde-i hatib için beş kuruş ve abriz-i cenâze için on kuruş ve fudule bedeli yirmi kuruş ki cem'an yüz kuruş verile ve müezzin-i evvel ve sâni olanlar bi'n-nefs bi-la kusur eda-yı hizmet edüb terk ve

tekâsül eder ise ref'inden aher müstehakkîne tevcih oluna ve mutasarrıflarının fevti ile hal vukuunda bi-tariki's-silsile imamet cihetleri misillü tevcihâti icra oluna ve yine câmii

330

şerif-i mezkure bir nefer kayyım-ı evvel ve bir nefer kayyım-ı sâni nasb olunub kayyım-i evvel ve sâni olan kimesneler kayyımlık ve ber-vech-i meşruta ikâd-i kanadil-i derun-i câmi ve havlı ve şem'ayn-i kebişeyni ve bevvablık ve ferraş ve rafi-i kalice ve tathir havlu ve hela ve muhafızlık seccade-i minber ve mihrab ve ğassallık mevta hizmetlerini eda edüb mahiye hastaneye kırkar kuruş kayyımlık ve onar kuruş ikad-ı kanadil-i derun-i câmi ve havlı ve şem'ayn-i kebişeyn ve beşer kuruş bevvablık ve beşer kuruş ferraşlık kalice ve beşer kuruş tathir-i havlu ve hela ve beşer kuruş muhafızlık-i seccade-i minber ve mihrab ve onar kuruş

331

ğassallık ve yirmişer kuruş fodula bedeli ki cem'an yüz kuruş verile ve kayyım-i evvel ve sani ale'd-devâm bi'n-nefs bi-lâ kusur eda-yi hizmet edüb terk ve tekasül eder ise ref'inden aher müstehakkîne tevcih olunmak ve hal vukuunda bi-tariki's-silsile tevcihâti icra kılınmak üzre sene-i sabika Zilkadeti'ş-Şerifesi ğurresinden i'tibaren ta'yin ve tahsis buyrularak eda-yi hizmet olunmakda ise de zikirleri mürur eden imam-ı evvel ve sani ve müezzin-i evvel ve sâni ve kayyım-i evvel ve saniden 294astaney bu def'a **hastaneye** küşad ile abriz ve ğasl-i cenâze hizmetlerinin edâdan

332

imtina ve rızalarıyla terk etmeleri ile mustakil bir ğassal mevta nasbı lazım geldiğinden imam-i evvel ve sani ve mü'ezzin-i evvel ve sani ve kayyım-i evvel ve sani bulunanların vazifelerinden ğassallığa mahsus onar kuruş tenzil olunmağla ba'dema mahiye-i imam-i evvel ve sânidan hastaneye yüz ellişer ve mü'ezzin evvel ve sâni ve kayyım-i evvel ve sânidan hastaneye doksanar kuruş verile ve bir nefer gassal nasb olunub mahiye yüz kuruş verile ve müvekkile-i vâkife-i müşârun ileyha Mekke-i

Mükerreme’de Safa ile Merve beyninde hücac-ı müsliminin sa’y eyledikleri tarikin külle yevm

333

ve ba-husus mevsim-i hacda leyl ve nehâr tathiri için dört nefer ferraş ta’yini ile hastaneye şehriye onar kuruşdan senevî yüz yirmişer kuruş ta’yin ve tahsis buyurub lâkin ferraşin-i muma ileyhim hademat-i lâzımelerinin ifasından dolayı mesalih-i sairelerine bakamayacaklarından vezaif-i mezkure kadr-i kifâyeden dun bulunduğundan bahisle vezaif-i mezkureye birer misli zammı hususunu Cidde Vâlisi atufetlü Paşa Hazretleri taraflarından bâ-tahrirât inha olunmağla ferrasin-i mûmâ ileyhin vezâif-i mezkuresine birer misli dahi hasta şehriye yirmişer kuruşdan

334

senevî ikişer yüz kırkar kuruş verile ve yine mahmiye-i mezburede Eğrikapu dahilinde Tekfur Sarayı nezdinde vâki’ Battal Gazi zade Beşir Gazi Türbesi’nde türbedar olanlara altmış bir senesi Recebi’l-Ferdi guresinden i’tibaren ta’yin buyurdıkları mahiye yirmi kuruş hasta kan beher mâh verile ve malikâne muhâsebesinden verilen bir kıta ilmuhaberde tafsil ve beyan olunduğu vecihle ba’dema iktizasına göre tesviye olunmak üzere şimdilik altmış üç senesi Martı’ndan itibâren bazı satırcılık (örtülü) hesabı fazlasından yevmî yirmi kıyye lahm

335

ve Bağdad Eyâleti vâridâtı fazlasın olmak üzere senevî yedi yüz elli kise ve gümrük-i iskele-i Trabzon ve tevabi’ mukata’asının beş buçuk südüs hissesi mutasarrıfının keff-i yedinden maliye hazine-i celilesinden zabt olunarak bedel mukayyede-i seneviyyesi olan otuz dokuz bin sekiz yüz kırk yedi kuruş **hastane-i** merkume masarısına ta’yin ve tahsis olunmağla meblağeyn-i mezkureyn cem’an dört yük on dört bin sekiz yüz kırk yedi kuruş hazine-i celile-i mâliyeden ahz ve kabz ve bâlada muharrer olduğu üzere

336

hastane-i merkume pişigahında kain hamam ve dekâkin ve hastane icaratı ile birleşerek **hastane-i** merkume masarifatına müretteb olduğundan meblağ-i mecmu-i mezkur ile hamam ve dekakin ve hastane icârâtından **hastane-i** mezkurenin termimâtı ve **hastane-i** merkumenin nizâmatını mübeyyin evkaf muhasebesinden verilen bir kıta ilmuhaber mantûkınca **hastane-i** mezkureye nasb u ta'yin olunan müdir ve ketebe ve etibba ve cerrahin ve eczacıyan ve sulukcu ve havinzen ve müvezzi' ve elbise

337

nezâreti ile vekil-i harc ve elbise yumağı ve serhademe ve yirmi dört nefer hademe-i hastegan ve altı nefer meydancı ve beş nefer aşçı ve bir nefer berber ve iki nefer bevvâbin maaş ve tayinatları ve **hastane-i** mezkurenin kaffe-i levâzimât-i lazimesi rü'yet olunub kifayet etmediği halde evkaf-i mezkurenin ğallatından sarf oluna ve hastane-i ulam ve zeyilleri ve işbu zeyilde munderice bi'l-cümle şurutumla amel oluna ve evkaf-ı mezkurenin tebdil ve tağyir ve taklil ve teksiri merreten ba'de uhra yed ve meşiyetinde ola deyu ta'yin-i şurut ve

338

âstan-i kuyud birle bi'l-cümle mevkuf-ı mezkurları müteveli-i mûmâ ileyhe bundan akdem teslim buyurdıklarında ol dahi tesellüm ve kabz vesair evkâf mütevellileri misillü tasarruf eyledi dediklerinde ğıbbe't-tasdiki's-şer'î vekil-i mir-i müşârun ileyh hazretleri semt-i vifakdan canib-i ahire atf-ı inan edüb bu makule akârat ve menkulat ve eşcârların vakfa iltihakı fukaha-yı izâm aleyhim rahmetu'l-Meliki'l-Allam beynlerinde muhtelif olmağla müvekkile-i vakıfe-i müşârun ileyha hazretlerinin mülküne istirdad ederim deyu müteveli-i

339

mûmâ ileyh ile kemâ hüve'l-mestur fi'l-kutubi'l-fıkhiyye müterafi'an ve her biri mübteğasınca fasl ve hasma hastane olduklarında kâtib-i merkum dahi tarafeynin kelimasına nazar ve menna'un li'l-hayr olmakdan hazer edüb bi'l-cümle mevkuf-i mezkurları sıhhat-i vakfiyetlerinde ala kavli men yerahu minel-eimmeti'l-eşraf alimen bi'l-hilâf beyne'l-fukahai'l-izam aleyhim rahmetu'l-Meliki'l-Allam hükmi-i sahih-i şer'î

ve kaza-i sarih-i mer'î eylediğini katib-i merkur mahallinde ketb ve tahrir ve maan mürsel-i ümena-i şer'le meclis-i

340

şer'a gelüb ala vukuihi inha ve takrir etmeğin ğıbbe't-tenfizi'l-muteberi'sşer'î vakf-ı mezkur sahih ve lazım ve mütehattim olub min ba'd nakz ve nakızına mecal muhal ve tebdil ve tağyir ve taklil ve teksiri vakıfe-i muvekkile-i sultan müşârun ileyhadan ğayre adimu'l-ihtimal oldu. Cera zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi'l-evvel min şehri Şabani'l-Muazzam li-sene selâse ve sittin ve mieteyn ve elf.(1 Şaban 1263).

EK 2: ZİYARETÇİ DEFTERİ - MEŞHÛDÂTI HÂVÎ DEFTER⁶⁷⁹

**Hastanemize teşrîf buyuran Zevât-ı Kirâmdam
hastanenin her tarafı gezilerek
her ne müşâhede olunursa işbu deftere tahrir etmeleri ricâ olunur.**

BİHÎ

Gurebâ Hastanesine li-ecli'l-maslahat azîmetim vukû'uyla ba'de'l-mesâlih her bir mahallini geşt u güzâr ve müşâhede olundukda her bir umûru yani koğuşların nizâm-ı intizâmı yolunda olduğunu aynen müşâhede eylediğimde bu cihetle tarafımızdan tasdîk olduğunu mübeyyen işbu varakıyye imzâ ve temhîr kılındı. İbtidâ-yı Mart 290

A'zâ-yı Sadâret

Bendeniz dahî mezkûr hastanenin işidilen intizâmını görmek üzere mahsûsan gelerek her tarafını geşt u güzâr ile meşhûdum olan intizâm ve nezâfetini sahîhan takdîr ve tahsîne şâyân görülmüş olmağla me'a't-teşekkür avdet olundu.

İmza

Bendeniz dahî mezkûr hastanenin ettirilen intizâmını görmek üzere mahsûsan gelerek ve her tarafını geşt u güzâr ile meşhûdum olan intizâm ve nezâfeti sahîhan takdîr ve tahsîne şâyân görülmüş olduğundan me'a't-teşekkür avdet olundu. Fî 3 Mart Sene 90

⁶⁷⁹ BOA, EV.D. 22704 (13 Mart 1873 -16 Nisan 1903 / 30 Yıl)

Tabîb-i sâni

Bendeniz dahî hasbe'l-îcâb hastane-i mezkûra azîmetimde hakk-ı âcizânemde riâyet ri'âyet-i fevkaladen sonra hastane-i mezkûrun her tarafını geşt u güzâr edilerek gerek nizâmiyet ve gerek nezâfetçe mükemmel sûretde re'yü'l-ayn müşâhede olunduğundan hemân duâ-yı hurûş ile ömr ü âfiyet-i pâdişâhî edâsıyla me'a'l-memnûniyye avdet olundu Fî 3 Mart Sene 90

Kâtib-i Şirket-i Liman-ı Der-saâdet Es-Seyd Mehmed

Çâker-i kemîneleri hasbe'l-iktizâ işbu Gurebâ Hastanesini temâşâ eyledim me'mûrlarının ikdâm-ı kâmile ile müşâhede eylediğim intizâmı ve hastaların rahatalrı ve hademesinin eylediği hizmetleri hiçbir tarafda görmedim Cenâb-ı Hakk ile'l-ebed Pâdişâhımızı taht-ı âlîsinde ber-karâr ve bu gübü nice âsâr-ı cezbe muvaffak buyursun Âmin

Bende ... bâb-ı Ser-askeri

Bir hastaneyi ziyâret ve îfâ-yı lâzıme-i ibâdet zımında işbu Gureba hastanesine gelmiştimn Kapudan içeriye duhûlümü müteâkib tesâdüf ettiğim me'mûr ve hademesinin ibrâz etdikleri ... hüsn-i kabûl ve mihmânvârî bâ'is-i azîmet olan hastama ibâdeti icrâdan evvel hastanenin yatak odalarıyla müştemilât-ı sâiresiniseyr ü temâşâyâ kalbimde bir arzû-yı fevka'l-hadd husûl etti Binâen-aleyh birer birer kâffesini gezdim ve nazar-ı em'ân ve dikkatten geçirdim. Meşhûdum olan intizâm ve nezâfet ve bu sebeble hastegânın lisân-ı hâl ve beşâset-i rûbiyle intizâmıyla bundan dolayı tahassul eden memnûniyet ve şükrânım derece-i kemâle vâsıl olmuştur. Hâsıl memleketimizde sâha-i tamâmı pervez olan te'sîsât-ı hayriyyeden birde işbu hastane olmasıyla beraber nezâfet ve intizâmât-ı meşhûresi dahî taraf-ı eşref hazret gibi Sitânîye da'vet-i hayriyye isticlâb eder muvaffakiyâtta olmağla sâika-i haseb ve hulûs-ı aczlerini dahî tarîke gelene mahv-ı niyete mecbûr etmiştir. Hemân Cenâb-ı .. ömr ü şvket-i Pâdişâhîye mezdâd buyursun ileyh Fî 4 Mart Sene 290

Bende Askeriyye Mahkemesi Zabıt Kâtibi Eyyûb

Bendeleri bu def'a arzû etmiş olduğum Gurebâ Hastanesinin kâffe koğuş ve matbah ve sâire mahallerini görmüş olduğumdan görmüş olduğum nezâfeti ve nizâm-ı intizâmını âsûr-i tebeyyün eyledim Yani bu vechle nizâm-ı me'mûrînin ikdâm ve gayretleriyle olduğunu hiç iştibâh yoktur Doğrusu muvaffak olduklarını tasdîk ederim Hemân Cenâb-ı feyz-i mutlak Pâdişâh-ı Âlem-penâh Efendimiz hazretelrinin ömr ü şevketlerini mezdâd buyurub nice nice âsâr-ı hayriyye ile muvaffak buyura Âmin
Fî 5 Mart Sene 90

Bende Ordu-yı evvel 2. Redif Alay 4.Katib-i TaburHasan

Bendeniz bir hastamı ziyaret etmek üzere Şehr-i hâl-i Rûmî'nin beşinci günü Gureba hastanesine geldim ve hastamı bulub görüştüm ve bu aralık gerek hasta koğuşlarını ve gerek hastegânın me'kûlât ve meşrûbâtını pek temiz buldum Bu bâbda bi'l-cümle me'mûrîn ve hademetçiyan sa'y ve ikdâmlarını tahsîn eyledim. Hemân Cenâb-ı Hakku'l-ebed-i Âlem-penâhî Efendimiz hazretlerinin ömrü şevketlerini mezdâd buuyrub nice nice âsâr-ı hayriyye ile muvaffak eyleye Âmin Fî 5 Mart sene 90

4. Ordu 3. Alay 1. Tabur Redif Yüzbaşı

Bendeniz dahî cinâyet gibilerinden bulunduğumdan li-ecli'l-mu'âyene Mart'ın altıncı günü Zabtiye Nezâretinden i'zâm kılınmış idim. Duurmumla Ser-tabîb izeetlû Bey efendi ile mülâkî oldum ve kendülerine olanistirhâm ve arzû üzerine hastane-i mezbûreyi gezdim ve azîmiyye-yi nezâfet ve tahâret-i ber-kemâl olunduğu gibi yatakların biri yerlerine olan ba'desini dahî olan huffâze's-sahm kâidesini merbût bulunmuş olmağla bu bâbda bi'l-cümle me'mûrîn ve hademetçiyle sa'y ü gayretleri tahassün olundu Hemân Cenâb-ı Hakk Pâdişâhımız Efendimize ömürler ihsân buyursun Fî 6 Mart

Bende Mehmed İzzet

İşbu Gurebâ hastanesini aczlerinden mukaddem geşt-i güzâr edip nezâfet ve tahâretini tasdîk eden bâlâda muharrer dokuz nefer zevât-ı kirâmların tasdîkleri kurb-i sübût olduğu ba'de'z-ziyâre taraf-ı âcizânemden dahî tasdîk olunmuştur Fî 7 Mart Sene 90

Bende Reis-i Komisyon Muâvini....

Mehmed Cemil

Bâlâda mezkûr sâhib-i imzâ rıf'atlı Binbaşı Kamil Efendi Hazretleri refâkatinde bulunarak müşâhede eyleyip zikr etmiş olduklarından ziyâde olduğunu tasdîk edilmiştir. Fî 7 Mart Sene 90

Ed-Dâ'î ve

Vâlîde Sultan merhûmun Gureba Hastanesini ziyaret olunarak kalbe cümle koğuşların geşt u güzâr eylediğimde bunun üzerine gayri olmayacağı vechde kemiyyesi bulunan ben dahî me'mûrî bulunan ben dahî ve cem'iyyesine teşekkür olunduğunu mübeyyen işbu mahalle şerh ve temhîr olunmuştur. Fî 7 Mart Sene 1290

Li-ecli'l-mu'âyene hastaneye vürûdumda mu'âyene olduktan sonra hastanenin derûnunda bulunan koğuşları vesâire mahallerini gezip nezâfet ve tahâretini pek güzel halde gördüğümden me'a't-teşekkür işbu mahalle şerh ve imzâ kılınıb Fî 10 Mart Sene 1290

Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Devletlü Kemâl Paşa Hazretlerinin İmamı Hafız

Li-ecli'l-muâyene hastaneye vürûdumda ayânemle her bir tarafı temâşâda bulundukta fakat bir gûnâ kusur görülemediği cihetle teşekkür olunduğu hâvî işbu mahalle şerh ve imzâ ve temhîr kılındı. Fî 10 Mart Sene 290

Esbak Kadî-yı Â...

Li-ecli'l-muâyene hastane-i nâm-râhiye vürûd-ı âcizânemde her tarafı geziyle küşâdında olundukda her bir tarafında görülen nezâfet ve me'mûrlarının dikkatlere şâyân-ı nefer bir sûrette görülmekle teşekkür olunduğunu hâvi işbu mahalle şerh ve temhîr kılındı Fî 12 Mart Sene 90

Nâib-inden Mehmed Ragıb

Gureba hastanesini tamamıyla gezip bi'l-cümle me'mûrîn hademegânıyla görüşmüş olduğum gibi muâmele-i nizâmiyye ve usûlüne ve mahsûsuyla nizâm-ı intizâmının usûl-i askerîye tatbîkan taht-ı mazbûtiyye resâ ve nezâfet-i tahâretlerini

vech-i kemâle îsâl ile me'mûrînin dahî hoşnûdiyye-i ahâlî hakkında muvaffak gıpta
olduğundan hüsn-i mütevaffık bi'l-hayr olmaları ed'ıyyesi yâd ve nez-gâr ve îsâl bâr-
gâh-ı Cenâb-ı müşân kılınarak hatem-i mukall eylerim Fî 15 Mart Sene 290

Nezâret Çerkes Mustafa

Gureba hastanesini li-ecli'l-muâyene gelinmiş ve me'mûrîn-i mevcûdenin âsâr-
ı ikdâmıyla koğuş vesâire mahallerin nezâfeti şüphesiz takdîr ve teşekkür bulunmuş
olduğunu mübeyyen işbu mahalle şerh ve temhîr edip atsdîk kılındı Fî 20 Mart
Sene 90

Bende Umûm Tahrîrât ...

Bende An-a'zâ-yı meclis

Bende Kaymakam an-erkân...

Bendeleri Beyoğlu Zâbitasından tedâvî olunmak üzere gönderilen mücerred
haldeki tekrâr muâyeneiçin Gurebâ Hastanesine geldiğimde gerek koğuşları ve gerek
eknâgatı geşt u güzâr eylediğimde müşâhede etmiş olduğum nezâfet ve tahâretin ve
hastalara olan dikkat ve hüsn-i muâmelenin teşekkürünü hâvî işbu mahalle tahrîren
temhîr kılındı

Fi 15 Safer 91

Beyoğlu zabıta.....

Gureba hastanesine li-ecli'l-maslaha gidilmiş ve me'mûrîn-ı mevcûdûnun
âsâr-ı ikdâmıyla koğuşlar ve mahal-i sâirelerinin tahâreti ve nezâfeti şâyân-ı takdîr ve
tahsîn bulunmuş olduğunu mübeyyen işbu mahalle şerh ve temhîr kılındı Fî 21 Mart
Sene 90

Ed-Dâ'î.....

Abd-i âcizleri dahi li-mesâliha gelip bi'l-umûm görülen nezâfet ve
ethariyyesinden dahî bi't-tenâvül meşhûdum olan nefâsetân her cihet takdir olunarak

du'â-yı harâm ile ömr ü ikbâl Cenâb-ı Şehin-şâhî vâkıfe-i merhûmenin dahî makâmı
ulyâları Cennetü'l-... buyurmak va'di âna alâkasıyla ihtîşâm hâme olundu Fi 15
saferü'l-harem Sene 91

Bendeleri Haydarpaşa Tabib muâvinlerinden bulunub şimdiye kadar arzû etmiş
olduğum Gureba Hastanesinde kâffe-i koğuş ve eczane ve matbah vesâire mahallerini
gezmiş olduğumdan görmüş olduğum nezâfeti ve nizâm-ı intizâmını eşver-i tahsîn
eyledim Yani vecxhle nizâm-ı me'mûrînin ikdâm ve gayretleriyle olduğunu hiç iştibâh
yoktur. Doğrusu muvaffak olduklarını tasdîk ederim Hemân Cenâb-ı feyz-i mutlak
Pâdişâh-ı Âlem-penâh Efendimiz Hazretlerinin ömr ü şevketlerini mezdâd buyurub nice
nice âsâr-ı Hayriye ile muvaffak buyursun Âmin Fî 22 Mart Sene 90

....

Abd-i âcizânem dahi Gureba hastanesine maslahata gelip me'mûrîni
mevcûdenin âsâr-ı ikdâmıyla mansûr-ı hastanenin derûnunda bulunan koğuş vesâire
mahallerini müşâhede etmiş olduğum nezâfetin şâyân-ı takdîr ve teşekkür bulunmuş
olduğundan işbu mahalle şerh ve temhîr kılındı. Fî 23 Mart Sene90

Bende

Âcizleri dahî hastane-i mezkûru li-maslahata gelip geşt u güzâr eylediğimde
doğrusu sâye-i Şâhânedede me'mûrlarının hastaneleri ve sâir gûnâ ikdâm ve gayretleri
mahv-ı niyet-i âcizânemi mûcib olmuş olduğundan teşekkürü hâvî tahsîniyye kılındı Fî
20 Saferü'l-haram Sene 91

Bende Kâtib-i

Bendeniz dahî hastane-i mezkûru li-ecli't-temâşâ gelip geşt u güzâr
eylediğimde doğrusu bi'l-cümle me'mûrânın hüsn-i hizmetleri takdîr ve ale'l-husûs
hastegâna mahsûs koğuşların nezâfeti ve yaralı koğuşlarının ve hastaların melbûsât ve
sâireleri ber -cenâb-ı şâhânedede buldum Hemân Cenâb-ı Hakk cümle hastegâna hüsn ü
âfiyet-i âsân buyursun Âmin Fî 28 Mart Sene 90

Sadâret tarhlarından

Gureba hastanesine li-ecli'z-ziyâre gelip me'mûrîn-i mevcûdenin âsâr-ı ikdâmıyla hastegân koğuşlarının nezâfet ve tahâretleri ve cümle eczanenin temizliği Allah için şâyân-ı takdîr bulunmuş olduğundan teşekküren işbu mahalle şerh verildi.

Bende Odacî-yı hastane-i mezkûr

Bende Ser-eczâcî-yı hastane-i mezkûr

Bu gün gureba hastanesine gelip ziyaret olunan cümle hastegân yegân-ı yegân muâyene ve 'ıyâdet edildi sâye-i ser-ihvâiyye-i hazret-i Cihândârîden hastegânın her bir neferine güzel ve yolunda mu'âlece ve ta'ıyyâd olunmakda olduğu alîl ve emrâz-ı muhtelifenin başka başka koğuşlarda bakıldığı

ve hele matbah ve çâmeşuyhâne ve câmi'i şerîf ve deposu vesâirelerin nezâfet ve tahâretine hiçbir diyecek olmadığını diğer hususlarda Avrupa Gureba Hastanelerinden daha mükemmel denilecek vechde görölmüştür. Cenâb-ı Hakk Devlet-i Aliyye ve Saltanat-Penâhîye ve millet-i İslâmiyye'ye böyle böyle nice nice hayrât-ı mîrâsa muvaffak buyursun emin ve me'mûrlarına Dünya ve Ahîret feyzlerini mezîd eyleye

Yevm Cuma 29 Mayıs Sene 90

Kapu Kethudâsı Harmit Muzemin??

An-a'zâ-yı Süvârî ..

Kâmî

.....

.....

Yenibahçe Gureba Hastanesi ni ziyaret etmek üzere kelüb her tarafını gezdim Nezâfet ve tahâretini hakîkaten sezâver-i tahsîn olunduğunu müş'ar işbu mahalde tasdîk eyledim.

..... Pargalı Ahmed Kazım

Bu gün işbu hastaneyi ziyaret ve her tarafını temâşâ eyledim tertîb ve tahâret cihetlerini ve me'mûrlarının kemâl-i vakt ve sadâkatlerini müşâhede eylediğimde sevâd-ı a'zam olan bu belde-i Aliyye'de tahsîn-i şâmil işbu eser-i hayriyyenin vücûduna hamd

ve şükr ve me'rînini hulûs ile senâ eyledim. Bi-hamdü lillâhi alâ hâzihi'n-ni'me ve rahimehâ'llâhü Te'âlâ alâ bânîhâ Fî 24 Safer 91

An A'zâ-i Dîvân-ı Hesâbî

Fî 4 Safer Sene 291 yevm Cum'a hastaneyi ziyaret eyledim meşhûdânım olan tahâret ve nezâfet ve sâiresinde me'mûrlarının vâkı' olan himem-i celîlelerine ve sâhiyye-i hayr Cennet-mekân tâbet-serâhâ hazretlerinin işbu eser-i aliyyesine teşekkür olunduğu ve bu 'inâbât-ı celîle için cümle millet taraflarından şeb-rûz-ı müteşekkîr olunması lâzımedendir ve sâhiyye-i hayrât cenâb-ı vâcibü'l-vücûd hazretleri rahmet-i ilâhiyyesine mazhar ve şefâ'at-i Risâl-i penâhîye nâil eyleye Âmîn

Bende Mu'temed-i Evvvel Muhâsebe-i Hazîne-i Hassa-i Şâhâne Vehbi

Çâker-i kemîne Gureba Hastanesini ziyâret etmek üzere gelüb her tarafını gezdim fevka'l'âde tahsîn olunmuş olduğunu müş'ar işbu deftere şerh verildi

der-.....

Fî 12 Eylöl sene 90 tarihine muvâfık olan Cum'a günü Gurebâ Hastanesini ziyaret etmek üzere gelüb her bir tarafını gezüb cümle me'mûrîne her bir husûsda pesendîde edilmiş olduğunu tebeyyün işbu deftere şerh ve temhîr kılındı

An-hademe-i Hırka-i Sa'âdet İsmail

Gurebâ Hastanesini li-ecli'z-ziyâre gelüb gezmiş ve fenn-i tedâvînin kısm-ı a'zamı olan kavâ'id-i hıfzu's-sıhhanın tamâmıyla tatbîkini ve başlıca olarak tahâretini çeşm-i iftihâr ile müşâhede eyledim işbu hastane milletin bir dânesi bulunduğu münâsebetle musannaf ve muhabbetli ana ve baba evlâdına şebiyye olduğu şübheden vârestedir hâl-i hâzır ise buna muvâfıktır ...vâlîde-i şefîka ve peder-i muhibbi makâmında bulunan bi'l-cümle etubbâ ve me'mûrînini tebrîk ve tebşîr eylerim. Fî 12 Nisan Sene 90

Mehmed Hayreddin

İşbu hastaneyi bugün bi'l-etrâf seyr ve temâşâ eyledim doğrusu gerekse me'mûrîn gerekse hüsn-i idâre ve ikdâmât-ı kâmileleri âsâr-ı müstemidesinden müstebâna ve gerekse emr-i tanzîf ve tahâretez her cihet ber-vech-i matlûb-ı meşhûr-ı âcizânem olub din ve Devlet-i İslâmiyyeli bu vechle ihyâ buyrulmasına îzâr-ı teşekkürât-ı âcizânemi arz ve beyânamecbûr oldum Rahmetallâhü Te'âlâ alâ min benî ...ze'l-hayrât ve min i'ânihâ rahmet versün

Fî 9 Rabî'u'l-evvel sene 91

Ve Fî 14 Nisan Sene 90

Bugün işbu hastaneyi ve kâffe hastegân koğuşlarını birbir seyr ve temâşâ ederek tahâret ve nezâfetini fevka'l'âde olduğunu manzûr u meşhûdumuz olmuştur hastegânın yatak ve çârşeblerinde görülen tathîrlik ve bir mahallerinde leke dahî görülmediği ve her birerlerinin ömr-i âhirine göre mu'âlece ve tedâvî ve emr-i istirahatlerinin pek ileride tutulduğu görülmüştür Ancak bu da hastane-i mezkûrda bulunan me'mûrîn-i kirâmın eser-i himmet ve izâle-i makrûn ve gayretle hüsn-i muvaffakiyetleri olduğu derkâr olub doğrusu me'mûrîn-i kirâmın muktemirren?? ve yine İslâm-i Mübîn hastalarına vâkı' olan îfâ-yı hiss-i hademetlerini küli'l-vücûh şâyân-ı takdîr..... olunarak bi'l-hassa teşekkür ederek du'â-yı devâm ömr ü ikbâl enâb-ı Şehin-şâhî tezkâr ve sebep-i bâniyyesi bulunan Cennet-mekân Vâlide Sultan tâbet-serâhâ hazretlerini ğarîk-i kîse-i rahmet ve gaffarâne ve makâmını Firdevs-i âşiyâne buyurması ve avânî-i pâd ve me'mûrîn-i mûmâ-ileyhîmânın dahî dâirede murâdân-ı hayriyyelerine nâiblikleri hezâr-ı Muhammed'in ve teşekkürle tekrâr eyleriz Fî 15 Nisan sene 90

Ahmed Nûrî ... Nâcî

İşbu hastane bi'l-cümle koğuşlarıyla gezülüb meşhûdumuz olan intizâm-ı tâm ve nezâfet-i fevkaladesi doğrusu her vechesinin takdîr ve tahsîn olduğu ve bu dahî me'mûrînin ikdâm u gayret ve bâniyyesi olan Cennet-mekân Valde Sultan tâbe-serâhâ hazretlerinin hüsn-i muvaffakiyetleri âsâr-ı celîlesinden bulunduğu anlaşılarak üzerimize düşen teşekkürât-ı lâzıme îfâ ve du'â-yı hayriyye hastane-i muşârun-ileyhâ bi-hulûsi'l-kalb edâ kılınmıştır. Fî 15 Receb sene 91

Bende

Muâvin-i Dârü'l-mu'allimîn Abdullah Fahri

Müdîr-i Dârü'l-mu'allimîn ...

Ekseri devâir ve cevâmi' ve tekkâyâ-yı aliyye ve şerîfe vesâire emâkin-i hayriyye ve atîkîyi rü'yet ve temâşâ edüb meşhûdât ve tahkîkât-i âcizânemi bir cerîdeye yazmak akdem efkârım ise de bazı meşâgil-i şahsiye-i kader mâni' olmuş idi zamân-ı uzlet icrâ-yı efkâra müsâ'ade olmadığından Yenibahçe taraflarındaki emâkin ve devâiri gezer iken mahsûsan işbu Gurebâ Hastanesine de uğradım. Zîr u bâlâ her koğuşlarını odalarını matbahlarını deposunu çmaşırhanesini ve'l-hâsıl her yerini gezdim. El-hakk nezâfetçe en nazîf kâşânededen a'lâ ve me'kûlât ve meşrûbâtca benim hânemde yediğimden içtiğimden bâlâ gördüm. Sahnın birinci hâdimi nezâfet ve tağdîde intizâm ile beraber nefâset olmasıyla şu iki madde-i vâcibü'r-ri'âyeyi şâyân-ı senâ ber-vechde müşâhede eylediğimden ve eczanenin intizâm ve nezâfetini dahî en meşhûr eczanelerden bi'l-eser gördüğüm misüllü afâkîr-i tıbbiye vesâiresi dahî derece-i nezâfet ve intizâmı nisbetinde olacağı der-kâr bulunduğundan sâhibetü'l-hayrât tâbethâ hazretelrinne Fâtîha-i huvân olarak du'â-yı tez ile şân u şevket velî-ni'met bi-ni'met-i tezkâr ile beraber hastanenin en büyük me'mûrundan tabîbinden tâ en küçük hademesine kadar tamâmen dahî arz-ı hürmet ederim. Fî 19 Nisan 290

Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye A'zâsından sâbık Baş-kâtib

Fî 7 Mayıs Sene 90 tarihinde Cennet-mekân Valide Sultan hazretlerinin Gurebâya mahsûs olan işbu hastaneye berâ-yı temâşâ gelüb ser-tabîb Miralay Ehmed Bey ile Tabîb-i sâni İsmail Bey ve etıbbâ-yı sâire ve me'mûrîn-i sâiresiyle görüşülüb hastegânın her bir husûsâtı yolunda bulunduğu gibi elbisesinin tahâret ve nezâfetleri dahî ber-kemâl olduğu yegân-ı yegân müşâhede olunduğundan gerek etıbbâ-yı mûmâ-ileyhimi ve gerek me'mûrîn-i sâiresini tebrîk ve tahsîn ederim.

An-A'zâ-yı Dâr-ı Süvârî-i Askerî

Hazîne-i Evkâf-ı Humâyûn idaresi dâhilinde bulunan Gurebâ hastanesinin ara sıra görölüb ma'mûruna ve nezâfetine ve me'kûlât ve sâiresinin ve sûret-i idaresine atf-ı

nazar-ı dikkat vecîbe-i me'mûriyetden addolunabileceğinden bu gün bilhassa gelünüb hastegân koğuşlarına ve me'mûrîn dâireleri ve müteferri'âtı birer birer gezilerek ve etıbbâ ve eczây-yı tıbbiye ve hastegânın elbiseleri başka başka muâyene edilerek cümle mürettebât-ı me'mûrîn ve mevcûdesinin bi-hakkın takdîriyyeti gösterüb du'â-yı vâcib-i edâ olan hazret-i Hilâfet-penâhiyye terdîfen vâkı'a-i merhûmenini garîk-i rahmet rahmet olması ed'ıyyesi tezkâr ile beraber me'mûr niyetine himmet-i mahsûsalarından beyân-ı mahzûziyye eyleriz. Fî 9 Mayıs sene 90

Li'ecli'l-musâlaha Gurebâ hastanesine duhûlümde musâlaha-i âcizânem ba'de'r-rü'ye mezkûr hastanenin her bir koğuşları yegân-ı yegân temâşâ olundukda gerek etıbbâ-yı hâzirûn gerek me'mûrînin ikdâm ve gayretleri semeresi olarak mevcûd bulunan koğuşların nezâfet ve tahâretleriyle tenezzüh-i mahal bulunan bahçenin gâyet muntazam bir halde bulunduğu cihetle bi-hakkın şâyân-ı tahsîn ve sâpâş idüğü ma'lûm olmak üzere iş bu mahal-i teâlî taharrî kılındı. Fî 29 Mayıs Sene 90

Kâtib-i Dârü's-Şifâ Tâhir

Li-ecli'z-ziyâre Gurebâ hastanesine duhûlümde her bir tarafı ziyâret ve mu'âyene olundukda nezâfet ve tahâreti ve hastegânın istirâhatleri şâyân-ı takdîr ve tahsîn bulunmuştur. Fî 2 Hazîran sene 90

Ferîk Nazif

Li-ecli'z-ziyâre Gurebâ hastanesine duhûlümde her tarafı mahsûsan gezilerek mu'âyene olundukda nezâfet ve tahâreti ve hastegânın istirâhat hâlleri şâyân-ı tahsîn ve takdîr görünmüştür Fî 3 Haziran Sene 90

Mekteb-i Ser-askerî Mu'âvini Osman

Manastır Niyâbet-i şer'iyyesinde me'mûr bulunduğum avânede Ordû-yı Humâyûn olan Asâkir-i Şâhâne hastanesine getirmiş ve mu'âyene ettirmiş olduğumdan görülen nezâfet ve tahâret ve me'mûrînin ikdâmâtı ve gayreti meşhûdum olub bi-hakkın takdîr ve tahsîn ile teşekkür-i lâzimesini îfâ etmekde idim. Bu kere ikrâh-ı mübezzehim Şeyhu'l-islâm Refik Efendi merhûmun vefâdları Lütfullah Efendi ile berâber me'mûrîn Miralay İzzetlû Ahmed Bey Efendi ile görüşmek ve li-ecli'z-ziyâre Gurebâ hastanesi

gezmek üzere gidilmiştir. Ve hastanenin her tarafı görölüb mu'âyene olunmuştur. İhdâ-yı mezkûr hastanesindeki nizâm ve intizâm ve nezâfet-i meşhûdesini ne kadar takdîr ve tahsîne sezâ ise de bunun dahî tarafını kemâl-i memnûniyet ayn-ı mu'âyene etmiş olduğum me'mûrîn kezâlik gayret ve nizâm-ı lâzıme3sine ri'âyet buyurdukları 111 şü'be koğuşların ve hastegân üzere alınan elbiselerin nezâfet ve letâfet ve vecîbe-i diğerleri delâlet etmiştir. Hastegâna mahsûs dahî matbahhâneye gidilmiş ve tabh edilmekde olan her nev'

et'amenin hakîkaten şifâ-bahş olur derecede taam Muâyeneten anlaşılmıştır.

Li-ecli'z-ziyâre Gureba hastanesine gelmiş bulunduğumuz ise ser-tabîb Beyefendiye hastanenin her tarafını seyr ve temâşâ eylediğimizde şimdiye kadar şuhûdumuz olan nice hastanelerin fevkinde olarak nezâfet ve tahâreti ve her husûsunda meşhûdcımız oldukda Hüsn-i edâ-yı ubûdiyetimiz evvelâ duâ:

Aczleri sâkin olduğum kıt'a ve efrâdından bulunduğum milletimin nâil-i saâdet olmasını hiss u insâniyye iktizâsınca arzû edenlerden olduğum cihetle her eser-i nev-zuhûrlara muâyenesini farîza-i ferman biliyorum. Binâen-aleyh birkaç senelerden beri Âsitâne-i Saâdet-nişâne-i aleyhde binâ ve inşâ olunmuş olan Gurebâ Hastanesini dahî bundan evvel birkaç kere gezmiş ve böyle bir eser-i hayrların bulunduğuna ben de çok teşekkür etmiş idim. Bu makûle hastanelerin taaddüdü ve hüsn-i intizâmı ne derecede arzû olunduğunu ta'rîf ve beyân eshâb-ı hamiyete gûne hâsılı tahsîlden ibâret olduğu gün gibi ayân olduğundan bu bâb izâle-i makâma lüzûm görülmeyip ancak bu defaki vukû' bulan müşâhade-i kemterîde gerek hastanenin hüsn-i intizâmı ve gerek koğuşlarının tahâret ve nezâfeti husûslarında me'mûrîn ve hademenin sa'y ve ikdâmını çok şâyân-ı takdîr ve sitâyiş şâyeste-i şükür ve sepâs gördüm. İşbu müşâhade-i kemterî hamîrimde beyân olan emel-i hayr-ı havâhiyyenin hayr-ı husûsa vusûlüne tebşîr etmiş olduğundan Cenâb-ı Hakk-ı Te'âlâ'ya hamd u senâ ve bekâ-yı Saltanat-ı Osmâniye için duâ etmeyi akdem-i ferâiz eylerim. Çünkü işbu hastaneler bu hâl-i intizâmda bulunması ve şâyân-ı merhamet olan hastegân-ı gurebânın bu radde efâfet bulması mücerred Cenâb-ı Hakk'ın avn u 'inâyeti ve Pâdişâhımızın hüsn-i himmetiyle husûle gelmiştir. Hudâ-yı lem yezel hazretleri bânîsine ravz-ı şâdân ve kâffe-i me'mûrînine her halde

hüsn-i muvaffakıyye ihsân husûsuyla erîka pirây taht-ı Osmânî olan Sultan Abdülaziz Hân hazretlerini bu misüllü âsâr-ı hayriyye binâ ve ihyâsıyla reşk-i efzâ-yı a'sâr ve ezmân buyursun Fî 10 Ağustos sene 90

Bende Ali Nefî

Dâ'îleri akrabamdan Osman efendi'nin keyifsizliğinden dolayı hastaneye geldiğimde her tarafı gezilip gerek nezâfet ve gerek sâirece pek muntazam ve müretteb görüp her şeyini muhavvel-i lâyıkında olduğunu tasdîk ederim. Fî 16 Ağustos Sene 90

Bende Ahmed Enverî

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Râhîm El-hamdü lillâhi vahdehû ve's-salâtü ve's-selâmu alâ Nebî ba'dehû ve alâ âlihî ve eshâbihî ecma'în. Bu abd-i âciz efrâd-ı millet-i İslâmiyeden bulunduğum ve Pâdişâh-ı adâlet-penâh ve merhamet-i ...Efendimiz hazretlerinin kâffe-i teb'alarına olan inâyet ve merhamet-i mülûkânelerini yakkînen bildiğim halde mücerred emrzâ-yı müslimîni ziyaret ve bunlar hakkında olan eltâf-ı pâdişâhîyi inâyât-ı ...etmek emeliyle işbu dâr-ı sıhhate gelmiş ve tahâret ve nezâfet ve hastegânı tedâvî hakkında bi'l-cümle me'mûrîn ve ale'l-husûs ser-tabîb ve müdir bey efendilerin hüsn-i hizmet ve gayretlerini görmüş olduğumdan cümlesine arz-ı şükrâniyetle beraber nâm-ı âcizânemin dahî işbu defterde bulunması zımnında terkîm-i rakîmeye ibtidâr olunmuştur. Fî 18 receb Sene 91

Kazâ-i Mekketü'l-müşerreffe

Receb Hamdullah

Bendenizin dahî hastane-i şifâ-bahşâ-yı muşârun-ileyhâyı her tarafını gezmiş ve olunan intizâmâtı görmüş olduğum cihetle doğrusu her vechle şâyân-ı temâşâ ve nezâfet ve tahâreti pek güzel ve yolunda bulunduğu me'a'l-memnûniye işbu mahalle serh verilerek imzâ eyledim. Fî 23 Ağustos Sene 90

Mesârfıfât-ı Evkâf Kalemi Ketebesinden âciz Es-Seyyid Mehmed Âbid

İşbu eser-i celîl-i bu abd-i âciz dahî kemâl-i mefharetle temâşâ ederek nitizâmâtı mmeşşhûdem kalemen ta'rîfe sığmaz dercede tahsîn- sezâ ve hastegânın rahatı ise fevk-i mâ-yetesavvur a'lâ olduğundan bu bâbda tafsîle hâhiş görülmeyerek îfâ-yı vecîbe-i şükrâniyet ve edâ-yı duâ-yı hazret-i velî-ni'miyye minnetle bâniyesi Sultan hazretlerinin rûh-ı azizini takdîs ve ser-tabîbin izzetlü bey efendiye ibrâz-ı teşekkür kılındığını böyle bir muvaffakiyet-i azîmeden dolayı tebrîk-i birle hatm-i kelâm eylerim. Fî 23 Ağustos Sene 90

Bende Ser-kâtib-i Muhâsebe-i Bahriye Refik

Bendeniz dahî hastane-i mezkûru gezdiğimde gerek nezâfet ve gerek sâirece pek muntazam ve müretteb görüb her şeyi muhavver-i lâyıkında olduğunu tasdîk ederim. Fî 29 Ağustos Sene 290

Sadr-ı esbak müteveffâ Selim Paşazâde Mehmed Bey

Cenâb-ı Hakk ilâ kıyâm-ı's-sa'yı bâkî ve dâim buyursun Efrâd-ı milletin merzâ ve hastegânının icrâ-yı emr tedâvîsine mahsûs olan işbu gurebâ hastanesini muâyene etmek emel ü efkârıyla bugüne mahsûsan geldik ve her bir koğuş ve depo ve matbah ve mevâkı'-ı sâire ve lâzımesini tamamıyla gezip muâyene eyledik mezkûr hastanenin ser-tabîbi izzetlü Ahmed bey ve tabîb iizzetlü İsmail bey efendilerin vesâir me'mûrînin kâffesinin der-uhde etmiş oldukları vazîfe ve hizmet-i mukaddeslerini doğrusu bi-hakkın ve me'aa ziyâde îfâ etmekte olmalarından dolayı her bir cihet ve cânibi pek muntazam olup hiçbir sûretle şâyân-ı i'tirâz bir şey görülmemesi ez her cihet şâyân-ı teşekkür ve iftihâr olmasıyla bu bâbda hâsıl olanderûndan neş-i

Bi-hakkın tebrîk sâhibetü'l-hayrât tâbet-serâhâ hazretlerinin rûh-ı pür-fütûhunu rahmetle yâd ederek vecîbe-i şükrâniyet ve muhammedenin icrâsına ibtidâr kılındı. Fî 12 Şaban Sene 291 ve Fî 11 Eylül Sene 290

Bende Müdîr-i esbak Rüsûmât-ı Trabzon Şâkir Bey-zâde Ragıp

Nâib-i Sâbık Ma'mûretü'l-azîz es-seyyid ...

Bin iki yüz doksan sene-i Rûmiyye ve Teşrîn-i Evvelin yigirmi yedinci yevm Pazar yenibahçe'de kâin Gurebâ hastanesine gelip ve sebebi ise orada mmevcûd bulunan hastegânın meyânında ilm-i tabâbet cihetiyle ehemmiyetleri olanları bazı ma'lûmât-ı ilmiye kesb etmek için olduğu ve intizâm ve tahâret ve müşâhede ermeğimden burada burada iş'âr ve beyân etmek ve bunun sebab-i aslîyesini bi't-tab'î orada bulunan gerek ser-tabîb izzetlû Ahmed Beyin ve gerek etubbâ-yı sâire ve me'mûrîn-i süfliyenin eser-i himmetleri olduğunu beyândan müstağnîdir. Fî 27 Teşrîn-i Evvel Sene 90

An muâvin-i Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne

Bugünkü gün Gureba hastanesi ziyaretinde ser-tabîb Ahmed Bey Efendi delâletiyle her bir tarafı muâyene ve her şey muhavver-i lâyıkında olduğu kemâl-i memnûniyetle müşâhede olunmasıyla teşekkûran işbu mahalle şerh verildi. Fî 15 Kânûn-i sâni Sene 290 es-seyyid Mehmed Vehbi

Gurebâ hastane-i şifâ-bahşâ ser-tabîbi Miralay iizzetlû Ahmed Bey Efendiyle görüşmek üzere bu gün hastane-i mezkûra gelip Mîr-i mûmâ-ileyhin delâletiyle her tarafı görüldü hastanenin gerek nezâfet ve tahâreti ve Mîr-i mûmâ-ileyhin buyurduğu masrûf buuyrmakta oldukları dikkat ve gayretleri mazhar-ı memnûniyetle görüldü. Fî 11 Nisan 91

Bende Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Cerrâhı ve Dâhliye Muâvini Süleyman Ahmed Hilmi

Yenibahçe hastanesinde bulunan hastegânı görüp ve bu vesîle ile Müdîr izzetlû Ahmed Bey Efendiyle dahî görüşmek üzere bu gün hastane-i mezkûra azîmet olunarak bi'l-cümle koğuşlar ile hastegânın yatak ve elbiseleriyle eşyâ-i sâirelerini ve et'ameleriyle eczâhannesinde olan mu'âlecâtın nefâset ve tahâretin gördüm bunların cümlesi mucîb-i şâyân-ı teşekkür ve bilhassa abdesthânelerin ve divan-hâneler ile mahall-i sâiresinin derece-i tahâret ve nezâfeti ve me'mûrînin bu bâbda vâkı' olan himmât-ı meşkûreleri fevkalade olarak herhalde matlûb-ı âlîye muvâfık olmağla kemâl-i teşekkürle duâ-yı füzûniyye-i ömr üü ikbâl ve Şevket-i Celâl-i Cenâb-ı Pâdşâhî tekrar tekrar yâd ve tezkâr kılınmıştır. Hemân cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn veliyyü'n-ni'met-

penahımız veliyyü'n-ni'mmet-âlemm Pâdişâhımız efendimizi ilâ âharu'd-devrân bu millete bağışlasın ve bi'l-cümle Hânedân-ı şevket-i şâhânelerini kemâl-i âfiyetle ... âfiyette ber-devâm eylesin. Âmîn Fî 27 Mayıs Sene 91

Esbak Ser.... Miralay

İsmail Hakkı

Hakkı sübhânnihû ve teâlâ hazretlerinin kâffe-i fakr üzerinde millet-i İslâmiyece ... bekâsı ilâ minhâ

muktezâyâ ... bakî olduğu misülü bu mevki'-i mu'tenâyâ dahî kâfının umûriyesine dikkat olduğu meşhûd-ii aynen görölmesi böyleve mütedeyyin me'mûrîne Eksik etmesin Âmînel bi-hurmet

Fî 31 Mayıs Sene 91

Ders-i âmm ... Müderrisinden Karahisar-ı Hâssalı İbrahim Hulusi

Bendeniz dahî Gureba hastanesine azîmette karşıma çıkan hademenin bir sûrette taltîfi ve me'mûrînin dahî bir hiss-i sûretle me'mûrînlerinin îfâsı beni doğrusu tahrîre gelmeye mecbûr etmiştir. Hemân Cenâb-ı Hakk Bezm-i âlem tâbet-serâhâ hazretlerinin rûh-ı âliyelerini şâdân buyursun. Âmîn Fî 19 Haziran Sene 91

Bende

Bendeleri dahi hastanenin her bir cihetini temâşâ eyleyip fevkalade muntazam görerek müftehar ve müteşekkir oldum ve Sultân-ı muşârun-ileyhânin rûh-ı pürfütûhların tekrârı ale't-tekrâr kırâat-i Fâtihâ-yı Şerîf eyledim. Fî 9 Muharrem Sene 93

Bende ...

Bendeleri li-ecli'z-ziyâreh hastaneye gelip her bir cihetini temâşâ edip fevkalade muntazam görerek müftehar ve müteşekkir oldum Fî 9 Muharem Sene 93

Bende Erkân-ı Harb Kaymakam

Bendeleri dahî li-ecli'z-ziyâreh hastane-i mezkûra gelmiş bulunduğuma ve her bir cihetini şâhâne temâşâ olduğumu mübeyyen işbu deftere kayd kılındı. Fî 11 Muharrem Sene 93

Bende Mustafa ...

Gureba hastanesinde görmüş olduğum tahâret ve nezâfetle beraber hastegâna olan ... ve meşrûbât ile me'kûlâtı dahî bu lezze ve tabîbleri dahî müdevvem ve ilaçlar mevcûdu bulunan ... me'mûrât cümlesi vazîfelerinde kemâl-i rûhiye sa'y ve gayret eyledikleri umûmen iftihâr olunacak bir derecede müşâhede olunmuştur. Sahib-i hayrât Valide Sultan merhûmeye Fâtihâ-yı Şerîfe ileyâd ve rûh-ı pür-fütûhlarına hediye olunmuştur. Fî 14 temmuz Sene 92

Kumandan Zırhlı ve Donanmâ-yı humâyûn ...

Mahdumları Atıf ve Nureddin efendiler

Yenibahçe'deki gureba-yı İslâmiyyeye mahsûs olan hastaneye Fî 13 teşrîn-i Sânî Sene 92 Pençşenbe günü hasta-i kâffî görüp me'mûrîn zevâtı ziyaret etmek için gelmiş idim. Sabahleyin vizite vakti imiş koğuşları gezerken Tabîb-i sâni Hafız Bey ve Tabîb-i sâlis Süleyman efendi hazerâtı vizite ediyorlar idi. Doğrusu candan baktıklarını gördüm koğuşların ve yatakların ve cam şeylerin husûsiyetle helâlâların temizliğine ve tahâretine teşekkür ettim ve matbahına girdim mahallerini gördüm veve eczanesine girdim temiz ve müretteb gördüm hiçbir i'tirâz-ı mahallî göremedim. Me'mûru olan izzetlû Miralay gözüme nûru Ahmed bey efendiye ve ilâ-nihâye en küçük me'mûr ve hademesine cümle millet-i İslâmiyye tarafından mahsûsî gezdiren Hasan efendi ile muâvinine dahî teşekkür ederiz efendim.

.....Binbaşlılarından Hoca Emin efendi

.....

Mevkût Gureba hastanesine berâ-yı ziyarete gelerek her tarafını geşt-i güzâr eyledim her mahallini ve husûsuyla hasta yataklarının yek-diğerinden ba'dini

Hıfzu's-sıhhasına fâidesine muvâfık bulunmağla me'a't-teşekkür beyân hale ibtidâr eylerim. Fî 19 t.sânî Sene 92

.....

İşbu hastaneyi çeşm-i müserret ve iftihâr ile gezip dolaştım e bir millet-i muazzama-i İslâmiyenin bu makûle âsârının ve ale'l-mahsûs İslâmiyetin hiss-i muhâfazası yolunda masrûf olan himmet ve ale'l-husûs doktor ve zâbitân ve me'mûrîn-i sâirenin hiss-i hareket ve nezâfetinden dolayı ibrâz buyrulan inâyet ve izzeti takdîr eyledim. Fakat bânî-i merhûmenin bbinâda bir noksan olduğunu hiss ile ve's-sadeka ketm etmeyip beyân eder ve bunun bir gün olur ki bir kârî-i ferî-i merhamet eline geçip nazar-ı dikkatini celp eder deyû arz eylerim. Şöyle ki hastegân mahal-i ikâmeti zemîni taşla döş olup bu ise rutûbet ihdâsına ve bu rutûbetin ... sûisine te'sir edeceğine mebni buna bir çaresine bakılmak ihtâriyyet Âcizâne beyân ederim. Fî 11 Nisan sene 93

..... An-a'zâ-yı meb'ûsân Vilâyet-i Haleb Hüsnü

Yenibahçe'de kâin olup hastane-i bezm-i Âlem Valide Sultan hazretlerinin müessesât-ı hayriyyelerinden bulunan Gureba -i Müslimîn Hastanesini bugün bilhassa gelip gezdim. Görülen intizâm ve nezâfet-i mücerred hastane-i mezkûr müdürî rif'atlu Hacı Derviş Efendinin otuz seneden berû bu misüllü umûr-ı hayriyyede masrûf olan himem ve ikdâmât hayr-hevâhâneler ve muvazzaf olacağı vazîfe-i hayriyyesi ... îfâsından nâşî olduğu ... bulunduğundan âfâk-ı mûmâ-ileyhe lisân-ı teşekkürle duâlar ederek hatm-i kelâm eyledim .Fî 17 Nisan sene 95

Bende Mehmed Ali

Bâ emr-i nezâret-penâhî doksan beş senesi teşrin-i sânisinin dördüncü günü Yenibahçe'de kâin sâhibü'l-hayrât merhûme ve mağğfûrun-lehâ Bezm-i Âlem valide Sultan hazretlerinin muvaffak oldukları hastane gidilip muâyene ve temâşâ edilip gerek etubbâ tarafından ve gerek me'mûrîn cihetinden emr-i tedâvî ve nezâfet ve idâresine bi'l-cümle tarafına kemâl derece rikkat ve her me'mûr mümkün oldukları hizmetlerde müdâvemet etmekte oldukları bi'l-müşâhede görülmüş olduğu cihetle li-ecli't-teşekkür işbu mahalle sebt ve terkîm olunarak imzâ kılındı . Fî 2 Zilhicce Sene 96

Bende Evkâf-ı Humâyûn Muhâsebeci Kemel

Ademiyye müstazaflarından Nazif Efendi Yunan Sefârethanesi üçüncü tercümanı Atinalı Karabend Poli ile birlikte Varna muhâcirlerinden Abdü'l-hayrın ifâdesini almağa me'mûren Yeni bahçede kâin Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesine gelmişlerdir. Fî 19 ... Sene

Şehr-i hâl-i Rûmînin Sekizinci Pazar günüli-ecli't-teftîş Valide hastanesine gidilip bi'l-cümle me'mûrîn mevcut oldukları halde hastegân koğuşlarıyla eczane mmatbahane ve çameşüyhâne vesâire mahalleri geşt-i güzâr olundukda nezâfeet ve tahâret-i matlûbeye muvâfık olup hastegânın teşhîs ve emrâzı ve emr- tedâvîleri dahî yolunda olduğu müşâhade olumuştur. Fî 8 K. Sânî Sene 99

Umûr-ı Sıhhiyye-i komisyonu a'zâsından Kaymakam

Ser-tabîb sa'âdetlü Ahmed Paşa hazretlerine arkadaşlarımızdan birine ameliyatı icrâ ettirmek ... bugün Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesine azîmet eyledik. Hastanenin her tarafını geşt-i güzâr ile usûl-i tedâvî ve emr-i idâresini hizmet-i müfîdden geçirip hastaneni tahâret ve nezâfeti ve intizâm ve mükemmeliyeti ve hastegânın hasta tedâvîsi sûret-i mükemmele ve şân-ı İslâmiyete lâayk bir sûrette görülmüş olduğundan müteşekkiran özriyyânemizi alenen iftihâr ve i'lân-ı âfiyet için işbu defterde kayd ve tescîl eyledik

Fî 25 Şubat Sene 305

Dâire-iKaymakam

Şehr-i hâl-i Rûmînin yirmi yedinci Salı gün Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne Müfettişi Reşid Efendi ile Vâlîde Sultan Hastanesini ziyarete hastanenin bi'l-cümle umûr-ı sıhhiyesinin fevka'l-hamd bir sûrette haber-sâye ettiğini tahâret ve nezâfet-i tâm bulunduğunu ve buTabîb Efendi sa'âdetlü Paşa Hazretleriyle etıbbâ-yı sâiresine ve mîr-i âsâra teşekkür etmesi arz Oldum. Fî 23 Ağustos Sene 312

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Ümerâ..... Taîb-i Sânîsi Muallim ...

Bende Raşid

Üç yüz on yedi senesi Temmuzunun on altıncı Pazar ertesi günü işbu dâru'l-hayrın kâffe-i devâirini gezdim müşâhede olunan âsâr intizâm ve nezâfetine hayrân oldum Tabib-i sıhha saâdetlü Paşa Hazretleriyle sâir etubbâ ve me'mûrîn-i güzîdenin âsâr-ı rü'yet ve ikdâmı olan bu hâl-i intizâmdan dolayı taktirât ve teşekkürâtımı bi'l-ifâ uracıkta kayd ve beyân eyledim. Fî 16 Temmuz Sene 317

Üçüncü Dâire-i Adliye Müdîri Mustafa

Bugün Yenibahçede kâin Gurebâ-yı müslimîn hatanesi ser-tabîb Ferîk sa'âdetlü Paşa Hazretleriyle me'mûrîn-i sıhhiyesi mevcûd olduğu halde teftîş eyledikte hastegânın koğuşları ve ve âna etmi ş oldukları elbisenin nezâfeti ve me'kûlâtı ve meşrûbâtının nefâset-ve mükemmeliyeti ve koridorlar ve matbah ve helâlar ve sâir mahallerde görülen nezâfet ve tahâret el-Hakk şâyân-ı teşekkür bulunmuştur. Hâricte üç adet baraka mevcûd olup bunlardan birisi hastegânın kuyûdu ikincisi müşâhede üçüncüsü hazân-gerde-i vukû'iyeler için hastalıktan müşâb olanlara mahsustur. Bu barakalarda kırk sekiz saat taht-ı müşâhedesine kalanlar hastalıklarına göre koğuşlara tevzî' edilmekte bulunduğu ve bir de hastegânın hîn-i duhûlünde elbiseleri makinesine konulduğu ve hurûcunu dahî konularak şifâpend olan hastaya ... eylediği İltizâmât-ı koğuşlara gelince burası rutûbetli olup ziyâ-ı şemse muvaffakati olmadığındanHıfzı's-sıhha nokta-i nazarından câiz olamayacağından yeniden kârgir olarak barakalar inşâ edilmesi

Mevcud olan üç adet ahşap barakanın birine kargir olmak ve muhtelif emr-i ahsen-i sâireden ve muhtelif emr-i ahsen-i sâireden olanın mahfûzu olmak üzere bölmesi olarak bir adet barakanın inşası ameliyathâne ile koridorlarda mevcûd olan deliklere lağımdan giren müteneffes havanın dâhle nüfûz etmesi içinkurşunu . vaz'ı mevcud olan yolda eski olduğundan bir cihetle yenisini arkalıklı iki adet yerlere lâzımeden olduğu Âhıran hâneye ...geçme ve orada muâyenesi ve sâire için bir hurda ...lüzûmu görünen âlât ve edevât ... ve tayyib Dâru's-sıhha-i hastanenin nezâfet ve tahâreti meşhûdâtımız vechle mütenezzaflar görülmüştür.Fî 14 Ağustos Sene 317

Tasbîb Yüzbaşı Mehmed ...

Bende-i şefkatinde tedâvî ettiği acze-i merzâya dâru'l-îmân-ı âfâkât olan Yenibahçe Gurebâ-yı Müslimîn hastanesini bu gün ziyaret ettim. Sâye-i terakkî sermâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde Evkâf-ı Humâyûn Nezâret-i Celîlesinin uluvv-i himmetine ser-tabîb ferîkât-ı kirâmdan sa'âdetlü Ahmed Paşa Hazretlerinin ikdâmât-ı meşkûresi inzımâm ederek hakîkaten mertebe-i mükemmele varmış olan bu dâru't-tedâvî-i mübeccelin on dördüncü asr-ı İslâmiyenin îd-i ekber sa'âdeti olan devr-i dilârâ-yı hazret-i hilâfet-penâhînin sâire-i bedî'asından olan müessesât-ı âliye-i sıhhiye meyânında bir mevki'-i mümtâz ihrâz ettiğini müşâhede ile karîbu'l-ayn oldum. Fî 3 Nisan Sene 319

.... Başkâtibi muâvini

Bendeniz Gurebâ Hastanesine li-ecli'z-ziyâreh gelip me'mûrîn-i mevcûdenin eser-i ikdâmâtıyla hastegân koğuşlarının ve sâir mahallerin nezâfetini şâyân-ı müteşekkir olmağla işbu mahalle eşrh verildi. Fî 7 Haziran Sene 90

Bende ...Evvel an-...

EK 3:1296 YILI BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN VAKFI
GELİRLERİ⁶⁸⁰

Hû

Bezm-i Âlem Vâlide Sultân Hazretlerinin Vakf-ı akarâtının doksan altı senesi
vâridât ve hâsılâtının mukarreratını mübeyyen defteridir.

Guruş	
000090	Boğaziçi'nde Çubuklu çayırı
001000	Mahall-i mezkûrda Sultan çayırı
000280	Mahall-i mezkûrda Hünkâr iskelesi çayırı
002500	Mahall-i mezkûrda Göksu çayırı
009200	Yenibahçe Hastaneye pîşgâhından çayır
017500	Kocaeli Kazâsında İrve çiftliği
010200	Beşiktaş'da vapur iskelesinde kahve
012600	Üsküdar Vapur iskelesinde kahve
003960	Yenibahçe Hastahânesi hamâmı
001400	Mahall-i mezkûrda vâkı' bostân
001525	Boğaziçi'nde Göksu'da kahve
003300	Beşiktaş'datuğla ve kiremîd sergisi
002750	Mahall-i mezkûrda diğer tuğla ve kiremîd sergisi
006500	Edremit'de Havran lebde Han
000980	Beşiktaş'da araba meydânı
011000	Yoros Nâhiyesi'nde avcı korusu
000000	Beşiktaş'da Yıldız Kasrı Humâyûnunda çendbab hâne Münhedim olduğu
000750	Şile Kazâsı rûsûmât-ı maktûası
001500	Yenibahçe Hastahânesinin bakkâl dükkânı
000180	Mahall-i mezkûrda diğer dükkân
004500	Beşiktaş'da keresteci dükkânı
000000	Yenibahçe Hastanesinde dükkân Mesdûd
040000	Terkos Kazası'nda bakkâl dükkânıyla hâfî ve otlak ve sâire doksan beş senesi
000000	Yenibahçe Hastahânesinde dükkân bekçiler ikâmet etmekte olduğu
000000	Edremit'de sabunhâne mündeheim
000120	Yenibahçe Hastahânesinde muhallebici dükkânı
000180	Mahall-i mezkûrda diğer dükkân doksan dört senesi kirası Mesdûd bulunduğu
000240	Mahall-i mezkûrda diğer dükkân Bu dahî sene-i merkûme kirâsı mesdûd bulunduğu
373472 20	Edremit ve Kemerören Kazâlarında zeytûn bağçeleriyle revgan-ı zeyt mengeneleri 94 senesi hasılatı ayniyyesi 74694 kıyye fî 5
000000	... Karyesi a'shârı
000000	...Karyesi a'shârı
000000	Yenibahçe Hastahânesi nezdinde dükkân Mesdûd
000500	Şile Kazası'nda kâin mer'â
001250	Kazâ-i mezkûrda Arnavudköy mer'âsı
000000	Yenibahçe bostânından müfrez oda Mezûr oda doksan senesi ibtidâsından beri icâr edilmemekde
039912 25	İzmir mukâtaa ve icâresi
052039 20	İstanbul ve Boğaziçi müsakkafât ve icârâtı
031250	Hastahâne tahsîsâtıyçün Mâliye Hazîne-i Cefîlesinden
039847	Gümrük iskelesi bedel-i mukâtaası Hazîne-i Cefîlesinden
002000	Kızılca Tuzla'da Zeytûn icârî bedeli bu dahî Hazîne-i mezbûreden
001409	Şile-i Cedîd hâsılâtı bu dahî Hazîne-i mezbûreden

⁶⁸⁰ BOA. EV. D. 12552 (1261.C.18 / 24.06.1845)

003450	20	Paşa Karyesi a'sâr bedeli bu dahî Hazîne-i mezbûreden
004500		Terkos rûsûm-u otlakiyyesi Vâlîde kethudâlığı tarafından
000500		Kuruçeşme'de kömür mağazası
021000		Silivri kapı hâricinde çiftlik
002500		Makri Karyesi'nde bağçe bedel fabrikadan
002400		Beşiktaş'da sebzeçi dükkânı
000150		Mahall-i mezkûrda paçacı dükkânı
009000		Varna Gümrüğü iskelesinin bedel-i maktûası
020000		Samsundaki mağaza
003200		Mahall-i mezkûr anbâr mahalli
000600		Kasımpaşa'da tambûr fabrikaları
003000		Mahall-i mezkûrda vâpûr değirmânı icâresi
003000		Mahall-i mezkûrda diğer vâpûr değirmânı icâresi
003000		Yine mahal-i merkûmda diğer vâpûr değirmânı icâresi
001500		Mahall-i mezkûrda diğer nısf vâpûr değirmânı icâresi
001500		Yine mahal-i mezkûrda ve yine nısf vâpûr değirmeni icâresi
003600		Beşiktaş'da salhâne icâresi
002490		Beşiktaş'da etmekçi furunu
000150		Makri Karyesi'nde etmekçi fırını
000750		Şile-i Cedîde maktûası
009000		Göksu'da su değirmeni
000200		Mersin iskelesinde mağaza
010000		İzmir şimendifer iskelesi ve mevkûflarına terk on kıt'a arazinin İcâresi
000600		Kasımpaşa'da Vapur değirmânı icâresi
003000		Bu dahî
003000		Bu dahî
003000		Bu dahî
001500		Bu dahî
001500		Bu dahî
002600		Beşiktaş'da salhâne icâresi
002490		Beşiktaş'da etmekçi furunu icâresi
009000		Göksu değirmânı
004500		Terkos Kazasında Balaban Burnunda otlak
000100		Çubuklu çayırı hâsılâtı
001000		Sultâniye çayırı hâsılâtı
000770		Hünkâr iskelesi çayırı hâsılâtı
002992		Göksu çayırı çayırı hâsılâtı
004698		Yenibahçe çayırı hâsılâtı
017500		İrve çiftliği bedeli
012000		Beşiktaş'da vapur kahvesi icâresi
008425		Yenibahçe hastanesi hamâmı icâresi
001400		Yenibahçe bostânı
003300		Beşiktaş'da tuğla ve kiremid sergisi icâresi
002250		Yine mahal-i mezkûrda tuğla sergisi
000980		Yine mahal-i mezkûrda araba meydânı icâresi
006500		Edremit'de Havrân-ı kebîr Kazasında hân-ı cedîd icâresi
013500		Avcı korusu bedeli
000750		Şile'de a'sâr-ı rûsûmî
000125		Yenibahçe'de bakkâl dükkânı
000015		Mahall-i mezkûrda dükkân
000015		Mahall-i mezkûrda dükkân
000010		Budahî
000015		Bu dahî
000020		Bu dahî
004500		Beşiktaş'da keresteci dükkânı icâresi
004000		Terkos'da otlak ve yaylak ve bakkâl dükkânı
000000		Edremit'de sabunhâne Harâb idüğü
533390		Edremit'deki Edremit zeytunyağı mengeneler hâsılâtı
003900		Adana'da Mersin kurbünde müteveccihât ve a'sâr bedeli olup mahalli Mâliye

		Hazînesinden idüğü
000500		Şile'de mer'a bedeli
001250		Erenbol Karyesi mer'a bedeli
010000		İzmir şimendüferi muvakkı'ı icâresi seksen dört hisse Hazîne'de senedâtı olduğı
003200		Samsun gümrüğü hissesi
809846		Bedel-i icârî ve icârât
052039	20	İstanbul ve Boğaziçi icâresi
039912	80	Anbar İcaresi
000500		Kuruçeşme'de kömür mağazası icâresi
002400		Beşiktaş'da sebzeçi dükkân icâresi
001800		Beşiktaş'da Paçacı dükkânı icâresi
375000		Bağdâd vâridâtından tahsîs olup hastaneye tahsîs kılınan
039847		Trabzon'da sūdüs hisse gümrük mukâtaası
002000		Ayvalık Kazâsında zeytûn isticân
001409		Şile'de a'sâr-ı şer'iyye
418.256		Mâliye Hazînesinden istihsâli lâzım gelen: 418.256
1.228.102		CEMAN YEKUN

**EK 4: HASTANE ECZANESİ'NDE AYLIK KULLANILAN ÜRÜNLER
LİSTESİ⁶⁸¹**

Eczane Ürün Adı	Kıyye	Dirhem	Adet/By?
Çiçek suyu	1	304	
Taflan suyu		204	
Gül suyu		100	
Açt.. potas		77	
Afyon sülfatosu		4	
Anber			45b
Aradot		213	
Nişasta		90	
...soda		100	
Tenkâr			
Pamuk		100	
Yüzdirhemlik şişe			70a
İkiyüz dirhemlik şişe			70a
Kanakana kabuğu	2	354	
Tarçın		26	
Turunç kabuğu		..	
Seymadeviye kabuğu		8	
Haşhaş kabuğu		30	
Kalomel		15	30b
Karbonadifer		12	30b
Kunduz hayası		1	
Kebâbe		36	
Yanmış geyik boynuzu	5	233	
Kırım tartar		180	
Tebeşir madeni		18	
Beyaz balmumu		30	
Kırmızı balmumu		100	
Beyaz kağıt top			3a
Kaba kağıt top			1a
Kanakana hulâsası		8	
Arnika hulâsası		1	
Güzel avrat hulâsası		12	
Râvend hulâsası		8	
Kedi otu hulâsası		6	
Beyin otu hulâsası		5	
Karga büken hulâsası		1	
Cennetyâne hulâsası		8	
Banotu hulâsası		16	

⁶⁸¹ BOA.EV.D.17216 (1277.S.26 /13 Eylül 1860)

Afyon hulâsası		7	
Kurt boğan hulâsası		3	
Datanya hulâsası		4	
Kara hindibâ hulâsası		23	
Baldıran hulâsası		18	
Kantaryon hulâsası		17	
Sarımsak macunu		122	
Yüksek otu		18	
Sinameki		24	
Adaçayı	1	200	
Şahtere		12	
Talyon yakısı zirâ'			18a
İspir yakısı zirâ'			4a
İngiliz yakısı			8a
İhlamur çiçeği		110	
Arnika çiçeği		28	
Hatmi çiçeği		28	
Ebegümeci çiçeği		304	
Döğülmüş keten tohumu	18	200	
Zamg-ı Arabî	5	114	
Afyon		12	30b
Sarısabur		4	
Ketre		18	
Çenten		8	
Aydur putad potas		128	30b
Jurnal			180a
Tatlı ciğer otu	1	78	
Afyon rûhu		50	
Marul pastası		3	
Peygamber ağacı	2	362	
Acı ağaç		8	
İngiliz gühercile kaymağı şişe		6	5a
Adi gühercile kaymağı		30	
Yanmış gühercile kaymağı		12	
Bizmut		16	30b
Gülbahı		50	
Misk			11
Sülük	1		
Hindistan cevizi		8	
Kudrethelvası		140	
İngiliz balık yağı şişe		8	16a
Adi balık yağı şişe			7a
Hindibâ yağı	1	300	
İngiliz hindibâ yağı şişe			5a
Badem yağı		130	
Zeyt yağı	2		
Abdüsselâtîn yağı		8	
Abudulduk şişe			8a
Ada soğanı balı		55	
Belankar hapı şişe			6a

Morison hapı şişe			4a
Valer hapı şişe			2a
Yakı hapı ve bezi			1a
Vesiyapa seyli kutu			1a
Devr suhûfu		16	30b
Perutu pedur merkûru		1	
Cehennem taşı		2	
Demir hindibâ balı		60	
Hıyâr-ı şenbe balı		12	
Hatmi kökü	1	372	
Sa'leb		108	
Göğercin kökü		34	
Kara hindibâ kökü		184	
Kuşkonmaz kökü		38	
A...kama kökü		8	
Râvend kökü		32	
Kara kafes kökü		18	
Saparna	2	394	
Dul avrat kökü	2	396	
Meyân kökü	1	150	
Mürver merbâsı		48	
Roza şişe		8	4a
Yaban yasemini	1	78	
Tatlı matbûh	3	120	
Sülfato		41	30b
Kağıd kutu			35a
Tahta kutu deste			3a
Döğülmüş şa'ır	3	220	
Badem	1	152	
Keten tohumu	1	116	
Hardal		66	
Karnıyarık		8	
Anison		8	
Kakule		7	
Kâfûrî rûhu	1	150	
Oğul otu rûhu şişe			2a
Horasânî çiçeği			15b
Gühercile tozu		19	
Kurşun tozu		4	
Merable tozu		36	
İngiliz tozu		220	
Çelikli nişadır çiçeği		3	
Balık nefsi		40	
Tiftik	9		
Turunç kabuğu şurubu	2	172	
Haşhaş şurubu	1	260	
Râvend şurubu		64	
Menekşe şurubu		20	
Demir hindi	16	344	
Tartar		3	

Kağıd hindi		6	
Kunduz hayası rûhu		3	
Bûdîrûhu		12	
Tiryak kutu			1a
Amerika bezi top			0,5a
Mantar tapa		150	
Hasta kağıdı			250a
Hatmi merhemi		152	
Kaymak merhemi	1	100	
Yakı merhemi		100	
Ta... merhemi		94	
Civa merhemi		34	
Uyuz merhemi	1	16	
Çiğdem rûhu		38	
Kedi otu sülfatosu			20b
Kedi otu tozu		1	
Şeker	27	300	

EK 5: ASKERİ HASTANE PERSONELİ İLE VAKIF GUREBA HASTANESİ PERSONELİNİN MAAŞ VE TAYINAT KARŞILAŞTIRMASI⁶⁸²

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark	
	Tabîb-i Evvel					Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)	3000		1350			1650	
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k) (d)
Nân-ı azîz (ekmek)	360			270			90
Gûşt (et)	96			60			36
Urz (pirinç)	128	160		45			83 160
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	22	320		15			7 320
Şa'r yem (arpa yemi)	24,5			24,5			0
Saman yem	496			480			16
Nohut				8	160		8 160
Tuz				7	320		7 320
Soğan				7	320		7 320
Şem'i revgan (mum yağı)				1	80		1 80
Sabun				1	80		1 80
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)				1	80		1 80
Kömür					108		108
Hatab (odun)			2	31	160	2	31 160
Tayinattan nohut, tuz, soğan, mum yağı, zeytinyağı, sabun kömür ve odun gibi ihtiyaç maddeleri askeri hastane personelinin Tabib, Eczâcî-i Evvel, Gassal ve Hastane Müdürüne verilmemektedir. (1 Okka (kıyye)=1.282 gram=400 Dirhem ve 1 Çeki=226 kg) (1 Dirhem=3.205 gr)							

⁶⁸² BOA.EV.D. 15832

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark		
	Tabîb-i Sâni					Kuruş	Para	
Aylık Maaş (Kuruş)	2000		1125			875		
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k)	(d)
Nân-ı azîz (ekmek)	270		180			90		
Gûşt (et)	72		45			27		
Urz (pirinç)	96	120	30			66	120	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	17	40	10			7	40	
Şa'r yem (arpa yemi)	18	4,5	18			0	4,5	
Saman yem	372		360			12		
Nohut			6 120			6 120		
Tuz			5 340			5 340		
Soğan			5 340			5 340		
Şem'i revgan (mum yağı)			0 360			0 360		
Sabun			0 360			0 360		
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)			0 360			0 360		
Kömür			80			80		
Hatab (odun)			1	111	220	1	111	220

Unvan	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark	
	Tabîb-i Sâlis			Kuruş Para
Aylık Maaş (Kuruş)	750	500	250	
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k) (d)	(çeki) (k) (d)	(ç) (k) (d)	
Nân-ı azîz (ekmek)	90	90		
Gûşt (et)	24	22,5	1,5	
Urz (pirinç)	32 40	12	20	40
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	5 280	3	3	280
Şa'r yem (arpa yemi)	6 1,5	6	0	1,5
Saman yem	124	120	4	
Nohut		3 40	3	40
Tuz		1 380	1	380
Soğan		1 380	1	380
Şem'i revgan (mum yağı)		0 120	0	120
Sabun		0 120	0	120
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		0 120	0	120
Kömür		27	27	
Hatab (odun)		95 340	95	340

Unvan	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark		
	Muavin-i Tabîb			Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)	750	Yok	750		
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k) (d)	(çeki) (k) (d)	(ç) (k) (d)		
Nân-ı azîz (ekmek)	90	90			
Gûşt (et)	24	22,5	1,5		
Urz (pirinç)	32 40	12	20	40	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	5 280	3	2	280	
Şa'r yem (arpa yemi)	6 1,5	6	0	1,5	
Saman yem	124	120	4		
Nohut		3 40	3	40	
Tuz		1 380	1	380	
Soğan		1 380	1	380	
Şem'i revgan (mum yağı)		0 120	0	120	
Sabun		0 120	0	120	
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		0 120	0	120	
Kömür		27	27		
Hatab (odun)		95 340	95	340	
V. Gureba Hastanesi'nde Muavin-i Tabib kadrosu, 1856 Ağustos'undan itibaren yer almaya başladı.					

	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark
Unvan	Müdüri Hastane		Kuruş Para
Aylık Maaş (Kuruş)	3000	1200	1800
Açıklama: Askerî hastaneler müdürü olan ve miralay rütbesindeki kişi, Haydarpaşa ve Kuleli hastanelerinin her ikisine müdürlük yaptığı için maaşı 3000 Kuruştur. Tayinat ile ilgili kısım belgeden okunamadı.			

	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark
Unvan	Muâvin-i Müdüri Hastane		Kuruş Para
Aylık Maaş (Kuruş)		600	600
Askerî hastanelerde hastane müdür yardımcısı olmadığından karşılaştırma yapılamamaktadır.			

	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark
Unvan	Muâvin-i Cerrah		Kuruş Para
Aylık Maaş (Kuruş)		200	200
Askerî hastanelerde Cerrah yardımcısı olmadığından karşılaştırma yapılamamaktadır.			

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark		
	Cerrâh-ı Evvel					Kuruş	Para	
Aylık Maaş (Kuruş)	750		500			250		
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k)	(d)
Nân-ı azîz (ekmek)	90		90					
Gûşt (et)	24		22,5			1,5		
Urz (pirinç)	32	40	12			20	40	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	5	280	3			2	280	
Şa'r yem (arpa yemi)	6	1,5	6			0	1,5	
Saman yem	124		120			4		
Nohut			2 40			2	40	
Tuz			1 380			1	380	
Soğan			1 380			1	380	
Şem'i revgan (mum yağı)			0 120			0	120	
Sabun			0 120			0	120	
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)			0 120			0	120	
Kömür			27			27		
Hatab (odun)			95 340			95	340	

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark	
	Cerrâh-ı Sâni					Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)	400		400			0	
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k) (d)
Nân-ı azîz (ekmek)	67,5		45			22,5	
Gûşt (et)	18		12			6	
Urz (pirinç)	24	20	6	84		17	144
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	4	110	0	396		2	114
Şa'r yem (arpa yemi)							
Saman yem							
Nohut	1	230	0	396		0	210
Tuz	1	230	0	390		0	195
Soğan	1	185	0	290		0	195
Şem'i revgan (mum yağı)			0	120		0	120
Sabun	0	90	0	60		0	30
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)	0	90	0	60		0	30
Kömür			18	90		18	90
Hatab (odun)	71	340	32			39	340
Tayinattan kömür hariç diğerleri askeri hastane personelinden Cerrahlara verilirken, kömür verilmemektedir.							

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark		
	Eczâcî-i Evvel					Kuruş	Para	
Aylık Maaş (Kuruş)	750		750			0		
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k)	(d)
Nân-ı azîz (ekmek)	90		90			0		
Gûşt (et)	24		22,5			1,5		
Urz (pirinç)	32	40	12			20	40	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	5	280	3			2	280	
Şa'r yem (arpa yemi)	6	1,5	6			0	1,5	
Saman yem	124		120			4		
Nohut			2 40			2	40	
Tuz			1 380			1	380	
Soğan			1 380			1	380	
Şem'i revgan (mum yağı)			0 120			0	120	
Sabun			0 120			0	120	
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)			0 120			0	120	
Kömür			27			27		
Hatab (odun)			95 340			95	340	
Tayinattan nohut, tuz, soğan, mum yağı, zeytinyağı, kömür ve odun gibi ihtiyaç maddeleri askeri hastane personelinin Tabib, Cerrâh-ı Evvel, Eczâcî-i Evvel, Gassal ve Hastane Müdürüne verilmemektedir.								

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark	
	Eczâcî-i Sâni					Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)	400		400			0	
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k) (d)
Nân-ı azîz (ekmek)	67,5		55			22,5	
Gûşt (et)	18		12			6	
Urz (pirinç)	24	30	6	84		17	146
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	4	110	0	396		3	114
Şa'r yem (arpa yemi)							
Saman yem							
Nohut	1	230	1	30		0	200
Tuz	1	185	0	290		0	195
Soğan	1	185	0	395		0	195
Şem'i revgan (mum yağı)	0	90	0	60		0	30
Sabun	0	90	0	60		0	30
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)	0	90	0	60		0	30
Kömür			18	90		18	90
Hatab (odun)	71	340	32	0		39	240
Tayinattan nohut, tuz, soğan, mum yağı, zeytinyağı, kömür ve odun gibi ihtiyaç maddeleri askeri hastane personelinden Tabib, Eczâcî-i Evvel, Gassal ve Hastane Müdürüne verilmezken; Eczâcî-i Sâni'e ise kömür dışında diğerleri verilmektedir.							

Unvan	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark	
	Eczâcî Çırağı	Eczâcî-i Sâlis	Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)	120	350		
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k) (d)	(çeki) (k) (d)	(ç) (k) (d)	
Nân-ı azîz (ekmek)		45	45	
Gûşt (et)		12	12	
Urz (pirinç)		16 20	16 20	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)		2 240	2 240	
Şa'r yem (arpa yemi)				
Saman yem				
Nohut		1 20	1 20	
Tuz		390	390	
Soğan		390	390	
Şem'i revgan (mum yağı)		60	60	
Sabun		60	60	
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		60	60	
Kömür		18 90	18 90	
Hatab (odun)		47 370	47 370	
Tayinattan nohut, tuz, soğan, mum yağı, zeytinyağı, kömür ve odun gibi ihtiyaç maddeleri askeri hastane personelinde Tabib, Eczâcî-i Evvel ve Hastane Müdürüne verilmiyor. Ayrıca Eczâcî-i Sâni ve Eczâcî-i Sâlis kadroları askeri hastanelerde bulunmamaktadır.				

	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark	
Unvan	Yok	Eczâcî-i Râbî'	Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)		300	300	
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k) (d)	(çeki) (k) (d)	(ç) (k) (d)	
Nân-ı azîz (ekmek)		45	45	
Gûşt (et)		12	12	
Urz (pirinç)		16 20	16 20	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)		2 240	2 240	
Şa'r yem (arpa yemi)				
Saman yem				
Nohut		1 20	1 20	
Tuz		390	390	
Soğan		390	390	
Şem'i revgan (mum yağı)		60	60	
Sabun		60	60	
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		60	60	
Kömür		18 80	18 80	
Hatab (odun)		47 370	47 370	
Tayinattan nohut, tuz, soğan, mum yağı, zeytinyağı, kömür ve odun gibi ihtiyaç maddeleri askeri hastane personelinde Tabib, Eczâcî-i Evvel ve Hastane Müdürüne verilmiyor. Ayrıca Eczâcî-i Sâni ve Eczâcî-i Sâlis kadroları askeri hastanelerde bulunmamaktadır.				

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark		
	Elbise Emini	Vekilharç	Elbise Emini ve Vekilharç	Kuruş	Para	
Aylık Maaş (Kuruş)	150	250	400	0		
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki) (k) (d)	(ç)	(k)	(d)
Nân-ı azîz (ekmek)			90	90		
Gûşt (et)			34,5	34,5		
Urz (pirinç)	32	40	18 284			
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	5	280	3 396			
Şa'r yem (arpa yemi)	6	1,5	6 0			
Saman yem	124		120			
Nohut	2	40	1 20			
Tuz	1	380		390		
Soğan	1	380		390		
Şem'i revgan (mum yağı)						
Sabun		120		60		
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		120		60		
Kömür			27			
Hatab (odun)	95	340	32			
Tayinattan kömür her halükârda askeri hastane personeline verilmiyor. Askeri hastanede Elbise Emini ve Vekilharçlık iki ayrı meslek ve iki kişi tarafından yapılırken V. Gurebâ hastanesinde bu iki ayrı iş birleşerek tek kişi tarafından yapılan Elbise Emini ve Vekilharçlık olmuştur.						

	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark	
Unvan		Sülükçüyan ve Berber	Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)		300	0	
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k) (d)	(çeki) (k) (d)	(ç) (k) (d)	
Nân-ı azîz (ekmek)		90	90	
Gûşt (et)		24	24	
Urz (pirinç)		32 40	32 40	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)		5 280	5 280	
Şa'r yem (arpa yemi)				
Saman yem				
Nohut		2 40	2 40	
Tuz		1 380	1 380	
Soğan		1 380	1 380	
Şem'i revgan (mum yağı)		120	120	
Sabun		120	120	
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		120	120	
Kömür		27	27	
Hatab (odun)		95 340	95 340	
Askerî hastanelerde bu kadro (Sülükçüyan ve Berber) yer almamaktadır. V. Gurebâ Hastanesinde ise iki ayrı iş tek kişi olarak gösterilmesine rağmen, iki ayrı personel tarafından yapılmıştır. Görev, 1862'nin Aralık ayından 1866'nın Ocak ayına kadar ayrı ayrı kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. 1 Sülükçü maaşı 100 kuruş, 1 Berber maaşı ise 150 kuruştur. Bazen Sülükçü sayısı artarken sülükçülerden biri berberlik vazifesi de görmüştür. Bu arada Sülükçüyan ve Berber'in maaşı 200, ayrı iki Sülükçü'nün maaşı da 100'er kuruş olmuştur.				

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark		
	Serhademe					Kuruş	Para	
Aylık Maaş (Kuruş)	?		200					
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k)	(d)
Nân-ı azîz (ekmek)	67,5		?					
Gûşt (et)	18		12					
Urz (pirinç)	24	30	6 84			17	146	
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	4	110	396			3	114	
Şa'r yem (arpa yemi)								
Saman yem								
Nohut	1	230	1 20			210		
Tuz	1	185	390			195		
Soğan	1	185	390			195		
Şem'i revgan (mum yağı)	90		60			30		
Sabun	90		60			30		
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)	90		60			30		
Kömür			18 90			18	90	
Hatab (odun)	71	340	32			39	340	
Bu kadro (Serhademe) Askerî hastanelerde de yer almaktadır. Askerî hastanedeki Serhademe, V. Gurebâ hastanesindeki Serhademe'nin yararlandığı herşeyden (kömür hariç) yararlanmaktadır.								

Unvan	Askerî Hastane'de		Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde			Fark	
			Gassal			Kuruş	Para
Aylık Maaş (Kuruş)	?		250			0	
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k)	(d)	(çeki)	(k)	(d)	(ç)	(k) (d)
Nân-ı azîz (ekmek)	45		?				
Gûşt (et)	12		22,5				
Urz (pirinç)	16	20	12				
Revgan-ı sâde (sadeyağ)	2	340	3				
Şa'r yem (arpa yemi)			6				
Saman yem			120				
Nohut			1	20		1	20
Tuz				390			390
Soğan				390			390
Şem'i revgan (mum yağı)				60			60
Sabun				60			60
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)				60			60
Kömür			18	90		18	90
Hatab (odun)			47	370		47	370
Tayinattan nohut, tuz, soğan, mum yağı, zeytinyağı, kömür ve odun gibi ihtiyaç maddeleri askeri hastane personelinde Tabib, Eczâcî-i Evvel, Gassal ve Hastane Müdürüne verilmemektedir.							

Unvan	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark		
	Yok	Kâtib-i Evvel	Kuruş	Para	
Aylık Maaş (Kuruş)		750			
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k) (d)	(çeki) (k) (d)	(ç) (k) (d)		
Nân-ı azîz (ekmek)		90			
Gûşt (et)		24			
Urz (pirinç)		32 40			
Revgan-ı sâde (sadeyağ)		5 280			
Şa'r yem (arpa yemi)		6 1,5			
Saman yem		124			
Nohut		2 40			
Tuz		1 380			
Soğan		1 380			
Şem'i revgan (mum yağı)		120			
Sabun		120			
Revgan-ı zeyt (zeytinyağı)		120			
Kömür		27			
Hatab (odun)		95 340			
Kâtib-i Evvel ve Sâni kadroları Askeri hastanelerde bulunmamaktadır.					

Unvan	Askerî Hastane'de	Vakıf Gurebâ Hastanesi'nde	Fark		
	Yok	Kâtib-i Sâni	Kuruş	Para	
Aylık Maaş (Kuruş)		350			
Aylık Tayinat (Kıyye-Dirhem-k/d)	(k) (d)	(çeki) (k) (d)	(ç)	(k)	(d)
Nân-ı azîz (ekmek)		67,5			
Gûşt (et)		18			
Urz (pirinç)		24 30			
Revğan-ı sâde (sadeyağ)		4 110			
Şa'r yem (arpa yemi)					
Saman yem					
Nohut		1 230			
Tuz		1 185			
Soğan		1 185			
Şem'i revğan (mum yağı)				90	
Sabun				90	
Revğan-ı zeyt (zeytinyağı)				90	
Kömür		18 90			
Hatab (odun)		71 340			
Kâtib-i Evvel ve Sâni kadroları Askeri hastanelerde bulunmamaktadır.					